

КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА Я. МИ. КРАЇНА

Програма виховних годин
для ЗССО II–III ступеня
і методичні рекомендації

Виконавець:

Київ-Одеса
Фенікс
2021

УДК 37.017.4:172.13(477)
К 90

Комплект програм спеціального інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для ЗЗСО (зокрема і програма «Я. Ми. Країна») схвалений до використання в освітніх закладах України (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України № 22.1/12-Г-366 від 15.06.2018 р.)

Автори-укладачі:

Араджионі Маргарита – керівниця групи розробників наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства», членкиня правління ГО «Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»;
Зезюліна Катерина – магістр політології, тренерка Молодіжного Департаменту Ради Європи, радниця з миротворчої освіти Громадянської служби миру Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH;
Козорог Олександра – експертка з освіти у галузі прав людини, координаторка освітніх проєктів Української Гельсінської спілки з прав людини, провідна тренерка з громадянської освіти ГО «Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»» (головна редакторка).

Рецензенти:

Волянюк Наталія – доктор психологічних наук, професор, завідувача кафедри психології і педагогіки факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;
Терещенко Інна – кандидат філософських наук, керівниця навчально-наукового центру лідерства Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, керівниця ГО «Одеська обласна група медіації».

Особлива подяка за надані матеріали та консультації:

В. М. Баранівській, О. І. Бойко, О. І. Боярчук, А. І. Гусєву, О. В. Дацко, Л. І. Коломієць,
О. М. Кравець, Г. О. Медведєвій, Л. В. Микитюк, О. С. Рудій, В. І. Потаповій,
О. С. Скрипник, Д. А. Соловійовій, С. М. Стельмах, С. М. Чупіці.

Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для ЗЗСО II–III ст. і методичні рекомендації / [автори-укладачі: М. Араджионі, К. Зезюліна, О. Козорог]. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Київ-Одеса : Фенікс, 2021. – 428 с.
ISBN 978-966-928-767-0

Програма спрямована на розвиток громадянської і миротворчої освіти в Україні та формування соціальної компетентності здобувачів/здобувачок освіти у ЗЗСО II–III ст., ПТНЗ, коледжах і технікумах. Представлено методичні розробки до тем програми «Я. Ми. Країна» і рекомендації з використання активних і інтерактивних методів роботи під час проведення годин спілкування з підлітками та юнацтвом, гурткової роботи, викладання спецкурсу за вибором.

Збірка може бути корисною для педагогів, соціальних працівників, шкільних психологів, тренерів для організації системної виховної роботи з дітьми та дорослими у формальній і неформальній освіті.

УДК 37.017.4:172.13(477)

Видання створено і надруковано за участі фахівців Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток» за підтримки Громадянської служби миру, що фінансується Федеральним урядом Німеччини через Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Збірка надрукована для апробації дидактичних матеріалів.
За точність цитування та посилань несуть відповідальність автори розробок.

ISBN 978-966-928-767-0

© Авторський колектив програми «Я. Ми. Країна», 2018
© Автори методичних розробок до програми «Я. Ми. Країна», 2021
© Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, макет 2021

ЗМІСТ

Вступ	7
Програма виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна»	10
Навігатор	41
Тема 1. Гідність як цінність.	43
1.1 Гідність та її значення (<i>О. Охредько</i>)	43
Тема 2. Права людини як цінність	57
2.1 Права дитини та їх захист (<i>О. Боярчук, Л. Микитюк</i>)	57
Тема 3. Громадянська позиція	69
3.1 Громадянська позиція. Якості громадянина (<i>К. Зезюліна</i>)	69
Тема 4. Солідарність	78
4.1 Солідарність – суперсила сучасного громадянина (<i>К. Зезюліна</i>)	78
Тема 5. Пошук себе. Право на самовираження	86
5.1 Пошук себе. Ми різні – ми рівні (<i>О. Козороз</i>)	86
Тема 6. Я та інформація. Кібербезпека	92
6.1 Інтернет. Соціальні мережі та світова павутина. Розвиток інформаційних технологій та їхній вплив на комунікацію між людьми (<i>І. Шахно</i>)	92
6.2 Інформаційна гігієна: стійкість до шкідливого контенту (<i>І. Шахно</i>)	101
6.3 Інтернет. Особиста інформаційна безпека (<i>І. Шахно</i>)	112
6.4 Кібербулінг: попередження та протидія (<i>І. Шахно</i>)	120
Тема 7. Як знайти роботу чи створити її	132
7.1 Роль підприємництва в розвитку громади (<i>С. Чупіка</i>)	132
7.2 Конкурентноспроможність на ринку праці майбутнього (<i>Є. Заблудовський</i>)	140
Тема 8. Дискримінація. Стереотипи	152
8.1 Що таке стереотипи (<i>І. Ландес, О. Козороз</i>)	152
8.2 Що таке дискримінація та як їй протистояти (<i>І. Ландес, О. Козороз</i>)	164

Тема 9. Моя стаття і ставлення до неї в суспільстві	180
9.1 Гендерна рівність та недискримінація (<i>О. Охредько, І. Ландес</i>)	180
Тема 10. Емоції. Як бути, коли емоції зашкалюють	192
10.1 Емоції. Як бути, коли емоції зашкалюють? (<i>Н. Лебідь</i>)	192
Тема 11. На що я витрачаю свій час. Моє дозвілля	202
11.1 Тайм-менеджмент (<i>Т. Татаренко</i>)	202
Тема 12. Хто такі мігранти, біженці, переселенці	210
12.1 Міграція – людська реальність. Сімейні шляхи (<i>І. Ландес</i>)	210
Тема 13. Маленькі кроки, які змінюють світ	216
13.1 Волонтерство (<i>К. Зезюліна</i>)	216
Тема 14. Як спілкуватися з іншими. Навички ефективної комунікації	216
14.1 Основи ефективної комунікації (<i>О. Руда</i>)	216
14.2 Основи ненасильницької комунікації (<i>К. Зезюліна</i>)	233
Тема 15. Ці важкі дорослі	240
15.1 Конфлікт поколінь та як його вирішити (<i>Н. Нікітчук</i>)	240
Тема 16. Люди з інвалідністю серед нас	248
16.1 Інвалідність та інклюзія (<i>О. Охредько</i>)	248
Тема 17. Соціальна нерівність у суспільстві	262
17.1 Нерівність – виклик для людства, який вимагає глобальних рішень (<i>Н. Маркус</i>)	262
Тема 18. Свобода совісті. Міжконфесійний діалог	272
18.1 Свобода совісті: правовий та особистісний вимір (<i>О. Козорог</i>)	272
Тема 19. Злочин і покарання. Що таке відновне правосуддя	280
19.1 Що таке відновне правосуддя (<i>О. Охредько</i>)	280
Тема 20. Конфлікт і шляхи його вирішення	288
20.1 Як спілкуватися з іншими. Навички ефективної комунікації. Основи ненасильницької комунікації (<i>К. Зезюліна</i>)	288
Тема 21. Насилля в школі. Як його уникнути чи протидіяти	298
21.1 Як подолати насильство в школі (<i>Н. Маркус</i>)	298
Тема 22. Україна полікультурна. Багатоманітність як ресурс	311
22.1 Багатоманітність – ресурс розвитку громади (<i>О. Козорог</i>)	311
Тема 23. Глобалізація чи локалізація	318
23.1 Глобалізація: виклики та перспективи (<i>О. Кравець, О. Охредько</i>)	318

Тема 24. Чому є різні історії? Історична пам'ять – як люди пам'ятають події. Наше спільне минуле.	326
24.1 Історична пам'ять як інструмент діалогу (<i>О. Козорог</i>)	326
Тема 25. Медіа та я	334
25.1 Що таке «медіагігієна» та для чого вона потрібна (<i>О. Козорог</i>)	334
Тема 26. Патріотизм	348
26.1 Що таке патріотизм і як його можна проявляти? (<i>К. Зезюліна</i>)	348
Тема 27. Україна і українці в історії і культурі Європи	355
27.1 Україна та українці в історії та культурі Європи (<i>О. Лаврут</i>)	355
Тема 28. Єдина країна	365
28.1 Громадянська позиція. Світ України через сприйняття різноманіття (<i>Н. Маркусь</i>)	365
Тема 29. Україна, яку ми не знаємо	374
29.1 Від минулого до сучасного мистецтва (<i>О. Лаврут</i>)	374
Тема 30. Майбутнє: Я, Ми, Країна	385
30.1 Молодь в дії. Моє майбутнє в Україні (<i>О. Козорог</i>)	385
Методичні рекомендації для педагогів щодо ефективної роботи за програмою «Я. Ми. Країна»	390
Ажурна пилка	394
Активне голосування	394
Візуалізація	395
«Дерево рішень»	396
Дискусія	397
Методи організації дискусії	400
Рефлексивна дискусія	403
Думайте – обговорюйте в парах – висловлюйтесь	404
Метод «Дилема Хельги»	405
«Знаю / хочу дізнатися / дізнався»	407
Інсерт	408
Карусель	408
Міні-лекція	410
Метод кейса	410
Метод Таби	411

Мозковий штурм	412
Оціночна лінія	414
Питання та відповіді	415
Робота в малих групах	416
«Ручка на середині столу»	417
Сінквейн (сенкан)	417
Метод «Прес»	418
Світове кафе	418
Рольова гра	419
«Есе, що аргументує»	420
«Я спостерігаю»	421

ВСТУП

Сьогодні освіта все більше починає усвідомлюватися нашим суспільством як сфера інвестицій в людину, в краще майбутнє держави. Вона є основним провайдером соціально значущих якостей, культурних норм і цінностей, передачі досвіду соціально-культурної поведінки і спілкування дитини, підлітків і дорослих людей. Тому надзвичайно важливим є забезпечення освітян якісними програмно-методичними комплексами, які будуть сприяти розвитку компетентностей, необхідних для життя в світі, що швидко змінюється. «Культура добросусідства» є одним із прикладів таких сучасних та інноваційних програм. Вона була розроблена ще до початку освітньої реформи та впровадження Нової української школи, однак і сьогодні не втратила своєї актуальності і відповідає сучасній освітній політиці.

Інтегрований наскрізний спеціальний курс виховної спрямованості «Культура добросусідства» був створений ще у 2001–2007 рр. фахівцями Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток» і KBIC ім. А. Ю. Кримського НАН України під керівництвом канд. істор. наук М. А. Араджіоні у співпраці з освітянами. Курс був успішно апробований, що підтвердив моніторинг ефективності цього курсу, який проводила група психологів за допомогою спеціально розробленого інструментарію. Програми і посібники курсу отримали гриф МОН України й високу оцінку закордонних фахівців. «Культура добросусідства» є дієвим інструментом формування соціальної і громадянської компетентності. В «Культурі добросусідства» завдання курсу реалізуються:

- через зверненість до цілісної картини світу, наповнення гуманітарними знаннями і вибудовування смислових і ціннісних контекстів;
- через фокусування змісту на проблемах людського життя;
- через інтеграцію природничо-наукового і соціогуманітарного знання;
- через розширення системи знань про людину, через соціально-психологічне просвітництво, знання про себе, про способи адекватної взаємодії з іншими людьми;
- через переорієнтацію вектора освіти: від спрямованості на минуле, до спрямованості в сьогодення, до майбутнього учня, країни, всього людства;
- шляхом збагачення досвіду спілкування як особистісно формуючого фактора через набуття досвіду спілкування з однолітками в різних групах на уроці і шкільних сільнотах;
- через гармонізацію принципів індивідуалізму і колективізму в організації шкільного життя;
- через організацію спеціальної діяльності з відпрацювання комунікативних навичок.

У викладанні «Культури добросусідства» широко використовуються технології розвивального навчання – дитині відводиться роль самостійного суб'єкта, що взаємодіє з навколишнім середовищем: технології, засновані на колективному способі навчання; технології особистісної орієнтації навчального процесу (на основі активізації та інтенсифікації діяльності учнів/-ць – ігрові технології, проблемне навчання, програмоване навчання тощо). Ці технології використовують педагогіку відносин (а не вимог), всебічне виховання, навчання без жорстких програм і підручників, метод проєктів та методи занурення, творчу діяльність учнів і формувальне оцінювання. Важливим є також використання технології інтеграції різних шкільних дисциплін, мета яких – створити в учнів/-ць більш виразну єдину картину світу.

Для реалізації головних цілей і завдань курсу «Культура добросусідства» широко використовуються інтерактивні навчальні технології. Вони істотно сприяють інтенсифікації виховної роботи, оскільки впливають на почуття, дії, практику учнівства. Використання цих новітніх технологій у курсі «Культура добросусідства» приводить до усвідомленості діяльності вчителя й учня, ефективності, мобільності, цілісності, відкритості, проєктованості, діагностичності, контрольованості, самостійної діяльності учнів/-ць у навчальному процесі (60–90% навчального часу), до формування іншої функції педагога – як організатора, помічника, консультанта.

Розроблення програми «Я. Ми. Країна» наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства» стало відповіддю на потреби країни в активізації розвитку громадянської компетентності і необхідності інтенсифікувати виховну роботу в закладах освіти. Також вона є прикладом вдалої синергії освітян, науковців, громадських активістів, донорів, Міністерства освіти і науки України. Програма була розроблена у 2014–2015 рр. на основі програм спеціального курсу виховної спрямованості «Культура добросусідства» для ЗЗСО II–III ст. Проте, на відміну від інших сучасних їй програм курсу, вона не потребувала додаткової адаптації контенту до регіональних особливостей.

Розроблення програми здійснювалося у рамках проєкту Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток» за сприяння Офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин та уряду Швейцарії. У 2015–2016 рр. у п'яти областях України за сприяння уряду Швейцарії, Посольства Великої Британії та Королівства Норвегії розпочалася апробація цієї програми й був напрацьований відповідний програмно-методичний матеріал, представлений у першому виданні цієї збірки. Вона стала затребуваною в закладах освіти і в інших областях України, тож за сприяння Посольства Королівства Норвегії в 2017 р. була перевидана додатковим накладом.

У 2018 р. програма «Я. Ми. Країна» була доопрацьована з огляду на очікувані результати навчання і стала 13-ю програмою наскрізного інтегрованого спеціального курсу «Культура добросусідства» для ЗЗСО, яка отримала гриф МОН «Схвалено до використання» (лист ІМЗО МОН України від 15.06.2018 р. № 22.1/12-Г-366). Вона була запропонована як спецкурс

за вибором, який можна реалізовувати також під час проведення виховних годин або годин спілкування в ЗЗСО, ПТУ, коледжах і технікумах. У зв'язку з початком освітньої реформи (Нової української школи) і затвердженням у 2020 р. нового Державного стандарту базової освіти постала необхідність осучаснити видання 2016 р. і збагатити його новими, більш сучасними розробками.

Нова збірка народилася у співпраці КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР, Громадянської служби миру «Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ)» в Україні, яка власне виступила замовником цієї роботи. Завдяки плідній співпраці освітян, висококваліфікованих тренерів і дослідників України та Німеччини нам вдалося значно осучаснити і переробити дидактичні матеріали збірки. Зокрема було оновлено структуру, посилено модулі, присвячені стереотипам, чутливості до дискримінації, гендерним питанням, конфліктології й ненасильницькій комунікації – взагалі тематику, пов'язану з розвитком миротворчої освіти. Як відповідь на виклики сьогодення, що пов'язані з пандемією, і нові можливості, які відкрилися у зв'язку з розвитком дистанційної освіти, у розробках з'явилися рекомендації щодо організації занять за нашою тематикою в онлайн-форматі. Також були враховані побажання педагогів, які вже більше ніж п'ять років викладають «Я. Ми. Країна», пропонувати методичні розробки тривалістю не більше 40-60 хв, щоб встигати їх проводити упродовж одного стандартного шкільного уроку.

Оновлений методичний супровід програми «Я. Ми. Країна» стане в пригоді не тільки класним керівникам і викладачам громадянської освіти. Також він буде помічним педагогам, які викладають предмети соціальної і здоров'язбережувальної галузі, зокрема нову програму предмету «Культура добросусідства» для 5–6 класів НУШ, яка з 2022 р. має впроваджуватися як курс морального спрямування в інваріантній частині типової освітньої програми. Також запропонований програмно-методичний комплекс може бути використаний педагогами для продовження роботи за програмами наскрізного інтегрованого спецкурсу «Культура добросусідства» в 7–9 класах ЗЗСО або для проведення актуальних, корисних і практичних занять виховної спрямованості в будь-яких інших закладах освіти, оскільки його зміст сприяє формуванню соціальних і громадянських компетентностей, зазначених в Державному стандарті базової середньої освіти (2020).

ПРОГРАМА ВИХОВНИХ ГОДИН/ ГОДИН СПІЛКУВАННЯ «Я. МИ. КРАЇНА»

для учнів/учениць 5–12 класів, студентів коледжів і професійно-технічних училищ

Автори програми:

1. *Арадждионі Маргарита Анатоліївна*, к. і. н., с. н. с. Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України – керівник творчої групи, співавторка базової і оновленої версій програми.
2. *Брунова-Калісецька Ірина Володимирівна*, канд. психол. наук, виконавчий директор ГО «Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»» співавторка базової і оновленої версій програми.
3. *Елігулашвілі Максим Сергійович*, експерт Української Гельсінкської спілки з прав людини, співавтор базової і оновленої версій програми.
4. *Медведєва Ганна Олексіївна*, історик, психолог, експертка ГО «Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»», співавторка базової і оновленої версій програми.
5. *Микитюк Людмила Володимирівна*, методист відділу виховної роботи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», співавторка оновленої версії програми.
6. *Охредько Олег Едуардович*, історик, експерт ГО «Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»», співавтор базової і оновленої версії програми.
7. *Унгурян Ірина Корнеліївна*, кандидат педагогічних наук, викладачка кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, співавторка оновленої версії програми.

Пояснювальна записка

Розроблення та реалізація громадянської освіти є одним із пріоритетних напрямків у сучасному світі. Важливість цього напрямку в роботі школи позначена на громадському, державному і педагогічному рівнях. Адже громадянська освіта в першу чергу формує культуру людини, вона дає людині і громадянину навички, необхідні для життя та самореалізації в демократичному суспільстві. У соціальних дисциплінах вона розглядається як одна з головних умов побудови правової демократичної держави, фактор сталого розвитку суспільства і підвищення соціальної стабільності. Формування сві-

домого громадянина стає одним із пріоритетних завдань сучасної освіти. Тому впровадження цього курсу стає особливо актуальним у сучасній школі.

Основна ідея програми виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для учнів/учениць 5–12 класів (далі Програма) полягає в тому, щоб допомогти здобувачам освіти навчитися самім будувати своє життя, мати позитивний світогляд та активну життєву позицію, бути в злагоді із собою і побудувати гармонійні відносини з навколишнім світом, бути небайдужими до своєї держави і свого народу, володіти уміннями здійснювати зважений і раціональний вибір, критично мислити та аналізувати інформацію, розуміти значення права, активно цікавитися суспільним, політичним та економічним життям. А головне – бути готовими до практичного втілення в життя ідей, на яких будується демократичне суспільство.

В основу Програми покладено Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини CM/Rec(2010)7, Європейську хартію про участь молоді в місцевому та регіональному житті (2015), Рамку компетентностей для культури демократії Ради Європи (2016), Загальну декларацію прав людини (1948), Декларацію прав дитини (1959), Конвенцію ООН про права дитини (1989), Концепцію Нової української школи (2016), Закон України «Про освіту» (2017).

У Програмі поєднано групову та індивідуальну роботу, в процесі якої здобувач освіти вчиться усвідомлювати себе, свою мету та цінності, брати відповідальність за свої досягнення, розуміти свої помилки і при цьому спиратися на свої сильні сторони. Цей курс спрямований на розвиток в учнів компетентностей, які є необхідними для життя в сучасному глобалізованому, полікультурному та мультиперспективному світі. Зокрема, це інформаційно-комунікативна компетентність, культурна обізнаність і толерантне ставлення до різноманіття, підприємницька компетентність і лідерство, соціальна та громадянська компетентність, уміння вчитися впродовж життя. Ключові теми для обговорення, які представлені у Програмі, – відповідальність, гідність, громадянська позиція та участь, демократичні цінності, ефективна комунікація, інформаційна безпека, історична пам'ять, наша країна, ненасилля, особистісна ефективність, патріотизм, політичні українці, права людини, толерантність.

В основу Програми покладено напрацювання та модель інтегрованого курсу «Культура добросусідства», де акцентовано увагу на формуванні певних навичок і моделей поведінки, спрямованих на розвиток особистості, її культурної компетентності, громадянської свідомості й поваги до різноманіття.

Мета Програми – розвиток громадянських і соціальних компетентностей, пов'язаних з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя.

Програма розроблена для базової та профільної школи з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку

здобувачів освіти. На рівні базової середньої освіти та профільної школи освітній процес організовується за такими циклами:

- перший цикл базової загальної середньої освіти – адаптаційний (5–6 класи);
- другий цикл базової загальної середньої освіти – базове предметне навчання (7–9 класи);
- профільна школа (10–12 класи).

Принципи формування змісту Програми:

- інтеграція людських і загальнолюдських знань, їх світоглядне осмислення;
- поєднання теоретичних знань і гуманістичних ціннісних орієнтацій з практичними вміннями та навичками людського спілкування;
- системність, послідовне нарощування і концентричне розширення обсягу соціогуманітарних знань;
- поступальність, циклічність, відносна завершеність наукових знань на рівні середньої школи;
- особистісна значимість досліджуваного матеріалу з урахуванням вікових особливостей школярів.

Компетентнісний потенціал курсу

В основу Програми покладено компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, визначеними Законом України «Про освіту».

№ п/п	Ключові компетентності	Компоненти
1.	Вільне володіння державною мовою	Уміння: доступно і переконливо висловити думки щодо подій минулого і сьогодення, використовувати виражальні можливості для опису цих подій і сучасного ставлення до них, реагувати мовними засобами на інформацію; формулювати відповідь на поставлене запитання; розпізнавати мовні засоби впливу, розрізняти техніки переконання та маніпуляції; вести аргументовану дискусію на відповідну тематику; читати та розуміти перекладені міжнародні нормативно-правові акти, перекладені та адаптовані українською літературною мовою письмові джерела, авторські й соціально-політичні публікації з тематики курсу;

		<p>творити українською мовою (усно і письмово) різноманітні есе, розповіді, рекламні оголошення тощо.</p> <p><i>Ставлення:</i> повага до української як державної/рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; толерантне ставлення до мов національних меншин і корінних народів України; критичне сприймання інформації; толерантне ставлення до альтернативних висловлювань інших людей / до плюралізму думок; розуміння впливу й важливості невербальної комунікації між людьми.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> розроблені навчально-методичні матеріали, нормативно-правові документи, інтерактивні вправи тощо.</p>
2.	<p>Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами</p>	<p><i>Уміння:</i> розуміти базову етикетну лексику мовами своїх сусідів, спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну знаннями, розуміти сигнали невербальної комунікації, усталені в різних культурах.</p> <p><i>Ставлення:</i> толерантне ставлення до різних мов.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> медійні та друковані джерела іноземною мовою, «словничок дружби» тощо.</p>
3.	<p>Математична компетентність</p>	<p><i>Уміння:</i> оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення подій, явищ та процесів, пов'язаних із природним, культурним, соціальним та економічним потенціалом регіону і країни; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми на іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки подій, вчинків; використовувати статистичні матеріали в роботі над темами Програми, розуміти історичну хронологію та мати уявлення про літочислення в різних культурах.</p>

		<p><i>Ставлення:</i> усвідомлення варіативності та значущості математичних методів, прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого та сьогодення, причин і можливих шляхів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> джерела із статистичними даними у формі діаграм, таблиць, графіків тощо.</p>
4.	Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій	<p><i>Уміння:</i> пояснювати та оцінювати вплив природного середовища на життя людини в минулому й сучасному; розкривати зміст і значення господарських, промислових, наукових і науково-технічних революцій, впливів на життя людини і соціуму; мати уявлення про природні ресурси та людський капітал регіону й можливості їхнього використання з мінімальною шкодою природі; мати уявлення про елементарні техніки побудови житла, виготовлення іграшок та сувенірів, розчистки джерела чи кринички тощо.</p> <p><i>Ставлення:</i> сталий інтерес до науково-технічного прогресу та здобутків природничих наук; визнання цінності природних ресурсів і готовність раціонально використовувати їх у повсякденному житті; сміливість реагувати на ризики екологічних загроз, долучаючись до громадських акцій на захист природи.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> інформаційні й аналітичні матеріали з проблем стану довкілля, ощадного використання природних ресурсів; інформаційні матеріали про сучасні досягнення науки і техніки.</p>
5.	Інноваційність	<p><i>Уміння:</i> здатність до інноваційної діяльності; готовність до творчої діяльності іновачій у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо); здатність провадити професійну діяльність; готовність до подолання творчих невдач; уміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; позитивне сприйняття свого минулого досвіду; здатність до самомотивування, рефлексії, саморозвитку.</p>

		<p><i>Ставлення:</i> усвідомлення необхідності інноваційної діяльності; прагнення до новачій; дотримання визначених норм поведінки і моральних правил під час здійснення змін; розуміння можливості творчих невдач та пошук шляхів їх сприйняття; відчуття себе частиною спільноти, участь у справах громади.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> відповідні творчі і практичні завдання, соціальні та економічні проєкти, творчі проєкти, інтерактивні заняття.</p>
6.	Екологічна компетентність	<p><i>Уміння:</i> надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогнозуючи наслідки для здоров'я, добробуту та безпеки людини; організувати свій режим роботи й відпочинку; піклуватися про екологічність інтер'єру помешкання, де живе й навчається.</p> <p><i>Ставлення:</i> відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей; дотримання морально-етичних і правових норм; ціннісне ставлення до навколишнього середовища як до потенційного джерела здоров'я, добробуту та безпеки людини і спільноти, усвідомлення важливості бережливого природокористування, відповідальність за власну діяльність у природі; усвідомлення значення здоров'я для самовираження та соціальної взаємодії.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> соціальні та економічні проєкти, творчі проєкти, інтерактивні заняття, моделювання соціальних ситуацій.</p>
7.	Інформаційно-цифрова компетентність	<p><i>Уміння:</i> працювати з різними джерелами інформації, здатність їх критично оцінювати й диференціювати, виявляти пропагандистське й морально-етичне підґрунтя інформаційних ресурсів; використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її нагромадження, перевірки і впорядкування; спільно працювати онлайн у навчальних, соціальних та наукових проєктах; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією соціального, правового та історичного змісту в процесі</p>

		<p>аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання.</p> <p><i>Ставлення:</i> дотримання визначених норм поведінки і моральних правил у роботі з інформацією за проблематикою курсу, зокрема дотримання авторського права.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> електронні цифрові ресурси, цифрові бібліотеки, правові документи, розроблені вправи та творчі завдання.</p>
8.	Навчання впродовж життя	<p><i>Уміння:</i> визначати власну навчальну мету; розвивати навички самоосвіти; аналізувати процес власного навчання, відстежувати зміни у сприйнятті інформації; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід; формувати мотивацію до навчання, набувати нових компетентностей залежно від власних і суспільних потреб.</p> <p><i>Ставлення:</i> розуміння необхідності здобуття знань протягом життя, цінності та соціальної ролі освіти, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з іншими.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> спеціально розроблені завдання для виявлення й формування мотивації до навчання, організації свого навчального часу.</p>
9.	Громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей	<p><i>Уміння:</i> толерантно ставитися до довколишнього різноманіття, критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; активно слухати та спостерігати; знаходити переконливі приклади вирішення конфліктів; працювати в групі, досягати взаєморозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий досвід; бути активним і відповідальним членом громади, який знає права людини і вміє їх реалізовувати; займатися волонтерською діяльністю; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати проєкти.</p>

		<p><i>Ставлення:</i> ідентифікування себе як особистості й громадянина України; усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); визнання цінності демократії, справедливості, рівності й верховенства права; співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; повага до досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого, волонтерство; підтримка громадських проєктів та ініціатив.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> інтерактивні форми роботи, пошукова та проєктна діяльність, нормативно-правові документи.</p>
10.	Культурна компетентність	<p><i>Уміння:</i> образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку теми миру та злагоди в культурі минулого та сьогодення, осмислювати твори мистецтва в історичному контексті, зіставляти досягнення української культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації.</p> <p><i>Ставлення:</i> свідоме збереження і розвиток власної національної культури, повага до культур інших народів; відповідальна поведінка та піклування про святі та пам'ятні місця представників різних культур; охорона пам'яток культури й мистецтва; відкритість до міжкультурного діалогу.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> твори мистецтва, творчі проєкти, інтерактивні заняття.</p>
11.	Підприємливість та фінансова грамотність	<p><i>Уміння:</i> розуміти різноманітність та актуальність професій і спеціалізацій, необхідність бути гнучкими і відкритими до нового у світі, що швидко змінюється, використовувати власний досвід і досвід дорослих для вибору життєвих стратегій; розуміти відповідальність за власний добробут у майбутньому; виявляти</p>

		<p>можливості й загрози для майбутньої професійної та підприємницької діяльності у своєму регіоні; поширювати знання про них у власній громаді; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги й ризики, вести перемовини, працювати самостійно і в групі; планувати, організовувати, реалізовувати індивідуальні чи командні проекти (зокрема дослідницько-пошукового характеру), представляти їхні результати.</p> <p><i>Ставлення:</i> повага до праці, готовність використовувати досвід, набутий під час вивчення курсу, для самопізнання й досягнення добробуту; усвідомлення важливості дотримання етичних норм у практичній діяльності; зважений підхід до ухвалення рішень.</p> <p><i>Навчальні ресурси:</i> особисті історії людей, творчі завдання та інтерактивні вправи, пов'язані із профорієнтацією, підприємливістю та командоутворенням.</p>
--	--	---

Під час реалізації Програми очікувані результати освітньої діяльності учнів/учениць включають такі компоненти:

Ціннісний. Керуючись системою демократичних цінностей, орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя України, визначати власну позицію, розуміти ієрархію власних цінностей і толерантно ставитися до ієрархії цінностей іншої людини; усвідомлювати цінність розвитку та навколишнього різноманіття.

Діяльнісний (технологічний) – використовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод – своїх та інших громадян; виконувати громадянські обов'язки у межах місцевої громади, держави.

Процесуальний (особистісно-творчий) – використовувати способи діяльності й моделі поведінки в межах чинного законодавства України, що відповідають інтересам самореалізації і захищають права людини та громадянина; робити свідомий вибір і послуговуватись демократичними технологіями прийняття індивідуальних та колективних рішень, використовуючи власні інтереси, інтереси та потреби інших громадян.

Знаннєвий – знання і критичне розуміння себе, мови та комунікації, світу (політики, права, прав людини, культур, релігій, історії, медіа, економіки/ощадливості, оточення, сталого розвитку).

Представлена Програма охоплює такі складові:

Особистісні:

- вмотивованість та спрямованість на активну і творчу участь у суспільному житті;
- ціннісні орієнтири, що ґрунтуються на усвідомленні необхідності підтримки громадянського миру та злагоди і своєї відповідальності за долю країни перед нинішніми та майбутніми поколіннями, на ідеях патріотизму, любові та поваги до Батьківщини, на визнанні рівноправності, поваги прав людини та людської гідності, взаємовпливу культур.

Предметні:

- відданість гуманістичним і демократичним цінностям, патріотизму і громадянськості;
- розуміння значення комунікації в міжособистісному спілкуванні;
- вміння взаємодіяти в ході виконання групової роботи, вести діалог, брати участь у дискусії, аргументувати власну точку зору;
- знайомство з окремими прийомами і техніками подолання конфліктів;
- знання низки ключових понять, базових для шкільного суспільствознавства, науки соціальної психології; вміння пояснювати їх із позицій соціальної дійсності;
- знання нових можливостей для комунікації в сучасному суспільстві;
- вміння використовувати сучасні засоби зв'язку і комунікації для пошуку та опрацювання необхідної соціальної інформації.

Метапредметні:

- вміння пояснювати явища і процеси соціальної дійсності з наукових, соціально-філософських позицій;
- визначення власного ставлення до явищ сучасного життя, формулювання своєї точки зору;
- здатність аналізувати реальні соціальні ситуації, обирати адекватні способи діяльності й моделі поведінки в рамках реалізованих соціальних ролей;
- оволодіння різними видами публічних виступів;
- оцінка своєї поведінки, рис особистості з урахуванням думки інших людей, у тому числі для коригування власної поведінки в довкіллі.

Структура Програми

Програма складається з пояснювальної записки, структурованих за темами очікуваних результатів освітньої діяльності здобувачів освіти, що визначені відповідно до загальної мети, та змісту навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів. Очікувані результати освітньої

діяльності зорієнтовані на формування відповідних компетентностей та викладені у формі знань, розумінь, вмінь і ставлень, що охоплюють знаннєвий, процесуальний, діяльнісний і ціннісний компоненти освітньої діяльності учнів.

Зміст Програми пропонується у трьох розділах-рівнях, за якими розподілено 30 тем, що є, на думку авторів Програми, найбільш актуальними в наш час. У першому розділі – «Я» – міститься 11 тем, які стосуються безпосередньо особистісних характеристик здобувача освіти та цінностей. У розділі «Ми» – 10 тем, присвячених міжособистісним відносинам, комунікативним навичкам, ставленню до інших людей тощо. На третьому рівні – «Моя країна – Україна» – 9 тем відповідної спрямованості.

Зазвичай із 35 виховних годин, які можуть бути проведені протягом навчального року, близько 10 треба буде віднести до поточних актуальних проблем, зборів і святкувань за планом виховної роботи школи. Тому вчитель має нагоду щороку вибрати з кожного рівня програми «Я. Ми. Країна» певну кількість тем (загалом до 25 тем), які може пропонувати вихованцям кожного тижня як тему виховної години / години спілкування. Всі заявлені теми досить великі за обсягом, але це не означає, що за одну виховну годину педагог повинен опрацювати весь запропонований обсяг. Вчитель має змогу зосередитися на якомусь одному аспекті теми, зважаючи на вік дітей, ступінь їхньої підготовки та зацікавленості. Крім того, деякі теми співзвучні з темами, з якими здобувачі освіти знайомляться в рамках шкільної програми на уроках історії, правознавства, географії, літератури тощо. Це зроблено саме для того, щоб вчитель міг обрати той матеріал, до якого має сенс повернутися й доопрацювати у форматі неформального інтерактивного заняття та більше приділити уваги його ціннісному, процесуальному і діяльнісному, а не знаннєвому компоненту. Для реалізації програми «Я. Ми. Країна» розробники рекомендують широко використовувати активні й інтерактивні форми роботи, формати дискусійних клубів, кіноклубів, форум-театру, «живої бібліотеки» тощо.

Тематика занять (подається мозаїчно)

РІВЕНЬ «Я»

№	Очікувані результати освітньої діяльності	Зміст освітнього матеріалу
1.	<p>Учень/учениця: На кінець 6 класу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • пояснює, що таке «людська гідність»; • розуміє, що гідність – це основа прав людини. 	<p>Гідність як цінність людини</p> <p>Гідність як один з основних чинників прав людини. Охорона й захист людської гідності. Природа прав людини.</p>

	<p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розрізняє два поняття – «особиста гідність» та «людська гідність»; • аналізує життєві ситуації на предмет людської гідності; • демонструє повагу до власної гідності і не принижує гідність інших людей. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • порівнює поняття «людська гідність» і «вчинок»; • визнає, що права людини завжди мають підтримуватися, їх мають поважати та захищати; • виявляє небайдуже ставлення до приниження гідності інших людей. 	
2.	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • цінує права і свободи людини; • пояснює основний зміст поняття «права людини»; • називає основні права і свободи людини/дитини; • виявляє випадки порушення прав дитини. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • називає ключові дати та осіб, які вплинули на розвиток прав людини; • розуміє незалежність прав людини від обов'язків; • аналізує життєві ситуації на предмет порушення прав людини/дитини. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • пояснює різницю між правами людини 1, 2 та 3 поколінь; • розуміє національну та міжнародну системи захисту прав людини; • пропонує варіанти захисту прав людини/дитини в конкретних життєвих ситуаціях. 	<p>Права людини як цінність</p> <p>Основи сучасної концепції прав людини, прав дитини. Цінність прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та національні механізми захисту прав. Права дитини як категорія прав людини. Історія розвитку прав людини. Еволюція поглядів на права дитини. Класифікація прав людини, прав дитини. Причини виокремлення міжнародного захисту прав дітей в особливий напрямок. Правозахисні організації.</p>

<p>3.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє і пояснює</i> поняття «громадянин», «громадянський вчинок»; • <i>визначає</i> якості, притаманні громадянину; • <i>висловлює</i> власне розуміння громадянської активності на прикладі життя школи, класу, найближчого оточення. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> поняття «громадянські почуття», «громадянська позиція»; • <i>виявляє</i> готовність до дії та співпраці з іншими. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>аналізує</i> власні громадянські вчинки відповідно до моделі «Сходи участі Роджера Харта»; • <i>виявляє</i> громадянську позицію на рівні класу/школи/громади; • <i>виявляє</i> усвідомлене ставлення до Вітчизни, її минулого, сьогодення та майбутнього на основі цінностей гуманізму, поваги прав людини та людської гідності. 	<p>Громадянська позиція</p> <p>Поняття «громадянин», «громадянські почуття», «громадянський вчинок», «громадянська позиція».</p> <p>Багатоманітне, полікультурне історичне минуле країни. Сучасні проблем України та особисте ставлення до них. Активна громадянська позиція. Форми вияву громадянської позиції. Реалізація прав і свобод людини як вияви власної позиції.</p>
<p>4.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> значення взаємодопомоги; • <i>знає</i>, що таке солідарність; • <i>доброзичливо ставиться</i> до оточення. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i>, які чинники спонукають людей до підтримки одне одного; • <i>має</i> уявлення про види солідарності; • <i>демонструє</i> бажання підтримувати певні рухи. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> сенс та цінність усіх видів солідарності; 	<p>Солідарність</p> <p>Природа суспільної солідарності, її види. Сфери солідарності. Професійна солідарність. Громадянська солідарність. Корпоративна солідарність. Солідарність у школі. Солідарність у сім'ї. Сенс взаємодопомоги. Вигода від солідарності. Солідарність зі знаком «мінус».</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>критично оцінює</i> чинники, які спонукають людей долучитися до того чи іншого руху; • <i>демонструє</i> вміння солідаризуватися в різні середовища. 	
<p>5.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> поняття «ідентичність», «самовираження»; • <i>досліджує</i> свою ідентичність; • <i>пояснює</i>, чому виникає потреба в самовираженні. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> природу ідентичності і способи її вираження; • <i>обирає</i> способи самовираження; • <i>усвідомлює</i> себе частиною спільноти; • <i>аналізує</i> власну поведінку відповідно до різних способів самовираження; • <i>оцінює</i> способи та форми небезпечного самовираження. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>визнає</i> цінність людського життя; • <i>аналізує</i> вплив субкультури на молодь; • <i>усвідомлює</i> важливість самовираження для досягнення взаєморозуміння та успіху в житті. 	<p>Пошук себе. Право на самовираження</p> <p>Самовираження людини як засіб вираження себе. Способи вираження власного «Я». Неформальний рух і контркультури. Молодіжна субкультура.</p>
	<p>Учень/ учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>ідентифікує</i> прості інформаційні сервіси для участі в суспільній діяльності; • <i>розрізняє</i> прості норми поведінки та ноу-хау при використанні цифрових технологій і взаємодії в цифрових середовищах, виявляє відповідальне ставлення до них; • <i>розрізняє</i> прості способи уникнення ризиків здоров'ю та загроз фізичному і психологічному благополуччю при використанні цифрових технологій. 	<p>Я та інформація. Кібербезпека</p> <p>Інтернет. Соціальні мережі та світова павутина. Інформаційні технології та їх вплив на комунікацію між людьми, стиль і організацію життя. Особиста інформаційна безпека. Можливості й загрози в застосуванні Інтернету та соціальних мереж. Безпечна поведінка в Інтернеті (онлайн). Відповідальне та усвідомлене ставлення до інформації в Інтернеті.</p>

<p>6.</p>	<p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>обирає</i> інформаційні сервіси для участі в суспільній діяльності; • <i>розрізняє</i> чітко визначені та звичайні норми поведінки та ноу-хау при використанні цифрових технологій і взаємодії в цифрових середовищах, виявляє відповідальне ставлення до них; • <i>обирає</i> способи захисту себе та інших від небезпек у цифрових середовищах. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>використовує</i> відповідні інформаційні технології для розширення своїх можливостей та участі в суспільній діяльності як громадянина; • <i>застосовує</i> різні норми поведінки та ноу-хау при використанні цифрових технологій і взаємодії в цифрових середовищах, виявляє відповідальне ставлення до них; • <i>застосовує</i> різні способи захисту себе та інших від небезпек у цифрових середовищах. 	
<p>7.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>перераховує</i> різні види робіт та їхні ключові функції; • <i>керується</i> можливістю робити свій внесок у щось хороше для себе чи інших. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> основи трудового законодавства; • <i>описує</i>, які якості та здібності необхідні для різних робіт, які з цих якостей та здібностей у нього/неї є; • <i>розуміє</i> основи працевлаштування. 	<p>Як знайти роботу чи створити її</p> <p>Особливості будови освітньої системи і ринку праці. Активна життєва позиція на етапі професійного старту. Конкурентні переваги та співвіднесення своїх потреб і можливостей з реальними професіями на ринку праці. Технології самостійного ефективного вибору майбутньої професії. Методи сприяння активному досягненню бажаної професії.</p>

	<p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • володіє навиками самопрезентації на ринку праці; • ставиться до праці як до однієї із життєвих цінностей; • описує власні вміння та компетентності стосовно варіантів кар'єри, включаючи самозайнятість; • вирішує, щодо якої цінності хоче діяти, і потім обирає найбільш придатний шлях для цього. 	
<p>8.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє та пояснює термін «дискримінація» на основі життєвих прикладів. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє природу формування стереотипу; • розрізняє форми дискримінації; • формується ставлення щодо несприйняття різних форм дискримінації. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • знає шляхи формування явища ксенофобії та дискримінації; • аналізує прояви дискримінації та уникає її використання в процесі комунікації. 	<p>Дискримінація. Стереотипи</p> <p>Механізмами виникнення і відтворення різних форм дискримінації та етнічних стереотипів у свідомості й повсякденній практиці. Прояви расової та етнічної дискримінації як форми порушення прав людини в різних сферах соціального життя. Ефективна міжетнічна комунікація.</p>
<p>9.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє поняття «стать» та має уявлення про соціальні ролі людини в суспільному житті. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє різницю між статтю та гендером; • визнає важливість існування різних моделей гендерних відносин. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • аналізує ситуації з позиції гендерного підходу; 	<p>Моя стать і ставлення до неї в суспільстві</p> <p>Гендер і стать. Аналіз життєвих ситуацій з позиції гендерного підходу. Механізми виникнення і відтворення різних форм гендерних стереотипів та дискримінації у свідомості й повсякденній практиці. Маніпуляції гендерними стереотипами та протистояння їм. Співпраця та співіснування з людьми, які дотримуються різних моделей гендерних відносин.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>володіє</i> навичками критичного переосмислення різних форм гендерних стереотипів; • <i>виявляє</i> негативне ставлення до фактів гендерної дискримінації; • <i>усвідомлює</i> значення гендерних стереотипів у повсякденному житті та їхню небезпеку. 	
10.	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> зміст понять «почуття», «емоції»; • <i>намагається</i> керувати вираженням власних почуттів та емоцій; • <i>демонструє</i> емпатію до інших. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> методи саморегуляції власного емоційного стану; • <i>володіє та застосовує</i> комунікативний прийом «Я-висловлювання»; • <i>усвідомлює</i> важливість контролю власних емоцій та почуттів. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> роль емоцій у міжособистісному та міжкультурному спілкуванні; • <i>володіє</i> вміннями спілкуватися, активно слухати, висловлювати свою точку зору неупереджено, без невдоволення й образ; • <i>розуміє</i> важливість безоцінного сприйняття емоцій інших; • <i>критично оцінює</i> емоції, власні почуття та потреби, а також почуття і потреби інших людей. 	<p>Емоції. Як бути, коли емоції зашкалюють?</p> <p>Почуття та емоції. Безоцінне сприйняття емоцій. Керування власними почуттями та емоційними реакціями. Роль емоцій у міжособистісному спілкуванні. Методи самостійної регуляції власного емоційного стану. Виявлення своїх почуттів без оцінювання, невдоволення та образ.</p>
11.	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює</i> різні способи використання свого часу (наприклад, навчання, гра, відпочинок); • <i>ставиться</i> з повагою до свого та чужого часу. 	<p>На що я витрачаю час. Моє дозвілля</p> <p>Основи тайм-менеджменту. Здоровий та активний спосіб життя. Забезпечення зайнятості та структурування позанавчального часу підлітків.</p>

<p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> основи тайм-менеджменту; • <i>розуміє</i> цінність часу як капіталу людського життя. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>може</i> ефективно використовувати свій час для досягнення мети; • <i>цінує</i> свій час як рідкісний ресурс. 	
--	--

РІВЕНЬ «МИ»

<p>12.</p>	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> різницю між статусом людей – мігрант, біженець, внутрішньо переміщена особа; • <i>має</i> уявлення, з якими проблемами стикаються мігранти, біженці та ВПО в Україні. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> поняття «ксенофобія» та її види; • <i>володіє</i> сучасною статистикою щодо зазначених груп в Україні; • <i>уникає</i> упередженого ставлення до мігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> важливість щодо несприйняття різних форм дискримінації; • <i>доводить</i> необхідність толерантної поведінки; • <i>цінує</i> людську індивідуальність та різноманітність; • <i>критично аналізує</i> проблеми мігрантів, біженців та ВПО в Україні. 	<p>Хто такі мігранти, біженці та переселенці</p> <p>Сутність понять «міграція» «мігрант», «біженець», «внутрішньо переміщена особа». Поняття «ксенофобія». Окремі форми ксенофобії та дотичні до неї категорії: етнофобія, расизм, релігійна нетерпимість, сексизм, нетерпимість за ознакою віку або стану здоров'я, мовна та політична антипатія. Перехід від мультикультурних до міжкультурних суспільств.</p>
------------	---	---

<p>13.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> поняття «волонтер», «волонтерська діяльність»; • <i>наводить приклади</i> волонтерської діяльності; • <i>виявляє бажання брати участь у волонтерських ініціативах.</i> <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> різницю між волонтером та активістом; • <i>наводить приклади</i> успішних практик та історій дітей-волонтерів; • <i>створює</i> план волонтерської діяльності на рівні близького оточення, школи, вулиці, міста/села, країни. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>ініціює</i> волонтерську діяльність та свідомо бере участь у волонтерському русі; • <i>добирає</i> з різних джерел додаткову інформацію щодо національних та міжнародних програм підтримки волонтерів; • <i>усвідомлює</i> цінність волонтерства як однієї з форм виявлення активної громадянської позиції. 	<p>Маленькі кроки, які змінюють світ</p> <p>Волонтерство як явище та форма дозвілля. Сутність і основні принципи волонтерства, волонтерського менеджменту. Групи та напрямки роботи волонтерського руху. Види та форми волонтерської діяльності. Успішні практики та історії волонтерів-дітей. Національні та міжнародні програми підтримки волонтерів.</p>
<p>14.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>виявляє</i> інтерес та здатність до рефлексії; • <i>називає</i> різні способи передачі інформації від одних людей до інших; • <i>контролює</i> свої емоції та почуття під час спілкування; • <i>розуміє</i> цінність доброзичливого ставлення до інших. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає</i> невербальні сигнали для поліпшення комунікації; 	<p>Як спілкуватися з іншими. Навички ефективної комунікації</p> <p>Розвиток і вдосконалення комунікативних навичок. Соціальна компетентність підлітків, накопичення комунікативного досвіду. Ефективна взаємодія з однолітками, вчителями та батьками. Розв'язування складних комунікативних ситуацій.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>вміє</i> активно слухати співрозмовника; • <i>дотримується</i> правил ефективної комунікації. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>застосовує різні інструменти та підходи</i> ефективної комунікації; • <i>виявляє відкритість до міжкультурного діалогу.</i> 	
15.	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>цінує</i> родину, батьківську любов та турботу; • <i>усвідомлює</i> особисте значення в родинних стосунках; • <i>аналізує</i> життєві конфліктні ситуації з батьками. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення та розрізняє</i> різні стилі виховання; • <i>аналізує</i> конкретні конфліктні ситуації та пропонує шляхи їх подолання; • <i>цінує</i> довіру як основу ефективної взаємодії. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>володіє</i> різними навичками керування конфліктом у родині; • <i>використовує</i> мовні конструкції, що сприяють спілкуванню з батьками; • <i>розуміє</i> різницю стратегій «суперництво» та «партнерство»; • <i>критично аналізує</i> ціннісні та вікові особливості різних груп у спілкуванні. 	<p>Ці «важкі» дорослі</p> <p>Конфлікт поколінь: версії сторін. Типові конфліктогени «батьків і дітей». Суперництво або партнерство. Стилi виховання: соціальний стереотип, сімейна традиція, усвідомлений вибір. Проблеми стосунків і спілкування між поколіннями батьків і дітей. Шляхи порозуміння і розв'язання конфліктних ситуацій між батьками і дітьми для ефективного, толерантного спілкування. Відчуття своїх психологічних кордонів та вміння їх обстоювати, коли це необхідно. Процес дорослішання та «завоювання» незалежності. Формування довіри: родинне середовище, сім'я і я.</p>

<p>16.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> поняття «інвалідність», «малорухливість»; • <i>розуміє</i> потреби людей з інвалідністю та маломобільних груп населення; • <i>усвідомлює</i>, що всі люди різні, але рівні у своїх правах і свободах. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>наводить життєві приклади</i> соціальної інклюзії; • <i>визначає</i> фізичні, психологічні, мовні та інші бар'єри, що перешкоджають активній участі осіб з інвалідністю в суспільному житті. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>висловлює думку</i> щодо можливих джерел, ресурсів, шляхів подолання проблем людей з інвалідністю; • <i>називає</i> найкращі українські та міжнародні практики інтеграції людей з інвалідністю; • <i>допомагає</i> інтегруватися людям з інвалідністю в суспільстві. 	<p>Люди з інвалідністю серед нас</p> <p>Поняття «інвалідність», «моделі інвалідності», «соціальна інклюзія», «лінза інвалідності». Спеціальні техніки орієнтування, переміщення та супроводу людей з інвалідністю. Права, свободи й потреби маломобільних груп населення та людей з інвалідністю. Українське законодавство та світові найкращі практики інтеграції людей з інвалідністю. Фізичні, психологічні та інституційні бар'єри, що перешкоджають активній участі осіб з інвалідністю в суспільному житті. Шляхи їх подолання.</p>
	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> важливість щодо несприйняття різних форм дискримінації та необхідності толерантної поведінки. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>наводить приклади</i> наслідків нерівності в суспільстві; • <i>порівнює</i> природну нерівність та соціальну нерівність; • <i>розуміє</i> відчуття людей, які зазнають соціальної нерівності, виявляє емпатію; • <i>аналізує</i> причини та шляхи формування соціальної нерівності в суспільстві. 	<p>Соціальна нерівність у суспільстві</p> <p>Явище соціальної нерівності. Теорія класів та теорія стратифікації в соціальній структурі українського суспільства. Види соціальної нерівності. Мінімізація соціальної диференціації на рівні групи, громади, країни. Рівність можливостей як фактор гармонізації соціальних відносин.</p>

17.	<p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>критично оцінює</i> соціальну нерівність в українському суспільстві / своїй місцевості; • <i>пояснює</i> різні теорії поділу суспільства, його членів та груп; • <i>пропонує</i> дієві кроки щодо забезпечення рівних можливостей для більшості верств населення. 	
18.	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має</i> уявлення про різноманітність релігійних конфесій та ознаки деяких з них; • <i>розповідає</i> про власну релігійну приналежність. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і пояснює</i> сутність понять «віра», «релігія», «конфесія»; • <i>розповідає</i> про наявні релігійні течії; • <i>називає</i> приклади виявів дискримінації і нетерпимості за ознакою релігії або переконань. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і пояснює</i> сутність понять «ідеологія», «свобода совісті»; • <i>аргументовано висловлює</i> свою думку щодо питань про сенс та мету життя людини; • <i>визначає</i> шляхи можливих дій у разі проблемної ситуації, пов'язаної з релігійною дискримінацією. 	<p>Свобода совісті. Міжконфесійний діалог</p> <p>Сенс і мета життя людини. Свобода вірити та не вірити. Світові та локальні релігії. Поняття ідеології як системи погляду на світ.</p>

<p>9.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «злочин», «покарання»; • <i>розуміє</i> важливість і цінність дотримання правил; • <i>усвідомлює</i> відповідальність за протиправну поведінку. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність поняття «правопорушення»; • <i>знає</i> види покарань, що несуть неповнолітні за скоєння злочину; • <i>застосовує</i> навички правомірних моделей поведінки; • <i>аналізує</i> життєві ситуації та пропонує можливі дії сторін конфлікту з точки зору відновного підходу. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «відновні практики», «юридична відповідальність»; • <i>виявляє</i> медіаторські вміння, пропонує шляхи вирішення конфліктів; • <i>застосовує</i> навички правомірних моделей поведінки. 	<p>Злочин і покарання. Що таке відновне правосуддя?</p> <p>Правопорушення. Види юридичної відповідальності за правопорушення. Правова свідомість та відповідальність за протиправну поведінку. Правомірна поведінка в різноманітних життєвих ситуаціях. Протидія негативному впливу оточення щодо протиправної поведінки. Класифікація відновних практик: відновне правосуддя, відновні практики в громадах, відновні практики в сімейних конфліктах, відновні практики у школах.</p>
	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність поняття «конфлікт»; • <i>аналізує</i> окремі життєві ситуації з позиції ефективного розв'язання конфлікту; • <i>усвідомлює власну відповідальність</i> за свої вчинки. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «управління конфліктом», «асертивна поведінка»; • <i>знає</i> правила «Я-висловлювання» та перефразування; 	<p>Конфлікт і шляхи його розв'язання</p> <p>Сутність поняття «конфлікт». Причини та механізми виникнення конфліктних ситуацій. Моделі поведінки під час конфлікту. Стилі розв'язання конфлікту. Конструктивна поведінка та ефективне спілкування в конфлікті. Ефективні стратегії розв'язання міжособистісних конфліктів. «Я-висловлювання» та перефразування як головні техніки ефективного спілкування в конфлікті.</p>

20.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>може протистояти</i> конфліктам та розв'язувати їх, обираючи відповідну стратегію та модель поведінки. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> різницю між розв'язанням конфлікту з позиції закону, сили та інтересу; • <i>вміє</i> цінувати ефективні стратегії розв'язання конфліктів; • <i>може йти</i> на компроміс, якщо це необхідно. 	
21.	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розпізнає</i> ознаки фізичного насилля в школі та поза нею; • <i>намагається</i> підібрати способи вираження невдоволення виявами насилля; • <i>має</i> чутливість до упередженого ставлення, кепкування, глузування, цькування та інших видів насильства. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «булінг», «мобінг», «аб'юзер», «хейзінг» та їхні основні характеристики; • <i>вміє висловлювати</i> свою точку зору на ситуації застосування насилля у школі; • <i>може протистояти</i> насиллю, добираючи відповідні стилі. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>усвідомлює цінність</i> створення безпечного середовища в школі, вдома та у дворі для ефективної міжособистісної взаємодії; • <i>сприяє</i> створенню безпечного середовища у школі. 	<p>Насилля в школі. Як його уникнути чи протидіяти?</p> <p>Види та форми вияву насильства в суспільстві. Насильство у світі. Стили реагування на насильство. Ефективні способи вираження невдоволення. Створення безпечного середовища в школі.</p>

<p>22.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «нація», «національність», «народ», «полікультурність», «толерантність»; • <i>пояснює</i>, чому Україна є багатокультурною державою; • <i>має уявлення</i> про права національних меншин в Україні. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає та розуміє</i> сутність понять «плюралізм», «расизм» та «антирасизм», «етнічний профайлінг»; • <i>пояснює</i> різницю між мультикультуралізмом і полікультурністю; • <i>впевнено доводить</i> важливість діалогу культур; • <i>розуміє</i> багатоманітність і поліетнічність як ресурс розвитку громад та країни. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>визначає</i> вияви дискримінації за етнічними та расовими ознаками; • <i>критично ставить</i> до етнічного профайлінгу; • <i>усвідомлює</i> цінність різноманітності та плюралізму; • <i>доводить</i> необхідність толерантних міжетнічних та міжкультурних відносин в Україні. 	<p>Україна полікультурна. Багатоманітність як ресурс</p> <p>Багатоманітність і плюралізм. Держава-нація та національність. Полікультурні суспільства. Антирасизм, полікультурність та міжкультурна освіта. Толерантність та інтолерантність, форми їхнього вияву в міжкультурній взаємодії.</p>
	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>має уявлення</i> про глобальні і локальні процеси в країні/світі; • <i>наводить</i> позитивні і негативні приклади глобальних та локальних явищ із власного досвіду. 	<p>Глобалізація чи локалізація?</p> <p>Глобалізація та локалізація. Сучасні тенденції та виклики, що стоять перед людством. Міжнародні органи та установи. Держава та транснаціональні корпорації. Проблеми в різних регіонах світу та шляхи їх розв'язання.</p>

<p>23.</p>	<p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> поняття «глобалізація», «локалізація»; • <i>аналізує</i> вплив глобальних процесів на громаду/школу/людину; • <i>пропонує</i> можливі шляхи розв'язання проблем різних регіонів світу. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> масштаби впливу глобалізації на економіку, культуру, довкілля, людину; • <i>називає</i> міжнародні органи та установи, що розв'язують проблеми країни/світу; • <i>вміє</i> вести переговори, досягати компромісу та консенсусу; • <i>розуміє</i> глобальні проблеми, що перетинають кордони, об'єднують різні культури і національності. 	
	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність поняття «історія», «усна історія»; • <i>має</i> уявлення про інтерв'ю як метод усної історії; • <i>бере</i> інтерв'ю в учасника історичних подій; • <i>називає</i> пам'ятки історичних подій свого регіону. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> явище історичної пам'яті; • <i>пояснює</i> форми реалізації історичної пам'яті; • <i>оперує</i> ключовими методами та інструментами усної історії; • <i>розробляє та реалізує</i> проекти, присвячені різним темам усної історії. 	<p>Чому є різні історії? Історична пам'ять – як люди пам'ятають події. Наше спільне минуле</p> <p>Історична пам'ять та її роль у майбутньому суспільства. Вплив історичних подій (Голодомор, Бабин Яр та Майдан) на свідомість народу. Форми реалізації історичної пам'яті. Збереження історичної пам'яті впродовж багатьох поколінь. Історична пам'ять як інструмент діалогу між поколіннями, регіонами в Україні. Поняття «усна історія». Продукт усної історії.</p>

24.	<p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> явище «історичних травм»; • <i>вміє</i> цінувати та бережливо ставитись до різних версій минулого; • <i>визначає</i> негативні процеси в сучасному суспільстві, що будуться на небажанні визнати та усвідомити жадливий історичний досвід; • <i>розуміє</i> важливість «проживання» історичної травми та усвідомлення спільного минулого громадянами країни. 	
	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «медіа», «фейки», «контент», «реклама», «ЗМІ»; • <i>розуміє</i> базові стандарти подання інформації в медіа; • <i>розпізнає</i> різні види медіатекстів; • <i>усвідомлює</i> наявність достовірних та фейкових джерел інформації. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «медіаграмотність», «медіатексти», «факти», «судження», «пропаганда»; • <i>пояснює</i> різницю між інформацією та пропагандою; • <i>знає</i> властивості інформації (достовірність, повнота, актуальність, корисність, об'єктивність); • <i>описує</i> відмінність між фактом і судженням; • <i>перевіряє</i> достовірність джерел інформації. 	<p>Медіа та я</p> <p>Засоби масової інформації. Фейк, факт та інформація. Традиційні медіа. Нові медіа та цифровий контент. Онлайн-журналістика. Критичне мислення як засіб забезпечення свідомого споживання медіапродукції на основі ефективного орієнтування в медіапросторі та осмислення власних медіапотреб.</p>

25.	<p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>вміє</i> адекватно сприймати, критично осмислювати й оцінювати медіатексти; • <i>володіє</i> навичками засвоєння медіаінформації, дистанціювання від непотрібної; • <i>аналізує</i> різні види медіатекстів; • <i>використовує</i> запропонований перелік методів та інструментів визначення пропаганди та її запобігання; • <i>створює</i> власну медіапродукцію, використовуючи нові медіа та цифровий контент. 	
26.	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знає та розуміє</i> сутність понять «патріотизм», «патріот», «громадянин»; • <i>виділяє</i> складові патріотизму; • <i>розуміє</i>, що кожен громадянин несе особисту відповідальність за захист, розвиток і розбудову країни. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розрізняє</i> поняття «патріотизм», «шовінізм», «космополітизм»; • <i>відповідально ставиться</i> до своїх громадянських обов'язків. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>сприймає</i> патріотизм як соціокультурну цінність особистості, суспільства, держави та консолідаційне підґрунтя українського соціуму; • <i>усвідомлює</i> важливість і необхідність реформ для розвитку та процвітання країни; • <i>критично обґрунтовує</i> свій вибір місця проживання в Україні або іншій країні світу. 	<p>Що таке патріотизм?</p> <p>Героїчні патріотичні вчинки з історичного минулого й сьогодення. Патріотизм у полінаціональній та мультикультурній державі. Громадянська відповідальність і активність як прояв патріотизму.</p>

27.	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> цінність культурних надбань різних етносів та народів, які проживали або проживають на території сучасної України; • <i>виявляє</i> поважне ставлення до національних культурних надбань; • <i>наводить приклади</i> успіху України та українців, що представляють різні етнічні групи в європейській історії, культурі тощо; • <i>називає</i> міжнародні організації, членом/учасником яких є Україна. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>пояснює</i> взаємовплив і взаємозбагачення європейської культури та української як частини європейської; • <i>розуміє</i> важливість подолання «комплексу меншовартості» й знаходження гідного місця своєї країни серед інших держав світу; • <i>визначає</i> внесок України в загальноєвропейський та світовий простір; • <i>виявляє</i> повагу до української ідентичності в родині європейських народів. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>визначає</i> необхідність толерантного ставлення та поваги до різних культур; • <i>дає критичну оцінку</i> явищам суспільного життя; • <i>свідомо підтримує та цінує</i> етнокультурне різноманіття сучасної України; • <i>усвідомлює власну причетність</i> до європейських цінностей та європейського громадянства. 	<p>Україна та українці в історії й культурі Європи</p> <p>Місце України в європейському співтоваристві. Успіхи України та українців – представників різних культур – у європейській історії. Громадянська позиція, причетність до європейських цінностей та європейського громадянства.</p>
-----	---	--

<p>28.</p>	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює себе частиною спільноти певного регіону; • пояснює, що таке добросусідство; • усвідомлює важливість поваги до інших, зокрема до сусідів у контексті історії, культури й сучасного розвитку. <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • пояснює особливості кожного регіону України та різноманітність етнічного складу населення держави; • розповідає про унікальність свого регіону – історію, культуру, етноси тощо; • аналізує різноманіття регіонів України; • переконує у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє переваги єдності та співпраці для зміцнення країни й економічного зростання, сталого розвитку держави і громадянського суспільства; • цінує співпрацю як основу сталого розвитку суспільства. 	<p>Єдина країна</p> <p>Мій регіон і мої сусіди в контексті історії, культури й сучасного розвитку України. Різноманіття регіонів і культур в Україні. Різні, але рівні. Добросусідство. Переваги єдності та співпраці для зміцнення країни й економічного зростання, сталого розвитку держави і громадянського суспільства.</p>
	<p>Учень/учениця: <i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • знає талановитих співвітчизників і відомих особистостей, які уславили рідний край; • бере участь у проєктній діяльності; • пояснює різницю між матеріальною і нематеріальною культурною спадщиною своєї країни. 	<p>Україна, яку ми не знаємо. Українці, які нас здивували</p> <p>Від архаїки – до сучасності. Від обрядів, вірувань, ремесел – до модерної музики, літератури, живопису, архітектури, спорту, економіки, науки, наукових відкриттів, видатних досягнень тощо.</p>

29.	<p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розповідає</i> про окремі досягнення українців у різних галузях (у науці, культурі, спорті, техніці тощо); • <i>має</i> навички проектної діяльності (індивідуальної, групової, колективної); • <i>оцінює</i> минулі та сучасні надбання України та українців. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>докладає власні зусилля</i> до культурної, наукової та економічної розбудови своєї країни; • <i>відчуває</i> сталий інтерес до вивчення культурної спадщини країни й сучасних досягнень; • <i>ініціює та організовує</i> проектну діяльність (індивідуальну, групову, колективну). 	
30.	<p>Учень/учениця:</p> <p><i>На кінець 6 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>розуміє</i> сутність понять «самореалізація» та «соціалізація». <p><i>На кінець 9 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>долучається</i> до участі у проєктах соціального спрямування; • <i>вміє визначити</i> власні життєві пріоритети; • <i>аналізує</i> власні реальні можливості, умови середовища для успішної самореалізації. <p><i>На кінець 12 класу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>ініціює та бере активну участь</i> у програмах і проєктах громадянського спрямування; • <i>має досвід</i> у різних сферах молодіжної діяльності; • <i>критично оцінює</i> своє майбутнє та перспективи розвитку країни; • <i>використовує</i> на практиці набуті компетентності. 	<p>Майбутнє: я, ми, країна</p> <p>Молодь у дії. Проєктування власного майбутнього в Україні. Підсумкова виховна година.</p>

НАВІГАТОР

№	Назва заняття	Вік	Онлайн формат
1	Гідність та її значення	13–15 років	*
2	Права дитини та їх захист	13–15 років	*
3	Громадянська позиція. Якості громадянина	13–16 років	*
4	Солідарність – суперсила сучасного громадянина	13–16 років	*
5	Пошук себе. Ми різні – ми рівні	12–16 років	
6	Інтернет. Соціальні мережі та світова павутина. Розвиток інформаційних технологій та їхній вплив на комунікацію між людьми	13–15 років	
7	Інформаційна гігієна: стійкість до шкідливого контенту	10–13 років	
8	Інтернет. Особиста інформаційна безпека	13–15 років	
9	Кібербулінг: попередження та протидія	13–15 років	
10	Роль підприємництва в розвитку громади	15–17 років	*
11	Конкурентноспроможність на ринку праці майбутнього	15–17 років	
12	Що таке стереотипи	14–17 років	
13	Що таке дискримінація та як їй протистояти	14–17 років	
14	Гендерна рівність та недискримінація	14–17 років	
15	Емоції. Як бути, коли емоції зашкалюють?	14–17 років	*
16	Тайм-менеджмент	14–15 років	
17	Міграція – людська реальність. Сімейні шляхи	10–15 років	
18	Волонтерство	13–16 років	*

19	Основи ефективної комунікації	10–16 років	
20	Основи ненасильницької комунікації	13–16 років	*
21	Конфлікт поколінь та як його вирішити	12–16 років	
22	Інвалідність. Інклюзія	12–17 років	
23	Нерівність – виклик для людства, який вимагає глобальних рішень	12–14 років	*
24	«Свобода совісті»: правовий та особистісний вимір	14–15 років	
25	Що таке відновне правосуддя	13–15 років	
26	Як спілкуватися з іншими. Навички ефективної комунікації. Основи ненасильницької комунікації	13–16 років	*
27	Як подолати насильство в школі	12–16 років	*
28	Багатоманітність – ресурс розвитку громади	13–16 років	
29	Глобалізація: виклики та перспективи	12–17 років	
30	Історична пам'ять як інструмент діалогу	13–16 років	
31	Що таке «медіагігієна» та для чого вона потрібна	13–17 років	
32	Що таке патріотизм та як його можна проявляти	13–16 років	*
33	Україна та українці в історії й культурі Європи	15–17 років	*
34	Світ України через сприйняття різноманіття	12–14 років	*
35	Від минулого до сучасного мистецтва	15–17 років	
36	Молодь в дії. Моє майбутнє в Україні	13–17 років	

ТЕМА 1. ГІДНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ

1.1. ГІДНІСТЬ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ (🗣️)

Ключове питання:

Які права мають діти та як їх можна захистити?

Для кожної сучасної людини важливо знати і розуміти, як і на чому базуються відносини між людьми, як реагувати на виклики, вимоги та можливості, що виникають у суспільстві та світі. Саме наші цінності є дороговказами під час ухвалення рішень і того, як діяти в тій чи іншій ситуації. Найвищою загальнолюдською цінністю є гідність. Саме на ній ґрунтується загальне переконання, що всі люди рівні і заслуговують на однакову повагу, а отже – наділені однаковими правами та фундаментальними свободами і поводитися з ними слід відповідно. Для учнівства важливо усвідомити, що саме повага до людської гідності та її захист як з боку інших людей, так і з боку держави є, передусім, запорукою захисту прав і свобод людини, а також гарантією розвитку успішного суспільства. Для цього важливо з'ясувати, що саме вкладається у поняття «людська гідність» та чим вона відрізняється від «особистої гідності».

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- пояснює поняття «Гідність»
- розрізняє два поняття – «особиста гідність» та «людська гідність»;
- аналізує життєві ситуації щодо ставлення до людської гідності;
- демонструє повагу до власної гідності, з повагою ставиться до гідності інших людей.

Ключові поняття та ідеї

Гідність особиста, людська гідність, толерантність

Вік учасників

13–15 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Комп'ютер/ноутбук, проектор, екран або СМАРТ-дошка

Фліпчарт з папером, маркери, роздруківки додатків

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Асоціації» (5 хв)

Запропонуйте учнівству за допомогою методу «Мікрофон» озвучити свої слова-асоціації по черзі або написати слово-асоціацію на стікерах та зібрати «асоціативний куц» на дошці чи фліпчарті.

Завдання:

- Назвіть асоціацію (одне слово), яка виникає до слова «гідність». Поясніть свою думку.
- Розгляньте перелік асоціацій. Чому вони різні? Як це пов'язано із розумінням поняття «гідність»?

КРОК 2.

Що таке гідність (10–15 хв)

Варіант 1.

Запропонуйте учням/-цям переглянути відео «Що таке гідність» (тривалість 1 хв 50 с)¹, створене Розалінд Вайсман із Cultures of Dignity, за участі Cognitive Media. А також переглянути фрагмент відео «Людська гідність як джерело прав людини»² (00:17–00:50), створеного Всеукраїнською освітньою програмою «Розуміємо права людини». Обговоріть зміст в класі за наступними питаннями:

- Про що йдеться у відео?
- Як у відео пояснюється поняття «гідність людини»?
- Чи погоджуєтесь ви з викладеними у відео думками? Чому?

Варіант 2. Вправа «Один-два-чотири – всі разом»

1. Роздайте кожному учаснику/-ці аркуші з визначеннями поняття «гідність» (Додаток 1).

Завдання:

1. Прочитайте тлумачення поняття «гідність», серед них оберіть те, яке найбільше відповідає вашому особистому ставленню до цього поняття, або напишіть власне. Поясніть свою думку.
 - Як експерти пояснюють поняття «гідність людини»?
 - Чи погоджуєтесь ви з думкою експертів? Яка думка є для вас найближчою і чому?
2. Об'єднайте учасників/-ць в пари.

¹ Режим доступу відео: https://www.youtube.com/watch?v=90vEB1_B-Rw

² Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=4E7UB58R3yY>

Завдання:

- *Обговоріть обрані визначення та домовтеся про визначення, яке найбільше відповідає спільному розумінню поняття «гідність» для пари.*

3. Об'єднайте пари в четвірки.

Завдання:

- *Обговоріть визначення, обрані парами, та домовтеся про визначення, яке найбільше відповідає розумінню поняття «гідність» для вашої групи.*

Порада: якщо учасники/-ці мінігруп не прийдуть до єдиної точки зору – запропонуйте представити всі варіанти.

4. Обговоріть результати роботи в групі:

- *Наскільки складно було обирати визначення серед запропонованих?*
- *Чи складно було домовлятися в парі, в мінігрупі? Як приймали рішення?*
- *Чому обрали саме це визначення? Що для вас було ключовим під час прийняття спільного рішення?*
- *Чи думали ви про повагу до людської гідності учасників під час обговорення й прийняття рішення?*

КРОК 3.

Гідність людська та особиста (15 хв)

1. Об'єднайте учнів/-ць у групи. Роздайте в групи текст з роздумами Марка Новицькі щодо людської та особистої гідності (Додаток 2). Запропонуйте в групах подумати над питаннями, потім обговоріть їх на загал.

Завдання:

- *Чому Марк Новицькі розрізняє людську та особисту гідність?*
 - *Чим людська та особиста гідність схожі, чим відрізняються між собою?*
2. Запропонуйте учням/-цям переглянути відеофрагмент (0:21 – 01:49), який підготували учні м. Слов'янська в рамках проєкту «Що таке гідність для мене?»³. Про яку гідність, на їхню думку, говорять герої сюжету?

³ Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?v=FPCbFTZeSjA>

КРОК 4.

Особиста гідність. Вчинок (20 хв)

1. Об'єднайте учасників/-ць у 6 груп.

Завдання:

- *Розгляньте світлини (Додаток 3). Припустіть, що зображено на цих світлинах, користуючись запропонованим в рекомендаціях алгоритмом. Прочитайте текст, що пояснює подію, зображену на світлині (Додаток 4).*
 - *Як подія, зображена на світлині, пов'язана з поняттям «гідність»?*
 - *Про яку гідність йде мова – «людську» чи «особисту»? Поясніть свою думку.*
2. Обговорення результатів:
- *Наскільки легко/складно було визначити, що саме зображено на світлинах? Чому?*
 - *Наскільки співпали ваші припущення із запропонованим тлумаченням зображення?*
 - *Яким чином вчинки людей, зображених на світлинах, можна розглядати стосовно поняття «гідність»? Про яку саме гідність ми можемо говорити в цих випадках?*

КРОК 5.

Підведення підсумків (5 хв)

1. Попросіть учнів/-ць скласти вірш-сінквейн до поняття «людська гідність».
2. Запропонуйте учнівству обговорити ключове запитання заняття: «Чому людська гідність є найважливішою цінністю людини?»

(o) РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Асоціації» (5 хв)

Для організації роботи пропонуємо використовувати програму віртуальних презентацій (наприклад, *Mentimeter* (Хмаринка) або *Віртуальні дошки* (наприклад, *Jamboard* (Нотатки) або *Padlet* (Стікери)), запропонувавши учасникам/-цям написати одне-два слова, які є асоціаціями до слова «гідність».

Після появи в програмах слів-асоціацій до поняття «гідність» робота організовується за запропонованими завданнями.

КРОК 2.

Що таке гідність (10–15 хв)

Для роботи з текстами пропонуємо розмістити Додаток 1 у віртуальному документі (наприклад, *Google-Документах*) та надати учасникам/-цям посилання на цей документ.

Спочатку учасники/-ці працюють індивідуально, а після того, як вони обрали визначення, об'єднайте їх у віртуальні групи і організуйте роботу за запропонованим алгоритмом. Після завершення роботи в групах проведіть обговорення на загальне.

Додатково можна провести опитування за допомогою програм зворотного зв'язку (наприклад, *Mentimeter* або *Google-Форми*), але для цього обов'язково треба пронумерувати визначення.

КРОК 3.

Гідність людська та особиста (15 хв)

Для роботи з текстом Додатку 2 скористайтесь будь-якою програмою розміщення тексту (наприклад, *Google-Документ*) та надайте доступ до нього учням/-цям. Роботу в групах організуйте за допомогою програм, що дозволяють об'єднувати учасників в окремі віртуальні групи (наприклад, *Zoom*)

КРОК 4.

Особиста гідність. Вчинок (20 хв)

Об'єднайте учасників/-ць у 6 груп завдяки відповідним інструментам. Кожна група отримує посилання тільки на одну світліну з Додатку 3 із завданням, що розміщені у віртуальній теці (наприклад, *Google-Тека*). Через 5 хв надайте групам доступ до Додатку 4. Через 5 хв представники/-ці груп мають представити результат на загальне.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Відео «Гідність» (проєкт «Розуміємо права людини») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4E7UB58R3yY> (дата звернення: 22.06.2021)
2. Каталог юридичних позицій «4.2.4. Право на повагу до гідності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti> (дата звернення: 22.06.2021).
3. Юрий Бутусов. Три часа я защищал солдат ВВ от атак провокаторов, пока не получил камнем в голову от самих же силовиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainenews.fakty.ua/173466-zhurnalist-yurij-butusov-tri-chasa-ya-zacshicshal-soldat-vnutrennih-vojsk-ot-atak-provokatorov-poka-ne-poluchil-kamnem-v-golovu-ot-samih-zhe-silovikov> (дата звернення: 22.06.2021).
4. Марек Новіцький. Що таке права людини? [Лекція] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://edu.helsinki.org.ua/library/philosophy/shcho-take-prava-lyudini> (дата звернення: 22.06.2021).
5. Компас: посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді [Редакція] 2012 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/kompas.pdf> (дата звернення: 22.06.2021)

ВИСЛОВИ ПРО ГІДНІСТЬ

1. «Людська гідність є одним із основних понять для розуміння концепції прав людини. Її не можна дати визначення, але її можна відчувати. Її має кожна людина. Це своєрідний лакмусовий папірець, що може подавати знак про порушення прав людини. Коли ми відчуваємо приниження, біль – страждає людська гідність». *Сергій Буров, український правозахисник.*
2. «Гідність людини не в її походженні. Бог не створив рабства, але обдарував людину свободою». *Іоанн Золотоустий, священник, один із засновників православ'я.*
3. «Людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав». *З Рішення Конституційного Суду України.*
4. «...під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності». *З Постанови Верховного Суду України.*
5. «Людська гідність робить нас подібними одні до одних і водночас доводить, що кожен – неповторна особистість, яку не можна ніким замінити і яка має такі ж права на суспільне визнання, що й інші». *Фернандо Саватер, сучасний іспанський письменник, філософ.*
6. «Суспільство має бути побудоване в такий спосіб, щоб ані злидні, ані насильство, ані національна та інша спільність не принижували людської гідності жодного його члена». *Мирослав Попович, сучасний український філософ.*
7. «Гідність людської особи та спільне благо вищі за комфорт тих, хто відмовляється зректись своїх привілеїв. Коли ці цінності під загрозою, має прозвучати пророчий голос». *Франциск, Папа Римський.*
8. «Гідність – це не те, що треба здобувати трудами та освітою; не те, що може забезпечити чи не забезпечити людині суспільство. Гідність є невід'ємною властивістю кожної людини. Кожна людина наділена людською гідністю від моменту її створення за образом Божим – і до безконачності, адже людина, одного разу з'явившись на світ, ніколи не йде в небуття». *Дарина Морозова, культурологиня, наукова редакторка видавництва «Дух і літера».*

9. «Гідність народжується не тільки в тому, що людина відчуває гідність у собі, а ще й в тому, що гідно до неї ставиться інший». *Георгій Коваленко, ректор Відкритого Православного університету Святої Софії.*
10. «Гідність не допомагає зберегти життя. Але зберегти гідність можливо в будь-яких умовах». *Оксана Довгополова, науковиця, дослідниця в галузі філософії історії.*
11. «Захищати гідність людини – це означає водночас формулювати умови, в яких вона може бути захищеною». *Мирослав Маринович, український правозахисник, публіцист, релігієзнавець, член-засновник Української Гельсінської групи.*

Додаток 2

**З лекції Марека Новицькі, польського правозахисника,
Голови правління Гельсінського Фонду з прав людини:**

Основним поняттям в концепції прав людини є невід’ємна **людська гідність**. Людська гідність пов’язана із самою сутністю людини, витікає із самого факту, що хтось є людиною, її має і немовля, котре ще нічого ні доброго, ні поганого житті не зробило, і найбільший злочинець. Людську гідність слід відрізнити від **особистої гідності**, котра є поняттям, близьким до честі – таку гідність слід «заробити», вона росте, коли ми поводимо себе благородно і порядно, можна її втратити, коли ми чинимо підло. Для прав людини важливим є перше поняття – людська гідність. Її обґрунтування можна шукати в різних релігіях та філософіях. Однак виявляється, що для подальших роздумів не особливо важливо, як ми обґрунтовуємо існування людської гідності, в якій релігії чи філософії ми будемо її шукати. Якщо і так, розглядаючи наслідки існування цієї гідності, отримаємо в кінцевому результаті дуже подібні переліки свобод та прав, що належать людині у її зв’язках з державною владою; прав, котрі захищають людину від приниження, негуманного ставлення з боку сильної держави, котра володіє засобами примусу ... Права та свободи є оболонкою, щитом, котрий захищає гідність кожної людини від посягань влади⁶.

⁶ Режим доступу: https://www.irf.ua/dlya_zhurnalistiv_vidano_posibnik_iz_zakhistu_prav_lyudini/files/ukr/programs/rol/hr_for_journalists.pdf

Зображення 1. Роза Паркс
<https://mirsoglasnomne.livejournal.com/168443.html>

Зображення 2. Крістіан X
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Christian_X_of_Denmark_cph.3b31328.jpg

Зображення 3. Юрій Бутусов

<https://www.volynnews.com/news/society/film-pro-nebesnu-sotniu/>

Зображення 4. Віллі Брант

<https://www.dw.com/uk/willy-brandt-na-kolinakh-50-rokiv-velykomu-zhestu-u-warszawi/a-55828231>

Зображення 5. Взаємодопомога у спорті.

<https://www.unian.ua/multimedia/photo/37231-trogatelnaya-vzaimopomosch-olimpiyskih-begunij.html>

Зображення 6. Футбол з кумиром.

<https://shpalta.media/2019/09/25/osoblivij-futbolist-istoriya-8-richnogo-xlopchika-z-dcp-yakij-mriye-pro-velikij-stadion-foto-video/>

Додаток 4

Коментар до Зображення 1.

Роза Паркс (4 лютого 1913 – 24 жовтня 2005) – американська громадська діячка, з чиїм ім'ям пов'язаний початок масової боротьби афроамериканців за рівні права в США. 1 грудня 1955 року чорношкіра Роза Паркс відмовилася поступитися місцем білому чоловікові в муніципальному автобусі в місті Монтгомері (штат Алабама, США). За це її заарештувала поліція. Арешт Розі Паркс призвів до 381-денного бойкотування громадського транспорту афроамериканцями в Монтгомері (протягом року бойкотували міські автобусні поїздки). У результаті тривалого судового розгляду 13 листопада 1956 року Верховний суд США скасував закон про сегрегацію в міському транспорті.

Коментар до Зображення 2.

На фото зображений Крістіан Х (26 вересня 1870 – 20 квітня 1947) – король Данії у 1912–1947 роках та Ісландії у 1918–1944 роках.

Існує історія, згідно з якою після окупації Данії нацистською Німеччиною, коли Крістіан Х дізнався про наказ щодо обов'язкового носіння данськими євреями жовтої зірки, він нашив цей знак собі на одяг, сказавши, що всі данці рівні, після чого цей наказ був скасований. Насправді Данія була єдиною підконтрольною нацистам країною, де носіння жовтої зірки для євреїв не запроваджувалося. Легенда зародилася з виступу короля в 1942 році в синагозі м. Копенгагена, під час якого Крістіан заявив: «Якщо євреїв Данії змусять носити символ, що відрізняє їх від інших співгромадян, то я і моя сім'я теж будемо носити цей символ». Під час Другої світової війни в результаті позиції керівництва Данії та громадськості, а також дій місцевого Руху Опору, майже всі євреї Данії були врятовані від знищення.

Коментар до Зображення 3.

На фото зображений Бутусов Юрій, український журналіст, військовий експерт під час Революції Гідності. 1 грудня 2014 року Ю. Бутусов був поранений на вул. Банковій у м. Києві.

«...Несподівано біля живого кордону з'явилися кілька груп хлопців у спортивних костюмах, з закритими обличчями – явно підготовлені до зіткнення. У них були протигазові маски, металеві пруті, ланцюги, великий запас пестард, фаєри і газові балончики. Хтось із хлопців кинув у солдатів пляшку з горючою сумішшю. Разом з колегами, взявшись за руки, я встав прямо перед сročниками. Таким чином ми мали намір затримати наступ провокаторів»⁷.

⁷ Режим доступу: (<http://fakty.ua/173466>)

Коментар до Зображення 4.

На фото зображений Віллі Брандт – німецький та європейський політик – соціал-демократ, державний діяч, лауреат Нобелівської премії миру.

У 1970 році канцлер ФРН Віллі Брандт прибув до Польщі на переговори про відновлення дипломатичних відносин між двома державами. В день підписання договору 7 грудня 1970 року, Брандт відвідав пам'ятник Героям Варшавського гетто. Поклавши вінок, він несподівано для всіх опустився на коліна перед монументом. Цим символічним жестом Брандт від імені всієї Німеччини вибачився за злочини, вчинені нацистським режимом.

Коментар до Зображення 5.

На Олімпіаді в Ріо-де-Жанейро дві бігунки, що впали під час кваліфікаційного забігу на 5 кілометрів, допомогли одна одній дістатися фінішу.

У якийсь момент Ніккі Хамблін з Нової Зеландії спіткнулася і впала. Відразу за нею йшла представниця США Еббі д'Агостіно, яка зачепилась за впалу Хамблін і сама у падінні підвернула коліно. Коли обидві спортсменки піднялися і знову побігли, американка зрозуміла, що їй доведеться набагато важче, ніж новозеландці. Д'Агостіно, пробігши кілька метрів, знову впала через своє коліно. І на цей раз вже Хамблін допомогла їй піднятися. В результаті дві спортсменки, які навіть не були знайомі на старті, підтримуючи і допомагаючи одна одній фінішували останніми.

Коментар до Зображення 6.

Хлопчик Назар хворий на ДЦП й не може самостійно ходити. Але він дуже любить футбол і вірить, що зможе колись грати у нього. Він грає вдома в м'яча з татом та молодшим братиком. Неодноразово казав батькам, що мріє про футбольну форму, команду та великий стадіон. Вдома у нього навіть є колекція м'ячів, підписаних відомими футболістами. Кумир хлопчика – футболіст Владислав Ващук, щоб його підтримати зіграв з ним матч. «Хлопець забивав голи і руками, і ногами. Та всю гру його підтримувала мама» – розповідає Владислав Ващук про цю історію.

ТЕМА 2. ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСТЬ

2.1. ПРАВА ДИТИНИ ТА ЇХ ЗАХИСТ (🗣️)

Ключове питання:

Які права мають діти та як їх можна захистити?

Діти повинні знати свої права. Без сформованої культури прав людини діти стануть дорослими, які не знають власних прав та порушують права інших людей. Розуміння власних прав допомагає становленню особистості дитини, а знання про обов'язки робить її більш відповідальною, вчить з повагою ставитися до інших. Діти мають розуміти, що всі вони, без будь-яких винятків, мають певні права та свободи, які не можна обмежувати.

Є ситуації, коли діти взагалі не розуміють, що стосовно них вчиняються протиправні дії. Тож дуже важливо, щоб школярі/школярки могли ідентифікувати порушення своїх прав і знали куди звертатися у випадку їх порушення.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- орієнтуються у концепції прав людини;
- можуть навести приклади порушення прав дитини та запропонувати алгоритм захисту в конкретній ситуації;
- розуміють незалежність прав дитини від обов'язків;
- мають уявлення про національну та міжнародні системи захисту прав дитини.

Ключові поняття та ідеї

Права дитини, механізми захисту прав дитини

Вік учасників

13–15 років

Орієнтовна тривалість заняття

45–60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1.
Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додатки 1–3).

**Загальні зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи з
темою**

Запропоновані за темою завдання передбачають, що діти ознайомлені з темою «Права людини», знають і можуть назвати базові права людини, основні документи, в яких вони визначені, а також цінності, які захищають права людини.

Вчителю/-ці під час заняття дуже важливо донести учнівству, що дитина має ті ж самі права, що й дорослі люди, не більше і не менше. Але через те, що вона через свої вікові особливості не завжди може реалізувати свої права, їй необхідно мати певні спеціальні додаткові можливості та гарантії.

Учні/-ці мають бути ознайомлені з алгоритмом дій у разі порушення їхніх прав, знати куди і до кого звертатись.

Коли трапляється випадок порушення прав дитини, важливо пам'ятати, що провини потерпілої дитини у цій ситуації немає і що вона завжди може звернутися по допомогу в державні органи або неурядові організації.

Важливо сформуванню впевненість, що свої права варто захищати, і що солідарна підтримка інших, небайдужість до захисту прав покращить ситуацію із забезпеченням прав для всіх.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Бінго» (10 хв)

1. Учитель/-ка роздає аркуші (Додаток 1) із запитаннями.
2. Кожен учасник/-ця має знайти партнера/-ку і поставити йому/їй одне питання з будь-якої клітинки.
Необхідно записати ключові слова-відповіді до відповідного запитання у клітинці.
Після цього пари розходяться та шукають собі нових партнерів для отримання відповіді.
3. Завдання гри – не тільки відповісти на всі запитання, а й отримати відповіді від різних людей. Хто першим заповнить таблицю, голосно вигукне слово «Бінго!» і стає переможцем.
4. Переможець/-ця зачитує питання та відповіді на них. Інші учасники/-ці доповнюють запропоновані відповіді зі своїх записів.

КРОК 2.

Які права є важливішими (30 хв)

1. Учитель/-ка презентує адаптований зміст Конвенції про права дитини (Додаток 2)
2. Учасники/-ці об'єднуються у чотири-п'ять груп та отримують картки з твердженнями (Додаток 3).
3. Кожна група обговорює дев'ять тверджень і розглядає, як часто кожне з тверджень зустрічається у їхньому власному житті. Потім необхідно розкласти їх у порядку важливості для них у формі ромба. Спочатку на стіл мають покласти найбільш важливе твердження. Під ним, одне біля одного, два наступних найбільш важливих твердження. Потім наступні три твердження середньої важливості. Четвертий ряд повинен мати дві картки, і п'ятий ряд – одну картку-твердження, яке, на їхню думку, найменш важливе. Таким чином, всі картки лежатимуть у формі алмаза.
4. Команди по черзі презентують результати своєї роботи.
5. Обговорення:
 - *З'ясуйте загальні враження учасників/-ць від справи: чим саме вона виявилася корисною? Несподіваною?*
 - *Чи було легко оцінювати різні приклади тверджень, пов'язаних з правами дитини?*
 - *Чи були відчутні розбіжності у групі, або ж помітили суттєві розходження між вашим діамантом і шкалами інших груп?*
 - *Чи керувалися певними критеріями в оцінці прикладів? Приміром, чи брали до уваги чинники, такі як чисельність тих, на кого це впливає, або наслідки через неможливість реалізувати це право та ін.*
 - *Чи правильно стверджувати, що одне право важливіше за інше саме по собі? Чому?*
 - *Чи виникало бажання у будь-якої з груп після презентації роботи переглянути власні рішення щодо ранжирування карток? Які аргументи були найбільш переконливими?*

Поради вчителю

Зауважте групам, що немає правильних і неправильних способів, за якими можна розкласти картки. Вони повинні визнати, що у різних людей різний досвід, і тому різні пріоритети щодо реалізації та захисту своїх прав.

Немає сенсу говорити про пріоритетність важливості прав як права самого по собі. Права людини, в тому числі і права дитини, є неподільними і взаємопов'язаними, а отже неправильно стверджувати, що право на освіту

є більш важливим, ніж свобода слова. Але можна зазначити, що в моїй громаді право на освіту є більш пріоритетним для реалізації та захисту.

КРОК 3.

Як діти можуть захищати свої права (15 хв)

Проведіть обговорення за наступними питаннями:

- *Як люди взагалі домагаються дотримання своїх прав? (Можливі відповіді: вимагають виконання законів, пишуть запити, протестують, звертаються до суду, поліції, самі захищають себе, діти звертаються до дорослих – батьків, вчителів та ін.)*
- *Якщо одним із способів відстоювання своїх прав є участь у демократичному процесі, та що учасники/-ці заняття можуть зробити вдома, в школі, щоб домогтися дотримання своїх прав? (Відповіді фіксуйте на дошці або фліпчарті).*
- *До кого можуть звернутися учасники обговорення у своєму суспільстві, якщо їм стало відомо про випадки серйозних порушень прав дитини? (Доповніть відповіді за потреби, вкажіть контакти конкретних суб'єктів та інституцій, що займаються захистом прав дитини з номерами телефонів для звернень)*

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Запитайте учнівство, яка інформація про права дитини та можливості їх захисту була для них «відкриттям» на занятті.

🗨️ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Бінго» (10 хв)

Для організації роботи пропонуємо використовувати програму віртуальних презентацій (наприклад, Jamboard (Нотатки) або Padlet). На віртуальній дошці закріплюється таблиця із запитаннями (Додаток 1).

Варіант 1. Учасникам/-цям пропонується самостійно заповнити клітинки відповідями; після того, як хтось першим заповнить усі клітинки, він/вона кричить слово «Бінго». Після цього учасники/-ці на загал представляють свої відповіді, за потреби коментують.

Варіант 2. Провести вправу за запропонованим основним варіантом, скориставшись чатом онлайн-платформи (наприклад, ZOOM) для опитування присутніх учасників/-ць.

КРОК 2.

Які права є важливішими (30 хв)

Для роботи за методом «алмазного ранжування» необхідно розділити Додаток 3 на окремі тези й розмістити їх на віртуальній презентаційній дошці (наприклад, *Jamboard* або *Padlet*). Радимо створити кількість фреймів/варіантів заготовлених тез із Додатку 3, що відповідає кількості груп (кожна група працює зі своїм набором тез).

Для роботи з текстами пропонуємо розмістити Додаток 2 у віртуальному документі (наприклад, *Google-Документах*) та надати учасникам/-цям посилання на цей документ.

Після завершення роботи в групах та створення «ромба-алмаза» організуйте обговорення на загал.

КРОК 3.

Як діти можуть захищати свої права (15 хв)

Обговорення запропонованих запитань можна організувати як на загал, так і в групах, скориставшись онлайн-платформою, яка дозволяє створювати окремі «кімнати». Для фіксації відповідей можна скористатися будь-якою дошкою для презентацій (наприклад, *ZOOM*, *Jamboard* або *Padlet*).

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Можна провести шляхом опитування за допомогою програм зворотного зв'язку (наприклад, *Mentimeter* або *Google-Форми*).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Від співпраці до примирення : посібник для лідерів громадського суспільства / автори-упоряд.: М. А. Араджионі, І. В. Брунова-Калісецька, А. І. Гусев, І. Г. Терещенко, Ю. А. Тищенко. – Київ : Золоті ворота, 2015. – 207 с.
2. Компас : посібник з освіти в області прав людини за участі молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/uk/web/compass>.
3. Навчаємо демократії : Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер; Пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко. – Київ : Основа, 2011. – Т. 1. – 164 с.
4. Права людини для дітей : посібник для вчителів та тренерів / Л. В. Денисенко, О. А. Дзюбій. – Київ : Час Друку, 2011. – 260 с.

Додаток 1

Назва документа, що декларує права людини	Право, яке мають діти, але не мають дорослі	Пісня/фільм/книга про права людини
Хто повинен захищати права людини	Куди потрібно звертатися у разі порушення прав людини	Скільки статей містить Конвенція про права дитини
Як називається посада представника, що слідкує за дотриманням прав людини в державі	Приклад права на участь у культурному житті	Назвіть основні 3 цінності прав людини
На що має право людина у випадку, якщо вона безвинно засуджена	ООН вважає дитиною особу до років	Право, якого в твоїй країні позбавлені певні люди
Людина, яка бореться за права людини	Приклад дискримінації	Право людини, якого часто позбавляють дітей та молодь

КАРТКИ З ТВЕРДЖЕННЯМИ

1	Дитина має право вільно висловлювати думку з усіх питань, які її стосуються, думці дитини має бути приділена належна увага.
2	Право дитини на свободу думки, совісті і релігії має поважатися.
3	Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, об'єктом незаконного посягання на її честь і гідність.
4	Батьки несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини.
5	Дитина має право на освіту. Держава повинна зробити початкову освіту обов'язковою і доступною, а також безкоштовною для всіх.
6	Дитина має право на відпочинок і дозвілля, щоб гратися і вільно брати участь у культурному житті, займатися мистецтвом.
7	Дитина повинна бути захищена від економічної експлуатації та від виконання роботи, яка є небезпечною для її життя і розвитку.
8	Держава вживає всіх можливих заходів для захисту та догляду за дітьми, які постраждали від збройних конфліктів.
9	Дитина повинна бути захищена від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування або недбалого і брутального поводження та експлуатації.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ

(неофіційний стислий виклад)

Стаття 1

Дитиною є «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку», якщо за законом, застосовуваним до певної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

Всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною забезпечуються без будь-якої дискримінації.

Стаття 3

В усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Стаття 5

Держава поважає відповідальність, права і обов'язки батьків чи членів розширеної сім'ї.

Стаття 6

Кожна дитина має невід'ємне право на життя.

Стаття 7

Дитина має право на ім'я і набуття громадянства, а також право знати своїх батьків і право на їх піклування.

Стаття 8

Дитина має право на збереження своєї індивідуальності і громадянства.

Стаття 9

Дитина має право не розлучатися з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини.

Стаття 12

Дитина має право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага.

Стаття 13

Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду.

Стаття 14

Має поважатися право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

Стаття 15

Дитина має право на свободу асоціацій і мирних зборів.

Стаття 16

Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, незаконного посягання на її честь і гідність.

Стаття 17

Держава забезпечує право дитини на доступ до інформації із національних та міжнародних джерел.

Стаття 18

Батьки несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини.

Стаття 19

Держава вживає всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації.

Стаття 24

Дитина має право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги.

Стаття 26

Дитина має право користуватися благами соціального забезпечення.

Стаття 27

Дитина має право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.

Стаття 28

Дитина має право на освіту. Держава вводить обов'язкову, доступну і безплатну початкову освіту, сприяє розвиткові різних форм середньої освіти, забезпечує її доступність для всіх дітей. Шкільна дисципліна забезпечується методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини. Освіта має бути спрямована: на розвиток особи, талантів, здібностей дитини, на виховання поваги до прав людини та основних свобод, на підготовку дитини-

ни до свідомого життя у вільному суспільстві в душі миру, дружби, розуміння, толерантності і рівноправності, на виховання поваги до навколишньої природи.

Стаття 30

Дитина має право користуватися своєю культурою.

Стаття 31

Дитина має право на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх та вільно брати участь у культурному житті, займатися мистецтвом.

Стаття 32

Дитина має право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може завдати шкоди її життю та розвитку.

Стаття 33

Дитина повинна бути захищена від незаконного зловживання наркотичними засобами.

Стаття 34

Держава зобов'язана захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень; від використання дитини з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці, у порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 38

Держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 40

Кожній дитині, яку звинувачують у порушенні законодавства або у злочині, гарантується презумпція невинності, поки її вина не буде доведена, одержання правової допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту, свобода від примусу щодо надання свідчень чи визнання вини, повна повага її особистого життя, а також поведіння з урахуванням її віку, обставин і добробуту. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років.

Повний текст Конвенції і Факультативних Протоколів можна подивитися і завантажити з сайту ЮНІСЕФ – www.unicef.org/crc

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАНЯТТЯ

Права дитини є поняттям із категорії прав людини і впливають з гідності і неповторності дитини як людської особистості.

Права дитини – це щось інше, ніж її основні потреби. Не існує права на виховання в щасливій сім'ї або право на любов, хоча це надзвичайно важливі потреби кожної людини.

Про права дітей, як і права людини, мова йде в аспекті «влада – особистість». Якщо дитина має право, то це означає, що держава повинна забезпечити їй можливість користуватися цим правом. Права дитини, як і права людини, підлягають обмеженням, але тільки таким, що передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку і запобігання злочинів, охорони здоров'я і моральності або захисту прав і свобод інших осіб. Не можуть бути обмежені права на захист від катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання та захисту від рабства і підневільного стану. Якщо дитина/людина має право – це означає, що повинні існувати процедури отримання цього права: «Мати право, значить могти, претендувати». В іншому випадку право стає пустою декларацією.

Діти підлягають батьківській владі, і перш за все саме батьки приймають рішення про їх виховання або світогляд. Це зафіксовано в різних документах.

Основоположним документом, який визначає права дитини, є Конвенція ООН про права дитини 1989 року. Ухвалення Конвенції стало результатом довгої боротьби за те, щоб міжнародне співтовариство визнало особливі потреби та незахищеність дітей і сформувало список обов'язків, які держави готові визнати стосовно дитини. Діти є повноправними носіями прав, що відповідають їхньому віку.

Права охоплюють кожний аспект життя дітей та підлітків і можуть бути розподілені на такі основні категорії:

- право на життєзабезпечення: право на життя і забезпечення основних потреб (наприклад, відповідний життєвий рівень, житло, харчування, медичний догляд);
- право на розвиток: права, що дозволяють дітям найповніше розкрити свій потенціал (наприклад, отримання освіти, відпочинок і дозвілля, культурний розвиток, вільний доступ до інформації, свобода думки, совісті і релігії);
- Право на участь: права, які забезпечують можливість дітям брати активну участь у житті суспільства (наприклад, свобода висловлювання;

право мати власну думку щодо справ, які впливають на їхнє особисте життя; право вступати до організацій і об'єднань);

- право на захист: права, важливі для захисту дітей і підлітків від усіх форм зневаги, експлуатації та примусової праці (наприклад, турбота про дітей, біженців; захист від залучення до збройного конфлікту, дитячої праці, сексуальної експлуатації, тортур і зловживання наркотиками).

Для захисту цих прав створені національні та міжнародні механізми.

При порушенні прав діти можуть звернутися за допомогою та захистом до служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, поліції за місцем свого проживання, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого з прав дитини, освітнього омбудсмана тощо. Також захистом прав дитини опікується низка правозахисних організацій, яких в Україні налічується більше 20, створена Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей» (<https://www.aufcr.com/>), діють «гарячі лінії».

Національна гаряча лінія для дітей та молоді

0 800 500 225 (з мобільного або стаціонарного телефону)
або 116 111 (з мобільного).

Звернувшись анонімно на цю лінію, діти та молодь можуть отримати підтримку і поради щодо проблем в особистих стосунках, булінгу, непорозумінь з батьками, насильства чи жорстокого поведіння. Крім того, дорослі можуть проконсультуватися з психологами, юристами та соціальними працівниками щодо випадків порушення прав дитини. Наразі лінія працює у будні з 12:00 до 20:00. Консультації можна також отримати онлайн:

- Instagram: [@childhotline_ua](#)
- Facebook: [@childhotline.ukraine](#)
- Telegram: [@CHL116111](#)

Служби у справах дітей – <https://www.msp.gov.ua/content/kontakti1.html>

Уповноважений Президента з прав дитини: 11220, м. Київ, вул. Банкова, 11. e-mail: children@apu.gov.ua

ТЕМА 3. ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ

3.1. ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ. ЯКОСТІ ГРОМАДЯНИНА (🗣️)

Ключове питання:

Як можна проявляти власну громадянську позицію мирним шляхом?

Сучасні підлітки живуть у суспільстві поряд з декількома іншими поколіннями людей, які мають різне розуміння громадянських прав та свобод, різний досвід участі та неучасті в суспільному житті, різні упередження щодо того, що дозволено/виправдано/доцільно робити громадянину. Історія сучасної України знайомить учнів не лише з вдалими прикладами відстоювання громадянської позиції, а й з трагічними епізодами. Це заняття має на меті прояснити, що є громадянською позицією, які є шляхи її вираження, як можна взяти участь у суспільному житті та висловити незгоду мирним шляхом.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- має уявлення щодо питань громадянської позиції, активізму;
- визначає форми прояву громадянської позиції;
- формує особисте ставлення до активної громадянської позиції;
- позитивно сприймає прояви активної громадянської позиції з боку інших людей.

Ключові поняття та ідеї

Громадянська позиція, свідомо незгода, якості громадянина

Вік учасників

13–16 років

Орієнтовна тривалість заняття

45–60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1, клейкі мітки. Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1,3,4). Техніка для перегляду відео (великий монітор, комп'ютер, проєктор, екран, аудіоколонки або мобільні пристрої в учнів).

**Загальні зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи з
темою**

Закон України «Про громадянство України» визначає громадянство як «правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках» (ст. 1).

Громадянська позиція – це набір цінностей та переконань громадянина, які він готовий відстоювати, дотримуючись цінностей прав людини. Інколи закони та розпорядження окремих лідерів можуть протирічити здоровому глузду чи цінностям прав людини. Важливо допомогти молоді розвинути здатність проявляти незгоду мирним шляхом, базуючись на навичках критичного мислення, цінностях демократії і верховенства права.

Тому важливо говорити про громадянську позицію через призму демократичних цінностей, плюралізму, поваги до гідності інших людей та цінності людського життя. Романтизація та героїзація жертвовності власного життя на благо Батьківщини не є метою нашого заняття.

КРОК 1.

Вступне слово (2 хв)

Вчитель/-ка пояснює учнівству, що сьогодні під час заняття вони будуть обговорювати, хто такий громадянин, якими якостями він має володіти та як діяти в тій чи іншій ситуації. Вибір варіанту дій та поведінки скеровується його громадянською позицією. Громадянська позиція – це набір цінностей та переконань громадянина, які він готовий відстоювати, дотримуючись цінностей прав людини. Важливо подивитися на певні життєві ситуації та поговорити, як ми зазвичай діємо.

КРОК 2.

Я – громадянин (20 хв)

1. Вчитель/-ка розкладає картки з твердженнями на підлозі (якщо діти сидять по колу) або вішає їх на дошку (Додаток 1). Учні/-ці можуть навести свій приклад характеристики громадянина та записати його на порожній картці.
2. Учням/-цям пропонується пригадати, що вони як громадяни роблять у своєму житті та обрати відповідну картку (або дві), зробивши помітку на дошці або приклеївши мітку на картку (5 хв)
3. Після цього учні/-ці презентують іншим ту картку, яку обрали, завершуючи фразу: «Я – громадянин/-ка, я...»

Вчитель/-ка дає можливість висловитися всім.

- Після того, як всі мали можливість висловитися, запитує:
 - *Які картки залишилися невикористаними?*
 - *Які згадувалися найбільше?*
 - *Які картки, на вашу думку, характеризують громадянина найбільше? Чому?*
 - *Які дії з цих карток ви би хотіли зробити найближчим часом?*

КРОК 3.

Громадянська позиція (15 хв)

- Запропонуйте учням/-цям переглянути відео «Країна – це ми! Ланцюг добра в дії!»¹ (тривалість 2 хв 20 с.).
- Проведіть обговорення за наступними питаннями:
 - *Про що це відео?*
 - *Які форми прояву громадянської позиції ви побачили на відео? (занотуйте відповіді)*
 - *На які правопорушення та незручності відреагували герої своїми діями?*
 - *Чому була потреба втручання громадян?*
 - *Які якості проявили герої в цих ситуаціях? (занотуйте відповіді)*

КРОК 4.

Якості громадянина (5 хв)

- Вчитель/-ка кластеризує (групує) відповіді учнів/-ць відповідно до внутрішніх переконань (цінностей та ставлень), навичок, знань, отриманих під час виконання попереднього завдання.
- Запропонуйте учнівству обговорити питання:
 - *Де та яким чином ви можете розвинути ці якості?*
 - *Як на це може вплинути школа? Яка її роль? Як цьому може сприяти освітній процес, учнівське самоврядування тощо?*
 - *Чим ці якості/навички можуть бути корисними у житті?*

КРОК 5.

Свідома незгода (20 хв)

- Поясніть учням/-цям про важливість та необхідність вираження свідомої незгоди (Додаток 2).
- Ознайомте їх з алгоритмом реакцій, записавши його на дошці або

¹ Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?v=Bw91HPINF5g>

роздрукувавши на картках (Додаток 3).

3. У малих групах (до 5 осіб) попросіть їх знайти вирішення ситуації, використовуючи алгоритм (Додаток 4). Якщо учнів/-ць багато, можна давати одне завдання двом групам. Порівняйте відповіді обох груп при обговоренні.
4. Запитайте:
 - Чи мали ви досвід схожих ситуацій?
 - Наскільки легко/складно було знаходити рішення для них, використовуючи запропонований алгоритм?
 - Як ви будете поводити себе у подібних ситуаціях після виконання вправи?

КРОК 6.

Підсумкове обговорення

1. Попросіть учнів/-ць пригадати все, що робили впродовж заняття, та запитайте, якою, на їхню думку, була головна мета цього заняття та наскільки вдалося її досягти.
2. За наявності часу запропонуйте підбити підсумки методотом «Мої відкриття уроку». Учні/-ці мають висловитися з приводу того, які відкриття вони зробили для себе на занятті.

Фрази-підказки:

- на уроці я відкрив/-ла для себе...
- сьогодні мене здивувало...
- виникли несподівані думки про...
- сьогодні я зрозумів/-ла...

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 2.

Я – громадянин (20 хв)

Для організації роботи пропонуємо використовувати програму віртуальних презентацій або віртуальні дошки (наприклад, *ZOOM*, *Jamboard* або *Padlet*), Вчитель/-ка виводить на екран табличку з відповідями та просить учнів/-ць обрати свій варіант, поставивши мітку. Після цього учні/-ці представляють свій вибір вголос.

КРОК 3.

Громадянська позиція (15 хв)

Вчитель/-ка демонструє відео для всіх з обраного застосунку. Під час обговорення занотує відповіді у застосунок, де можна використувати картки (наприклад, *Jamboard*).

КРОК 4.

Якості громадянина (5 хв)

Кластеризування відповідей відбувається у тому самому застосунку. Учитель групує картки та дає їм спільну назву (за потребою).

КРОК 5.

Свідома незгода (20 хв)

Учитель/-ка виводить алгоритм (Додаток 3) на екран або дає посилання учням/-цям на онлайн документ. Відповідно до можливостей застосунку групує учнів/-ць та надсилає відповідні посилання з ситуаціями (Додаток 4) кожній із груп.

Для обговорення всі групи повертаються у спільну сесійну залу.

КРОК 6.

Підсумкове обговорення

Можна провести шляхом опитування за допомогою програм зворотного зв'язку (наприклад, *Mentimeter* або *Google-Форми*).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 13 – Ст. 65.
2. Чейлефф А. Осознанное неподчинение: как реагировать на спорные распоряжения / Айра Чейлефф; пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – 235 с.
3. Відео «Країна – це ми! Ланцюг добра в дії!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Bw91HPLNFSg&t=0s> (дата звернення: 12.08.2021).

Картки з тезами

Сплачую податок, купуючи продукти в супермаркеті	Беру участь у заходах, спрямованих на покращення благоустрою та/чи озеленення	Стою перед пішохідним переходом, чекаючи, коли загориться зелене світло
Підбираю сміття, яке валялося біля мого під'їзду, та кидаю в урну	Дивлюся або читаю новини, щоб бути в курсі подій в моїй країні	Одягаю захисну маску, коли заходжу в громадське приміщення
Сортую сміття та здаю вторинну сировину	Саджаю дерева	Повідомляю про правопорушення особисто або прошу допомоги у батьків
Дотримуюся правил дорожнього руху, коли їжджу на велосипеді	Долучаюся до соціальних проєктів як волонтер	Пропоную допомогу людині, якій стало зле на вулиці
Знайомий з текстом Конституції України	Підтримую своїх однолітків, які стали жертвами булінгу або дискримінації	Беру участь у молодіжних організаціях
Відвікую заходи, присвячені обговоренню проблем в громаді	Допомагаю людині з інвалідністю перейти погано обладнаний пішохідний перехід	Беру участь у заходах, спрямованих на привернення уваги до соціальних проблем (флешмоби, мітинги)
Навчаю старших родичів користуватися сучасними гаджетами, щоб мати можливість використовувати онлайн-сервіси	Намагаюся не купувати товари з великим складом пластику, щоб зменшити екологічну шкоду	Завжди прибираю за своїм улюбленцем, коли вигулюю його на вулиці
Товаришую з представниками різних національностей та дізнаюся про їхню культуру	Обговорюю з родичами ситуацію в країні та цікавлюся їхньою думкою	Допомагаю вирішувати проблеми в своєму класі/школі

Додаток 2

Свідома незгода – це термін, який почали використовувати не так давно. У 1960-х роках дослідники намагалися знайти причини, чому під час Другої світової війни так багато освічених і розумних людей виконували накази, які протирічать загальнолюдським цінностям та здоровому глузду. Під час експериментів намагалися відтворити ситуації, коли людям наказували завдавати фізичної шкоди іншим під впливом певної авторитетної особи і ті добровільно на це погоджувались.

У нашому житті існує багато ієрархічних структур, де ми навчаємося дослухатись до авторитету інших та робити так, як вони говорять. Втім не завжди ці люди віддають правильні накази чи розпорядження. Можливо, вони не володіють повною інформацією та не можуть добре оцінити ситуацію, щоб прийняти рішення. Можливо, їх наказ суперечить закону та принципам прав людини. Можливо, вони за крок до здійснення злочину. І сліпе виконання їх розпорядження може зробити вас співучасником або навіть жертвою. Той факт, що ви просто виконували наказ, не звільняє вас від відповідальності за ваш вчинок.

Свідома незгода поряд з навичкою критичного мислення мають бути компетентностями кожного громадянина. Історія України має багато прикладів, коли свідома незгода з рішенням керівних органів (бо вони протирічили правам людини та демократичним принципам) допомагала відстоювати державність та права людей.

Важливо знаходити шляхи мирного (втім не менш рішучого) виявлення незгоди як на рівні держави, так і в ситуаціях, що можуть скластися щодня.

Алгоритм реакцій

Додаток 4**Ситуація 1**

Ви є президентом учнівського самоврядування у школі. Вас обрала більшість учнів вашої школи. Вам довіряють і до вас дослухаються.

Ви зустрічаєте директора школи в коридорі, і він вам наказує зібрати по 50 грн з кожного учня школи для оформлення річної передплати газети, яку видає місцева рада вашого населеного пункту.

Ця газета є нецікавою для молоді, учні не хочуть її читати, тим більше передплачувати цю газету цілий рік. Що ви будете робити?

Ситуація 2

Ви зайшли в супермаркет зі своїми однокласниками. Один із них вирішив пожартувати, він підійшов до охоронця і щось йому сказав. Охоронець зупинив вас на касі, відвів у куток і наказав роздягатися, щоби він міг перевірити, чи ви часом чогось не вкрали. Що ви будете робити?

Ситуація 3

Під час уроку ви слухали музику на телефоні. До вас підійшла вчитель/-ка та забрала ваш телефон. Сказала, що віддасть його після уроків. Що ви будете робити?

Ситуація 4

Ви бачите, як біля школи четверо старшокласників перестріли вашого друга та починають до нього чіплятися. Ще трохи, і почнуть бити. Вони вас побачили та говорять, щоби ви підійшли та тримали друга, а то вам так само буде зле. Що ви будете робити?

Ситуація 5

Перед заняттям керівник музичного гуртка, в який ви ходите, повідомив, що сьогодні уроку не буде, бо до вашого міста/села приїжджає Президент України. Керівник гуртка наказує всім терміново йти на центральну площу зустрічати Президента. Що ви будете робити?

ТЕМА 4. СОЛІДАРНІСТЬ

4.1. СОЛІДАРНІСТЬ – СУПЕРСИЛА СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНИНА (10)

Ключове питання:

Як сучасний громадянин може проявляти солідарність?

Світовий прогрес і перехід до цифрового спілкування радикально змінив характер відносин у суспільстві. Молоде покоління все менше спілкується один з одним, перебуваючись в одному просторі. Навички спілкування, спільного вирішення проблем та безпосередньої взаємодії значно важче розвинути, знаходячись у віртуальному середовищі. Втім для повноцінної соціалізації та вироблення громадянських компетентностей досвід виявлення солідарності й спільного вирішення проблем є важливим. На це і буде націлене наше заняття.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- має уявлення щодо явища солідарності, може назвати ключові історичні, пов'язані із солідарними діями людей;
- орієнтується у чинниках, які спонукають людей долучатися до того чи іншого суспільного руху;
- розуміє цінність цієї якості і демонструє вміння солідаризуватися з різними спільнотами.

Ключові поняття та ідеї	Солідарність, взаємодопомога, спільне вирішення проблем
Вік учасників	13–16 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Підготовка столів та стільців для роботи в групах, ручки, папір. Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1).

Загальні зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи з
темою

План уроку передбачає заохочення учнів висловлювати власну думку та ділитися власними поглядами з іншими. Втім, якщо вчитель спостерігає, що вислови учнів протирічать цінностям прав людини (расистські твердження, заперечення цінності людського життя тощо), то обов'язково треба на це відреагувати та заперечити доцільність таких висловів.

КРОК 1.

Вступне слово (2 хв)

Вчитель пояснює учнівству, що солідарність – це одна з універсальних цінностей демократичного суспільства. Завдяки солідарності ми можемо втілювати важливі зміни в нашому житті. Солідарність можна визначити як відчуття відповідальності всіх за всіх, внесок у спільний добробут, який реалізується через певні дії без надії отримати особисту вигоду. Під час цього заняття ми розглянемо різні приклади солідарності та дізнаємось, як кожен з нас розуміє це слово.

КРОК 2.

Мотиваційна вправа «Фотогалерея» (15 хв)

1. Вчитель об'єднує учнів/-ць у групи по 5–7 осіб. Кожній групі пропонується переглянути по одній фотографії різних подій (Додаток 1) та відповісти на питання, занотувавши їх на папері.

Запитання:

- *Що побачили на зображенні?*
 - *Де можуть відбуватися події? В якій країні/місті?*
 - *Що роблять люди на цих фотографіях?*
2. Після того, як групи записали відповіді, вчитель пропонує представити групі свою фотографію (показати її іншим та прочитати відповіді). Фотографії можна прикріпити на дошку, покласти в центр кола, або вивести на екран, щоб їх усі бачили.
 3. Учитель запитує:
 - *Як ви гадаєте, що спонукало людей на фото вести себе таким чином?*

Приймаються всі відповіді, усіх заохочують висловитися.

КРОК 3.

Що таке солідарність? (20 хв)

1. Учитель просить кожного подумати особисто та записати на папері своє визначення слова «солідарність».

2. Потім об'єднує учасників/-ць у пари, просить їх прочитати свої визначення та домовитися про спільне від пари.
3. Наступним кроком об'єднуються дві пари і виробляють спільне визначення.

Залежно від кількості учнів/-ць можна або об'єднати ще раз (вже дві четвірки), або відразу попросити зачитати узгоджене визначення від кожної з груп.

Завдання вчителя – зібрати всі думки та допомогти класу виробити спільне рішення. Зафіксуйте остаточне визначення слова «солідарність» на дошці чи фліпчарті.

4. Запитайте:
 - *Як вам було працювати разом та узгоджувати рішення?*
 - *Що завважало? А що допомагало?*

КРОК 4.

Хто і яким чином має проявляти солідарність (20 хв)

1. Вчитель пропонує учням/-цям провести дискусію методом «Займи позицію» щодо наступних тверджень:
 - Солідарність можна проявляти тільки по відношенню до свого близького оточення.
 - Виявляючи солідарність з іншими людьми ми маємо забути про свої потреби.
 - Тільки особистий інтерес мотивує поводитися солідарно.
 - Неможливо бути солідарним, якщо ти не маєш достатнього рівня фінансового забезпечення.
 - Солідарність до проблем інших країн мають проявляти їх громадяни, а не ми.
 - Вирішення суспільних проблем – це завдання влади. Звичайні люди не можуть нічого зробити.
 - Якщо більшість людей робить щось разом, то я теж маю до них долучитися.

Після того, як учні «проголосували» ногами та вибірково пояснили свою відповідь, запитайте:

- *Щодо яких тверджень було важко дійти згоди?*
- *Як ви вважаєте, чому?*

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

1. Підбиваючи підсумки уроку, запитайте:
 - *Що важливого зрозуміли під час заняття?*
 - *Як, на вашу думку, можна проявляти солідарність сьогодні?*
2. За наявності часу вчитель може провести з дітьми вправу «Дякую!»

Попросіть учнів/-ць стати в коло. Подумки вони мають покласти на ліву долоню те, з чим прийшли на урок (свій багаж досвіду, знань, настрою), а на праву – те, що отримали на цьому уроці.

Потім всі одночасно плескають у долоні й вигукують «Дякую!» та потискають один одному долоні зі словами вдячності.

Коментар від учителя:

Солідарність дає можливість суспільству протистояти соціальним викликам та підтримувати людей у біді. Прояв солідарності – це одночасно і великодушність, і відповідальність. Навички критичного мислення та цінності прав людини мають доповнювати здатність громадянина виявляти солідарність.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Фото-галерея» (15 хв)

Поділ на групи відбувається віртуально в обраному застосунку.

Відповіді групи фіксуються в спільний онлайн-документ (наприклад, *Google Docs* або *Google презентації*).

Для представлення спільної роботи вчитель виводить фото на екран.

КРОК 2.

Що таке солідарність? (20 хв)

Спочатку учні працюють самостійно. Потім в обраному застосунку вчитель створює кімнати та об'єднує учнів у пари. Наступним кроком – долучає в спільну кімнату учнів. Потім просить групи занотувати свої визначення на спільному документі (наприклад, *Jamboard*) і фасилітує подальше обговорення.

КРОК 3.

Хто і яким чином має проявляти солідарність (20 хв)

Для віртуального проведення цієї вправи вчитель попередньо готує аркуші з твердженнями «Погоджуюсь», «Не погоджуюсь», «Не знаю». Учитель зачитує той чи інший варіант, дублюючи його в чат, а учні обирають певний варіант, ставлячи мітки на екрані.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Solidarity concept publications. – Режим доступу: <https://www.salto-youth.net/rc/solidarity/solidarity-concepts/publications/> (дата звернення: 01.09.2021).
2. Фото 1. Режим доступу: <https://www.dahrendorf-forum.eu/europes-greenest-commission-ever-faces-an-unprecedented-challenge-as-the-clock-ticks/> (дата звернення: 01.09.2021).
3. Фото 2. Режим доступу: <https://suspilne.media/161163-nas-distalo-u-kiievi-startuvav-mars-za-prava-tvarin/> (дата звернення: 28.11.2021).
4. Фото 3. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2018/07/7/7185588/> (дата звернення: 01.09.2021).
5. Фото 4. Режим доступу: <https://www.myvin.com.ua/news/2774-na-rynku-vyshenka-vstanovyly-sotsialnyi-stend-z-bezkoshtovnyumu-produktamy> (дата звернення: 01.09.2021).
6. Фото 5. Режим доступу: <https://www.npr.org/sections/parallels/2014/02/19/279673384/four-things-to-know-about-whats-happening-in-ukraine> (дата звернення: 01.09.2021).
7. Фото 6. Режим доступу: https://www.lemonde.fr/climat/article/2021/07/18/on-a-tout-perdu-mais-au-moins-il-nous-reste-la-vie-bad-neuenahr-ahrweiler-ravage-par-les-inondations_6088622_1652612.html (дата звернення: 01.09.2021).
8. Фото 7. Режим доступу: https://svk.gov.ua/ua/news/pg/31218832906313_n/ (дата звернення: 28 11.2021).

Додаток 1

Фото 1.

Фото 2.

Фото 3.

Фото 4.

Фото 5.

Фото 6.

Фото 7.

ТЕМА 5. ПОШУК СЕБЕ. ПРАВО НА САМОВИРАЖЕННЯ

5.1. ПОШУК СЕБЕ. МИ РІЗНІ – МИ РІВНІ

Ключове питання:

Чому важливо розуміти себе та як це впливає на досягнення взаєморозуміння та успіху в житті?

Питання ідентичності, сприйняття себе дуже важливі. Усвідомлене почуття власного «я» допомагає знайти своє місце у світі, дозволяє розвивати самооцінку, почуття того, чого ми варті і заслуговуємо на повагу. Для кожної людини необхідно, щоб її розуміли, поважали, цінували її індивідуальність та сприймали такою, якою вона є. Повноцінне життя в суспільстві неможливе без самовираження. Дуже важливо, щоб кожна людина знайшла свій спосіб самовираження і мала можливості для реалізації власних бажань та потреб, утвердження своєї індивідуальності.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- розуміє природу ідентичності та шляхів її формування;
- має уявлення про зв'язок особистісного «Я» із соціальним «Я»;
- розуміє переваги толерантного ставлення учнів одне до одного;
- розуміє важливість самовираження для досягнення взаєморозуміння та успіху в житті

Ключові поняття та ідеї	«Ідентичність», «самовираження»
Вік учасників	14–15 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Можливість проведення заняття онлайн	Немає
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Комп'ютер/ноутбук, проєктор, екран або СМАРТ-дошка, картоплини (за кількістю учасників) Фліпчарт з папером, маркери, роздатковий матеріал (Додаток 1)

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Уявний друг» (15 хв)

1. Вчитель до початку цієї вправи може поговорити про нашу схильність (нерідко без підстав) ототожнювати абсолютно різних людей, – наприклад, спитати учасників/-ць, чи вони згодні з висловом «Всі учні в класі однакові». Від цієї коротенької дискусії можна перейти до наступного етапу.
2. Висипте з кошика картоплю (можна замінити на яблука, плямисту квасолю тощо) і попросіть кожного учня/ученицю вибрати собі одну і «потоваришувати» з нею, відрекомендувати свого нового «товариша» усій групі. Дайте хвилину, щоб кожен міг спокійно познайомитися з новим другом.
3. Після знайомства попросіть учнів/ць показати свого «товариша» всім учням/-м і відрекомендувати його/-ї за допомогою коротенького оповідання. Оповідання може охоплювати деякі фізичні риси картоплини, наприклад, пошкодження або численні очка. Потім діти представляють групі своїх «товаришів». Далі вчитель просить їх покласти своїх «друзів» назад у кошик. Зверніть увагу, чи є різниця між тим, як учасники/-ці поведуться з картоплею тепер і спочатку.
4. Коли вся картопля буде знов у кошику, вчитель запитує клас, чи погоджуються вони з твердженням «Всі картоплини однакові». Після цього запитує, чи зможуть учасники/-ці знайти кожен свою картоплину. Повільно висипте картоплю з кошика і запропонуйте учасникам знайти своїх «друзів». Можливо, будуть труднощі, і хтось буде в останню хвилину мінятися картоплинами.
5. Попросіть учасників/-ць вказати на одну відмінність своєї картоплини від решти. Щоб зберегти час, можна об'єднати учасників/-ць у невеликі групи.

Проведіть аналогію між картоплинами і людьми. Учасники/-ці можуть скласти список груп, про які вони чули, що «всі вони однакові».

Резюмуйте, що твердження на зразок «всі вони однакові» означають, що той, хто так говорить, наймовірніше, пошкодував час або просто не вважав за доцільне краще познайомитись із своїм «другом».

КРОК 2.

Хто я (15 хв)

1. Кожен учень/-ця отримує аркуш із схематичним зображенням цибулини (Додаток 1) та завдання вписати у кожен шар лушпиння відповідь на запитання: «Хто я?». Причому, чим «товщою» вийде цибулина, тим краще. Заохочуйте учнів пригадати усі їхні соціальні та особистісні ролі. Вчитель може продемонструвати свою «цибулину».

2. Обговорення:
 - Чи є у вашій «цибулині» щось, про що ви не хотіли б говорити або показувати всім? (Відповідь на це запитання має бути лише так/ні).
 - Чи можемо ми говорити про людину лише за одним із її проявів? Чи можемо стверджувати, що знаємо її? Робити певні висновки? Чому?
 - Зверніть увагу на вашу «цибулину» – щось знаходиться на поверхні (як правило, це зовнішність, одяг, раса), а щось приховано (переконання, цінності тощо). Про що складніше дізнатися? А що важливіше?
3. Вчитель об'єднує учасників/-ць у групи і пропонує знайти хоча б одну ознаку, яка б свідчила про унікальність, неповторність кожного учня/-ці, тобто про відмінність від інших однокласників. Після цього попросить їх розказати всій групі, які ознаки унікальності вони заявили.
4. Скориставшись аналогією з картоплею як відправним пунктом вчитель може зазначити, як важливо буває знаходити в людях не тільки ознаки неповторності й індивідуальності, але й спільні риси.

Потім спитайте:

- Чи існують ознаки, спільні для декотрих, але не для всіх?
5. Після обговорення вчитель резюмує:
 - Наша ідентичність/особистість багат шарова. Ці шари формуються під впливом способу життя, світогляду, досвіду тощо. Наша особистість формується не тільки нашими зусиллями, а й завдяки цілому світу, що нас оточує. Отже, усе навколо нас взаємопов'язано.
 - Наше «лушпиння» може з часом змінюватися, воно множинне, і ми можемо наголошувати на різних виявах себе – це своєрідні окуляри зі змінними лінзами: крізь лінзу «родина» ми побачимо себе як доньку/сина, завдяки лінзі «національність» – українця, через лінзу «дозвілля» побачимо скейт-бордера тощо.
 - Усе має дві сторони: по-перше, ми самі визначаємо деякі прояви своєї особистості як негативні, а деякі – як позитивні; по-друге, наше оточення сприймає щось у нас як негативне, а щось як позитивне.
 - Пізнавати себе не тільки радісно, іноді це боляче – шар за шаром – тому ми пускаємо всередину лише близьких.
 - Наші прояви формують «букет», унікальну особистість – ми всі рівні незважаючи на те, що всі різні.
 - Незважаючи на унікальність кожної окремої картоплини, вони мають і деякі спільні характеристики, які дають можливість по-різному їх групувати – за кольором, формою, неправильностями форми, вагою, твердістю порівняно з іншими. В людях так само важливо буває

знаходити не тільки ознаки неповторності й індивідуальності, але й спільні риси.

- Незважаючи на відмінності, абсолютно всі люди рівні у своїй гідності та правах. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого походження (Загальна декларація прав людини, статті 1, 2).

КРОК 3.

Як ми сприймаємо інших¹ (20 хв)

1. Вчителю необхідно заздалегідь підготувати із журналів добірку зображень людей із цікавими/відмінними/особливими обличчями. Вирізати обличчя та наклеїти їх вгорі аркуша, залишивши під ними достатньо вільного місця. Також потрібно підготувати по одному аркушу паперу на учасницю/-ка.
2. Вчитель просить учнівство сісти у коло та роздає усім по одному аркушу. Учні/-ці мають роздивитися зображення та записати свої перші враження про людину в самому низу аркуша.
3. Потім вчитель просить їх загорнути низ аркуша догори, сховавши те, що вони щойно написали, та передати його наступній людині. Варто продемонструвати дітям, яким чином це слід зробити.
4. Попросіть гравців подивитися на наступне зображення та записати свої перші враження внизу аркуша, над загорнутою частиною, а тоді знову загорнути низ аркуша догори, щоби сховати, те що вони написали, та передати його далі.
5. Процедура буде повторюватися, аж доки аркуші не обійдуть усе коло, і всі не побачать кожне зображення.
6. Потім учні розгортають аркуші та порівнюють «перші враження».

Порада! Якщо ви працюєте з великою групою, то можна використати інший метод – скопіювати зображення на слайд та проєктувати їх на екран. Попросіть усіх записати свої перші враження на пронумерованих аркушах паперу, зберіть їх після кожного раунду та зачитайте написане вголос наприкінці.

7. Обговорення:

- *Що вас здивувало?*
- *На чому ґрунтувалися ваші перші враження?*

¹ Адаптовано за вправою «Перші враження» з посібника «Усі різні – усі рівні». Рада Європи, 2016.

- *Опишіть та поділіться прикладами, коли у вас склалося цілковито помилкове перше враження про когось. Що сталося потім?*
- *Що ця вправа допомагає нам зрозуміти про себе?*

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

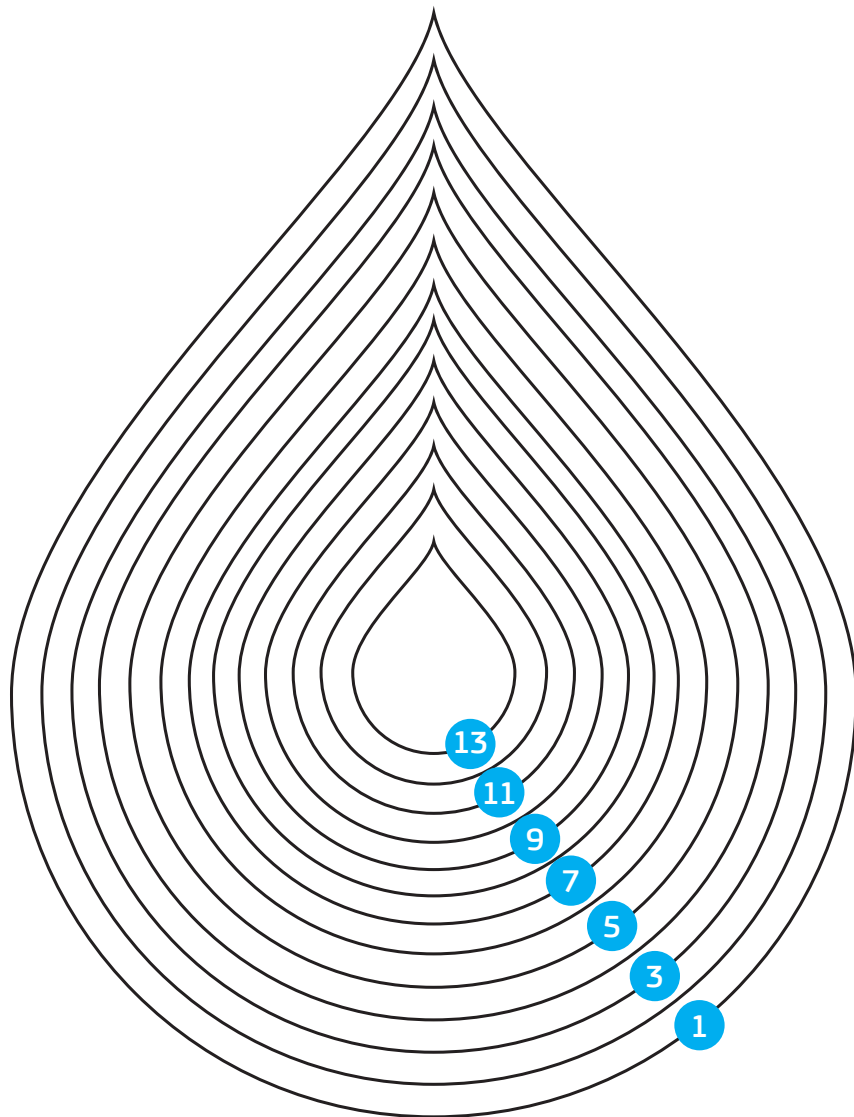
Запропонуйте учням/-цям відповісти на ключове запитання заняття:

- *Чому важливо розуміти себе та як це впливає на досягнення взаєморозуміння та успіху в житті?*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Освітня збірка : Усі різні – усі рівні : збірка освітніх методів та теорій / Рада Європи. – Доп. та перевид. у 2016 р. Режим доступу: <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/posibnyky-rady-yevropy-z-prav-liudyny-ta-aktyvnoi-uchasti-dlia-molodi/osvitnya-zbirka-usi-rizni-usi-rivni>
2. Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – 128 с.
3. Шиман Д. Книга про передсуди : посібник для роботи в класі / переклад з англ. – Донецьк, 1997.

Додаток 1

ТЕМА 6. Я ТА ІНФОРМАЦІЯ. КІБЕРБЕЗПЕКА

6.1. ІНТЕРНЕТ. СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА СВІТОВА ПАВУТИНА. РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА КОМУНІКАЦІЮ МІЖ ЛЮДЬМИ

Ключове питання:

Як інтернет-технології та соціальні мережі змінили життя людини і як можна уникнути негативного впливу під час спілкування у соцмережах?

Сьогодні мережа Інтернет стала універсальним способом і засобом зберігання інформації, різноманітних відомостей. Світова мережа Інтернет – безмежний майданчик, де можуть навчатися, спілкуватися, розважатися діти, молодь та дорослі люди. Без розуміння процесів впливу інформаційного цифрового простору на свідомість та поведінку діти можуть небезпечно поводитися в інтернет-просторі та набувати небажаного досвіду спілкування у соціальних мережах, що може негативно вплинути на соціалізацію та розвиток особистості.

Школярі/школярки повинні знати правила спілкування у соціальних мережах, уміти ефективно та безпечно використовувати інтернет-технології. Діти мають розуміти, що в умовах сучасності інформаційне суспільство не повинно відокремлюватися від реального світу, в якому ми зараз живемо.

Тож дуже важливо, щоб школярі/школярки могли впевнено захиститися від небезпек цифрового простору та брати активну участь у формуванні цінностей сучасного інформаційного суспільства.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- має уявлення щодо впливу інтернет-технологій та соціальних мереж на людину;
- застосовує у буденному житті основи інформаційної гігієни;
- оперує навичками використання критичного мислення онлайн;
- здатен/на критично оцінювати інформацію з соціальних мереж та їхній вплив на людину

Ключові поняття та ідеї	Безпечний інтернет-простір, правила інтернет-етикету під час спілкування в соціальних мережах
Вік учасників	13-15 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1. Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 3-5)
Загальні зауваження/ рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою (якщо потрібно)	Вчителю під час заняття дуже важливо донести учнівству, що під час спілкування у соціальних мережах за монітором цифрового пристрою знаходиться реальна людина. Недопустимо зловживати тим, що співрозмовник вас не бачить, і не можна дозволяти собі того, чого б не зробили у звичайному спілкуванні. Саме від того, який відсоток користувачів дотримується правил віртуального спілкування, залежить зручність існування в мережі всіх інших. Тому необхідно мати знання про права людини онлайн, дотримуватися прав людини онлайн через виконання загальних правил онлайн-спілкування та ставитись до Інтернету як до інструменту надання можливостей. Важливо ознайомлювати школярів/школярок з можливостями надання підтримки й захисту підліткам, якщо вони стали жертвою чиїхось дій в Інтернеті, або попередити їх небезпечну поведінку.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Дешифрувальник» (5–7 хв)

1. Вчитель пропонує учням/-цям самостійно визначити тему заходу, яка написана на слайді за допомогою шифру. Задля цього він демонструє слайд (Додаток 1) із зашифрованим словом.

Пояснення до завдання:

Слово у рядочку зашифровано цифрами, які означають номери секторів з літерами: **4 6 8 3 7 6 3 8** (усього 8 літер).

Ключ до шифру:

Кожна цифра – одна літера з відповідного сектору.

Наприклад, цифра 4 – перша у рядку – означає сектор 4 на слайді, з якого треба обрати одну літеру з групи: **З, И** або **І**. Аналогічно підбираємо наступні літери.

Хто першим складе слово-відгадку, піднімає руку.

2. Учасники/-ці заходу оголошують варіанти відповіді.
3. Перевірка: I N T E R N E T (Додаток 2).

КРОК 2.

Безпечний інтернет – що це? (10 хв)

1. Учитель пропонує школярам добрати слова-асоціації до слова ІНТЕРНЕТ. Запропоновані відповіді записуємо на аркуші фліпчарту.
2. Запитуємо учнів/-ць, що вони розуміють під словосполученням «безпечна поведінка»? Як безпечна поведінка пов'язана з мережею Інтернет?
3. Просимо учасників заходу, використовуючи добірку асоціацій, надати коротке визначення поняттю «безпечний інтернет».

Наприклад, БЕЗПЕЧНИЙ ІНТЕРНЕТ – це цифровий простір, де клієнти користуються інтернет-послугами, не завдаючи шкоди собі та іншим користувачам мережі.

КРОК 3.

Вплив соціальних мереж та правила безпечної поведінки в інтернет-просторі (20 хв)

Варіант 1

1. Учасники/-ці об'єднуються у чотири групи та отримують набори пазлів для складання малюнку.
2. Учитель пропонує скласти картинку з набору пазлів та виконати завдання:
 - *Скласти список застосунків, зображених на малюнку.*
 - *Відповісти на запитання: Яка загальна назва застосунків, піктограми яких зображені на малюнку?*
3. Групи складають із пазлів малюнок, на якому зображено піктограми соціальних мереж (сервісів). Наприклад: соціальний фотосервіс *Pinterest*, найбільша у світі соціальна мережа *Facebook*, *LinkedIn* – соціальна мережа для пошуку і встановлення ділових контактів, *Twitter* – соціальна мережа, яка є мережею мікроблогів, *YouTube* – популярний відеохостинг, що надає послуги розміщення відеоматеріалів, *Flickr* – вебсайт для розміщення фотографій та відеоматеріалів, їх перегляду, обговорення, оцінки та архівування, *RSS* – стрічка новин.

- Одна з команд презентує результати своєї роботи. Команди доповнюють відповідь.

Обговорення:

- Яка піктограма викликала найбільше питань у групі? Поясніть, чому саме? (Піктограму із зображенням зв'язку між вузлами мережі).
- Що означає ця піктограма? (Дія «Поширити»). Ваші припущення, чому саме її зображення розмістили у групи соціальні мережі?
- Піктограми яких популярних соцмереж ви пропонуєте додати до малюнку?
- Що зображено на відповідних піктограмах? Поясніть свій вибір.

Варіант 2

- Учитель робить вступ та ознайомлює з наступною інформацією:

Один з найбільших в Україні операторів мобільного зв'язку та інтернету склав рейтинг соціальних мереж і месенджерів на підставі статистики використання в своїй мережі мобільного інтернету.

Соціальна мережа	Кількість користувачів	Час використання	Трафік
Facebook	13 млн	44 хв в день	
YouTube	13 млн	54 хв в день	2,5 Гб
Instagram	10 млн		0,4 Гб
Twitter	7 млн		
Tik Tok	5,5 млн	88 хв в день	0,6 Гб

Абоненти цього оператора активно користуються соцмережами ввечері, з 18.00 до 22.00. Але вони також дуже активні і вдень, з 12.00 до 13.00.

- Учитель пропонує групам проаналізувати три найпопулярніші соціальні мережі – *Facebook*, *YouTube* та *Instagram*, за допомогою діаграми Ейлера-Венна визначити спільне та відмінне у роботі цих застосунків.
- Презентація роботи команд.

Обговорення:

- З'ясуйте загальні враження учасників/-ць від вправи: чи виявилась вона корисною для них? Несподіваною?
- Наскільки відкрита/закрита інформація у соціальних мережах?

- У якій мережі, на вашу думку, інформація більш захищена? Пояс- нить.
- Дайте поради користувачам соціальних мереж щодо захисту кон- фіденційної інформації.
- Що об'єднує всі, без виключення, соціальні мережі?
- Чи потрібні загальні правила спілкування в мережевому просторі?

Варіант 3

Вправа «Нетикет» (15 хв)

1. Учитель робить вступ та ознайомлює з наступною інформацією:

Нетикет – скорочення інтернет-етикету або мережевого етикету, вказівки щодо ввічливого спілкування в онлайн-середовищі. Він включає належні способи надсилання електронної пошти, спілкування в Інтернеті тощо. Подібно до традиційного етикету, який передбачає правила поведінки в соціальних ситуаціях, мета нетикету – допомогти побудувати та підтри- мувати приємне, комфортне та ефективне середовище для спілкування в Інтернеті, а також уникнути напруження системи та породження конфлікту серед користувачів.

Єдиного документу, який би відображав усі правила мережевого ети- кету і був стандартом для усіх, досі не існує. Але існують найбільш поширені правила, які повинен знати кожен користувач мережі Інтернет.

2. Учитель пропонує учням/-цям переглянути відео «Правила нетикету. Мережевий етикет» відкритого *YouTube-каналу Computer_Science_1*¹.

Під час перегляду поміркувати над питанням:

- Яке правило із запропонованих у відео вважаєте найважливішим? Пояснити, чому саме.
3. Робота з картками (Додаток 5). Учасники групи обговорюють прави- ла спілкування в онлайн-середовищі та обирають із запропонованого списку правил найважливіше правило нетикету від групи, розташову- ють картки за ранжуванням по значущості.
 4. Представлення результатів роботи груп.
- Обговорення:
- Чи співпали щодо якісь думки вибору найважливішого правила?
 - Яке правило виявилось найбільш популярним?
 - Чи можна керуватися одним правилом під час спілкування? Чому ні?
 - Якими правилами можна доповнити запропонований список?

¹ Режим доступу відео: <https://youtu.be/Q195hkyuhy4>

Поради учителю:

Зауважте групам, що немає головних і другорядних правил спілкування в соціальних мережах, за пріоритетом яких можна розкласти картки. Школярі/школярки повинні визнати, що комфортне та ефективне спілкування можливо тільки за умови дотримання комплексу правил усіма користувачами мережі. Від користувачів залежить майбутній розвиток Інтернету як простору можливостей.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Запитайте учнівство, яка інформація про світ соціальних мереж була цікавою, що вразило, що спонукало переглянути своє ставлення до стилю спілкування у соціальних мережах?

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Керівництво із соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки підлітків в Інтернеті : навч.-метод. посібник / О. О. Черних – Київ : КОМПРИНТ, 2017. – 104 с.
2. Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : Контекст Україна, 2016. – 260 с.
3. Культура віртуального спілкування : методичні поради / Упр. культури, національностей та релігій Хмельниц. облдержадмін.; ХОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2014. – 28 с.
4. Правила нетикету. Мережевий етикет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/Q195hkyuhy4>
5. Рейтинг соцмереж від «Київстар»: Facebook перший за кількістю користувачів, TikTok – за часом в додатку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ain.ua/2021/02/15/rejting-socsetej-v-seti-kiyvstar/>

Додаток 1

4 6 8 3 7 6 3 8

Додаток 2

І Н Т Е Р Н Е Т

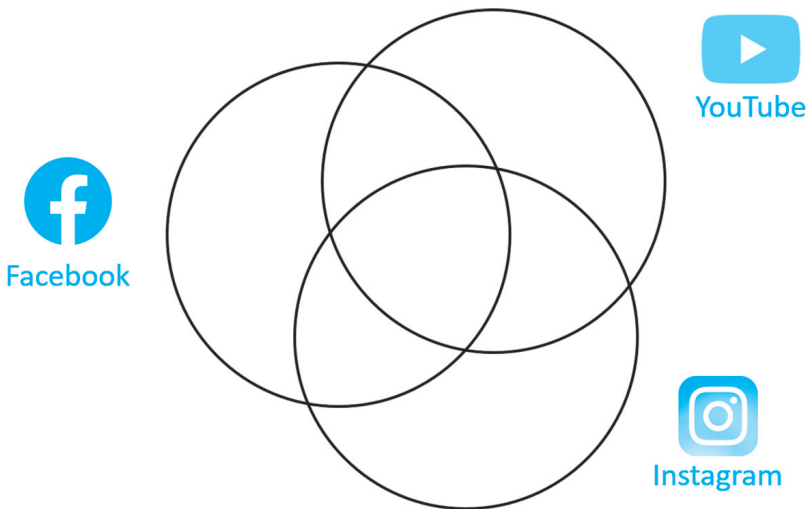

Додаток 3

Додаток 4

Діаграма Ейлера-Венна

Картки «Правила НЕТИКЕТУ»

Правило 1. Пам'ятайте, що ви спілкуєтеся з людиною	Пам'ятайте, що не потрібно робити іншим те, чого не хочете, щоб зробили вам.
Правило 2. Дотримуйтеся тих самих стандартів поведінки, що і в реальному житті	Залишайтеся толерантними і пам'ятайте, що Інтернетом користуються люди різного віку: діти, підлітки, дорослі.
Правило 3. Пам'ятайте, що ви знаходитесь у кіберпросторі	Не варто нав'язувати свої правила і вчити співтовариство, навіть якщо ви впевнені, що всі не праві.
Правило 4. Поважайте час і можливості інших	Не слід очікувати миттєвої реакції на повідомлення.
Правило 5. Зберігайте свій імідж	Публікуючи якусь інформацію, перевірте її достовірність, пишіть грамотно.
Правило 6. Допмагайте іншим там, де ви це можете зробити	Обмінюйтесь досвідом у Мережі, адже сам Інтернет виріс завдяки бажанню людей ділитись інформацією.
Правило 7. Не створюйте конфлікти та не допускайте їх	Уникайте образ і не беріть участі у конфліктних обговореннях.
Правило 8. Поважайте право на приватне листування	У жодному разі не поширюйте в Мережі інформацію про себе та інших людей – реальні імена, адреси, телефони, фотографії!
Правило 9. Пам'ятайте про авторське право	Ні в якому разі не привласнюйте собі чуже авторство! Представляти скопійовану з Інтернету інформацію як авторську не просто нечесно, але й незаконно.
Правила 10. Пам'ятайте про безпеку	У разі виникнення в Інтернеті ситуацій, які порушують безпеку комп'ютера або вашу безпеку особисто (листи з погрозами тощо), повідомте про це батьків або компетентну особу.

6.2. ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА: СТІЙКІСТЬ ДО ШКІДЛИВОГО КОНТЕНТУ

Ключове питання:

Як забезпечити особисту інформаційну безпеку та як можна захиститися від шкідливого контенту мережі Інтернет?

Інтернет – не лише про розваги та корисну інформацію. Часом діти можуть натрапити на шкідливий контент у мережі – інформацію, що не відповідає їхньому віку, може хибно вплинути на їхнє становлення як особистості та психічне здоров'я.

Згідно із дослідженням медіаграмотності та інформаційної безпеки підлітків, проведеним Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України в травні-червні 2018 року у регіонах України, опитані відзначили такі відомі їм загрози в Інтернеті: 16% – залякування, погрози завдати шкоди; 7% – спілкування з незнайомими людьми з небажаними наслідками, наприклад, небезпечні зустрічі з ними в реальності; 6% – спонукання до насильства, агресії, підбурювання нетерпимого ставлення до інших.

Для того, щоб убезпечити дітей від потрапляння в подібні ситуації, важливо навчити їх правильної поведінки у таких випадках та надати інформацію щодо ознак, за якими можна розпізнати небажану (шкідливу) інформацію, не допустити переживання впливу відповідного шкідливого контенту учнем/ученицею, перенесення небажаної поведінки в їх власне життя.

Діти часто не розуміють зв'язок між реальним та віртуальним життям, а також не знають про наявність ризиків, зумовлених впливом небажаного (шкідливого) контенту мережі Інтернет. Для попередження та вирішення цієї проблеми необхідно навчити учнів/-ць адекватно та ефективно реагувати на ці ризики, озброїти дітей алгоритмом дій у ситуаціях онлайн-небезпек, спонукати їх бути розсудливими, відповідальними за свої дії як в реальності, так і у віртуальному світі. Більшості проблем можна уникнути, якщо своєчасно пояснити, що Інтернет безпечний для тих, хто з розумом підходить до користування ним.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:	<ul style="list-style-type: none"> ● має уявлення про небезпеку небажаного (шкідливого) контенту глобальної мережі; ● застосовує у буденному житті основи інформаційної гігієни; ● оперує навичками використання алгоритму протидії впливів небажаного (шкідливого) контенту мережі; ● здатен/на критично оцінювати інформацію з соціальних мереж та їхній вплив на людину.
Ключові поняття та ідеї	Безпечний інтернет, правила особистої інформаційної безпеки
Вік учасників	10–13 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	<p>Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1.</p> <p>Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1-4).</p>
Загальні зауваження/ рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	<p>Вкрай важливо говорити зі школярами про те, що інтернет може приховувати небезпеку. Вчителю під час заняття необхідно розкрити проблеми, з якими можуть зустрітися діти в інтернеті, та шляхи подолання складнощів, що виникають.</p> <p>Донести учнівству думку про те, що неконтрольоване перебування школярів у віртуальному світі може відбитися на психіці, що небажаний (шкідливий) контент переважно містить приховану рекламу дій, які можуть призвести до серйозних фізичних, емоційних або психологічних травм.</p> <p>Який шкідливий контент можуть побачити діти?</p> <ul style="list-style-type: none"> ● контент, пов'язаний із ризиками для життя (поради щодо вбивства чи заподіяння шкоди, надзвичайно небезпечні квести та челенджі, ігри із задухою, утопленням або підвішуванням, подання неїстівних предметів); ● контент, що закликає до насильства (сцени насильства, кровопролиття, тортури, в тому числі насильство над тваринами, використання зброї);

- контент, що викликає ризики для здоров'я (інформація про споживання або виготовлення наркотиків, пропаганда розладів харчування, контент із зображенням людей, які страждають на анорексію чи інший розлад харчування);
- контент, що заохочує до здійснення інших кримінальних правопорушень (поради зі здійснення крадіжок, поради зі зламу та фішингу, погрози зброєю або вибухівкою, інсценування дзвінка в поліцію або пограбування, інсценування викрадення);
- контент, що порушує конфіденційність (опублікування особистої інформації іншої особи, опублікування фото/відео з участю іншої особи без її згоди);
- шахрайство в інтернеті (коли обіцяють показати щось, а натомість скеровують їх на інший сайт або обіцяють швидкий заробіток грошей, в тому числі за виставлення своїх публікацій та відео в мережу);
- порнографічні матеріали (зображення оголених людей або зміст сексуального характеру);
- контент, що містить погрози щодо інших осіб або їхнього майна;
- контент, що викликає серйозні емоційні потрясіння (інсценування смерті або самогубства, насильства, наміри батьків (опікуна) кинути дитину, психологічне насильство (образи, приниження) стосовно дитини).

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Знайди слово» (10 хв)

1. Учитель демонструє слайд з ігровим полем у вигляді таблиці, комірки якої містять літери. Серед мережі літер приховані ключові терміни, що стосуються теми заходу (Додаток 1).
2. Робота в парах. Кожна пара дітей отримує роздруковку ігрового поля з прихованими термінами. Учасники заходу читають означення, знаходять на ігровому полі термін, виділяють відповідні клітинки з літерами.
 - Глобальна мережа, що поєднує всі комп'ютери та локальні мережі світу (Інтернет).
 - Сайт або додаток, що дозволяє обмінюватись інформацією зареєстрованим користувачам (соцмережа).

- Обліковий запис, що містить інформацію про користувачів (акаунт).
 - Переважно вигадане ім'я, яким називають себе користувачі Інтернету (Нік).
 - Програма для роботи у всесвітній павутині – вікно до Інтернету (браузер).
 - Інтерактивне інформаційне середовище, яке функціонує за допомогою комп'ютерних систем (кіберпростір).
 - Суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням (кіберзлочин).
 - Матеріали мережі, що заохочують до небезпечної або незаконної діяльності, яка загрожує серйозною фізичною шкодою або смертю (шкідливий контент).
3. По завершенні вправи в таблиці будуть прописані наступні ключові слова:
- Інтернет, соцмережа, акаунт, Нік, браузер, кіберпростір, кіберзлочин, шкідливий контент (Додаток 2).
- *Прочитайте вголос слова, написані на слайді.*
 - *Про що, на вашу думку, піде розмова?*

КРОК 2.

Вправа «Шкідливий контент» (20 хв)

1. Вчитель нагадує, що Інтернет повний можливостей, адже з його допомогою можна навчатися, спілкуватися, організовувати своє дозвілля. Але важливо пам'ятати, що поруч з цим є ризики, з якими ми можемо зустрітися в онлайн-просторі. До них належить і шкідливий контент, який:
- зображує насильство;
 - нанесення собі та іншим шкоди;
 - заохочує шкідливу для здоров'я харчову поведінку – булімію або анорексію;
 - має зображення оголених людей або зміст сексуального характеру – порнографічний матеріал;
 - викликає серйозні емоційні потрясіння.

Такий контент може впливати на наш психологічний, психічний і фізичний стан людини, тож важливою навичкою є уміння розрізняти шкідливий та безпечний контент глобальної мережі.

Варіант 1

1. Школярі/школярки об'єднуються у чотири групи. Кожен учасник групи отримує чек-лист з прикладами різноманітного контенту (аудіо, відео,

тексти, картинки) – матеріали, які розміщуються на сайтах, чим можна обмінюватися в соціальних мережах чи отримувати у вкладеннях до листів на електронну поштову скриньку (Додаток 3).

2. Учитель пропонує протягом 2 хвилин прочитати приклади мережевого контенту, поміркувати та визначити, до якої групи (шкідливий/безпечний) належить кожний приклад. У відповідних стовпчиках, напроти прикладів контенту, треба поставити знак хрестик **✗** або галочку **✓**.
3. Обговорення:
 - *Підрахуйте, скільки прикладів шкідливого і безпечного контенту ви зазначили?*
 - *З якими прикладами, на вашу думку, було визначитись найпростіше? Прочитайте приклади.*
 - *Які приклади виявилися більш складними для визначення та викликали суперечки під час розподілу? Поясніть чому?*

Варіант 2.

1. Вчитель пропонує учням/ученицям пригадати приклади різноманітного контенту, який можна зустріти у мережі Інтернет та виписати у дві колонки: шкідливий контент (який може нашкодити), і той, який не нашкодить.
2. Після завершення учнями/ученицями виконання завдання учитель пропонує прочитати по одній назві контенту з кожної колонки не повторюючись. Команди слідкують за відповідями та викреслюють приклади, які вже прозвучали.
3. Обговорення:
 - *Чи всі згодні з відповідями однокласників/-ць?*
 - *Чому були обрані саме ці вирази в кожну з колонок?*
 - *Які почуття/переживання у вас викликає такий контент?*
4. Вчитель підсумовує:

Шкідливий контент – матеріали в мережі, що завдають людині страждання чи шкоди. При перегляді такого контенту можуть виникати такі почуття: здивування, відроза, роздратування, тривога, страх, злість, гнів або більш серйозні емоційні потрясіння, тому треба бути стійким до впливів шкідливого контенту та навчитися самостійно регулювати процес використання Інтернету та засобів масової інформації, а також відхід від потенційно небезпечного або неприйняттого контенту.

КРОК 3.

Вправа «Постер: 5 дієвих кроків» (20 хв)

1. Учасники груп отримують листи фліпчарту, інструкцію з описом дій щодо захисту від шкідливого контенту, набори карток-піктограм та різнокольорові маркери, стікери-наліпки для голосування.
2. Учитель пропонує ознайомитись із порадами протидії від шкідливого контенту та створити постери – за допомогою піктограм і малюнків перетворити текстові вказівки на інфографіку. Залежно від віку учасників заходу можна запропонувати командам опрацювати по одному пункту зі списку дій.
3. Представлення результатів роботи груп у вигляді галереї.
4. Обговорення:
 - *Наскільки ви задоволені результатом співпраці?*
 - *Чи з усіма порадами, що отримали в інструкції, погоджуєтесь? Що викликає сумніви?*
 - *Яку пораду вважаєте найбільш дієвою / важливою?*
 - *Якими порадами щодо захисту від шкідливого контенту можна доповнити створені постери?*
 - *Поділіться досвідом, якщо ви особисто стикалися зі шкідливим контентом. Як ви діяли? Що зараз змінили?*
 - *Що ми можемо зробити за для того, щоби інтернет-простір був більш безпечним та захищеним?*
5. Тренер пропонує кожному учаснику визначити постер, який є найбільш інформативним та проголосувати за допомогою стікерів-наліпок.

Створені постери можна сфотографувати, щоб після уроку розмістити їх у спільному з учнями/-цями чаті та повісити у класі для нагадування.

КРОК 4.

Вправа «LIKE / DISLIKE» (5 хв)

1. Групи отримують набори парних карток для кожного учасника із зображенням сердечка (like) та долоні з великим пальцем донизу (dislike). Діти уважно слухають твердження про поведінку в інтернет-просторі, аналізують повідомлення та реагують відповідними картками. На роздуми дається 10 секунд.
2. Учитель пропонує для розгляду наступні твердження:

Інтернет використовуємо для спілкування.

У чаті повідомляємо друзям про те, як ідуть справи.

- Зазначаємо місце перебування (геолокацію) на своїй сторінці.
- Пишемо комусь у приватні повідомлення адресу перебування.
- Перед тим, як надсилати комусь певне повідомлення (в тому числі фото), варто уявити, що воно розміщено на великому білборді біля школи.
- Додавати у віртуальні друзі можна лише того, кого знаєш у реальному житті.
- Краще мати «закритий» акаунт.
- Спілкуватися з незнайомцями в Інтернеті безпечно.
- Користуватися соціальними мережами можна з 13 років.
- Вирішуємо проблеми, з якими ми зіткнулись в Інтернеті, самостійно.

Учитель наголошує, що важливою навичкою є протистояння шкідливим матеріалам за допомогою таких правил:

- самостійне регулювання процесу використання Інтернету;
- настройки соціальних мереж і месенджерів (закритий профіль, можливість тільки «друзям» надсилати вам приватні повідомлення);
- блокування шкідливого матеріалу на ресурсах і в соцмережах;
- звернення по допомогу до дорослих.

Поради учителю

Зауважте учням/у-цям, що дуже важливо не тримати у секреті те, що з ними чи їхнім другом трапилось в Інтернеті, важливо звернутись по допомогу до батьків, педагогічного працівника чи шкільного психолога:

- для отримання додаткової інформації про онлайн-ризик, шкідливий контент, слід зателефонувати на Урядову консультаційну лінію з питань безпеки дітей в Інтернеті – **1545, далі вибрати 3** – анонімно, безкоштовно, цілодобово;
- якщо ви бажаєте анонімно повідомити про те, що сталося в Інтернеті – слід зателефонувати на гарячу лінію **Ла Страда – 116 111**.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення

Запитайте учнівство, наскільки актуальною є надана інформація, чи отримали вони поради, що допоможуть забезпечити захист від впливів небажаного (шкідливого) контенту.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпека дітей в інтернеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti>
2. Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : Контекст Україна, 2016. – 260 с.
3. #не_ведись – прояви свою стійкість в Інтернеті : урок для 6-8 класів на тему стійкості до шкідливого контенту в Інтернеті / А. Касілова, М. Ізотова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://stop-sexting.in.ua/wp-content/uploads/2021/04/urok-ne_vedys-dlya-6-8-klasiv-1.pdf
4. Створюємо онлайн-простір разом з дітьми : довідник щодо безпечного Інтернету / Дьякова А., Касілова А., Кликова П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://stop-sexting.in.ua/wp-content/uploads/2020/06/dovidnyk-dlya-batkiv.pdf>
5. #stop_сехтинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://stop-sexting.in.ua/>

Додаток 1

М	Т	Т	Ф	Н	І	К	Н	Е	Й	М	Р	Ц	Ш	Ф	Щ	Ш	Л
Ц	Н	О	П	Ь	Є	І	О	Є	П	К	Х	Ь	І	Є	Я	А	М
Й	Д	Є	О	С	Ч	Б	Р	А	У	З	Е	Р	О	І	Н	Б	Б
І	Н	Т	Е	Р	Н	Е	Т	Ю	Н	І	Ц	А	З	Х	Є	Ф	З
К	І	Б	Е	Р	П	Р	О	С	Т	І	Р	А	Ш	І	Ч	П	А
И	О	Т	Б	Я	О	З	К	А	П	Д	З	І	С	Г	И	Й	З
Х	Ц	Й	Т	Л	Г	Л	И	І	Й	Г	Е	Щ	Б	Ц	Ь	Ж	П
Т	Я	Н	Ю	В	С	О	Ц	М	Е	Р	Е	Ж	А	З	Ф	І	Б
И	Л	Х	Ю	Ш	З	Ч	Є	Я	Ю	Є	Д	Я	И	Б	Щ	Д	З
Щ	Ш	К	І	Д	Л	И	В	И	Й		К	О	Н	Т	Е	Н	Т
Ю	Б	А	К	А	У	Н	Т	Ц	Л	Ж	Е	Х	Л	Щ	Р	І	И

1. _____

Суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням.

2. _____

Обліковий запис, що містить інформацію про користувача.

3. _____

Глобальна мережа, що поєднує всі комп'ютери та локальні мережі світу.

4. _____

Матеріали мережі, що заохочують до небезпечної або незаконної діяльності, яка загрожує серйозною фізичною шкодою або смертю.

5. _____

Інтерактивне інформаційне середовище, яке функціонує за допомогою комп'ютерних систем.

6. _____

Програма для роботи у «всесвітній павутині» – вікно до Інтернету.

7. _____

Сайт або додаток, що дозволяє обмінюватись інформацією зареєстрованим користувачам Інтернету.

Додаток 2

М	Т	Т	Ф	Н	І	К	Н	Е	Й	М	Р	Ц	Ш	Ф	Щ	Ш	Л
Ц	Н	О	П	Ь	Є	І	О	Є	П	К	Х	Ь	І	Є	Я	А	М
Й	Д	Є	О	С	Ч	Б	Р	А	У	З	Е	Р	О	І	Н	Б	Б
І	Н	Т	Е	Р	Н	Е	Т	Ю	Н	І	Ц	А	З	Х	Є	Ф	З
К	І	Б	Е	Р	П	Р	О	С	Т	І	Р	А	Ш	І	Ч	П	А
И	О	Т	Б	Я	О	З	К	А	П	Д	З	І	С	Г	И	Й	З
Х	Ц	Й	Т	Л	Г	Л	И	І	Й	Г	Е	Щ	Б	Ц	Ь	Ж	П
Т	Я	Н	Ю	В	С	О	Ц	М	Е	Р	Е	Ж	А	З	Ф	І	Б
И	Л	Х	Ю	Щ	З	Ч	Є	Я	Ю	Є	Д	Я	И	Б	Щ	Д	З
Щ	Ш	К	І	Д	Л	И	В	И	Й		К	О	Н	Т	Е	Н	Т
Ю	Б	А	К	А	У	Н	Т	Ц	Л	Ж	Е	Х	Л	Щ	Р	І	И

Додаток 3

Чек-лист «Визнач контент»

Мережевий контент

Визнач властивість контенту шкідливого/безпечного в прикладах

	Приклад контенту	Шкідливий	Безпечний
1.	Повідомлення з фото від незнайомої людини	☐	☐
2.	Запрошення в секретну групу в Телеграмі	☐	☐
3.	Відео з кримінальних новин	☐	☐
4.	Повідомлення від друга з питанням про домашнє завдання	☐	☐
5.	Реклама ігрової приставки	☐	☐
6.	Запрошення в ТікТок взяти участь в небезпечному челенджі	☐	☐
7.	Відео з котиками в YouTube	☐	☐
8.	Сімейне фото від родичів, відправлене в Viber	☐	☐
9.	Вікна, які з'являються на екрані	☐	☐
10.	Запрошення в чат класу	☐	☐

Додаток 4

Якщо ви побачили шкідливий контент, то важливо:

- 1) заблокувати та поскаржитися на такі матеріали;
- 2) звернутися до адміністрації соціальних мереж або ресурсу для видалення матеріалів;
- 3) шкідливі матеріали, що були надіслані в особисті повідомлення, необхідно не тільки видалити, але і заблокувати користувача, який це надіслав;
- 4) якщо виникло почуття тривоги, сильні переживання і занепокоєння, або якщо матеріал не викликає довіри, то важливо звернутися до дорослого, якому довіряєте, по допомогу;
- 5) якщо зображено насильство стосовно дитини, то важливо відправити посилання на матеріал на портал <https://report.iwf.org.uk/en> для видалення контенту.

6.3. ІНТЕРНЕТ. ОСОБИСТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

Ключове питання:

Як забезпечити особисту інформаційну безпеку та як можна захиститися від загроз віртуального простору?

Вдосконалення інформаційних технологій створює умови для ефективного розвитку сучасного суспільства. Комунікаційні засоби стали невід'ємною складовою життя людей у всіх сферах діяльності. Мобільні телефони, комп'ютери та інтернет розширивши комунікаційні межі розкрили нові можливості для спілкування, освіти, праці, відпочинку та творчої самореалізації особистості.

Діти та підлітки виявляють підвищену зацікавленість усім новим, найбільше піддаються впливу зовнішнього середовища. Водночас через відсутність достатнього досвіду вони не можуть реально оцінювати рівень достовірності й безпеки інформації, що містить інтернет-простір. Тому питання освіти дітей щодо інтернет-безпеки наразі є дуже важливим. Доступність інтернет-ресурсів для неповнолітніх диктує підвищені вимоги до якості, достовірності та безпеки інформації, що міститься в мережі.

Школярі/школярки повинні уміти розрізнати шкідливу інформацію, знати й використовувати способи захисту від небезпек та ризиків, з якими можуть зіштовхнутися в мережі Інтернет. Діти мають розуміти, які реальні загрози можуть виникнути внаслідок необачливої поведінки у віртуальному просторі.

Дуже важливо, щоб школярі/школярки активно сприяли розвитку інформаційного простору, вільного від матеріалів, які становлять загрозу фізичному та інтелектуальному розвитку або морально-психологічному стану користувачів Інтернету.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- має уявлення про особисту інформаційну безпеку в світовій мережі;
- застосовує у буденному житті основи інформаційної гігієни;
- оперує навичками безпечного спілкування та безпечної поведінки в інтернеті;
- здатен/на критично оцінювати інформацію з соціальних мереж та їхній вплив на людину

Ключові поняття та ідеї	Безпечний інтернет, правила особистої інформаційної безпеки.
Вік учасників	13–15 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1, А4. Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1, 3).
Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою (якщо потрібно)	Вчителю під час заняття важливо донести учнівству, що Інтернет – дуже потужний ресурс, який значно полегшує життя людини та відкриває майже необмежені можливості для самореалізації та саморозвитку, спілкування, навчання, дозвілля юної особистості. Але разом з тим в Інтернеті приховано досить багато небезпек як для дітей, так і для дорослих. До переліку інтернет-загроз відносять: <ul style="list-style-type: none"> ● комп'ютерну залежність; ● розходження між реальним «Я» і своїм інтернет-образом; ● доступ до небажаного контенту (дорослий контент); ● інтернет-шахрайство; ● зараження комп'ютера шкідливим програмним забезпеченням; ● онлайн-насильство. Знання можливих ризиків та правил безпечної поведінки в інтернет-просторі дозволить їх уникнути.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Аукціон ідей» (5 хв)

1. Учитель пропонує учням/ученицям самостійно визначити тему заходу за ключовими словами та демонструє слайд (Додаток 1) з набором ключових слів, які стосуються теми заходу.

Завдання:

- Прочитайте вголос слова, написані на слайді.
- Як розумієте значення окремих слів?
- Про що, на вашу думку, піде розмова?

- *Оберіть декілька ключових слів. Складіть із обраних слів речення – запропонуйте тему сьогоднішнього заходу.*
2. Учасники/-ці заходу оголошують варіанти відповіді. Учитель шляхом голосування пропонує обрати кращий варіант із наданих.
 3. Тема заходу записується на фліпчарті, наприклад, «Інформаційна безпека в мережі Інтернет».

КРОК 2.

Вправа «Іменний скрабл» (15 хв)

1. Учасники/-ці об'єднуються у чотири групи, отримують листи А1 та набори маркерів для створення скраблу – запис імен учасників групи за правилом кросворду – перетин слів у місцях з літерами, які співпадають, наприклад як у Додатку 2.
2. Учитель пропонує скласти скрабл із імен учасників групи та виконати завдання:
 - *на малюнку скраблу біля клітинки з першою літерою свого імені за допомогою значків, символів, смайлів намалювати свій настрій;*
 - *придумати та написати Нікнейм групи для реєстрації в умовній соціальній мережі. Приготувати пояснення вибору віртуального імені.*
3. Команди презентують роботу. Обмінюються інформацією щодо вибору Нікнеймів групи.
4. Обговорення:

В соціальних мережах або інших ресурсах Інтернету користувачі змушені для отримання інформації або послуги приймати умови адміністратора. Ці умови бувають іноді ризиковані для самих користувачів, наприклад, повідомлення особистої інформації. Реєструйтесь на сайтах, яким довіряєте.

Під час реєстрації користувачі обирають для представлення у цифровому просторі особисте вигадане ім'я. Досить часто людину, з якою спілкуємось в інтернет-чатах, ми знаємо лише за його віртуальним ім'ям – Ніком.

- *Яку інформацію можна отримати про співрозмовника за його Ніком?*
- *Чи слід довіряти інформації, яку ми отримуємо з віртуального імені?*
- *Наприклад, ви спілкуєтесь з людиною, яка використовує Нік «Лагідний». Ваші припущення, яка ця людина у реальному житті? Поясніть свою думку.*
- *Поділіться, який Нік використовуєте ви. Наскільки це ім'я презентує вашу особистість?*
- *Чи зустрічався вам Нік, який вразив чи запам'ятався. Що може незвичайне ім'я сказати про свого носія?*
- *Чи можна безперечно довіряти віртуальним друзям? Чому?*

КРОК 3.

Вправа «Загрози кіберпростору» (20 хв)

1. Учасники/-ці груп отримують листи А4 та по одному маркеру різного кольору (4 групи: синій, зелений, червоний, чорний) для створення списку думок.
2. Учитель пропонує підписати аркуш, використовуючи Нікнейм групи, і дає завдання – записати на папері тези-відповіді на питання:

- *Які загрози для дітей та підлітків існують у сучасному кіберпросторі?*

На відповідь група має 1 хвилину. За сигналом вчителя аркуші передаються між групами по колу. Списки доповнюються новими тезами.

Умова: кожну тезу записувати з нового рядка під відповідним номером, думки не повторювати, формулювати тезу стисло, записувати швидко. Вправа завершується, коли групи отримують іменні аркуші.

3. Команди по черзі читають список інтернет-загроз, помічають тези, що співпадають, за необхідністю доповнюють відповідь.

4. Обговорення:

- *Чи було вам легко визначати можливі загрози, пов'язані з мережею Інтернет?*
- *Яка загроза першою спала на думку? Чому саме ця загроза?*
- *Чи з усіма тезами погоджуєтесь? Що викликає сумніви?*
- *Якими тезами можна доповнити створені списки?*

5. Вчитель резюмує висновки та роз'яснює наступне:

Спеціалісти з інформаційної безпеки класифікують типи загроз за трьома напрямками. нижче наведені найбільш поширені типи загроз, з якими може зіштовхнутися дитина в Інтернеті, викладаючи чи переглядаючи сумнівну інформацію:

Стосуються **особистої безпеки**:

- ознайомлення з порнографічними матеріалами, ненормативною лексикою, інформацією суїцидального характеру, расистського, ненавистницького чи сектантського змісту;
- загроза отримання недостовірної чи неправдивої інформації;
- формування залежності (ігрової, комп'ютерної, інтернет);
- спілкування з небезпечними людьми (збоченці, шахраї, грифери);
- залучення до виконання протиправних дій (хакерство, порушення прав та свобод інших).

Стосуються **безпеки інших**:

- матеріали, існування та використання яких може стати причиною посягання на безпеку оточуючих (наприклад, інформація про створення вибухівки);

- свідоме та несвідоме введення в оману інших;
- вчинення протиправних дій, що тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством;
- кібербулінг – свідоме цькування та приниження, передусім однолітків.

Стосуються **загрози витоку персональної інформації**:

- розголошення персональної та конфіденційної інформації (прізвища, імена, контакти, секретні дані кредитних карток, номери телефонів);
 - загроза зараження ПК вірусами різної категорії;
 - небезпека завантаження програм зі шкідливими функціями.
6. Обговорення:
- *Поділіться досвідом, якщо ви особисто стикалися з інтернет-загрозами. Чи можна було цього уникнути?*
 - *Що ми можемо зробити задля того, щоб інтернет-простір був більш безпечним та захищеним?*

КРОК 4.

Вправа «Безпечний Інтернет» (15 хв)

1. Учитель пропонує учням/ученицям переглянути відео «Правила з інтернет-безпеки для дома» відкритого YouTube каналу MicrosoftUkraine¹.
Під час перегляду поміркувати над питанням:
 - *Чому про правила користування мережевими ресурсами Інтернету важливо домовлятися з усіма членами родини?*
2. Робота з деформованим текстом (Додаток 3). Учасники/-ці групи отримують набори карток з половинками фраз, обговорюють правила безпечної поведінки в онлайн-середовищі та відновлюють деформовані речення з правилами. Результати роботи фіксують на листі фліпчарту.
3. Представлення результатів роботи груп.
4. Обговорення:
 - *Зачитайте правила, які допоможуть уникнути втрати цінної інформації з домашнього комп'ютера.*
 - *Яка фінансова історія була описана в сюжеті відео? Нагадайте правило, що допоможе уникнути ситуації з втратою фінансів?*
 - *Яку пораду треба пам'ятати, коли створюєш паролі доступу до мережеских акаунтів?*
 - *Які правила попереджають про ризики, пов'язані з поширенням інформації у соціальних мережах?*

¹ Режим доступу відео: <https://youtu.be/MfTGJJmDP50>

- *Про що треба пам'ятати, коли спілкуєшся у віртуальному просторі?*
- *Повторіть правило, що допоможе уникнути інтернет-шахрайства.*
- *Як ми можемо вплинути на мережевий контент та зробити інтернет-простір більш безпечним?*

КРОК 5.

Підсумкове обговорення

Запитайте учнівство, наскільки актуальною є надана інформація, чи отримали вони поради, які допоможуть забезпечити особисту інформаційну безпеку.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. БЕЗПЕКА ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti>
2. Безпека дитини в інтернеті: про що необхідно говорити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/7239-bezpeka-ditini-v-nternet-pro-scho-neobhdno-govoriti.html>
3. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навч.-метод. посібник / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. – Київ, 2011. – 100 с.
4. Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : Контекст Україна, 2016. – 260 с.
5. Правила з Інтернет-безпеки для дома [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/MfTGJJmDP50>

КЛЮЧОВІ СЛОВА ТЕМИ

користувач

безпека

Інтернет

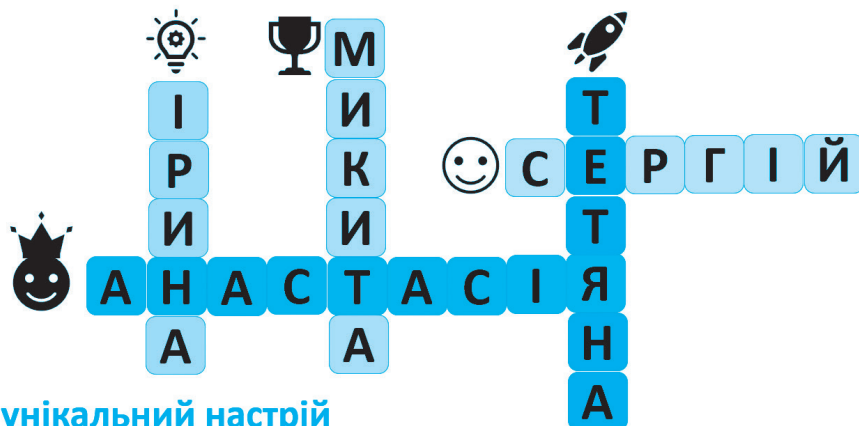
інформація

загроза

комунікація

соціальні мережі

конфіденційна інформація

Мій унікальний настрій

Додаток 3

Використовуйте надійний пароль –	комбінуйте букви, цифри та інші символи.
Не довіряйте всьому, що читаєте –	завжди перевіряйте достовірність джерела.
Не викладайте особисту інформацію	про себе, своїх рідних, друзів і знайомих в Інтернеті.
Не ховайтеся за анонімністю екрану комп'ютера:	не кажіть того, що не могли б сказати людині в обличчя.
Подумайте двічі, перш ніж поширити будь-яку інформацію:	як і в житті, потрібно думати про наслідки того, що говориш.
Не поширюйте в Інтернеті	контент незаконного або непристойного змісту.
Переконайтеся, що ваш профіль у соціальній мережі закритий	від сторонніх (перевірте налаштування безпеки).
Додавайте «у друзі» тільки тих, кого дійсно знаєте: навіть якщо	це друзі ваших друзів, але особисто ви не знайомі, краще зайвий раз перестраховатися.
Вашим друзям слід питати вашого дозволу, перш ніж завантажувати	фотографії з вами або позначати вас на фотографіях в соціальних мережах.
Не переходьте за посиланнями, прикріпленим в імейл-повідомленнях –	безпечніше вводити адресу в рядок браузера самому.

6.4. КІБЕРБУЛІНГ: ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ

Ключове питання:

Що варто робити, якщо дитина стала свідком кібербулінгу, постраждала від нього?

Останніми роками звичні нам речі, зокрема зустрічі та спілкування, переходять в онлайн. Тому стає вкрай необхідним вирішувати питання стосовно забезпечення прав людини, в тому числі прав дитини, в цифровому середовищі. В онлайн переходять загрози приватності, ризики насильства, експлуатації та дискримінації, які в цифровому середовищі видозмінюються та набувають інших форм. Не всі загрози для дитини в інтернет-просторі є результатом дій кіберзлочинців. Часто проблеми юних користувачів можуть бути спричинені знущаннями товаришів. Одним із ризиків для прав дитини в цифровому середовищі є кібербулінг.

Кібербулінг може спричинити стреси та психологічні травми, тому важливо вчасно запобігти цій проблемі. Дуже важливим є пошук найкращих шляхів попередження та протидії онлайн-цькуванню.

Школярі/школярки повинні знати норми онлайн-спілкування у соціальних мережах, володіти правилами протидії кібербулінгу, уміти безпечно використовувати інтернет-технології, щоб ефективно користуватись правами дитини та багатогранністю, яку пропонує цифрове середовище, в той же час маючи та вміючи користуватись способами та можливостями захисту від загроз. Тому важливо навчити юних користувачів правил поведінки та спілкування в рамках цифрових медіа. На основі отриманих знань підлітки зможуть приймати правильні рішення, знати і розуміти принципи, необхідні для того, щоб залишатися в безпеці онлайн.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- має розуміння причин і проявів кібербулінгу та можливостей протидії цьому виклику;
- застосовує у буденному житті основи інформаційної гігієни;
- оперує навичками використання критичного мислення онлайн;
- здатен/на критично оцінювати інформацію із соціальних мереж та їхній вплив на людину.

Ключові поняття та ідеї

Безпечний Інтернет, ідентифікація проблем кібербулінгу, правила захисту від кібербулінгу

Вік учасників

13–15 років

Орієнтовна
тривалість заняття

60 хв

Підготовка
до заняття
(обладнання
тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1.

Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додатки 1-4).

Загальні
зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи
з темою

Вчителю під час заняття дуже важливо донести учнівству, що поруч з можливостями цифрового простору існують різноманітні ризики, які можуть очікувати юних користувачів та їх друзів. Важливо знати, як знання про захист конфіденційної інформації та правила цифрової безпеки пов'язані з недопущенням ризиків кібербулінгу.

Важливою частиною заняття є опрацювання порад про те, що варто робити, якщо дитина стала свідком кібербулінгу, постраждала від нього чи проявила агресію. Разом з дітьми треба скласти алгоритм дій у разі, якщо в онлайн-просторі виникли наступні ситуації:

- твої друзі в соцмережах почали тебе ображати;
- листування з людиною, яка тобі подобається, стала публічною;
- незнайомці з вулиці, від знайомства з якими тебе застерігали, легко знайшли тебе в інтернеті;
- у чатах пишуть про тебе фейки; поширюють повідомлення про твої близькі стосунки з кимось.

Дуже важливо донести школярам/школяркам головну тезу протидії кібербулінгу: «Не дозволяй припинювати чи переслідувати себе або своїх друзів в Інтернеті! Знай, що твої права є кому захистити».

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Ключове слово» (10 хв)

1. Вчитель послідовно демонструє картки з надрукованими словами та просить пояснити значення кожного слова:

Біль **І**нформація

Утома **Н**енависть

Лють **Г**нів

2. Картки прикріплюються до дошки (на фліпчарт) – формується «хмара» слів.
- Які емоції викликають у вас слова з хмаринки?
 - Як пов'язана інформація й емоції?
 - Яка інформація може викликати негативні емоції? Наведіть приклади.
 - Як можна захистити себе та близьких від впливу негативної інформації?
- Вчитель занотує відповіді учнів/учениць на дошці або фліпчарті.
3. Вчитель пропонує учням/ученицям скласти ключове слово з літер, якими починаються слова у хмарі.
4. Діти оголошують варіанти відповіді. Ключове слово: **БУЛІНГ**.
Поясніть, що означає термін булінг? Чи стикалися ви з проявом булінгу?

Вчитель підсумовує, що все частіше неприйнятні дії, пов'язані з цькуванням у реальному житті (булінг), переміщуються у віртуальний кіберпростір, тобто перетворюються на кібербулінг. Кібербулінг може бути як початком, так і наслідком булінгу в школі. А може йти від незнайомих дитині користувачів (чи з фейкових сторінок знайомих).

Кібербулінг – агресивний, навмисний акт, здійснений однією особою або групою осіб з використанням електронних форм стосовно жертви, якій важко захистити себе. Зазвичай здійснюється неодноразово за певний період часу та характеризується нерівністю сил. Кібербулінг може складатися з поширення чуток, розміщення неправдивої інформації або неприємних повідомлень, коментарів чи фотографій, які принижують, а також виключення будь-кого з онлайн-мереж чи комунікацій.

КРОК 2.

Інтерактивна гра «Казка про Скріпочку» (20 хв)

1 варіант. Читання з обговоренням

1. На початку гри кожному з учасників видається канцелярська скріпка.
- Вчитель пропонує до уваги учнів/учениць прослухати казку про дівчинку Скріпочку, символ якої в руках у слухачів. Під час прочитання казки учнівство має повторювати певні дії зі скріпкою за вказівками вчителя.

«Казка про Скріпочку»

На день народження батьки подарували Скріпочці комп'ютер та підключили до мережі Інтернет, тепер у неї з'явилося більше можливостей для спілкування.

(Учасникам/-цям пропонується розігнути скріпочку і зробити з неї по-смішку).

Спілкуючись у соціальній мережі з друзями, одного разу вона отримала цікаве повідомлення від незнайомого хлопця, який незабаром запропонував їй дружбу. З кожним днем спілкування Скріпочка розуміла, що у них багато спільного, та й за віком хлопець був лише на один рік старше за неї.

На фото, яке вона отримала, він виглядав дивовижно гарним і добрим хлопцем, тому у Скріпочки не виникло сумнівів щодо зустрічі з ним. Але говорити про це батькам дівчинка не стала, адже думала, що повернеться додому раніше, ніж вони прийдуть з роботи. Скріпочка уявляла, що її новий друг прийде на зустріч з гарними квітами.

(Учасникам/-цям пропонується зробити зі скріпочки квітку)

Коли ж дівчинка прийшла на призначене місце зустрічі, там було темно і безлюдно, проте це її зовсім не турбувало, адже її новий знайомий хотів, щоб їм ніхто не заважав. Проїшов деякий час, і раптом перед Скріпочкою з'явився неохайно вдягнений дорослий чоловік. Як з'ясувалося – це був той, хто видавав себе в Інтернеті за чемного і доброго хлопця.

(Учасникам/-цям пропонується зробити зі скріпочки блискавку)

Чоловік відібрав у дівчини сумку і мобільний телефон та почав погрожувати, якщо вона розповість про нього. Дівчинка дуже злякалась, вирвалася з ціпких рук чоловіка та втекла додому. Ця історія дуже вразила Скріпочку. Вона хотіла забути про те, що сталося, і повернути все на свої місця.

(Учасникам/-цям пропонується повернути скріпочку в первинну форму)

2. Обговорення:

- *У вас вийшло повернути скріпочку у первинну форму? Ось і у Скріпочки не вийшло.*
- *Як ви гадаєте, де допустила помилку Скріпочка?*
- *Що було необхідно зробити інакше?*

2 варіант. Перегляд з обговоренням

Педагог пропонує учасникам/-цям заходу переглянути відео «Казка про Скріпочку» відкритого YouTube каналу¹.

Під час перегляду відео варто зробити зупинки у місцях, де пропонуються маніпуляції зі скріпочкою, та запропонувати учасникам/-цям висловити свої припущення щодо подальших подій у казці.

Питання під час зупинок відео:

- *0:28 Які події можуть статися після підключення комп'ютера до мережі Інтернет?*
- *0:57 Як ви вважаєте, чи розповість Скріпочка комусь про нового друга? Чому?*
- *1:17 Чи здійсняться сподівання Скріпочки? Поясніть свою думку.*

¹ Режим доступу відео: https://youtu.be/bkh0w6_ViRg

- 1:44 Поділіться припущеннями щодо подальших подій у казці.
- 2:08 Чи вийде у Скріпочки забути неприємності, які трапились під час зустрічі з незнайомцем? Поясніть, чому.
- Як ви гадаєте, де допустила помилку Скріпочка?
- Що було необхідно зробити інакше?

3. Вчитель резюмує

ПАМ'ЯТАЙТЕ: Якщо хтось незнайомий запропонує вам дружбу в Інтернеті, згадайте казку про маленьку Скріпочку та дотримуйтесь цих правил:

- не варто вірити тим даним і фотографіям, які вам надсилають;
- погоджуйтесь на зустріч лише вдень та в людному місці;
- треба повідомити батькам про зустріч або запросити їх піти на зустріч разом.

У казці продемонстрована ситуація, де розглядається один із типів поведінки, характерних для кібербулінгу, – це кіберпереслідування.

Кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування переслідуваних, зазвичай зроблені нишком, анонімно, для організації злочинних дій на кшталт спроб згвалтування, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, злочинець отримує інформацію про час, місце й усі необхідні умови для здійснення майбутнього нападу.

КРОК 3.

Вправа «Сім кутів» (30 хв)

1. Вчитель пропонує школяркам/школярам об'єднатись у сім груп (відповідно кількості карток), отримати картки та інструкції з правилами протидії кібербулінгу (Додаток 2), розібратись із новим терміном – різновидом кібербулінгу, ознайомитись із ситуаціями, в яких описана поведінка, характерна даному кіберзлочину, та розглянути наслідки, що були спричинені цькуванням / переслідуванням / небажаною поведінкою у віртуальному просторі.

Завдання: зі списку правил інструкції «Правила протидії кібербулінгу» (Додаток 3) вибрати дієві правила захисту від проявів відповідного різновиду кібербулінгу та оформити у вигляді інфографіки вказівки, що допоможуть у вирішенні ситуації, яка описана у картці.

2. Робота з картками. Учасники групи обговорюють ситуації, спричинені кібербулінгом, вибирають відповідні правила безпечного спілкування в онлайн-середовищі та створюють інфографіку «Правила протидії Тролінгу» (Правила протидії фейкам тощо).
3. Представлення результатів роботи груп. Учні/учениці презентують інфографіку з набором вибраних правил, доводять їх ефективність.

4. Обговорення:

- *Як почувались під час роботи в команді? Чи легко було домовлятися щодо вибору правил протидії кібербулінгу?*
- *Поясніть термін, яким означений прояв кібербулінгу, на прикладі.*
- *Чи знайомі вам ситуації, наведені у прикладах?*
- *Чи погоджуєтеся з презентованими правилами вирішення конфлікту? Поясніть свою думку.*
- *Які правила зі списку, поданого в загальній інструкції, запропоновані кожною групою, повторювались? Як можна їх назвати? (Універсальні / загальні).*
- *Як ви вважаєте, які способи реакції на кібербулінг є більш ефективними? Чому?*
- *Якими правилами можна доповнити запропоновану інструкцію?*
- *Яке правило варто поставити на перше місце? Поясніть свою думку.*

Поради учителю:

Зауважте групам, що конфлікти в соціальних мережах можуть бути достатньо агресивними і не мати конструктивного розв'язання. Така ситуація може призвести до кібербулінгу, стати початком масштабного цькування особистості в соціальній мережі, а може мати наслідки і в реальному житті. Тому важливо контролювати власну поведінку в онлайн-спільнотах.

Необхідно підкреслити: якщо дитина потрапила в ситуацію булінгу/кібербулінгу або стала свідком такої ситуації, важливо розповісти про це тим, кому дитина довіряє (педагогам, батькам, іншим особам, яким довіряє).

Бажано підготувати листівки кожному учаснику/-ці або одну для розміщення в класному куточку з актуальною місцевою інформацією до кого/куди можна звернутися в ситуації кібербулінгу (Додаток 4).

Школярі/школярки повинні визнати, що протидіяти кібербулінгу можливо тільки за умови дотримання комплексу правил та домовленостей усіма користувачами мережі. Кращий Інтернет для дітей можна створити тільки разом з дітьми.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Запитайте учнівство, що нового дізналися про загрози у кіберпросторі, яка інформація була корисною, що вразило, що спонукало переглянути свою поведінку у соціальних мережах? Наскільки готові протидіяти проявам кібербулінгу?

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. DocuDaysUA | Всеукраїнська ініціатива : компанія проти булінгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bullyingstop.org.ua/>
2. Eset. Насолоджуйся безпекою : як запобігти кібербулінгу – поради батькам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eset.ua/ua/blog/view/34/kak-predotvratit-kiberbulling-sovety-roditelyam>
3. Казка про Скріпочку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://youtu.be/bkhOw6_ViRg
4. Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусев, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : Контекст Україна, 2016. – 260 с.
5. Онляндія – безпечна веб-країна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/etusivu.htm>
6. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект [навч.-метод. посібник]. – Київ : ФОП Стеценко В. В., 2016. – 192 с.

Додаток 1

Біль

Інформація

Гнів

Утома

Ненавість

Лють

Додаток 2

Картки «Сім кутів»

1. Тролінг

Знайома ситуація, коли обговорення в чаті уроків перетворюється на образи один одного? І зовсім невідомо, кого з учасників сварки підтримають інші. Твій телефон, вайбер, месенджер, інстаграм, вотсап «бомблять» повідомленнями, які тебе ображають? І це триває постійно? Це означає тривалі виснажливі атаки (тролінг).

23:51 Ну все, ти попала!

23:59 Я тебе ненавиджу! 00:35 Завтра тобі кінець!

01:15 Вже весь клас знає, яка ти...!

02:05 Не спиш? Страшно? 02:59 Чуєш, ти. Я тебе ненавиджу!

04:20 Готуйся до розплати залишилося 4 години!

Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

2. Фейк

У чатах пишуть про тебе фейки? Поширюють повідомлення про твої близькі стосунки з кимось? Викладають відредаговані фото з тобою? Обрали тебе мішенню своїх насмішок, зображують тебе лузером, негативним героєм? Через це твої друзі перестають з тобою спілкуватись або змінюють ставлення до тебе? - це *наклепи*.

МАКСИМАЛЬНИЙ РЕПОСТ!!!

Я знаю, хто вкрав телефон. Сьогодні поліцейські приходили до Енді.

Побачите, завтра його закриють.

Уяви свою реакцію, якщо Енді твій найкращий друг.

Як швидко ти повіриш, що це **фейк**?

Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

3. Флеймінг

Обмінюєтесь невеликими образливими, емоційними або гнівними повідомленнями з учасниками форуму, спільного з однокласниками / друзями мату, чи групи в соціальній мережі? – це може розглядатись як суперечки (флеймінг).

1: – *Ти, ботан, сьогодні вирішив на алгебрі випендритись?*

2: – *А ти такий тупий, що не зміг зробити домашку?*

1: – *Ти ж нас підставив!*

2: – *Нікого я не підставляв. А хто тупий, той сьогодні й вигрибає.*

3: – *Ботан, самий розумний? Зараз вигребеш ти!*

▲ Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

4. Кіберпереслідування

Повідомляєш на сторінці про те, де ти живеш, що робиш, де буваєш, де сьогодні з кимось зустрічаєшся? Будь готовий, що інформацією можуть скористатися злочинці в офлайн, що є кіберпереслідуванням.

Публічний допис: «Блін, сьогодні знову ніхто не зможе забрати мене з танців. Уявіть, іти самому з будинку культури по Ломоносова додому після десятої вечора. Стрёмненько якось».

Чи впевнений автор, що його дописом не скористаються зловмисники?

▲ Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

5. Кібергрумінг

З тобою «потоваришувала» незнайома людина, і ви багато спілкуєтесь в чаті? І ця людина просить твої інтимні фото чи відео? Маючи такі фото, ця людина може тебе шантажувати. Вона може вимагати ще більше інтимних фото, або – зустрітись. Такі дії проти тебе є злочином – **кібергрумінг**.

Тіна та Арсен перебувають у стосунках. Обмінюються фото, навіть інтимними. Акаунт Арсена хтось злавав і виклав фото Тіни в Інстаграм. Її інтимні фото стали публічними.

Надсилання власних інтимних фото або відео через інтернет є секстингом.

▲ Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

6. Хепіслепінг

Ви нібито «для розваги» знімаєте на відео щось таке, що вважаєте прикольним і смішним, та поширюєтеся ці відео в мережі? Заради популярності відео ви прагнете створювати небезпечні ситуації? У таких забавах іноді втрачається відчуття реальності, тоді гра може обернутися злочином. Цей вид шкоди – хепіслепінг.

Відеоролики нападів з метою гвалтування чи його імітації інколи ще називають «хопінг» – наскок (особливо поширений в США). Ці відеоролики розміщують в Інтернеті, де його можуть продивлятися тисячі людей, зазвичай без жодної згоди жертви.

Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

7. Відчуження

Тебе ігнорують або видаляють з групи? Твій акаунт включили в «чорний список» групи, чату, форуму? Це **відчуження (остракізм), ізоляція**.

15:13 Привіт.

16:47 Де ви всі пропали?

17:33 Альо, ви що, мене ігнорите?

18:12 Що задано з фізики?

18:12 Автоматична відповідь: Вам закрито доступ до цього чату. Зверніться до адміністратора.

Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті. Знай, що твої права є кому захистити!

Інструкція «Правила протидії кібербулінгу»

ПРАВИЛА ПРОТИДІЇ КІБЕРБУЛІНГУ

- ★ **Пароль** до твоїх акаунтів та профілів повинен бути складним. Періодично змінюй його, і в жодному разі не передавай іншим.
- ★ **Не поспішай**, не виплескуй свій негатив у кіберпростір. Завтра ти перестанеш ображатись, а написане залишиться.
- ★ **Не думай**, що інтернет збереже твою анонімність. Інтернет – публічний простір, дії в ньому залишаються в історії. Усе таємне стає явним. Стався до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе.
- ★ **Поважай факти**. Треба вміти зберегти підтвердження факту кібербулінгу. Якщо тебе щось неприємно вразило, зачепило, засмутило – збережи й порадься з тими, кому довіряєш.
- ★ **Не бійся блокувати** або вийти з групи. Можливо, в неприємних ситуаціях варто тимчасово відключити певні номери або навіть змінити власний.
- ★ **Щоб видалити** або заблокувати шкідливу для тебе інформацію ти можеш звернутись до служб підтримки сайтів.
- ★ **Ігноруй з розумом**. Поодинокі напади краще ігнорувати, але на постійні потрібно реагувати. З'явилися погрози життю або здоров'ю – не мовчи.
- ★ **ПАМ'ЯТАЙ!** Надсилаючи світлину свого оголеного тіла ти одразу втрачаєш можливість контролювати, куди може потрапити це фото.
- ★ **Спілкуйся з людьми**, яких ти знаєш у реальному житті.
- ★ **Закрий** у соціальних мережах свою сторінку та список друзів від сторонніх осіб.
- ★ **Не вказуй** у профілі та повідомленнях свою адресу, номер телефону та номер школи, де навчаєшся.
- ★ **Перед тим, як викласти** в Інтернет або надіслати будь-яке своє фото, припусти, що завтра це фото з'явиться на білборді або на стінах у твоїй школі.

Додаток 4

Допомога в ситуації кібербулінгу

Не дозволяй принижувати або переслідувати себе або своїх друзів в інтернеті! Знай, що твої права є кому захистити!

<p>Професійні психологи і юристи Національної дитячої «гарячої» лінії допоможуть тобі розібратися зі складнощами й вирішити будь-яку твою проблему. Не вагайся! Телефонуй за безкоштовним номером 0-800-500-225 або коротким номером 116 111 (безкоштовно з усіх мобільних). Лінія є анонімною та конфіденційною. Працює в будні з 12:00 до 16:00.</p>	<p>Якщо тобі потрібна допомога чи порада юриста, звертайся за телефонами приймальні УГСПЛ (044) 383 9519, (094) 928 6519. Або до найближчого місцевого центру чи бюро правової допомоги, подзвонивши за телефоном 0 800 213 103 (цілодобово і безкоштовно в межах України). Більше інформації про БПД на сайті legaid.gov.ua.</p>
<p>Ти можеш звернутися до керівництва навчального закладу. Закон зобов'язує їх захистити тебе від булінгу в школі.</p>	<p>Ти можеш звернутися до поліції за номером 102 (цілодобово).</p>

Не отримав потрібного тобі захисту?

На захисті твоїх прав Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. e-mail: hotline@ombudsman.gov.ua www.facebook.com/office.ombudsman.ua

8 800 501 720, 044 253 75 89

ТЕМА 7. ЯК ЗНАЙТИ РОБОТУ ЧИ СТВОРИТИ ЇЇ

7.1. РОЛЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА В РОЗВИТКУ ГРОМАДИ

Ключове питання:

Як можуть підприємці змінити життя громади на краще?

Чим далі, тим більше українське суспільство усвідомлює важливість приватного підприємництва. Молодь набагато частіше, ніж люди середнього віку, між найманим працевлаштуванням і власним бізнесом обирає останнє. Також в суспільстві посилюється попит на індивідуальне лідерство та активність громадян в житті громад. Тому для підлітків стануть в нагоді громадянські та підприємницькі компетентності підлітків для співпраці та взаємодії.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- володіє навичками самопрезентації на ринку праці, ринку підприємницьких послуг;
- вирішує, щодо якої цінності хоче діяти, і потім обирає найбільш придатний шлях для цього;
- розуміє потреби та проблеми громади, як їх вирішити шляхом підприємницької діяльності.

Ключові поняття та ідеї

Підприємництво, соціальне підприємництво, потреби громади.

Вік учасників

15–17 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Меблі в класі розташовані таким чином, щоб була можливість працювати в спільному колі, з вільним місцем по центру, або працювати в малих групах по 4–5 осіб.

Обладнання: екран, проєктор, шкільна дошка або фліпчарт, крейда або маркери, роздатковий матеріал для роботи в групах, аркуші-стікери, слайди з питаннями для актуалізації та ілюстрація піраміди А. Маслоу.

Загальні
зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи
з темою

Готовність учнів до сприйняття теми передбачає, що вони вже вивчали тематику підприємництва на уроках правознавства, громадянської освіти та економіки в 9–10 класах. Якщо вчитель планує провести годину спілкування в класі, де ще не вивчались ці теми, то доцільно попередню годину спілкування провести на тему «Як знайти роботу чи створити її» зі збірки *Культура добросусідства: Я. Ми. Країна. Програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження. 2016 р.*

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Голосування ногами» (5–7 хв).

1. Вчитель заздалегідь на підлозі, на певній відстані один від одного, розташовує аркуші з літерами А, Б та В. Потім задає питання учням/-цям з трьома варіантами відповідей і пропонує після кожного питання підійти до того аркуша, на якому, як вважає учень/-ця, знаходиться літера відповідно до правильної відповіді. Після кожного переміщення учнів, вчитель просить прокоментувати вибір.

Увага! Перші 4 питання спрямовані на повторення і актуалізацію знань, мають одну правильну і дві неправильні відповіді, тому пропонуйте коментувати тому, хто підійшов до аркуша з правильною відповіддю. Останні 2 питання містять правильні ознаки в усіх трьох варіантах, тому дайте можливість прокоментувати всім трьом групам. Це має спричинити невеличку дискусію, яка підведе учнів/-ць до головного ключового питання цього заняття.

Для зручності учнів, питання рекомендується не тільки озвучувати, а й виводити на екран, або заздалегідь написати їх на аркушах чи дошці та демонструвати.

Запитання:

1. Підприємницька діяльність регулюється:
 - А. трудовим правом,
 - Б. цивільним правом,
 - В. фінансовим правом.
2. Підприємець – це той, хто:
 - А. працює на виробництві,
 - Б. бере участь у проєкті,
 - В. створює власний бізнес проєкт.
3. Підприємці:
 - А. не платять податки,
 - Б. платять податки.

4. За законом підприємництвом в Україні може займатися особа, що досягла:

- А. 14 років,
- Б. 16 років,
- В. 18 років.

5. Підприємець займається:

- А. Виробництвом товарів,
- Б. Наданням послуг,
- В. Виконанням робіт.

6. Соціальне підприємство спрямоване на:

- А. Отримання прибутку,
- Б. Вирішення соціальних проблем суспільства,
- В. Покращення життя місцевої громади.

(Правильні відповіді на перші питання: 1-А, 2-В, 3-Б, 4-Б.)

2. Вчитель підсумовує, що питання підприємництва всім нам знайоме. Важливо, що воно не тільки дає можливості прибутку для самого підприємця, але й має потенціал для розвитку громади. Окрім того, що податки, сплачені підприємцями, складають більшу частину бюджетів громад, самі види діяльності підприємців, їх включення в соціальне життя і бажання змінити та покращити ситуацію в громаді можуть спричинити великі позитивні зміни.
3. Вчитель пропонує пригадати, що таке соціальне підприємництво, за допомогою відео «Соціальне підприємництво в картинках і прикладах» (тривалість – 3 хв)¹.

Після цього учні/-ці відповідають на запитання:

- Чи знайомі вам подібні ініціативи? Де ви з ними зустрічалися?

КРОК 2.

Підприємства місцевої громади, їх роль та значення (10–12 хв)

1. Дітям пропонується на аркуші написати 2–4 види трудової чи підприємницької діяльності, якою вони хотіли б займатися. Потім відкласти їх.

Після цього вчитель просить їх пригадати всі види підприємництва, що є в місцевій громаді (аптеки, магазини, майстерні, спортивні зали, тощо.) Записати всі названі заклади на дошці або фліпчарті. Якщо повторюються схожі, то дописати біля першого закладу цифру – кількість. Може вийти 4 продуктових магазини, 2 аптеки, 2 кафе, 1 автомайстерня тощо.

2. Обговорення:

- Яких підприємств у нас найбільше? Як ви думаєте, чому?

¹ Режим доступу відео: <http://surl.li/bbfef>

- *Яких немає взагалі? Як ви думаєте, чому?*
- *Як ви думаєте, який рівень потреб забезпечують ці підприємства згідно піраміди Маслоу? Поясніть.*
(Ілюстрація піраміди А. Маслоу (Додаток 1) демонструється на екрані, дошці, або фліпчарті).
- *Які підприємства могли б забезпечити потреби більш високого рівня потреб?*
- *Що повинно відбутися/змінитися в громаді, щоб з'явилися такі підприємства?*
- *Як ви думаєте, а якщо створити такі підприємства, чи змінять вони наяву ситуацію в громаді? Яким чином?*

КРОК 3.

Плануємо створення підприємства (25–30 хв)

1. Вчитель об'єднує учнів/-ць у групи по 4–5 осіб. Кожній групі пропонується обговорити і обрати одну ідею з тих, що ми назвали в результаті попередньої вправи для створення бізнес-проєкту на території свого селища.
2. Вчитель пропонує учням/-цям взяти аркуші, на яких вони робили записи, й подумати, які із запропонованих ідей щодо виду діяльності могли б стати основою для бізнесу в їх селищі, місті які з них змінили б життя громади на краще?
Запитання для обговорення в групах:
 - *Чи будуть у вас конкуренти?*
 - *Чи зможете ви зацікавити місцевих жителів, задовільнити їх потреби?*
 - *Чи будуть люди готові платити за ті товари чи послуги, що ви їм запропонуєте?*
 - *Які можливості дає обраний вами вид діяльності для здійснення соціального підприємництва?*
 - *За допомогою наданого шаблону (Додаток 2) опишіть стартові можливості свого підприємства і його потенціал для розвитку місцевої громади.*
3. Після завершення обговорення групи презентують свої напрацювання.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (7–10 хв)

- *Як вам працювалося? Які етапи роботи були вам більше до вподоби? Які для вас були важливіші?*
- *Які емоції у вас виникали під час різних вправ? Чому?*
- *Чи зрозуміли ви щось нове для себе про життя своєї місцевої громади? Якщо так, що саме?*

- Яким чином можуть підприємці змінити життя громади?
- Як вплинуло це заняття на ваш професійний вибір в майбутньому?
- Чи може цей вибір бути пов'язаний з життям місцевої громади? Якщо так, то яким чином?
- Що з цього ви можете зробити, на що вплинути вже зараз?

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Голосування ногами» (5–7 хв)

Для організації роботи пропонуємо використовувати програму, яка дозволяє використовувати тестові завдання (наприклад, *Mentimeter*, *Kahoot*, *WordWoll*, *Google Форми* тощо). Вчитель надає посилання на сторінку з розміщеними запитаннями. Після цього виводить загальний результат для обговорення на загал.

КРОК 2.

Підприємства місцевої громади, їх роль та значення (10–12 хв)

Для організації роботи пропонуємо використовувати віртуальні дошки (наприклад, *ZOOM*, *Jamboard* або *Padlet*), на яких учні можуть формувати «карту підприємств» своєї громади. За допомогою цього ж застосунок можна продемонструвати Додаток 1, і розмістити запитання для обговорення.

КРОК 3.

Плануємо створення підприємства (25–30 хв)

Для об'єднання в групі рекомендуємо заздалегідь обрати застосунок, який має таку опцію. Для розміщення запитань, а також для фіксування ідей, радимо скористатися віртуальною дошкою, яку використовували під час попередньої діяльності.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Біденко С. Книга юного підприємця. 9 детальних планів своєї справи для підлітків / С. Біденко, І. Золотаревич – Харків : Основа, 2019. – 144 с.
2. Каменко І. С. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. 2020 р. Режим доступу: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf

3. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів заг. сер. освіти / П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко [та ін.]. – Київ : Літера ЛТД, 2018., С. 157–161.
4. Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : Контекст Україна, 2016. – 260 с.
5. Соціальне підприємництво в картинках і прикладах (відео). – Режим доступу: <http://surl.li/bbfef>

Піраміда потреб за А. Маслоу

Бізнес-план

Бізнес-план – це письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи й засоби її реалізації; охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним.

Сьогодні ми не будемо розробляти весь бізнес-план, розглянемо тільки стартові показники і можливості проєкту для розвитку громади і соціального підприємництва.

№	Тема	Пояснення
1.	Назва проєкту	<i>Влучна назва, яка всіх зацікавить, з елементами самореклами</i>
2.	Мета і задачі проєкту	<i>На що спрямований проєкт, сфера діяльності, очікуємий результат, для чого</i>
3.	Актуальність проєкту	<i>Чому обрана саме ця ідея: аналіз сфери діяльності, доцільність, наявність попиту, конкуренція, важливість для громади та інше)</i>
4.	Ресурси проєкту	<i>Які необхідні ресурси для реалізації проєкту: матеріальні, людські, приміщення, знання, допомога тощо</i>
5.	Соціальна складова	<i>На які соціальні зміни спрямований проєкт (наприклад, можливості для місцевих жителів, допомога для вразливих груп населення, допомога у вирішенні проблем тощо)</i>
6	До яких змін в житті громади може призвести	

7.2. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НА РИНКУ ПРАЦІ МАЙБУТНЬОГО

Ключове питання:

Які компетентності важливо розвивати підліткам, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці XXI століття?

Сучасним підліткам важливо усвідомити, що їхня успішність у дорослому житті безпосередньо пов'язана із їхнім бажанням прислухатися до себе, своїх уподобань, інтересів, бажань, аналізувати те, що у них краще виходить робити, до чого є схильність, а також прагнути здобувати нові компетенції та опановувати уміння у тих напрямках, які їх приваблюють та допоможуть бути більш конкурентоспроможними на ринку праці не тільки сьогодні, але й майбутнього.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- знає пріоритетні потреби сучасного суспільства щодо працевлаштування;
- усвідомлює та описує власні вміння та компетентності;
- усвідомлює потребу розвивати свої здібності, та здобувати нові компетенції;
- вирішує, щодо якої цінності хоче діяти, і потім обирає найбільш придатний шлях для цього.

Ключові поняття та ідеї

Компетенції, ринок праці, конкурентоспроможність працівника, «навички XXI століття»

Вік учасників

15–17 років

Орієнтовна тривалість заняття

60–90 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

- Підготувати столи та стільці для роботи в групах і в колі.
- Підготувати 5 невеличких чистих карток для кожного учня/учениці, ігрові грошові одиниці (приблизно по 300 одиниць на кожного) для проведення гри «Продаж компетентностей».
- Організувати місце для проведення гри «Продаж компетентностей».
- Підготувати фліпчарт, маркери.
- Підготувати комплекти роздаткових матеріалів за кількістю учасників (Додаток 3, 5).

**Загальні зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи
з темою**

Вчителю протягом заняття необхідно звернути увагу не лише на ознайомлення, але й на усвідомлення дітьми таких складних понять, як «ринок праці», «конкурентоспроможність», які для деяких учнів можуть бути новими або незрозумілими.

КРОК 1.

Актуалізація (5 хв)

1. Вчитель надає можливість учням/ученицям запропонувати свої варіанти тлумачень до понять «компетентності», «ринок праці» та «конкурентоспроможність». Після цього вчитель узагальнює і роз'яснює особливості цих понять (Додаток 1).

КРОК 2.

Гра «Продаж компетентностей» (25 хв)

1. Вчитель оголошує завдання:
Уявіть собі, що ви вже сьогодні опинилися на ринку праці і вам потрібно продати свої компетентності, якими ви володієте на сьогоднішній день. Чи зможете ви знайти когось, хто готовий вам заплатити за ту роботу, яку ви вмієте виконувати?
Наприклад, ви вмієте добре спілкуватися іноземною мовою, робити гарні презентації у *Power Point* чи *Prezi*, створювати цікаві листівки у *Photoshop* або добре володіти іншими комп'ютерними програмами, організовувати вечірки, грати на музичному інструменті тощо.
2. Кожному учню/учениці видається по 5 карток паперу та однакова кількість грошей. Їм потрібно написати на картках свої компетентності – по одній на кожній картці.
3. По команді «старт» всі учні/-ці починають взаємодіяти в групі – спілкуються, пропонують один одному свої компетентності для продажу, а також купують ті, які хотіли б мати самі.
4. Обговорення:
 - *Як вам гра, що було цікавого, корисного?*
 - *Які компетентності виявилось продати легше, які важче?*
 - *Чи виявилися у когось унікальні компетентності, якими ніхто інший з учнів/-ць не володіє?*
 - *Як змінювалися ваші результати залежно від стратегії поведінки? (Деякі сидять на місці, деякі активно взаємодіють).*
 - *У чому ключова ідея цієї гри? Які думки у вас виникли?*
5. Підведення підсумків.
Учитель наголошує: ваші компетентності допоможуть зрозуміти, що вам подобається робити і в чому ви швидше досягнете успішних ре-

зультатів. Також важливо зрозуміти, що коли ви підете на роботу, то роботодавець не платитиме вам зарплатню за наявність диплома, – він запитає, що ви вмієте.

КРОК 3.

«Навички XXI століття» (25 хв)

1. Вчитель надає ввідну інформацію про те, що Всесвітній економічний форум опублікував ТОП-10 навичок, які будуть потрібні для роботи через 5 років. Вважається, що цими навичками важливо володіти кожному фахівцю незалежно від його спеціальності.
2. Далі вчитель пропонує учням самостійно сформуванати перелік «навичок XXI століття».

Робота в групах: об'єднати учнів у групи по 5–7 осіб

- **Завдання:** *Спробуйте уявити, якими універсальними навичками/компетентностями повинна буде володіти людина, щоб гарантовано отримати бажану роботу через 5–10 років?*
3. Кожна група, обговорюючи, складає свій перелік, а потім по черзі його презентують на загаль. Учасники першої групи пишуть свій перелік на фліпчарті. Представники інших груп доповнюють список відсутніми поняттями, а також позначають ті пункти, які є спільними.
 4. Роздати кожній групі роздруковані аркуші з інфографікою «Навички XXI століття та ідеї для їх розвитку (для молоді)» (Додаток 2). Учні/учениці знайомляться з текстом, порівнюють, аналізують.
 5. Обговорення:
 - *Які навички є спільними в обох переліках?*
 - *Що відрізняється?*
 - *Що учні/учениці хотіли б додати до загальноприйнятого переліку навичок із результатів попередніх напрацювань у групах?*

Символічне «затвердження» учнями нового доповненого переліку навичок XXI століття.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (5–10 хв)

- *Які враження залишилися від заняття? Що особливо сподобалося?*
- *Які наступні кроки учні/-ці бачуть перед собою після сьогоднішнього заняття? (Що я буду з цим робити завтра?)*
- *Що було б цікаво дізнатися ще?*

Говорячи про вироблення необхідних компетентностей на шляху особистісного розвитку людини, можна завершити заняття словами видатного театрального режисера та педагога *Костянтина Станіславського*:

«Людина має навчитися важке зробити звичним, звичне – легким, а легке – прекрасним».

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кові Ш. Сім звичок високоефективних підлітків / Шон Кові. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 251 с.
2. Павелків Р. В. Загальна психологія : підручник / Р. В. Павелків. – Київ : Кондор, 2009. – 576 с.
3. Саліженко Ю. Знання – це те, що здобувається : Розмова з філософом і доцентом Києво-Могилянської академії Тарасом Лютим про вищу освіту в Україні [Електронний ресурс] / Юлія Саліженко // Goethe-Institut в Україні. – 2016. – Режим доступу: <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/m/kul/mag/20828070.html> (дата звернення 25.07.2021)
4. Сухенко Т. Як обрати професію майбутнього / Тамара Сухенко. – Харків : Фоліо, 2016. – 79 с.
5. Тілікіна Н. В. Навички XXI століття та умови їх формування і розвитку для молоді [Електронний ресурс] / Н. В. Тілікіна // ДУ Державний інститут молодіжної та сімейної політики: інформаційно-аналітичні матеріали. – 2020. – Режим доступу: <https://dismp.gov.ua/navychky-khkh-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> (дата звернення 25.07.2021)

ІДЕЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ АКТИВНОСТЕЙ З ТЕМИ

1. Вправа «Люблю / Вмію / Хочу навчитися»

(Доречно запропонувати учням/ученицям як домашнє завдання).

На думку видатного українського філософа й мислителя Григорія Сковороди, кожна людина має займатись тією справою, до якої вона має потяг і схильність. Тоді її діяльність принесе не тільки особисте задоволення, але й суспільну користь. «Сродна праця» (споріднена, рідна праця) – це запорука успіху та щастя. Єдиний шлях для пізнання своєї «натури», «сродної праці» – освіта і навчання. Вчення Сковороди про «сродну працю» розкриває джерела «сродності» – призначення, покликання людини до конкретного виду діяльності, які закладені природою з моменту народження людини. Тому все «сродне» є природним у людині. Люди не народжуються однаковими за своїми задатками: одні «сродні» до землеробства, другі – до військової справи, треті – до богослов'я і т. д. Якість і міра обдарувань теж різні, тощо.

Інструкція:

- 1) Заповнити таблицю (Додаток 4) переліком дій:
 - Що я люблю робити,
 - Що я вмію робити,
 - Чого я хочу навчитися.

Цю вправу можна виконати одразу, а потім протягом кількох тижнів, спостерігаючи за собою, занотовувати у таблицю нові пункти.

- 2) Придумати 2–3 професії на перетині власних «люблю» та «вмію». Наприклад, якщо ви любите проводити час із собаками (чи іншими тваринами), піклуватися про них, а також вмієте завоювати їхню довіру, розуміти їхні потреби, дресувати їх, то можливі професії на цьому перетині – кінолог, зоолог, ветеринар, дресувальник, працівник зоопарку чи цирку, адміністратор готелю чи притулку для домашніх тварин тощо.
- 3) Поміркувати, як ці професії пов'язані з тим, чого ви хочете навчитися. Чого саме (яких знань, умінь, навичок) вам потрібно навчитися, щоб ви змогли успішно реалізуватися в цих професіях.

2. Розглянути з учнями/-цями методологію досягнення підлітками успіху у будь-яких справах шляхом вироблення ними певних корисних звичок, використовуючи підходи, викладені у книжці Шона Кові «Сім звичок високоефективних підлітків».

Додаток 1

Словничок понять

Компетентності – це комплекс особистісних якостей та здібностей, а також професійних знань, умінь і навичок, цінностей і ставлень, необхідних для успішного виконання певної роботи, поєднаних з мотивацією їх використовувати для досягнення певної мети.

Ринок праці – це система суспільних взаємовідносин, пов'язаних з купівлею і продажем трудових послуг працівників (послуг праці). Ринок праці нічим не відрізняється від ринку товарів і послуг. Тут також є продавець, покупець, товар, ціна. Людина, яка шукає роботу – продавець. Вона продає свої знання, уміння, навички. Покупець – роботодавець. На ринку праці також діє закон попиту і пропозиції. Ідеальний варіант – коли попит дорівнює пропозиції. Коли ж пропозиція перевищує попит, виникає безробіття. На ринку праці встановлюється ціна праці – ставка заробітної плати.

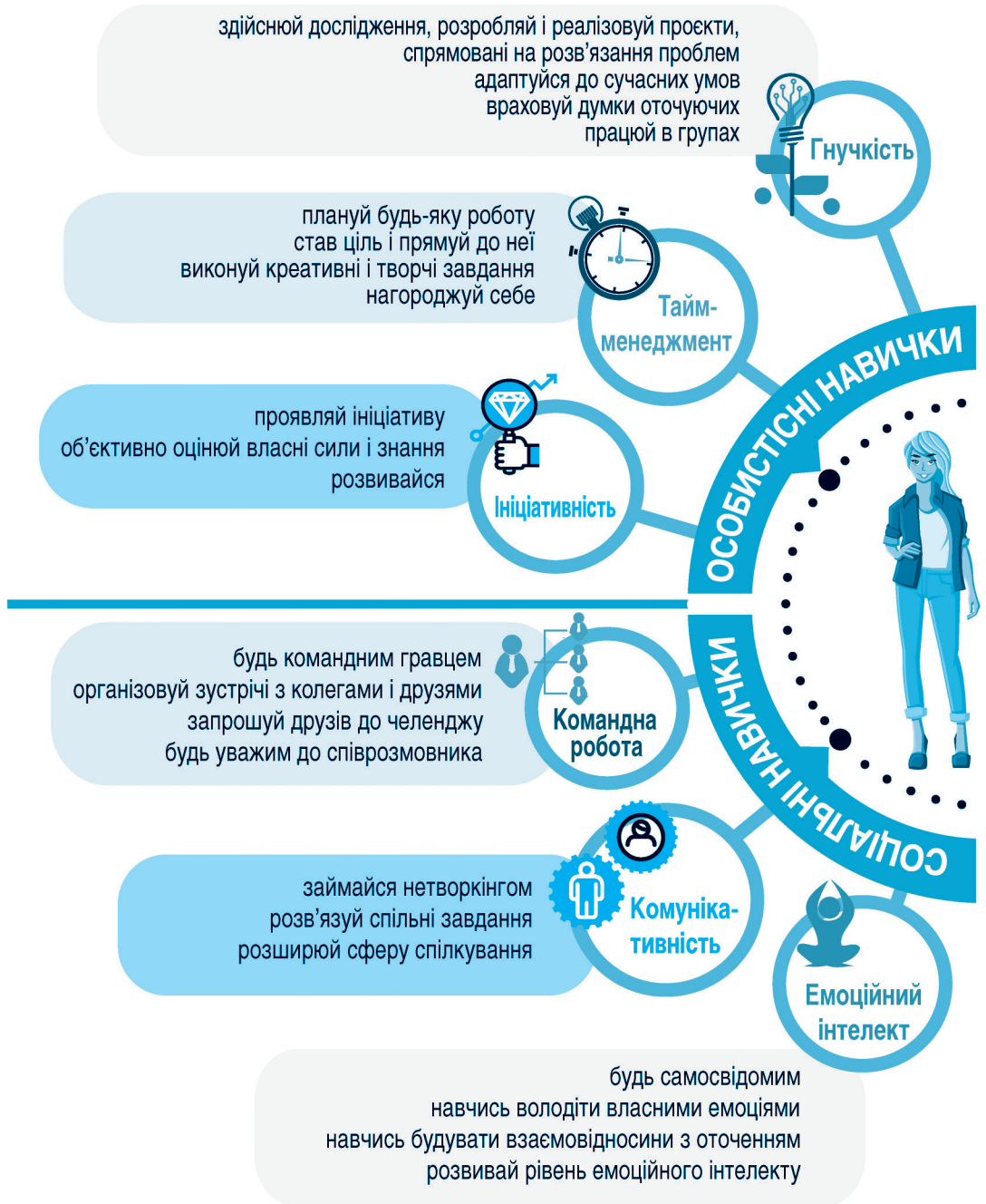
Конкурентоспроможність – здатність певного об'єкта або суб'єкта перевершити конкурентів у заданих умовах.

Конкурентоспроможність працівника – це реальна і потенційна його здатність, ділова та професійна компетентність, ініціативність, винахідливість у роботі, почуття відповідальності, які вигідно відрізняють його від інших працівників аналогічної спеціальності та дозволяють витримувати конкуренцію на ринку праці.

Soft skills («гнучкі/м'які» навички) – комплекс універсальних компетенцій, тісно пов'язаних із особистісними якостями, завдяки яким людина будь-якої професії може успішно взаємодіяти в команді та/або ефективно вирішувати будь-які індивідуальні завдання. М'які навички залежать від характеру людини та набуваються із власним досвідом. «Навички XXI століття» належать переважно до *soft-skills*.

Hard skills («тверді навички») – вузькоспеціалізовані професійні знання, яким можна навчити та які можна перевірити, виміряти (наприклад, за допомогою тесту, екзамену).

**НАВИЧКИ ХХІ СТОЛІТТЯ
ТА ІДЕЇ ДЛЯ ЇХ РОЗВИТКУ ДЛЯ МОЛОДІ**

Навички XXI століття

У сенсі, який використовується для загальнозживаного поняття «навички XXI століття», під **навичками** розуміються компетентності, отримані упродовж життя.

За даними Всесвітнього економічного форуму, серед найбільш затребуваних універсальних навичок (*soft skills* – «гнучкі / м'які» навички) виділено насамперед навички креативності, здатність до переконання, комунікативні навички, навички управління часом (*time-management*), адаптування.

Результати дослідження, проведеного в Гарвардському університеті і Стенфордському дослідницькому інституті, свідчать про те, що вклад *hard skills* («твердих навичок») професійну успішність співробітника складає всього 15-25%, тоді як «м'які навички» 75–85%.

У 2020 році Всесвітній економічний форум підготував звіт «Майбутні робочі місця – 2025», яким визначено, що у 2025 році значна частина (52%) усієї роботи буде виконуватися роботами, тоді як у 2018 році цей показник становив лише 29%. Також у звіті зроблено прогноз навичок, які будуть затребувані у 2025 році.

Кластерний аналіз дав змогу виокремити чотири основні категорії навичок, які є необхідними для молоді у XXI столітті:

- **навчальні навички**, які допомагають адаптуватися до робочого середовища та вдосконалювати свої знання, вміння і компетенції;
- **навички грамотності**, які допомагають розрізняти факти, публікувати інформацію, створювати технології, визначати достовірність джерел та інформації;
- **соціальні навички** – здатність успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або групами, досягаючи поставлених цілей;
- **особистісні навички** – якості людини, які певним чином характеризують її особистість.

Для розвитку навичок необхідно обирати певні інструменти (тренінги, семінари, вебінари, онлайн-курси, курси підвищення кваліфікації, читання спеціальної літератури тощо). Важливе значення у виборі інструментів і досягненні результатів мають особистісні якості та установки молоді.

Враховуючи виокремлені навички можна запропонувати умови, за яких можливе успішне формування навичок XXI століття у молодих людей, а також інформаційно-комунікаційні технології (онлайн-сервіси), що дають змогу це зробити. Комплексне узагальнення цієї інформації та ідей для їх розвитку представлено на інфографіці (Додаток 2).

Отже, такі **навчальні навички**, як критичне мислення, уміння розв'язувати проблеми, формується тоді, коли молодь не лише відтворює інформацію, але й формує для себе нові знання, розробляє і розвиває нові ідеї: перевіряє гіпотези; аналізує все, що відбувається навколо; розв'язує логічні завдання; знаходить усьому пояснення. Прикладами онлайн-сервісів, які дають змогу формувати й розвивати критичне мислення, можуть бути: *Mindomo*, *Cacoo*, *Infogram*, дошки мозкового штурму *Stormboard* тощо.

Креативність (*творчість, інноваційність*) формується і розвивається за умов реалізації власного творчого потенціалу (малювання, створення відео, презентацій, написання творів, історій, блогів тощо), генерування цікавих ідей, нестандартного мислення та розширення власного світогляду і фантазування. Для цього доречно використовувати такі онлайн-сервіси: документи *Google Диск*, онлайнві презентації *Prezi* й *Emaze*, фоторедактори *Avatan*, *Photoshop*, сервіси для створення альбомів; відеоредактори *Youtube* тощо.

Самонавчання і саморозвиток формуються і розвиваються завдяки наявності цікавості до знань, бажання і мотивації їх отримувати. Для цього потрібно багато читати, навчатися самоорганізації і позитивному мисленню, цікавитися усім новим та знаходити онлайн курси для розширення власних знань.

Такі **навички грамотності**, як медіаграмотність, формуються завдяки навчанню систематично критично оцінювати інформацію з використанням різних інструментів оцінювання, аналізувати медіаполе і відповідально ставитися до медіа споживання, шукати посилання на першоджерело, використовувати ресурси для перевірки інформації та для освоєння нових знань з медіаграмотності. Тут допоможуть такі засоби: сервіси новин *Google News*; зворотній пошук зображень за допомогою *Google*; сервіси для виявлення недостовірної інформації (*Trooclick*); геосервіси *Google Maps*; наукові пошукові сервери; інструменти для виявлення оригінальності (*Pipl.com*, *Spokeo.com*) тощо.

Цифрова грамотність формується за умов використання інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язання навчальних і життєвих завдань, використання інтернет-ресурсів для нових можливостей і кар'єрного зростання, створення та обробки фото-, відео- й інших файлів, опанування програм з графічного дизайну тощо. Також варто не забувати про онлайн-безпеку, про захист персональних даних і конфіденційність, про кібербулінг та протидію різним видам насильства в Інтернеті.

Опанувати ці навички можна за підтримки Міністерства цифрової трансформації України у новому освітньому серіалі «Кіберняні», де розглядаються такі питання: Як захистити свої дані та гроші в мережі Інтернет? Роль кібербезпеки у повсякденному житті? Кібербезпека – це не завжди складно. Як впевнено почувати себе серед загроз цифрового світу?

Такі **соціальні навички**, як навички командної роботи, формуються під час навчання, участі в тренінгах/семінарах, спрямованих на формування командної роботи. Для розвитку цих навичок можна організовувати зустрічі з колегами і друзями, запрошувати друзів до челенджу, бути командним гравцем та уважним співрозмовником. Для формування і розвитку навичок командної роботи можна використовувати сервіси для створення блогів, платформ для дистанційного навчання і вебінарів *Zoom*, *Wiziq*, миттєвого опитування (*Typeform*, *Direct poll*, *Kahoot!*) тощо. Комунікативність формується за умови самостійного налагодження особистістю комунікації з іншими, розв'язання спільних завдань, розширення сфер спілкування, а також обмінів контактами в соціальних мережах. Онлайн-інструментами для формування комунікативних навичок можуть бути *Google Диск* (спільне редагування документів, написання коментарів), сервіси для створення спільної дошки *Padlet.com* чи *Linoit*, спілкування *Skype*, *Viber* тощо.

Формуванню *емоційного інтелекту* допомагає здатність розбиратися у власних і чужих почуттях, рахуватися з оточуючими, будувати з ними відносини на основі довіри і співпереживання. Для цього потрібно усвідомлювати і самоконтролювати власні емоції, бути самосвідомим, будувати взаємини з оточенням. Існує безліч різноманітних способів розвитку емоційного інтелекту та емпатії. Наприклад, в психології виділяють такі, як «практики уважності», арт-терапія, ненасильницьке спілкування, казкотерапія, дихальні практики тощо.

Такі **особистісні навички**, як *гнучкість*, формуються через вимушеність адаптуватися до мінливих умов навчання і роботи. Найкраще сформувати ці навички можна у процесі діяльності, спрямованої на розв'язання будь-яких проблем, а також при роботі в групах, яка передбачає необхідність адаптуватися до незвичних умов, враховувати думку інших тощо. Для цього можна використовувати такі онлайн-майданчики, як віртуальні проекти *Wikispaces*, створення і ведення блогів *Blogger*, соціальні мережі тощо.

Тайм-менеджмент формується під час планування своєї роботи або навчання, виконання креативних і творчих завдань, встановлення цілей та їх досягнення. Також важливою умовою таймменеджменту є винагорода за власні досягнення. Допоможуть формувати і розвивати ці навички: сервіс для планування *Any.DO*, *Todoist*, *Google Календар*, *GTasks*, *OneNote*; сервіс для фіксування власних думок *Google Keep*; *Skitch* – сервіс для створення *Evernote*, де можна робити знімки та розміщувати на них власні думки; *RescueTime* дозволяє з'ясувати, наскільки ефективно витрачаєте час в інтернеті тощо.

Ініціативність виражається в умінні: проявляти ініціативу в різних ситуаціях; об'єктивно оцінювати власні сили, знання та навички; керувати своїм навчанням, розвиватися. Розвинути ці навички можна, якщо використовувати онлайн-сервіси, що дають змогу збирати, упорядковувати та організовувати інформацію для власної справи з різних джерел *Zotero*,

сервіси закладок на корисні ресурси *Symbaloo*, ментальні карти *Spicynodes* та *Mindmeister* тощо.

Сьогодні будь-які з перелічених навичок можна здобути на курсах, семінарах, тренінгах (наприклад, онлайн-курс «Prometheus», студія онлайн-освіти «EdEra» тощо) та під час роботи на громадських засадах, участі у волонтерській діяльності, в учнівському і студентському самоврядуванні.

Основними методами розвитку навичок XXI для молоді є самонавчання (читання літератури, самостійне вивчення різних матеріалів, перегляд вебінарів тощо), пошук і отримання зворотного зв'язку від викладачів, наставників і роботодавців, навчання на досвіді інших (нетворкінг), спеціальні завдання (самостійні вправи), розв'язання кейсів (дослідження конкретних ситуацій з пропозицією оптимальних шляхів розв'язання), розвиток в процесі роботи тощо.

Додаток 4

Що я ЛЮБЛЮ робити	Що я ВМІЮ робити	Чого я ХОЧУ навчитися

Люблю	Вмію	Люблю	Вмію	Люблю	Вмію
Професія 1		Професія 2		Професія 3	

ТЕМА 8.

ДИСКРИМІНАЦІЯ. СТЕРЕОТИПИ

8.1. ЩО ТАКЕ СТЕРЕОТИПИ

Ключове питання:

Чому стереотипи та упередження заважають налагодженню добрих відносин?

Стереотипи – це надбані, зафіксовані у свідомості узагальнення, які стосуються людей і передаються через культурне середовище. Найчастіше формування стереотипів відбувається непомітно для людини, саме тому вони перетворюються на стійкі еталони. Стереотипні уявлення про ті чи інші групи заважають нам думати і сприймати представників цих груп якимось інакше, по-новому, не дозволяють нам бачити в кожному з них окрему, неповторну людську особистість.

Оскільки стереотипи нерідко містять у собі частку істини, їх часто використовують упереджені люди, які наводять приклади на підтвердження даного стереотипу з метою виправдати власні передсуди або як «об'єктивну» підставу для своєї дискримінаційної поведінки. Люди часто використовують стереотипи для виправдовування нерівності певних груп і їхнього нижчого становища. Негативні стереотипи ведуть до упереджень та дискримінації. Тож для молоді є дуже важливим та актуальним розрізнити негативні стереотипи та протистояти їх поширенню у суспільстві, навчитися бачити в кожній людині унікальну та ціннісну особистість.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- ознайомлення з основними принципами роботи в команді, усвідомлення різноманітності особистісних проявів кожного з учасників під час групової взаємодії;
- опанування конкретними прийомами, що сприяють розвитку психологічних якостей толерантної особистості;
- формування позитивного ставлення до своїх однокласників та готовність приймати інших людей такими, які вони є.

Ключові поняття та ідеї

Стереотипи, узагальнення, дискримінація, толерантне і відкрите ставлення.

Вік учасників	14–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Дошка (фліпчарт), маркери, ножиці, скотч, роздруківки Додатків 1–4.
Загальні зауваження/ рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	<p>Цей урок спрямований на усвідомлення власного стереотипного мислення учнівством.</p> <p>Коли мова йде про стереотипи, ризик полягає в тому, що після уроку замість того, щоб зменшити ці стереотипи і досягти критичного мислення, заняття дає простір для розмов про стереотипи, відтворює і знову підтверджує їх.</p> <p>Натомість вчитель повинен відтворювати якомога менше стереотипів, а коли необхідно надати приклад, повинен переконатися, що це не стосується нікого в класі, їх близьких родичів або друзів, яких це може стосуватися. Крім того, в цьому випадку вчитель може створити стереотип, сказавши: «Звичайно, ми знаємо, що це не так. Це все засновано на поверхневій інформації, яку ми маємо».</p> <p>Коли учні/-ці зазначають, що вони не мають поганих намірів, використовуючи стереотипи та жарти, вчителі можуть пояснити, що стереотипи та упередження, а також расистський або дискримінаційний зміст може образити, навіть якщо взагалі немає поганих намірів. Наявність безпечного середовища для всіх має бути більш важливою у цьому випадку. Йдеться не про заборону певних слів або звинувачення і провини, а просто про переосмислення дискусії і створення кращого оточення для всіх.</p> <p>У всіх вправах, що стосуються різноманітності та ідентичності, самовизначення та самовираження є ключовими принципами.</p>

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Факти – стереотипи» (10 хв)

1. Вчитель/-ка роздає дітям аркуші з переліком тверджень або просить поглянути на дошку і розставити у своїх нотатках номери від 1 до 15. Учні/-ці індивідуально мають зробити помітки навпроти кожного з тверджень літерою Ф – факт, С – стереотип.
2. Після цього учасники/-ці порівнюють результати роботи в парах.
3. Обговорення:
 - Чи легко було визначитися з рішенням?
 - У яких моментах було складно?
 - Чого не вистачає для більш виваженого рішення?

Вчитель/-ка пояснює, що ухвалення правильного рішення щодо тверджень часто потребує перевірки, додаткових джерел інформації.

4. Обговорення:
 - Як відрізнити факти від стереотипів?
 - Як і на основі чого формуються стереотипи?
 - Як впливають стереотипи на наше життя?

Вчитель/-ка нагадує та підсумовує:

Слово «стереотип» у перекладі з грецької означає «твердий відбиток». Стереотип – стійкий і спрощений образ чи уявлення про людину або групу людей. Стереотипи можуть виникати через недостатність інформації, під впливом певної ситуації, особистого досвіду й уявлень, усталених у суспільстві. Деякі стереотипи передаються з покоління в покоління, їх приймають на віру й не перевіряють. Часто вони є підставою для жартів та анекдотів про представників різних рас і народів. Ані ті, хто розповідає, ані слухачі не замислюються над тим, що сміючись вони створюють та поширюють неповагу, а інколи й нетерпимість до представників певної групи чи національності.

Звичайно, у кожної людини є риси схожості й відмінності з іншими. Стереотипи й упередження насамперед складаються внаслідок перебільшення схожості та недооцінювання відмінності – «а вони всі такі...». У своїй крайній формі стереотип ґрунтується на переконанні, що усі члени певної групи однакові й нічим не відрізняються один від одного.

КРОК 2.

Вправа «Квітка ідентичності» (20 хв)

1. Вчитель/-ка пропонує учнівству створити квітку ідентичності: намалювати квітку з п'ятьма пелюстками і на кожній написати назву групи, до якої вони належать (наприклад: футболіст, жінка, тітокерка, християнин тощо). Бажано зауважити, що ці слова мають бути іменниками).

2. Учасники/-ці повинні обрати одну з груп, яка найкраще представляє їх, та записати її назву на картці або аркуші паперу.
3. Вчитель/-ка збирає картки та розвішує їх у класі. Біля кожної картки прикріплює торбинку.
4. Учасники/-ці отримують 10 карток (чистих аркушів паперу), на яких вони мають записати асоціації та ознаки, які виникають у них щодо будь-якої з названих груп. Кожна особа має право самостійно вирішити, чи писати взагалі асоціації щодо певної групи, якщо вона їх має, чи не писати їх, якщо у неї немає жодних асоціацій. Тобто учасник/-ця може запропонувати по одній асоціації щодо кожної групи або ж по декілька асоціацій до різних чи й однієї групи. Потім асоціації кидають у торбинки, що висять поруч із назвами груп.
5. Вчитель викликає учасників/-ць індивідуально відповідно до їхньої групи. Вони стоять поряд з назвою своєї групи, і тепер їм (або вони) зачитують асоціації, що потрапили в торбинку.

6. Обговорення:

Сприйняття себе

- Чому ці 5 груп були обрані? / Чому обрали саме цю групу як основну?
- Чого не вистачало, щоб описати себе?
- Що зрозуміли? Які висновки зробили для себе?

Вчитель/-ка резюмує, що важко описати себе цілісно за допомогою групових приналежностей, оскільки кожен з нас сприймає себе значно складніше.

Сприйняття інших

- Як ви добирали асоціації та ознаки для інших груп?
- Звідки взялися ці асоціації?
- Як змінюється сприйняття інших, коли маємо більше інформації про них?
- Як ви себе почували, коли стикалися з асоціаціями інших?

Якщо не було асоціацій щодо однієї із груп узагалі або дуже мало, то варто обговорити, чому, на думку учнівства, вони не знають нічого про цю групу. Де, на їхню думку, можна знайти правдиву інформацію про цю групу?

Вчитель/-ка резюмує:

Те, як людина сприймає себе і як її сприймають інші, може сильно відрізнитися в деяких випадках. Нерозуміння цього часто призводить до стереотипів та упереджень, що ускладнює сприйняття людей як різноманітних особистостей.

Розуміння та сприйняття людей – це складний психологічний процес, але віднесення людей до певної категорії часто здійснюється швидко, емоційно, без роздумів. Ми здатні судити миттєво, але людська особистість

завжди різноманітніша, ніж нам це здається на початку. І цим більше інформації ми маємо про когось, тим справедливіше можемо до них ставитися. Стереотипне мислення іноді виникає у нас, і справа не в тому, щоб «убити» його в собі, а щоб зрозуміти, як із цим діяти – дати людям можливість показати себе.

КРОК 3. (30 хв)

Варіант 1. Вправа «Обери друга»¹

1. Вчитель проводить коротку бесіду з учасниками про різновиди суспільних та особистих відносин: приятелювання, товариськість, дружбу. Запитує, яка між ними різниця. Які з них є найбільш значущими для людей і чому.

2. Повідомляє, що під час виконання цієї активності у кожного з них «з'явиться» новий друг/подруга. Наголошує, що важливо бути максимально щирими у своїх думках та висловлюваннях.

3. Вчитель надає інструкцію:

«У вас зараз «з'явиться» новий друг. Ви зможете обрати його самі. Будь ласка, дайте йому ім'я, складіть коротеньку історію про ваше знайомство. Виходячи із зазначених характеристик поясніть, що саме вас зробило справжніми друзями. Будьте готові розповісти присутнім цю історію як справжню».

Встановіть час для виконання вправи та запропонуйте усім ознайомитися з картками, що розвішені по стінах кімнати (Додаток 2) і містять характеристики їх нових уявних друзів.

4. Попросіть за бажанням розказати свої історії. Старайтесь не задавати додаткових питань та не коментуйте. Запитайте учасників, чи легко їм було скласти історії. Що їм у цьому допомагало?

5. Повідомте, що вправа не закінчена, та дайте нову інструкцію:

«Зараз ви отримаєте уточнення щодо вашої дружби. Отримавши нову картку подумайте, які корективи вносить ця інформація у ваші відносини. Будьте готові розказати про це групі».

6. Роздайте учасникам/-цям картки (Додаток 3) та встановіть час. Попросіть за бажанням розпочати розповіді.

7. Запитайте учасників, чи легко їм було прийняти рішення та визначити власне ставлення у новій ситуації. Якщо це викликало певні труднощі, то чому.

¹ Виховуємо людину і громадянина : навч.-метод. посібник. – Відродження, 2006, С. 122.

Варіант 2. Вправа «Цікавий персонаж»²

1. Об'єднайте учнів/-ць у 4–5 груп. Роздайте кожній групі фотокартку (Додаток 4) людини так, щоб учасники іншої групи не бачили її.

Групі 1 вчитель повідомляє, що на фото – злочинець-терорист, житель сусідньої держави Володимир Степанович Лужин.

Групі 2 вчитель пропонує до розгляду те саме зображення, підкреслюючи, що на ньому – вчитель географії, Абакумов Тарас Миколайович.

Групі 3 вчитель повідомляє, що на фото – депутат обласної ради, Альберт Моїсейович Галайчук.

Групі 4 вчитель повідомляє, що на фото – Аладар Кісик, продавець з місцевого ринку, ром із Закарпаття.

Завдання учасникам усіх груп – описати чоловіка, характеризуючи його за наступними якостями:

- характер,
 - поведінка,
 - сімейний стан,
 - освіта,
 - шкідливі звички,
 - манера спілкування.
2. Після обговорення у групах учасники по черзі озвучують описи своїх героїв, не називаючи професії, імені людини.
 3. Після обговорення вчитель демонструє групам фотокартку особи, яку вони всі описували.

Обговорення:

- Чи збігаються описи?
- Чому описи однієї і тієї ж людини різні?
- Які упередження чи стереотипи найбільше вплинули на створення опису?
- Чи вірите ви у зовнішні прикмети? Чи є вони стереотипами?
- Чи можна за усіма пунктами / певним пунктом, зазначеними у завданні, надати повну характеристику героя?
- Чи усвідомлювали ви до завершення цього завдання, що мали певний стереотип сприйняття цієї групи?
- Ваш стереотип є позитивним чи негативним?
- Якби ви були членом цієї групи, чи сподобалось би вам таке зображення?
- Звідки взявся стереотип?

² Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. С. 21.

- *Якій меті, на вашу думку, слугують стереотипи?*
- *Яким чином може такий стереотип вплинути на ваші дії щодо представників цієї групи?*
- *В чому полягає обмежувальний вплив стереотипу на всіх, кого він торкається?*

Рекомендації вчителю.

В процесі обговорення важливо підкреслити наступні моменти:

- Стереотипи – це надбані, зафіксовані у свідомості узагальнення, які стосуються людей і передаються через культурне середовище.
- Найчастіше формування стереотипів відбувається непомітно для людини. Саме тому вони перетворюються на стійкі еталони для людини.
- Стереотипні уявлення про ті чи інші групи заважають нам думати і сприймати представників цих груп якимось інакше, по-новому, не дозволяють бачити в кожному з них окрему, неповторну людську особистість.
- Стереотипні твердження можуть бути нейтральними, негативними або позитивними, але частіше бувають негативними.
- Оскільки стереотипи нерідко містять у собі частку істини, їх часто використовують упереджені люди, які наводять приклади на підтвердження певного стереотипу з метою виправдати власні передсуди або як «об’єктивну» підставу для своєї дискримінаційної поведінки.
- Люди часто використовують стереотипи для виправдовування нерівності певних груп і їхнього нижчого становища.
- Стереотипи змінюються з плином часу внаслідок інших змін у суспільстві.
- Негативні стереотипи ведуть до упереджень та дискримінації.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Проведіть обговорення за методом «Світлофор»:

«Червоний» – що я перестану робити після цього заняття.

«Жовтий» – на що я зверну увагу.

«Зелений» – що я почну робити по-новому.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Виховуємо людину і громадянина : навч.-метод. посібник. – Відродження, 2006.
2. Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри: Методична збірка для використання в освітньому процесі для 5–11 класів за результатами проєкту «SIMSchool – симуляційні ігри для вивчення прав людини», що реалізується ГО «CRISP» і ГО «ЕдКемп Україна» у партнерстві з Європейським союзом – Харків: Дім Реклами, 2021. – 220 с.
3. Ми – громадяни України : навч. посібник з громадянської освіти для 9 (10) класу загальноосвітніх навчальних закладів. – Львів, 2008.
4. Пометун О., Сущенко І., Баранова І. Кроки до порозуміння : навч. посібник курсу за вибором для учнів 10 (11) класів загальноосвітніх шкіл. – Київ, 2016.
5. Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. Київ, 2021. – 128 с.

ТВЕРДЖЕННЯ

1. Повні люди – привітні.
2. В Україні проживає понад 100 національностей.
3. Більшість сенаторів США – чоловіки.
4. Аборигени – люди відсталі.
5. Усі шведи – світловолосі.
6. Політики – люди безчесні.
7. Усі українці люблять сало.
8. Більшість людей з інвалідністю не можуть займатися спортом.
9. Дівчата мають кращі здібності, ніж хлопці
10. Чорношкірі – гарні танцюристи.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ДРУЗІВ

- Комунікбельність, весела вдача, любов до природи та квітів
- Увага до власного здоров'я, заняття атлетикою, вміння гарно танцювати сучасні танці.
- Якості гарного оповідача, знання безлічі цікавих історій, колекціонування старовинних булавок.
- Любов до дітей, вміння знаходити з ними спільну мову, смак у виборі одягу.
- Любов до футболу та командних видів спорту, не пропускає трансляції жодної цікавої гри та знається на майстерності гравців.
- Вміння бути кумедним, коли це доречно, «спасати» нудну компанію від нудьги.
- Серйозність у баченні власного майбутнього, вміння будувати власне життя відповідно до поставленої мети.
- Найкраща колекція кактусів у області зібрана впродовж років, мрія – підводне плавання в теплих морях.
- Врівноваженість та вміння стримувати себе під час бурхливих дискусій, здатність завжди дати гарну пораду будь-кому, хто її потребує.
- Любов до котів. Багато читає фантастики зарубіжних авторів.
- Знавець хитрощів багатьох комп'ютерних ігор, вміє гарно робити фотографії.
- Любить експериментувати на кухні, таких солодких салатів та печива ніде більше не скуштуєш.
- Романтичність, вміння писати вірші та непогано малювати гравюри олівцем.
- Любить подорожувати в різні країни, нехай навіть лише в уяві.
- Доброзичливість, готовність допомогти у навчанні, мрії про майбутню професію дизайнера.
- Гарно грає на гітарі, має власні пісні, досконало знає англійську мову.
- Любить смачно поїсти, бо й готує гарно. Вдома має розмовляючого папу, канарейку та совеня.

ДОПОВНЕННЯ ДО КАРТОК

- Дівчина з інвалідністю, що має проблеми з руховими функціями ніг.
- Хлопчик – син арабських іммігрантів
- Хлопчик, найнижчий за зростом у класі.
- Дівчинка з надмірною вагою тіла.
- Дівчинка – чорношкіра.
- Хлопець з багатодітної сім'ї з низькими статками.
- Хлопець, чий батьки зловживають алкоголем і часто не бувають вдома.
- Дівчинка-сирота, що виховується далекими родичами.
- Хлопець молодший від вас на 4 роки.
- Чоловік з інвалідністю 30 років, що пересувається на інвалідному візку.
- Рудоволоса та червонощока дівчинка низького зросту.
- Дівчинка – ромка, чий батьки нещодавно поселилися у вашій місцевості.
- Сусід – пенсіонер.
- Дівчинка – мусульманка із кримсько-татарської родини.
- Хлопець з родини єговістів.

Додаток 4

Фото з відкритих джерел. Електронний режим доступу фото:
<https://unsplash.com/s/photos/man>

8.2. ЩО ТАКЕ ДИСКРИМІНАЦІЯ ТА ЯК ЇЇ ПРОТИСТОЯТИ

Ключове питання:

Чому дискримінація – це небезпека для всіх, і як її протистояти?

Дискримінація та нетолерантність – дві найпоширеніші форми поведінки, що призводять до порушень прав людини. Дискримінація трапляється тоді, коли до одних людей ставляться менш сприятливо, ніж до інших в однаковій ситуації через їх приналежність або ймовірну приналежність до певної групи чи категорії. Нетолерантність – це відсутність поваги до відмінних від власних практики та переконань.

Для успішної комунікації в майбутньому, для розвитку демократичного суспільства, що базується на принципах прав людини, важливо навчитися протистояти дискримінації та нетерпимості.

Першим кроком на цьому шляху є усвідомлення свого рівня толерантності до різних расових, етнічних, національних, релігійних та інших груп. Також важливо, щоб учні/учениці навчилися розрізняти та ідентифікувати випадки дискримінації та нетолерантної поведінки, розвинули в собі негативне ставлення до будь-яких їх проявів. Знали і розуміли, як реагувати на такі випадки, не допускати їх по відношенню до себе й до інших.

Це заняття може бути цінним щодо дослідження людських взаємин у класі, школі та суспільстві, надасть можливість відчувати, як людина почуває себе поза групою. Учнівство отримає краще розуміння основних джерел дискримінації – як вони діють у їхньому сьогоденні, і що можна зробити на індивідуальному рівні, щоб змінити свою поведінку на недискримінаційну.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- ознайомлення з основними принципами роботи в команді. Акцентувати увагу на різноманітності особистісних проявів кожного з учасників під час групової взаємодії.
- Допомогти опанувати конкретними прийомами, що сприяють розвитку психологічних якостей толерантної особистості.
- Формувати в учнів позитивне ставлення до своїх однокласників та готовність приймати інших людей такими, які вони є.

Ключові поняття та ідеї	Дискримінація, упередження, нетерпимість, толерантність.
Вік учасників	14–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Дошка (фліпчарт), маркери, роздруківки Додатків 1–6.
Загальні зауваження/ рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	Метою заняття є ознайомлення з поняттям дискримінації та формування навичок розпізнавання дискримінаційних проявів у поведінці оточення чи в повідомленнях ЗМІ. Вчитель має бути готовим, що учні/-ці можуть називати дискримінацією будь-які міжособистісні конфлікти. Однак важливо сформувати розуміння юридичного боку дискримінації: це відповідальність держави за прийняття такого законодавства, яке унеможливорює обмеження прав чи надання переваг за ознакою раси, статі, віку тощо, а також його дотримання усіма відповідними органами влади чи її представниками. Навіть якщо учні/-ці назвуть не всі ознаки, за якими відбувається позбавлення чи обмеження прав людини, достатньо сформулювати розуміння, що дискримінація є порушенням людської гідності та рівності у правах як фундаментальних ознак сучасного демократичного суспільства.

КРОК 1.

Що таке «дискримінація» (20 хв)

1. Запитайте учнів/-ць, чи знайомий їм термін «дискримінація». Як вони його розуміють?
2. Чи зустрічалися вони у своєму житті з проявами дискримінації у будь-якій формі? Попросіть навести приклад.
3. Роздайте учням визначення дискримінації (Додаток 1). Попросіть проаналізувати та знайти спільні риси, що є в обох визначеннях. Запишіть запропоновані учням/ученицям ознаки на дошці чи фліпчарті.
4. Попросіть учнів/-ць зіставити наведені ними приклади з виділеними ознаками.

5. Після цього попросіть дітей опрацювати матеріал з Додатку 2. Зверніть увагу на те, що текстова інформація є важлива для розуміння малюнка.
6. Обговорення:
 - *Чому цей сюжет потрапив до європейських новин? Чи пов'язано це тільки з наближенням виборів у Швейцарії?*
 - *Як ви думаєте, чому він викликав широку полеміку в суспільстві?*
 - *Подібні ситуації характерні лише для Швейцарії, чи можливі і в інших європейських країнах? Чому ви так думаєте?*
 - *Чи можлива поява такого чи подібного передвиборчого плакату в Україні? Якою могла б бути реакція на нього українського суспільства?*
 - *За яких умов цей плакат можна вважати проявом дискримінації? Для аналізу використайте виокремлені вами ознаки дискримінації.*

Під час обговорення зверніть увагу учнів/-ць, що сам плакат не містить прямих закликів до дискримінації. Проте, якщо партія, яка його використовує як передвиборчу агітацію, у своїй програмі закликає до обмеження імміграції чи інших обмежень у правах за ознакою кольору шкіри, то в такому разі це може розглядатися як прояв дискримінації.

Поясніть, що дискримінація буває за різними ознаками. Це стать, вік, етнічне походження, громадянство, релігійні переконання чи їх відсутність, сексуальна орієнтація, політичні погляди, мова, сімейний стан, майновий стан, стан здоров'я тощо. У більшості випадків ми навіть не замислюємося над цими ознаками, як своїми, так і над тими, що мають люди навколо нас. Але в тих випадках, коли та чи інша ознака людини стає визначальною причиною, чому з людиною поведуться гірше, ніж з іншими, варто подумати про те, що деякі ознаки мають більше значення, ніж інші. Але як визначити, які наші ознаки мають більшу вагу за інші?

Ознаки бувають вродженими (відповідно, незмінними) та набутими – теоретично змінними, але такими, що мають велике значення для людини.

Так, наприклад, ми не можемо змінити колір шкіри чи свою етнічну належність; з іншого боку – змінити громадянство можливо, але громадянство є важливим для людини, тому змінити його нелегко з багатьох причин. Пофарбувати волосся чи одягти футболку іншого кольору, натовість, набагато легше. На перший погляд, змінною є ознака віку, однак у певний проміжок часу вона «застигає» на якомусь певному значенні, отже з точки зору дискримінації кожна людина може в певний момент виявитися «замолодою», а потім «застарою». Навіть в одному й той самому віці 35 років для одних роботодавців людина буде застарою, а для інших – навпаки, замолодою.

Переліки ознак, за якими заборонено дискримінувати людей, у законодавстві кожної країни можуть різнитися – десь їх більше, десь менше, але є загальний принцип, який об'єднує такі переліки – вони мають бути відкритими.

Відкритий перелік означає, що після того, як ми перелічили в законі всі ознаки, які згадали, не ставимо крапку, а пишемо «та інші ознаки».

Отже, коли трапляється ситуація дискримінації за ознакою, яка не згадується в законі, ми аналізуємо цю ситуацію та вирішуємо, чи може бути ця ознака серед «інших...».

Простими словами, дискримінацію можна визначити як менш прихильне поводження з людиною, ніж з іншими людьми в аналогічній ситуації, через певні ознаки цієї людини.

Важливо пам'ятати: дискримінація заборонена у всіх сферах суспільного життя. Тобто якщо йдеться про працевлаштування (як на державну службу, так і в приватну фірму), освіту, медицину, будь-які інші послуги, дискримінувати не можна. Єдина сфера, де ми можемо встановлювати критерії відбору людей так, як нам заманеться, – це сфера особистого життя.

Додаткова інформація для учителя

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», **дискримінація** – це рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, якщо вони унеможливають визнання і реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина.

Варто зауважити, що перелік ознак не є вичерпним.

Закон вирізняє такі поняття, як пряма і непряма дискримінація, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації, утиск (точне визначення цих понять за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17>).

Для початку розмови про це з учнівством можна використати дещо спрощені формулювання:

пряма дискримінація – ситуація, коли до особи та/або групи осіб за їх певними ознаками ставляться менш прихильно, ніж до інших осіб в аналогічній ситуації;

непряма дискримінація – коли у формально однакових умовах виникають чи можуть виникнути обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;

підбурювання до дискримінації – коли звучать заклики до дискримінаційних дій;

пособництво у дискримінації – коли людина залишається бездіяльною або свідомо допомагає у вчиненні дискримінаційних дій;

утиск – коли особа або група осіб стає жертвою приниження їхньої людської гідності за певними ознаками, або створюється стосовно такої особи чи групи осіб напружена, ворожа, образлива або зневажлива атмосфера.

КРОК 2.

Дискримінація та її прояви (20 хв)

Варіант 1. Вправа «Як бути?»

1. Вчитель об'єднує учнів/учениць у пари і пропонує дослідити конкретні ситуації дискримінації (Додаток 3), з якими вони можуть зустрітися у повсякденному житті, і можливі засоби реагування на такі ситуації. В кожній ситуації пара має обрати найбільш й найменш придатний спосіб поведінки.
2. Після цього учні/учениці по колу роблять презентацію своєї ситуації. Розповідають про можливі варіанти та варіанти, що було обрано. Інші надають свої коментарі.
3. Обговорення:
 - *Що виграли в кожному з обраних варіантів всі, кого було залучено до ситуації? Що програли?*
 - *Чи можуть бути ще які-небудь рішення, окрім запропонованих?*
 - *Хто може допомогти у вирішенні ситуації, що склалася?*

Обговорення у великій групі після виконання вправи:

- *Попросіть учасників пригадати подібні ситуації, що траплялися з ними в житті. Як вони поводитись в подібних випадках?*
- *Що іноді заважає нам поводитися так, як ми вважаємо правильним?*
- *Що або хто може допомогти нам поводити себе так, як ми вважаємо правильним?*
- *Що можна зробити, щоб подібні ситуації взагалі не виникали?*

Варіант 2. Вправа «Добираємо кадри»

1. Учня/ученицям пропонується ознайомитися з легендою: «Ви – керівник/керівниця офісу успішної міжнародної ІТ-компанії, яка нещодавно відкрила своє представництво в Україні. Одне з ваших завдань – набрати команду працівників/-иць, яка створить якісний продукт».
2. Кожен член групи знайомиться з переліком вакансій, записаним на дошці:
 - *прибиральник/-иця,*

- керівник/-иця відділу програмування,
- розробник/-иця мобільного додатку (спеціаліст вищого рівня),
- розробник/-иця мобільного додатку (молодший спеціаліст),
- кур'єр/-ка,
- менеджер/-ка із продажів,
- тестувальник/-иця мобільного додатку,
- спеціаліст/-ка з комунікації,
- менеджер/-ка із закупівель,
- веб-дизайнер/-ка.

У разі необхідності вчитель проговорює з учнями/ученицями посадові обов'язки за кожною з вакансій.

3. Індивідуальна робота. Учні/учениці знайомляться з базовою інформацією про кандидатів/-ок, що надіслали свої резюме (Додаток 4) та розподіляють кандидатів/-ок за посадами.
4. Робота в малих групах. Учні/учениці об'єднуються в групи по 5–6 осіб, презентують свої ідеї та обговорюють пропозиції. За результатами роботи групи має бути складений єдиний варіант розподілу кандидатів/-ок за посадами.
5. Робота в спільному колі. Групи презентують результат на загал та пояснюють причини саме такого вибору. Після завершення презентацій учням/ученицям пропонується перевернути картки й дізнатися більше про всіх кандидатів (Додаток 5).
6. Обговорення:
 - *Як ви почувалися під час роботи?*
 - *Чи були б ви на місці керівника фірми задоволені таким результатом підбору кадрів?*
 - *Наскільки легко чи важко було підібрати кандидатів для певної вакансії?*
 - *Чим був умотивований ваш вибір кандидатів?*
 - *На яку характеристику під час вибору ви спиралися насамперед?*
 - *Чи були в групі розбіжності щодо узгодження вакансій і кандидатів?*
 - *Як сталося, що групи отримали різні результати?*
 - *Якою була ваша реакція, коли ви дізналися доповнену біографію кандидатів/-ок?*
 - *Як перше враження про людину впливає на наше ставлення до неї?*
 - *Як ця справа пов'язана зі стереотипами?*
 - *Які види стереотипів ви знаєте?*
 - *Як стереотипи впливають на наше повсякденне життя?*

- Як можна уникнути чи подолати негативний вплив стереотипів?
 - Який вплив має зовнішність, вік, походження людини та її здібності на вклад у командний результат?
 - У чому переваги різноманіття?
7. Вчитель може запропонувати учням та ученицям заздалегідь ознайомитися з загальними вимогами до запропонованих посад.

КРОК 3.

Вправа «Сходинки взаємин» (15 хв)

1. Вчитель пояснює, що взаємини між людьми бувають різними: позитивні та негативні; такі, що стимулюють співпрацю й товариськусть і такі, що приводять до суперечок і конфліктів. Це часто залежить від обставин, але ще частіше від самих учасників, їх умінь та бажання позитивної взаємодії.
Поясніть, що відносини між людьми існують як міжособистісні так і соціальні. Наведіть приклади.
2. Запитайте учнів/учениць, що має бути основою соціальної взаємодії громадян, які громадянські якості чи вміння. Вислухайте відповіді.
3. Дайте коротке тлумачення толерантності – як терпимості та поваги до права кожного на те, «щоб бути самим собою». Поясніть, що відносини між людьми можуть розвиватися як по висхідній так і по низхідній, як до більш позитивних і конструктивних, так і до негативних, деструктивних.
4. Об'єднайте учасників у групи по 5–6 чоловік та прочитайте інструкцію до вправи (Додаток 6).
5. Визначте час роботи. Роздайте аркуші з завданням та почніть відлік часу.
6. Попросіть учнів представити результати роботи по черзі, дати свої пояснення обраному варіантові розстановки понять у сходинках. Вислухайте коментарі інших учасників.
7. Обговорення:
 - Чи користуєтесь ви сходами? Куди легше рухатися – вгору чи вниз?
 - Чи можна те саме сказати й про рух «Сходинками взаємин»?
 Можна, за потреби, використати «Піраміду насильства» (Додаток 7).
 Резюмуйте, що для запобігання дискримінації та її негативним наслідкам важливо дотримуватися рівності. Рівність – це забезпечення рівного поводження з людиною чи групою людей, незалежно від їх ознак, таких як етнічність, вік, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, інвалідність, мова тощо.

Коли ми говоримо про рівність, то повинні пам'ятати, що важливою є не лише формальна рівність (усім рівний шматочок пирога), але й дійсна рівність, коли певні правила та умови потрібно адаптувати відповідно до ознак і потреб людей.

Поясніть це за допомогою схеми:

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Учням/ученицям пропонується відповісти на ключове питання заняття:

- Чому дискримінація – це небезпека для всіх і як їй протистояти?

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Виховуємо людину і громадянина : навч.-метод. посібник. – Відродження, 2006.
2. Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри : метод. зб. для використання в освітньому процесі для 5–11 класів за результатами проєкту «SIMSchool – симуляційні ігри для вивчення прав людини», що реалізується ГО «CRISP» і ГО «ЕдКемп Україна» у партнерстві з Європейським союзом. – Харків : Дім Реклами, 2021. – 220 с.
3. Ми – громадяни України : навч. посібник з громадянської освіти для 9 (10) класу загальноосв. навч. закладів. – Львів, 2008.
4. Пометун О., Сущенко І., Баранова І. Кроки до порозуміння : навч. посібник курсу за вибором для учнів 10 (11) класів загальноосв. шкіл. – Київ, 2016.
5. Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – 128 с.
6. О. Войтенко, Ю. Комаров, І. Костюк. Я, ти, він, вона : посібник для вчителів з антидискримінаційної освіти. – Дрогобич : Відродження, 2009 р. – 120 с.

Додаток 1

1. Дискримінація (від латинського *discriminatio* – розрізнення, виділення) – це особливе ставлення до частини населення, виділеної за певною ознакою. Цією ознакою може бути будь-яка значуща відмінність особи, наприклад, раса, національність, стать, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, вік, інвалідність, рід занять, стан здоров'я.
2. Дискримінація – це дії, які закривають членам певної групи доступ до ресурсів або джерел доходу, доступних для інших.

Поняття може трактуватися широко, коли члени певної групи сприймаються по-іншому, негативно, і стосовно них існують упередження (гендерні, національні, расові та ін.), внаслідок чого виникають дискримінаційні дії.

Вузьке трактування: під дискримінацією розглядаються лише дії, спрямовані проти дискримінованої групи, а упереджене ставлення в поняття дискримінації не входить. При цьому імовірна ситуація, коли індивіди, упереджені щодо інших, не беруть участі в дискримінаційних діях проти них; і навпаки, люди можуть піддавати інших дискримінації, не відчуваючи проти останніх жодних упереджень.

Додаток 2

Повідомлення ЗМІ

У вересні 2007 року на каналі *Euronews* з'явився сюжет із плакатом та інформацією щодо нього: «На плакаті три білі вівці відштовхують від себе четверту вівцю – чорну». Він використовує відомий образ «чорної вівці, що є в кожній сім'ї» чи «паршивої вівці», яка є в кожній отарі. Здавалося б плакат не мав би викликати негативної реакції.

Політичний плакат Швейцарської народної партії

Політичний плакат націоналістичної Швейцарської народної партії викликав широку полеміку в країні, він з'явився менш ніж за два місяці до федеральних виборів. Зараз Народна партія входить до коаліції з іншими крупними швейцарськими партіями і контролює міністерство юстиції.

«Чорна вівця символізує людей або явища, які заважають нам жити, – говорить голова Швейцарської народної партії Улі Мауер. – Це не має нічого спільного з білим та чорним в контексті расизму».

Так не вважає Роні Бернхайм – представник Швейцарського фонду проти расизму й антисемітизму: «Це поганий спосіб вести політичну боротьбу, але, на жаль, він дуже часто спрацьовує, і в цій країні теж».

Подібної точки зору дотримується й Шахто Мандела, який приїхав з Судану: «Для мене є очевидним, що плакат має расистський характер. Я живу тут вже 9 років і щось подібне періодично трапляється».

Зараз іноземці складають біля 20% населення Швейцарії. Народна партія стверджує, що вони здійснюють у 4 рази більше злочинів, ніж громадяни країни».

Ситуації

Картка 1. Прізвиська

В компанії, де ви проводите свій вільний час, прийнято називати друзів за прізвиськом. Хтось має приємні прозвиська, хтось – не дуже. Одного з хлопців всі називають «Товстий», хоча він кілька разів просив не називати його так. Насправді його звать Сашою. Ви називаєте його по імені, але всі кричать: «Який він Сашко, він – Товстий!».

- Ви теж почнете називати його «Товстий», інакше всі будуть сміятися з вас.
- Будете називати його по імені. Вам начхати на думку оточуючих.
- Спробуєте пояснити всім, що називати людей за прізвиськом – погано, неразумно.

Картка 2. Упередження

У вашому дворі живе дівчина з інвалідністю. Вона пересувається за допомогою колісного візка. Учора ви зустріли її у дворі, вона запросила вас на свій День народження. Ви:

- Відмовитеся. Навіщо вам спілкуватися з людиною з інвалідністю?
- погодитися, але потім не підете. Напевно, там буде нудно.
- Підете й візьмете з собою друга (подругу).

Картка 3. Бойкотування

Аня – дуже дивна. Ніхто в класі не хоче з нею спілкуватися, тому що вона вдягається не так, як всі, і взагалі вона якась незрозуміла. На цьому тижні ви готуєтеся до шкільної театральної вистави. Аня прийшла до вас і попросилася теж взяти участь у підготовці як художник.

Вона, правда, чудово малює, але ваші друзі не хочуть, щоб вона входила до підготовчої групи. Ви – керівник групи. Ваші дії:

- Незважаючи на протести друзів дозволити Ані взяти участь як художник.
- Дозволити Ані взяти участь, але дати їй якусь «чорну роботу», яку ніхто інший виконувати не хоче.
- Знайти причину, щоб не дозволити Ані взяти участь.

Картка 4. Свастика

На стіні шкільного туалету ви побачили свастіку. Ваші дії:

- Пройду повз і не помічу.
- Напишу поруч: «смерть всім черношкірим».
- Непомітно зітру її.
- Разом з друзями розпочну в школі кампанію проти нацистських символів.

Картка 5. Скінхеди

У вашій школі модно бути скінхедом і нацистом. Ваші дії:

- Теж поголю голову й почну носити свастіку.
- Не буду звертати увагу на те, що відбувається.
- Поясню друзям, що означає цей рух. Організую показ фільмів на цю тему.

Картка 6. Анекдоти

Всі навколо сміються над вірменами і розповідають про них образливі анекдоти. Хлопчик-вірменин, що навчається у вашому класі, дуже ображається. Анекдоти, щоправда, смішні.

- Я теж пригадаю кілька анекдотів.
- Поясню вірменському хлопцю, що анекдоти – це просто жарт.
- Попрошу не розповідати при мені образливих анекдотів, й пояснюю чим це небезпечно.

Картка 7. Тероризм

Один із вчителів розповідає, що всі араби і мусульмани загалом – терористи, й ми повинні їх ненавидіти. Ваші дії:

- Продовжу займатися своєю справою, не концентруючись на словах вчителя.
- Після уроків поясню друзям, що це – упередження.
- Під час уроку заперечуватиму вчителю.
- Звернуся до директора школи.

Картка 8. Расизм

У вашому дворі живе темношкірий хлопчик. Його батько – з Нігерії. Ви з ним товаришуєте. Але ваш батько дізнався про це, і не хоче, щоб ви спілкувалися з ним, оскільки це небезпечно.

- Я дотримуватимуся порад батька, він все ж таки дорослий і поганого мені не порадить.
- Я попрошу дозволу запросити друга в гості й познайомлю його з татом. Він зрозуміє, що все нормально, і проблему буде вирішено.

Картки кандидатів
Олександр, 21 р., На 5-му курсі політехнічного університету
Сюзанна, 24 р., темношкіра киянка, має доньок-близнючок
Іван, 37 р., має розлади опорно-рухового апарату, тому може працювати лише дистанційно, пересувається на візку
Іоланта, 31 р., наразі живе в Камбоджі, планує переїзд до України протягом місяця
Володимир, 56 р., нічого про себе не повідомив
Любов, 42 р., ромка за походженням
Данієл, 26 р., вказав, що вже працював у ІТ компанії
Роза, 30 р., навчалася в Тель-Авівському університеті
Сергій, 47 р., колишній військовий, у відставці
Айдер, 44 р., залишив Крим після окупації

Додаток 5

Картки кандидатів	Зворотний бік
Олександр, 21 р., на 5-му курсі політехнічного університету	Багаторазовий переможець міжнародних змагань програмувальників TOP CODER, працював дистанційно на <i>Facebook</i>
Сюзанна, 24 р., темношкіра киянка, має доньок-близнючок	Фахівчиня зі зв'язків з громадськістю, завершила навчання в Університеті Утрехта, володіє 5 мовами
Іван, 37 р., має розлади опорно-рухового апарату, тому може працювати лише дистанційно, пересувається на візку	Відомий у колах вебхудожників та 3D аніматорів спеціаліст
Іоланта, 31 р., наразі живе в Камбоджі, планує переїзд до України протягом місяця	За фахом агробіолог, але не працювала за спеціальністю, останні 4 роки була волонтеркою Червоного Хреста
Володимир, 56 р., нічого про себе не повідомив	Спеціаліст з просування ІТ продукції в соц мережах, успішний блогер, має тисячі підписників в Інстаграм та Твіттер
Любов, 42 р., ромка за походженням	СЕО кількох великих проєктів в INTEL в Україні та Молдові, довгий час жила у Роттердамі
Данієл, 26 р., вказав, що вже працював у ІТ компанії	Не має спеціальної освіти, працював офіс менеджером та технічним працівником в ІТ компаніях
Роза, 30 р., навчалася в Тель-Авівському університеті	Спеціалістка з кодування, вільно програмує на PYTHON, C++ та Java
Сергій, 47 р., колишній військовий, у відставці	Спеціаліст з технічного забезпечення роботи компаній, добре знається на комп'ютерній техніці та обладнанні
Айдер, 44 р., залишив Крим після окупації	Математик за фахом, працював інженером у компанії зв'язку

Інструкція:

Перед вами сходинки, однією з яких є сходинка «Терпимість».

Сходами можна рухатися вгору, тобто розвивати відносини до кращих, і можна рухатися вниз, що означатиме погіршення відносин.

Вам пропонуються 10 різних понять і типів відносин, поведінки, ставлень. Обговоріть їх та розташуйте у сходинках вгору та вниз таким чином, щоб на верхній сходинці було слово, яке для вас означає найпозитивніший вид взаємин між людьми, а останнім внизу було поняття, яке на вашу думку, характеризує негативні відносини.

Зважайте, що вільних сходинок 10, а пропонованих понять всього 9. Це означає, що один термін має бути запропонований вами самостійно.

Під час роботи керуйтеся принципом – кожен наступний вид відносин залежить від попереднього, тобто часто неможливий без нього.

ПІРАМІДА НАСИЛЬСТВА

Стереотипи – це узагальнення про групи людей, які містять або можуть містити оціночні судження

Упередження – це узагальнення, що містять негативні судження щодо людей або соціальних груп, які проявляються у поведінці людини, у її ставленні до цих груп.

Дискримінація – це неналежне поводження, що впливає з будь-яких упереджень. Коли негативні ставлення до певної групи ведуть до того, що група не може повною мірою (або не може зовсім) використовувати права людини.

Насильство – будь-яке застосування сили (фізичної чи психологічної) щодо цих груп людей. Крайня форма насильства – геноцид.

ТЕМА 9. МОЯ СТАТЬ І СТАВЛЕННЯ ДО НЕЇ В СУСПІЛЬСТВІ

9.1. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЯ

Ключове питання:

Чому гендарна рівність важлива та як її забезпечити?

У віковому плані формування гендерної культури особистості набуває особливої значущості в підлітковому та старшому шкільному віці, коли відбувається перебудова всієї системи відносин людини, формується світогляд особистості та її уявлення про власне призначення і сенс життя, а логіка психосоціального розвитку вимагає активного осмислення соціально вироблених способів поведінки.

Саме в підлітковому та старшому шкільному віці відбувається формування рольових позицій чоловіка і жінки. І те, в яку жінку перетворюється дівчинка чи яким чоловіком виросте хлопчик, значною мірою визначається характером виховної роботи. Діти мають знати, що вони – унікальні особистості, які можуть мати різні риси характеру та бути спокійними, сумлінними, рішучими, сміливими, емоційними, сором'язливими і так далі, незалежно від того, якої вони статі.

Дитина, що виховуватиметься в середовищі уважному та дружньому до всіх людей, незалежно від їхньої статі, виросте з усвідомленням того, що усі люди мають однакове становище в суспільстві, однакові можливості у житті. Тож гендерне виховання підростаючого покоління – це неодмінна умова формування суспільства з гендерною рівністю. Це найкраща профілактика сексизму та інших форм дискримінації, засилля яких заважає Україні стати європейською державою, де поважають загальнолюдські цінності.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- розуміє поняття «стать» і «гендер», має уявлення про соціальні ролі людини в суспільному житті;
- розуміє різницю між статтю та гендером;
- усвідомлює механізми виникнення і відтворення різних форм дискримінації та гендерних стереотипів у повсякденній свідомості і повсякденній практиці;
- розпізнає маніпуляції гендерними стереотипами та протистоїть їм;

	<ul style="list-style-type: none"> ● демонструє навички співпраці та співіснування з людьми, які дотримуються різних моделей гендерних відносин.
Ключові поняття та ідеї	Стать, гендер, гендерна рівність, гендерна дискримінація.
Вік учасників	14–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Дошка (фліпчарт), маркери, аркуші А1, роздруківки Додатків 1–4.
Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	<ul style="list-style-type: none"> ● Будьте обережні, щоб не підсилити стереотипи, які розглядаються під час заняття. Усвідомлюйте свої забобони і стереотипи, які стосуються гендеру, і стежте за тим, як ви передаєте їх дітям. ● Виберіть досить суперечливі приклади тверджень, щоб учнівство змогло проявити різницю у висловлених позиціях. ● Уникайте поляризації щодо дівчат і хлопців під час обговорень. Підкресліть, що кожен говорить тільки за себе, а не за всіх чоловіків чи жінок, і що нормально не погоджуватися, але не можна засуджувати за висловлену точку зору. Необхідно ставитися з повагою до права висловити свої погляди. ● Ставлення батьків сильно впливає на ставлення дітей. ● Основою розмови про гендерні ролі має бути положення про рівність людей незалежно від статі згідно з положеннями «Загальної декларації прав людини». Варто підкреслити довготривалу історію утвердження рівності жінок, починаючи з руху суфражисток та феміністичного руху і завершуючи інформацією про те, що міжнародна спільнота в особі ГА ООН ухвалила «Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» лише у 1979, а «Декларацію про усунення насильства проти жінок» – у 1993 році.

- Заняття має вивести учнів та учениць на розуміння глибини суспільних проявів гендерної дискримінації. Слід остерігатися формування усталеного образу гендерної дискримінації лише із жіночим обличчям, хоча вона здебільшого виглядає саме так. Ще в першому сюжеті з оголошеннями працедавців варто звернути увагу на «чоловічу» складову, а наприкінці також не оминати розмови про звичну практику надання саме жінкам пріоритетного права на виховання дітей.
- Результатом роботи над поняттям гендерної дискримінації має стати розуміння необхідності гендерної рівності та формування гендерної культури як процесу справедливого партнерства у визначенні та втіленні суспільних, політичних, економічних, культурних цілей та завдань.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Незавершене речення» (5 хв)

Вчитель зазначає, що людина не обирає ким народитися – чоловіком чи жінкою, але саме це починає визначати все її або його подальше життя. З дитинства до дітей по різному ставляться залежно від того, хлопчик це чи дівчинка. «Дай здачі, ти ж хлопчик» – виховуємо агресію та черствість. «Будь охайною, ти ж дівчинка» – дорікаємо дочці, в той час як не звертаємо увагу на плями на одязі її брата. А що, хлопчикам не потрібно бути чистими? «Веде себе тихо, будь скромною, не сперечайся і не доказуй – ти ж дівчинка» – повчаємо сміливу та ініціативну дівчинку. Саме в такий спосіб доросле оточення закладає дітям різні стандарти поведінки, а дитина з моменту народження стає об'єктом впливу гендерної системи.

На цьому занятті спробуємо визначити як формуються гендерні стереотипи, та як вони впливають на наше життя.

КРОК 2.

Гра «Гендер-стать» (20 хв)

1. Поцікавтеся в учнів/учениць, чи розуміють вони різницю між поняттями «гендер» та «стать». Швидко і просто поясніть різницю. Роздайте учасникам/кам аркуші паперу з нумерацією від 1 до 10 або вже написаними твердженнями (Додаток 1).
2. Зачитайте твердження та запропонуйте учням/ученицям написати літеру «Г» навпроти тих тверджень, які, на їх думку, стосуються гендеру, та літеру «С» навпроти тих, що, на їх думку, стосуються статі.

3. Обговорення:

- Чи викликали у вас будь-які твердження здивування?
- Чи вказують твердження на те, що гендер є вродженим чи набу-тим поняттям?

4. Вчитель підсумовує:

Гендерні ролі є дуже різними у різних суспільствах, культурах та історичних періодах. Вік, раса, соціальний статус також є важливими факторами, що визначають наші гендерні ролі. Жінки та чоловіки у різних країнах по-різному відчують як владу, так і утиск.

Поради вчителю

Важливо дозволити учням/ученицям розповісти про дискомфорт, який викликає у них слово «гендер». Варто зазначити, що термін «гендер» почали вживати порівняно недавно, і це нова концепція для всіх. Необов'язково використовувати слово «гендер» для того, щоб усвідомлювати ролі та відносини між жінками та чоловіками і працювати над ними.

Варто звернути увагу учнівства на наступні моменти:

- гендер відрізняється від статі – він не є біологічно детермінованим;
- він змінюється залежно від культури, економічного, соціального та політичного контексту;
- він змінюється у часі;
- ми вивчаємо гендерні ролі – це передбачає можливість їхньої зміни.

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації – навчання ролі чоловіків і жінок, яке відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і меншою мірою – пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність.

Необхідно розрізнити поняття «біологічна стать» та «соціокультурна стать».

Біологічна стать (не змінюється): тільки жінки народжують; жінка не може підняти ту ж вагу, що й чоловік, бо має іншу будову м'язів.

Соціокультурна стать (гендер): гендер є набором психосоці-альних, соціокультурних ролей і стосунків між чоловіками та жінками. Жінки можуть виконувати чоловічу роботу, але отримують 77% від заробітної платні чоловіків; чоловіки можуть так само добре виховувати дітей, як і жінки; з 236 вулиць, площ та провулків Києва, які носять імена людей, 220 мають чоловічі імена, 16 – жінок, і така ситуація у кожному місті.

КРОК 3.

Вправа «Дошка оголошень» (10 хв)

1. Запропонуйте учням/ученицям ознайомитися з оголошеннями працедавців (Додаток 2) та визначити, присутня тут дискримінація чи ні. Якщо так, то за якою ознакою. Якщо учні матимуть труднощі з пошуком ознак дискримінації в оголошеннях, запитайте, чи лише чоловік у першому та жінка у другому оголошеннях можуть виконувати покладені працедавцем обов'язки. Зверніть увагу учнів на вимогу щодо віку – чи залежить якість виконання запропонованої роботи від статі та віку робітника?
2. Розгляньте з учнями плакати (Додаток 3). Запитайте, що в них спільного, що відмінного. Що поєднує, на думку учнів, оголошення працедавців та плакати? Запитайте, чи можлива дискримінація чоловіків? Вислухайте учнів/-ць, не коментуючи їхніх висловлювань.

КРОК 4.

Вправа «Видиме та непомітне насильство» (20 хв)

1. Вчитель повідомляє, що завданням цієї роботи буде ідентифікація випадків насильства. Роздає учням/-цям картки (Додаток 4) та озвучує завдання:
 - *Ознайомитися з ситуаціями та визначити, чи є в них приклади насильницької поведінки.*
2. Після цього учні/учениці озвучують їх і розміщують на шкалі, яка зображена/закріплена на дошці або фліпчарті відповідно до позначок на вісі (верхня частина вісі показує «соціальну видимість», а нижня – «соціальну непомітність»).
3. Обговорення:
 - *Які форми насильницьких дій більше помітні суспільству, а які менше помітні, або непомітні взагалі?*
 - *Що між ними спільного та чим вони відрізняються?*
 - *Чому деякі форми насильства важко помітити?*
 - *Наскільки видимим чи невидимим є гендерне насильство? (Одним із можливих результатів є те, що гендерні ролі розглядаються як нормальні і не ставляться під сумнів. Гендерне насильство часто є табуованим, воно відбувається наодинці і не є видимим у суспільстві).*

Однією з характерних ознак сучасного світу є насильство. Гендерне насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі.

Переважну частину гендерного насильства здійснюють чоловіки над жінками.

Вирізняють такі форми ґендерного насильства:

- домашнє насильство;
- зґвалтування та сексуальне насильство;
- сексуальні домагання;
- насильство в інституційному середовищі (інтернати, навчальні заклади);
- пошкодження статевих органів;
- насильство у військових конфліктних та пост-конфліктних ситуаціях;
- вбивство в ім'я честі;
- примусове одруження;
- примусовий аборт та примусова стерилізація.

Власними вчинками треба захищати від насильства себе та своє оточення, не терпіти та не боятися казати про нього вголос. Є багато прикладів з життя, коли скривджені люди, що стали жертвами насильства, не боячись публічного розголосу заявляли про насильство над собою і захищали свої права на гідність та честь. Важливо вміти вирізняти та попереджати насильство. Жінки й чоловіки повинні бути готовими до опору. Необхідно допомагати тим, хто потерпає від насильства.

В Україні існують професійні організації з кваліфікованим персоналом, що допомагають людям, які стають жертвами насильства. Справа ця не проста, адже в одному випадку достатньо консультацій психолога, а в іншій ситуації необхідно ізолювати насильника та шукати притулок для членів родини.

Неправильно було б стверджувати, що все суспільство складається з насильників або жертв насильства. Культура в поведінці, толерантність у стосунках, повага до особистості існували і будуть існувати. Є безліч прикладів, коли в родині з покоління в покоління передається шанобливе ставлення до батьків, до матері, до батька, до дітей, які візьмуть з собою всі цінності родини і передадуть їх своїм дітям та онукам. Родинні традиції продовжують існувати, незважаючи на зміну поколінь.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Запропонуйте учням/ученицям надати відповіді на ключове запитання заняття:

- *Чому ґендарна рівність важлива та як її забезпечити?*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ми різні – ми рівні. Основи культури гендерної рівності : навч. посібник для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколєнкової. – Київ: «К. І. С.», 2007. – 176 с.
2. Тренінг для тренерок/тренерів з гендерної рівності та впровадження гендерної політики в Україні : модуль. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 256 с.
3. Войтенко О., Комаров Ю., Костюк І. Я, ти, він, вона... : посібник для вчителів. – Дрогобич : Відродження, 2009. – 120 с.

Додаток 1

ТВЕРДЖЕННЯ ПРО ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ

1. Жінки виношують дітей, чоловіки – ні.
2. Маленькі дівчата слабкі, а хлопці – сильні.
3. У сільському господарстві та промисловості України жінки отримують 30% середньомісячної заробітної плати чоловіків.
4. Жінки можуть годувати немовля груддю, а чоловіки – лише з пляшечки.
5. Більшість будівельників в Україні – чоловіки.
6. У стародавньому Єгипті чоловіки лишалися вдома і ткали; жінки займалися родинним бізнесом; жінки успадковували майно, а чоловіки – ні.
7. Дослідження 224 культур виявило, що в 5 культурах приготуванням їжі займалися лише чоловіки, а у 36 культурах жінки виконували усю хатню роботу.
8. За статистичними даними ООН жінки заробляють лише 1% світового доходу.
9. На виборах 2007 року до Верховної Ради України було обрано лише 34 жінки, внаслідок чого чинна Верховна Рада є представницьким органом, який має у своєму складі 92% чоловіків та 8% жінок.
10. В Україні середня тривалість життя чоловіків є коротшою, ніж у жінок.

Додаток 2

ІНТЕРНЕТ-ОГОЛОШЕННЯ ПРО МОЖЛИВОСТІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

МЕНЕДЖЕР з розвитку (напрямок волоконно-оптичні кабельні системи та їх устаткування)

Вимоги:

Торговій компанії, яка працює на ринку телекомунікацій, охоронних мереж і систем передавання даних, потрібен МЕНЕДЖЕР з розвитку напрямку (волоконно-оптичні кабельні системи й устаткування).

Функціональні обов'язки:

- Розвиток товарного напрямку (волоконно-оптичні кабельні системи й устаткування).
- Ведення VIP клієнтів.
- Проведення презентацій і тренінгів для клієнтів та співпрацівників.
- Контроль роботи менеджерів.
- Маркетингові заходи (участь у виставках, реклама).

Вимоги:

- Чоловік від 23 до 30 років.
- Вища освіта у сфері телекомунікацій обов'язкова.
- Досвід роботи на аналогічній посаді від 2 років.
- Знання ринку телекомунікацій.
- Упевнений користувач ПК.

Особистісні якості:

Цілеспрямованість, клієнтоорієнтованість, навички роботи в команді, відповідальність, комунікабельність, ретельність, гнучкість.

Чекаємо на Ваші резюме.

Управляюча компанія великого багатопрофільного холдингу запрошує на роботу СЕКРЕТАРЯ керівника

Вимоги (всі обов'язкові):

1. Досвід роботи на аналогічній позиції та досвід виконання всіх вказаних вище функцій.
2. Англійська мова писемна/усна (Inter mediate).
3. Бездоганна українська мова.
4. Знання правил ділового етикету і звичка працювати, дотримуючись цих правил.
5. Презентабельна, доглянута зовнішність.
6. Вища освіта.
7. Жінка від 25 років.

Обов'язки:

1. Ведення вхідної/вихідної документації.
2. Ведення ділового листування з іноземними компаніями.
3. Організація ділових зустрічей керівника.
4. Організація і забезпечення всього процесу візитів контрагентів у компанію та відряджень керівника (візи, квитки, приїзд, від'їзд, поселення учасників зустрічей).
5. Виконання інших доручень керівника (оперативний пошук і надання інформації, організація комунікацій з партнерами).

Ми пропонуємо:

1. 100% «біла» ЗП 1000 у.о.
2. Дотримання всіх норм КЗпП.
3. Гідний статус.

Запрошуємо Вас на співбесіду.

АМЕРИКАНСЬКІ ПЛАКАТИ 1950-Х РОКІВ

Напис на плакаті: «Жінка – твій друг. Не бий її. Люби, піклуйся та захищай її».

Напис на дошці: «Небезпека. Жінка за роботою».

Ви помічаєте, що хтось погано говорить про вас за вашою спиною.	Чоловік б'є і ображає дружину.
На хлопця на вулиці напала група молодиків. Вони погрожують йому і хочуть забрати мобільний телефон. Під час бійки, намагаючись дати відсіч, один із нападників падає на край тротуару і розбиває ніс.	На дискотеці хлопець підходить до дівчини і каже: «У тебе чудові ноги».
У молодіжному центрі хлопчик проходить повз групу дівчат. Він спотикається і мало не падає, дівчата сміються з нього.	Батько Петра просить його винести відро зі сміттям. Той відповідає: «Зроби це сам!»
Антон любить лякати подруг, наважуючись водити машину.	Рома часто розбиває предмети вдома, коли він сердитий.
Андрій ляпає свою дівчину Іванну по обличчю, коли вона йому суперечить.	Знаходячись у компанії, Андреас звертається до своєї дівчини такими словами, як «Ти, стерво», «Інвалідко», «Повна ідіотко».
Анна часто кричить на чоловіка вдома.	Сергій розміщує особисті фотографії своєї дівчини у фейсбуці / інстаграмі тощо.
Щоразу, коли тітка Лера приходить у гості, вона обцілює Мішу зверху донизу, хоча йому це зовсім не подобається.	Влітку, перебуваючи біля басейну на відкритому повітрі, юнка краде гаманець іншої дівчини.
Підліток йде вулицею. Раптом його випадково штурхає інший пішохід.	Батько б'є сина, тому що він прийшов додому, запізнившись на дві години.
Ви їдете в трамваї і спостерігаєте, як літній чоловік жадібно оглядає молоду дівчину зверху донизу.	Дві молоді жінки кричать одна на одну в барі, одна тягне за волосся іншу.

Міа запитує Абдула, чи може він позичити їй євро.	Оскільки Юлія не хоче вживати алкоголь на вечірці, їй постійно доводиться слухати приказки на кшталт: «Нумо, не будь такою...»
Домашній арешт	Мати кричить на свою дитину: «Перестань нарешті мене так дратувати!»
Вам приємно посміхнувся той, хто вам подобається.	Троє поліцейських втручаються у бійку між кількома молодиками в парку.
Стас стає зухвалим і ображеним, коли його партнер розмовляє з іншою людиною.	Два боксера на рингу безпосередньо перед початком поєдинку обзивають один одного.

ТЕМА 10. ЕМОЦІЇ. ЯК БУТИ, КОЛИ ЕМОЦІЇ ЗАШКАЛЮЮТЬ

10.1. ЕМОЦІЇ. ЯК БУТИ, КОЛИ ЕМОЦІЇ ЗАШКАЛЮЮТЬ? (🗣️)

Ключове питання:

Чому важливо розуміти свої емоції та емоції інших людей? Як управляти своїм емоціями?

Підлітковий вік характеризується бурхливим проявом емоцій. Саме тому особливо актуальним постає питання формування емоційної компетентності підлітків. Ключовими моментами є розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, управління власними емоціями. Формування зазначених вмінь забезпечить кращу адаптацію підлітків до навколишнього середовища та менш різкий характер перебігу підліткової кризи.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- вміє розпізнавати особливості функціонування власної емоційної сфери;
- вміє управляти вираженням власних почуттів;
- розуміє роль емоцій у міжособистісному та міжкультурному спілкуванні;
- володіє та застосовує його на практиці навичкою «я-висловлювання»;
- розуміє важливість безоціночного сприйняття емоцій інших.

Ключові поняття та ідеї	Емоції, почуття, базові емоції, я-повідомлення
Вік учасників	14–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Стільці колом для групової дискусії. Аркуш фліпчарту для фіксації результатів у вправі «Словник емоцій», маркери.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (10 хв)

1. Вчитель пояснює дітям, що вони будуть спілкуватися у форматі швидких діалогів, тобто матимуть змогу поспілкуватися з п'ятьма різними учнями/-цями. Для цього їм потрібно знайти собі пару, а після місце в просторі, щоб не заважати іншим. Кожного разу вчитель/вчителька буде озвучувати твердження, яке учні/-ці за бажанням можуть продовжити. З кожною наступною людиною твердження змінюється. Важливо також зазначити, що вони в праві нічого не розповідати, якщо не хочуть. Але для групи важливо, щоб кожен мав можливість висловитися і був почутий.
2. Вчитель/вчителька просить всіх учнів/учениць встати. Пропонує знайти пару і потім знайти місце в просторі. В парі учні/учениці мають стояти один навпроти іншого. Вчитель/вчителька перевіряє, щоб учні/-ці не заважали один одному.
3. Вчитель/Вчителька просить їх привітатися, порадіти, що вони «знайшлися», потім пропонує відвести погляд і подумати над твердженнями. Далі озвучує перше твердження. Після цього пропонує учням/-цям розказати своєму партнеру/партнерці, як би вони продовжили його.
4. Після того як кожен з учнів/учениць у парі озвучив свій варіант продовження твердження, пари змінюються. Далі повторюємо крок 3, 4.
5. Після завершення вчитель/вчителька пропонує учням/-цям сісти в спільне коло. Далі варто запропонувати бажаним озвучити у спільному колі продовження будь-якого з тверджень, яким хочеться поділитися з іншими (декілька учнів/-ць). Якщо ніхто не бажає, то варто зазначити, що вони вправі це не робити, та переходити до питань для обговорення.

Список тверджень:

- Я щасливий/щаслива, коли...
- Я злюся, коли...
- Я засмучуюся, коли...
- Мені страшно, коли...
- Я можу пишатися, коли...

Важливо починати та завершувати позитивним твердженням.

Якщо динаміка в групі висока і є потреба ще в декількох змінах партнерів, можна використати твердження із додаткового списку.

Додаткові твердження:

- Я гублюся, коли...
- Мені цікаво, коли...
- Я дивуюся, коли...
- Я ображаюся, коли...
- Я відчуваю себе впевненим у випадках, коли...

6. Обговорення:

- *Як ви почували себе в процесі виконання вправи?*
- *Чи легко/важко було продовжувати твердження і чому?*
- *У твердженнях є підказка до теми нашого заняття. Як ви гадаєте, яка тема заняття? Як ви це зрозуміли?*

Вправа може нести емоційне навантаження, тому на початку заняття варто використовувати саме спілкування в парах, а не продовження тверджень в межах спільного кола. Це дозволить дітям відчуті себе в більшій безпеці та говорити про більш особисті моменти.

Також важливо не призначати пари, а дати можливість дітям самим обирати партнера для спілкування. Якщо кількість дітей непарна – озвучте, що в одному випадку буде спілкування в трійці. Вчитель/вчителька не має ставати в пару, бо в момент виконання вправи варто слідкувати за поведінкою учнів/-ць та часом.

Вправа дозволяє продіагностувати багато моментів: рівень довіри в групі (продовжують твердження чи ні, говорять формальні речі чи більш особисті), наявність конфліктів у групі (коли певні учні/-ці не хочуть ставати разом в пару), наявність відторгнутих учнів/-ць (незначна кількість учнів або ніхто не хоче ставати з учнем в пару), рівень налаштованості групи на роботу (серйозно сприймають вправу чи шуткують в процесі) тощо.

КРОК 2.

Вправа «Словник емоцій» (15 хв)

1. Вчитель/вчителька пропонує обговорити визначення понять «емоції», «почуття». Після цього учні/учениці об'єднуються в малі групи. Їм потрібно згадати якомога більше слів, які вживаються для опису емоцій та почуттів, і зафіксувати їх. Далі відбувається складання спільного списку та обговорення.

2. Вчитель/вчителька запитує учнів/учениць, що таке емоції. Після цього озвучує визначення.

Емоції – суб'єктивні реакції людини на вплив подразників, що виявляються у вигляді задоволення чи незадоволення.

Почуття – стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності.

За потреби обговорює визначення з учнями/-цями.

3. Далі вчитель/вчителька зазначає, що першим кроком до ефективного управління власними емоціями є їх розуміння та вміння розпізнавати. А для цього важливо знати, які емоції/почуття існують.

Після цього вчитель/вчителька просить учнів/-ць пригадати якомога більше слів, які вживаються для опису емоцій та почуттів, пропонує скласти список. Якщо це буде складно для учнів/-ць можна запропонувати певні ситуації, наприклад «Що буде почувати людина, яка спізналася на потяг?», «Що буде відчувати людина, коли навчилася плавати?» тощо.

Формати проведення:

- спільний мозковий штурм – всі по черзі говорять, вчитель/вчителька фіксує;
- мозковий штурм в малих групах (можна провести змагання між командами – яка команда зафіксує більшу кількість) – учитель/вчителька об'єднує учасників у малі групи, на аркуші пропонує зафіксувати всі емоції, які вони знають. Далі групи озвучують по черзі, вчитель/вчителька фіксує. Можна використати стікери.

Варіант «Словника емоцій» наведено в Додатку 1 (для використання вчителем/вчителькою за потреби для доповнення спільного списку).

4. Обговорення:

- *Чи важко / легко було згадувати емоції та почуття? Чому?*
- *Яких емоцій більше: позитивних чи негативних? Як ви гадаєте, чому?*
- *Які емоції наснажують людину? Які емоції позбавляють сил?*
- *Як ви гадаєте, чи важливі емоції для людини? Чому?*

В процесі обговорення важливо проговорити, що емоції бувають позитивні та негативні.

5. З переліку емоцій та почуттів вчитель/вчителька пропонує кожному учню/учениці обрати три емоції, які він/вона відчуває частіше всього і три – рідкі для нього/неї. Далі пропонує порівняти списки в малих групах.

6. Обговорення:

- *Співпали чи не співпали списки емоцій у вашій групі? Як ви гадаєте, чому?*
- *На вашу думку, чи однаково проявляють емоції люди з різних культур та країн? Наведіть приклади.*

КРОК 3.

Вправа «Покажи емоцію» (15 хв)

1. Вчитель говорить, що зараз учні/-ці спробують вгадати емоції один одного. Для цього бажаючи по черзі виберуть картку, на якій написана та чи інша емоція, і спробують без слів зобразити емоцію, яка їм дісталась. Решта дітей повинні вгадати, що це за емоція.
2. Вчитель готує назви десяти базових емоцій (К. Ізард) на окремих аркушах і кладе в мішок або коробку.

Базові емоції: інтерес, радість, подив, сором, провина, страх, горе, гнів, відраза, презирство.

Після цього один учень/-ця витягати аркуш з назвою емоції та показати її без слів. Інші вгадують. Далі теж саме робить інший учасник/-ця.

Для створення змагального характеру клас можна розділити на дві частини. Аркуші тягнуть по черзі представники однієї з команд, а інша команда відгадує.

Якщо вправа займатиме дуже багато часу, можна використати для показу не всі емоції. Прояви невикористаних обговорити в бесіді.

3. Обговорення:

- *Що вам допомагало впізнати емоцію?*
- *Які тілесні прояви притаманні різним емоціям?*
- *Як ви гадаєте, людина іншої культури чи національності змогла би зрозуміти, які емоції показували? Чому?*

4. Після обговорення вчитель/вчителька пояснює учням/-цям, що емоції також поділяють на вроджені (базові) та набуті. Перелік, з яким вони працювали, – це перелік базових емоцій Керрола Ізарда. Ці емоції є у людини від народження, у багатьох тварин їх також можна спостерігати. Тілесний прояв цих емоцій схожий у людей різних національностей, саме тому ми можемо зрозуміти, що відчуває інша людина, навіть якщо не знаємо мови.

5. Вчитель/вчителька пропонує учням в малих групах до кожної емоції з переліку підібрати протилежну за полюсом емоцію. Далі відбувається спільне обговорення.

КРОК 4.

Способи управління емоціями (15 хв)

1. Вчитель/вчителька пропонує учням обговорити різні способи управління емоціями.
2. Вчитель питає учнів, які способи управління емоціями вони використовують. Відбувається спільне обговорення.
3. Інформаційне повідомлення.

Вчитель/вчителька пропонує учням різні способи швидкого регулювання емоцій. Кожен зі способів обговорюється і по можливості вчитель/вчителька практикує його разом з учнями.

Способи регулювання емоцій:

- фізичні навантаження. Психічне та фізичне здоров'я людини нероздільні, тому регулярне виконання фізичних вправ урівноважує нервову діяльність. Дозована ходьба, оздоровчий біг, плавання, велоспорт – ідеальні засоби для зняття напруги;
- глибоке дихання;
- розумове перезавантаження «Дихання на три рахунки»: носом вдихаємо – затримка дихання – носом видихаємо (кожна фаза мінімум 5 секунд);
- дихання для очищення: повільний вдих протягом 3 секунд, потім ви-

- дих – 6 секунд;
- розслаблення (релаксація, візуалізація);
 - переключення режиму роботи мозку, наприклад, можна 3 хвилини ретельно вивчати який-небудь предмет у полі зору (стіл, камінь, дерево та ін.) або рахувати всі предмет в кімнаті одного типу (круглі, квадратні, чорні тощо);
 - аналіз проблеми: головна проблема – наслідок проблеми – наявні рішення;
 - вербалізація емоцій: промовляння, опис вголос чи письмово своїх емоційних переживань та їхніх причин. Для вербалізації емоцій варто використовувати техніку «Я-висловлювання», вона також ефективна при подоланні конфліктів.
4. Вчитель пропонує дітям вправу «Храм тиші» (Додаток 2). Учні/-ці мають сісти зручно, не схрещуючи ноги, за бажанням закрити очі, уважно слухати вчителя/вчительку та слідувати своїй уяві. В класі має бути тихо, світло не яскраве. Вчитель/вчителька читає текст виразно в середньому темпі; там, де стоять три крапки, треба ненадовго зупинитися.
5. Обговорення:
- *Чи вдалося вам уявити щось? Що ви побачили?*
 - *Як ви себе почуваете зараз?*
 - *Запам'ятайте дорогу, яка веде до «Храму тиші». Якщо ви захочете, зможете повертатися в нього знову.*
6. Для управління емоціями та ефективного спілкування під час конфліктів варто використовувати формулу «Я-висловлювання»: Я відчуваю... (емоція) – коли... (поведінка). І я хочу / для мене важливо... (бажаний результат). Вона дозволяє говорити про переживання людини та про варіант вирішення конфлікту.
- На противагу «Ти-твердження» є неефективним варіантом, бо звертається до особистості людини і звучить як обвинувачення. В такому випадку частою реакцією людини є захист.
- Вчитель/вчителька наводить різницю на прикладах:
- «Ти-висловлювання»: Ти мене ображаєш, коли так кричиш. Негайно припини!
 - «Я-висловлювання»: Я відчуваю себе ображеним/ображеною (емоція), коли на мене підвищують голос (поведінка), пропоную говорити в спокійному тоні (бажаний результат).
7. В малих групах з подальшим обговоренням учні перефразовують твердження з «Ти-висловлювань» в «Я-висловлювання»:
- Ти завжди запізнюєшся,
 - Ти ніколи не допомагаєш мені мити посуд,
 - Ти ніколи не гуляєш з собакою.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення

Вчитель пропонує дітям на завершення дати відповідь на три запитання:

- Чому важливо розуміти свої емоції та емоції інших людей?
- Як управляти своїм емоціями?
- Що ви забираєте з собою з цього заняття?

☞ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (10 хв)

1. Вчитель пропонує кожному учню/учениці самостійно письмово продовжити твердження в зошиті чи на аркуші паперу (див. список тверджень).
2. Далі об'єднує учнів/учениць на малі групи (3–4 людини) та пропонує обговорити твердження (наприклад, через функцію сесійних залів). Важливо також зазначити, що вони вправі нічого не розповідати, якщо не хочуть. Але для групи важливо, щоб кожен мав можливість висловитися і був почутий.

Дає 5 хвилин на обговорення.

Після завершення та повернення в спільний простір учитель/вчителька пропонує бажаним озвучити у спільному колі продовження будь-якого з тверджень, яким хочеться поділитися з іншими (декілька учнів). Якщо ніхто не бажає, то варто зазначити, що вони вправі це не робити, та переходити до питань для обговорення.

3. Обговорення можна проводити в декількох форматах: всі разом – бажані висловитися включають мікрофон; всі разом – в чаті; в малих групах, – після чого одна людина презентує напрацювання групи.

КРОК 2.

Вправа «Словник емоцій» (15 хв)

1. Вчитель обговорює з дітьми, як вони розуміють поняття «емоції», «почуття».
2. Об'єднує учнів/-ць у малі групи і пропонує скласти список емоцій. Кожна з груп фіксує свій список на віртуальній дошці, зокрема *Jamboard* або іншій. Далі відбувається обговорення (див. питання для обговорення кроку 2).
3. Далі пропонує порівняти списки в малих групах (наприклад, за допомогою функції *Сесійні зали*).

КРОК 3.

Вправа «Покажи емоцію» (15 хв)

1. Вчитель/вчителька відправляє особисте повідомлення в чаті учням/-цям які виявили бажання показувати емоцію з її назвою.
2. Учень/-ця показує – інші вгадують. Далі відбувається обговорення.

КРОК 4.

Способи управління емоціями (15 хв)

1. Обговорення та релаксація відбуваються в спільному залі.
2. Перефразування «Ти-висловлювання» у «Я-висловлювання» відбувається в малих групах з використанням функції *Сесійні зали*.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебідь Н. К. Стресостійкість як особистісна властивість керівників-лідерів закладів середньої освіти : навч. посібник / Н. К. Лебідь. – Київ : ПРИОРИТЕТИ, 2016 р. – 35 с.
2. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник / І. М. Матійків. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 112 с.

СЛОВНИК ЕМОЦІЙ			
Гнів	Роздратування	Ворожість	Обурення
Озлоблення	Злість	Лють	Ненависть
Страх	Побоювання	Обережність	Переляк
Тривожність	Стурбованість	Паніка	Жах
Горе	Туга	Смуток	Розпач
Пригніченість	Розчарування	Приголомшеність	Сум
Апатія	Безсилля	Байдужість	Оптимізм
Задоволеність	Виснаження	Нудьга	Нетерпіння
Відраза	Огида	Презирство	Зневага
Блаженство	Вдячність	Безтурботність	Розслабленість
Обожнювання	Упевненість	Схвильованість	Ревнощі
Сором	Жалість	Вина	Образа
Заздрість	Розгубленість	Мстивість	Зайнтригованість
Азарт	Хвилювання	Інтерес	Захоплення
Здивування	Радість	Ейфорія	Спокій
Щастя	Віра	Надія	Любов

ВПРАВА «ХРАМ ТИШІ»

Уявіть, що ви гуляєте по одній з вулиць багатолюдного і галасливого міста... Відчуйте, як ваші ноги ступають по бруковці... Зверніть увагу на інших перехожих, вирази їхніх облич, постаті... Можливо, деякі з них виглядають стурбованими, інші спокійні... або радісні... Зверніть увагу на звуки, які ви чуєте... Зверніть увагу на вітрини магазинів... Що ви в них бачите?.. Навколо дуже багато перехожих, які кудись поспішають... Може статися, ви побачите в натовпі знайоме обличчя. Ви можете підійти і привітати цю людину. А може, пройдете повз неї... Подумайте, що ви відчуваєте на цій галасливій вулиці?.. Тепер поверніть за ріг і прогуляйтеся іншою вулицею... Це більш спокійна вулиця. Чим далі ви йдете, тим менше вам зустрічаються люди... Пройшовши ще трохи, ви помітите велику будівлю, що відрізняється за архітектурою від усіх інших... Ви бачите на ній великий надпис: «Храм тиші»... Ви розумієте, що цей храм – місце, де не чути жодних звуків, де ніколи не було вимовлено жодного слова. Ви підходите і торкаєтесь важких різьблених дерев'яних дверей. Ви відкриваєте їх, входите і відразу ж опиняєтесь в повній тиші...

Побудьте в цьому храмі... в тиші... Витратьте на це стільки часу, скільки вам потрібно...

Коли ви захочете покинути цей храм, штовхніть двері і вийдіть на вулицю.

ТЕМА 11. НА ЩО Я ВИТРАЧАЮ ЧАС. МОЄ ДОЗВІЛЛЯ

11.1. ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ

Ключове питання:

Чому важливо управляти своїм часом?

Розподіл власного часу потребує усвідомленого підходу. Розумне співвідношення праці і відпочинку здатне зробити людину не тільки успішною, але і щасливою, а вміння організовувати свої справи звільняє час для дозвілля. Примітно, що наше дозвілля безпосередньо впливає на якість життя: час в Інтернеті, витрачений на саморозвиток, сприяє швидшому досягненню мети, а кероване соціальними мережами та телебаченням дозвілля породжує споживацьке ставлення до життя. Активний відпочинок дозволяє нам почуватися бадьорими і здоровими, а відпочинок у сумнівній компанії з асоціальними цінностями та шкідливими звичками не тільки шкодить, але й може призвести до непередбачуваних наслідків.

Чим раніше підліток навчиться продуктивно працювати, розставляти пріоритети у виборі дозвілля, тим легшим буде його шлях до успіху та менше шансів збитися на манівці.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- знає основи тайм-менеджменту;
- розуміє цінність часу як капіталу людського життя;
- може ефективно використовувати свій час для досягнення мети;
- цінує свій час як рідкісний ресурс.

Ключові поняття та ідеї

Тайм-менеджмент, матриця Ейзенхауера, пожирачі часу (хронофаги).

Вік учасників

14–15 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Столи, стільці для роботи в групах, фліпчарт, роздатковий матеріал індивідуальний та для груп (в додатках), канцелярське приладдя для роботи ТЗН.

Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою

Варіантом роздаткового матеріалу можуть бути QR-коди з рекомендованими посиланнями для розширеного знайомства з темою. Розмістити їх можна на фліпчарті або на окремих (підписаних) аркушах на столах учасників/ць тренінгу

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Знайди зайве» (5 хв)

1. Вчитель розкладає на столі (або на дошці у вигляді зображень): щоденник, календар, стікери, смартфон, нотатник, склянку. Запитує учнів/учениць:
 - *Що спільного у більшості цих речей та яка серед них зайва? (Необхідно вивести на думку, що всі речі, окрім склянки, допомагають організовувати та економити час, склянка – предмет для організації харчування).*

КРОК 2.

Вправа «Аукціон» (5 хв)

1. Вчитель пропонує учням/ученицям дібрати слова, якими позначають плинність часу; афоризми, які стосуються часу, цитати (наприклад: час повзе, стрімкий час...). Аплодуємо тому/тій, хто запропонував/ла останній варіант.
2. Обговорення:
 - *Як ви гадаєте, чому люди приділяють стільки уваги часу?*

КРОК 3.

Як планувати та ефективно використовувати власний час (25 хв)

Варіант 1. Вправа «Мій режим дня»

1. Вчитель об'єднує дітей в пари, дає завдання – скласти розпорядок свого буденного дня: справа, її тривалість.
2. Через 5–7 хв учні/учениці обмінюються варіантами та обговорюють відмінності.
3. Обговорення:
 - *Чи легко було працювати в парі?*
 - *В чому схожі і в чому виявилися відмінними їх розпорядки дня? Чому?*
4. Після цього вчитель просить порахувати, яким є співвідношення в годинах між продуктивним часом (час на навчання, домашні турботи, харчування тощо) і дозвіллям (час на відпочинок та улюблені справи).

Кількість часу на дозвілля учасників/-ць записується на фліпчарті – він потрібен буде для подальшого аналізу

- Чи маєте ви звичку планувати свій день? Якщо так, то як саме?

Варіант 2. Вправа «Тортик на щодень»

1. Вчитель пропонує учням/ученицям намалювати на аркушу коло – це торт-день, у якому 24 шматочки-години (можна розбити коло на 24 сектори, можна запропонувати заготовки (приготувати заздалегідь). Після цього пропонує їм заповнити сектори справами, які вони виконують щодня, із зазначенням часу, який відводять на кожну справу. (Наприклад: сон – 8 год. – зафарбовуємо 8 секторів та надписуємо – сон, школа – 7 год. тощо).
2. Обговорення:
 - Чи врахували ви час на хатню роботу, самообслуговування? (Допомогу по господарству)
 - Порахуйте співвідношення в годинах між продуктивним часом (час на навчання, домашні турботи, харчування...) і дозвіллям (час, який ви витрачаєте на відпочинок та улюблені справи). (Кількість часу на дозвілля учасників/-ць записується на фліпчарті – він потрібен буде для подальшого аналізу).
 - Чи ви плануєте свій день? Як саме?

КРОК 4.

Хронофаги (пожирачі часу) та як їх позбутися (15 хв)

Варіант 1. «Що забирає мій час»

1. Вчитель зазначає, що є речі, які заважають нам робити деякі справи вчасно. Що це, і як з цим упоратися, – спробуємо зараз розібратися. Після цього учні/учениці об'єднуються в 3-4 групи. Кожна група отримує картки «Пожирачі часу» (Додаток 1) та шукає спосіб їх позбутися. Спікери оголошують результати групи. Обговорення.

Варіант 2. Перегляд відео

1. Вчитель демонструє учням /ученицям відео «Що забирає ЧАС? Особиста ефективність»
2. Після перегляду організовує обговорення:
 - Які емоції, враження від відео?
 - Як ви ставитесь до почутого? Чи погоджуєтесь ви з головним героєм? Поясніть свою думку.
 - Які хронофаги «живуть» у нас з вами?

¹ Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?v=luGOVpSbaFI>

КРОК 5.

Підведення підсумків (10 хв)

Варіант 1. Вправа «Наплічник. М'ясорубка. Сміттєвий кошик»

Обговорити, що з почутого на занятті було новим – корисним (наплічник), що потребує подальшого опрацювання (м'ясорубка), що виявилось (здалося) не вартим уваги (сміттєвий кошик)

Варіант 2.

Бліц-інтерв'ю з учнями/ученицями:

- *Наскільки доступною була для вас інформація?*
- *Наскільки корисними були практичні вправи?*
- *Який висновок для себе зробили з почутого?*
- *Про що хотіли б дізнатися більше?*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кушнір Роман. Що забирає ЧАС? Особиста Ефективність : відео [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=luGOVpSbaFI> (дата звернення: 23.07.2021).
2. Дозвілля // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=20509 (дата звернення: 23.07.2021).
3. Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні // Український культурний фонд Cedos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uaculture.org/wp-content/uploads/2020/12/doslidzhennya_dozvillya_i_kulturnyh_potreb_miskoyi_molodi_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 23.07.2021).
4. Стаття інформаційної агенції УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/science/10469592-vcheni-viznachili-skilki-vilnogo-chasu-lyudyam-potribno-dlya-shchastya.html> (дата звернення: 23.07.2021).
5. Матриця Ейзенхауера – секрет керування часом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mors.in.ua/people/1950-matrytsya-eyzenhauera-sekret-keruvannya-chasom.html> (дата звернення: 23.07.2021).
6. Техніка «Матриця Ейзенхауера» або як встигати більше / Маруцак Дарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://enigma.ua/articles/tekhnika-matritsya-eyzenkhauera-abo-yak-vstigati-bilshe> (дата звернення: 23.07.2021).

7. Тайм-менеджмент для підлітків: майстерність розпоряджатися часом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://supportme.org.ua/teenage/time-management> (дата звернення: 23.07.2021).
8. Що таке тайм-менеджмент і для чого він потрібен : Проєкт «Агрокебети» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.agrokebety.com/shcho-take-taum-menedzhment> (дата звернення: 23.07.2021)
9. Брайан Трейсі. Зроби це зараз. 21 чудовий спосіб зробити більше за менший час. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 112 с.

«ПОЖИРАЧІ» ЧАСУ

«Пожирачі» часу – це непотрібні дії, шкідливі звички та обставини, що невдало склалися. День у день вони забирають наш час, перешкоджають зосередженню і не дають викласти на всі сто. Хто вони, і як з ними боротися?

Всіх «пожирачів» часу можна поділити на дві групи: зовнішні і внутрішні. До зовнішніх відносять обставини, змінити які у ваших силах, а також ті, вплинути на які ви не в змозі. До внутрішніх відносять ситуації, які виникають виключно через ваші особисті риси та особливості характеру. Незважаючи на те, що теоретично на внутрішніх «пожирачів» часу можна впливати, зробити це на практиці виявляється дуже важко. Характер, почуття і звички виробляються роками, і змінити їх в одну мить неможливо.

Внутрішні перешкоди, що заважають ефективній праці:

- звичка робити кілька справ одночасно;
- невміння відмовляти;
- постійна сонливість, брак енергії;
- природна неувважність;
- пошук речей і предметів;
- невміння розставляти пріоритети;
- невміння визначити скільки часу вам потрібно на виконання завдання;
- захоплення блогами, форумами і соціальними мережами.

Зовнішні перешкоди, що «крадуть» час:

- затримки в дорозі;
- комп'ютерні поломки або проблеми з доступом в Інтернет;
- термінові справи, які не залежать від вас (сімейна справа, поїздка...);
- телефонні дзвінки.

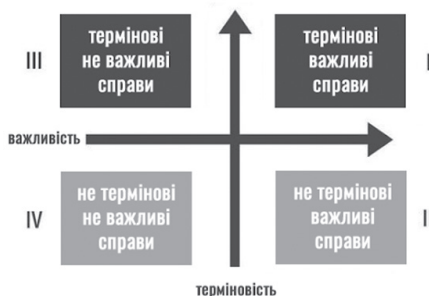
Звичайно, такі списки можна продовжувати до нескінченності. Кожен з нас індивідуальний і має свої переваги та недоліки.

МІНІ-ЛЕКЦІЯ «ЯК ЕФЕКТИВНО ВИТРАЧАТИ ЧАС»

Для того, щоб кожен день був плідним і приносив не тільки знання (школа), а й задоволення (вільний час), варто навчитися планувати і організувати свої справи протягом дня.

І тут стане у нагоді тайм-менеджмент, основам якого можна навчитися вже зараз. **Тайм-менеджмент – це управління часом. В його основі планування, мотивація та встановлення пріоритетів.** Це цікаве і корисне уміння, засвоївши яке можна швидше досягти успіху в житті.

Відомий всім американцям і любителям історії Дуайт Девід Ейзенхауер був не тільки успішним військовим генералом, згодом він став президентом Сполучених штатів. Але нам він цікавий як людина, яка виробила власну стратегію управління часом. Вона відома як матриця Ейзенхауера. Згідно з нею усі справи поділяються на важливі термінові, важливі, але не термінові, неважливі термінові та неважливі і не термінові. Ось як це виглядає, і ось що він радить з усіма цими справами робити.

Щоб опанувати управління часом розподіліть свої потреби протягом дня (тижня) у відповідні квадрати і намагайтеся, щоб в квадраті «важливо/терміново» ніколи не накопичувалися справи. Для цього треба вчасно виконувати важливі нетермінові справи і не витрачати час на нетермінові і неважливі, доки вони не стануть важливими.

Невід'ємною умовою тайм-менеджменту є планування. Як планувати справи? На допомогу приходять календарі та планувальники: паперові та в хмарних сервісах з функцією нагадування. Який би не обрали – ви можете бути впевнені, що справа не загубиться.

Способів виконання справ у тайм-менеджменті теж існує чимало. Це так звані техніки. Детальніше ознайомитися з найпопулярнішими техніками можна за посиланням [7] (вчитель може запропонувати учням роздруківки-пам'ятки з техніками тайм-менеджменту або QR-коди).

Деякі техніки мають назви тварин. Зокрема, «жаба» і «слон».

Жабамі називають невеликі справи, які треба зробити, але не хочеться. Їх радять зробити, по можливості, відразу як з'являється можливість або зранку – «З'їжте жабу зранку».

Слон – це важлива і тривала (об'ємна) справа. Його (її) рекомендують їсти (робити) частинами, тобто поетапно – розбивши на менші справи, які ведуть до виконання справи.

Важливою в опануванні управління часом є і мотивація. Варто чітко усвідомлювати наслідки зробленої (чи не зробленої) справи та винагороджувати себе за виконану справу або її частину (у випадку зі Слоном).

Три години дозволяють відпочити організму від фізичних та розумових навантажень і отримати задоволення від хобі, яке, своєю чергою, не є абсолютною бездіяльністю і не має нашкодити здоров'ю.

Таким чином, продуктивний час доби 15 год. : 24 – 9 год. на сон. Тайм-менеджмент покликаний зробити ці 15 годин дійсно продуктивними і не втратити час на відпочинок (2–3 години).

ТЕМА 12. ХТО ТАКІ МІГРАНТИ, БІЖЕНЦІ, ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

12.1. МІГРАЦІЯ – ЛЮДСЬКА РЕАЛЬНІСТЬ. СІМЕЙНІ ШЛЯХИ

Ключове питання:

Чому люди переїжджають в інше місце та які виклики пов'язані з міграцією?

Люди постійно переїзять в сьогоdnішньому глобалізованому світі. Міграція руйнує традиційні кордони між культурами, етнічними групами і мовами, розвиває різноманітність, культурні та економічні багатства. Міграція також сприймається багатьма як виклик або навіть як загроза. Це виклик механізмам захисту прав людини, які борються за повне виконання прав усіх людей, в тому числі й мігрантів/мігранток, оскільки права мігрантів/мігранток часто порушуються.

У разі добровільної міграції люди залишають свої власні домівки за власним бажанням, здебільшого через так звані «фактори притягування», – наприклад, ширші можливості для кар'єрного росту, навіть якщо варіантів вибору іноді дуже небагато. Вимушена міграція в основному спричинена «факторами виштовхування», як переслідування, війна або голод, коли люди хочуть уникнути порушень своїх основоположних прав. Однак завжди є поєднання наявних факторів тяжіння і виштовхування. Багато мігрантів/мігранток залишають свою країну як з економічних причин, так і намагаючись уникнути порушення своїх прав. Навіть економічні мігранти/мігрантки можуть вважатися вимушеними мігрантами/мігрантками, коли вони хочуть уникнути ситуацій, в яких порушуються їх економічні права.

Розуміння причин міграційних процесів, розширення обізнаності про проблеми міграції, представлення етнічної, релігійної, мовної та культурної відмінності як джерела розвитку, а не як проблеми, дозволить сучасним підліткам краще орієнтуватися, вибудовувати якісну комунікацію та діалог в будь-якому суспільстві.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- розуміння різниці між статусом людей – мігрант, біженець, тимчасово переміщена особа;
- володіння сучасною статистикою щодо цих груп в Україні;
- уявлення, з якими проблемами зіштовхуються мігранти, біженці та ВПО в Україні;

Ключові поняття та ідеї	<ul style="list-style-type: none"> розуміння важливості несприйняття різних форм дискримінації, переваги толерантної поведінки; навчитися цінувати різноманітність та її прояви у суспільстві.
Вік учасників	10–15 років
Орієнтовна тривалість заняття	3 заняття: підготовче заняття, заняття робочої групи, презентаційне та оціночне заняття
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Дошка, фліпчарт, роздруковані аркуші для інтерв'ю, столи, клей, ножиці, фломастери
Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	<p>Ймовірно, більшість учнівства має досвід як внутрішньої, так і зовнішньої міграції в родині. Хоча міграція бабусь і дідусів у минулому могла бути менш емоційною, міграція батьків з метою зміни роботи чи з інших причин могла бути складною. Тому надзвичайно важливо для цього заняття заздалегідь повідомити батьків, отримати їхню згоду, а також важливо, щоб учитель був обізнаний про індивідуальну ситуацію учнів/учениць та переконався про безпечну участь у запропонованих активностях.</p> <p>Це заняття ґрунтується на так званому підході «Anti-Bias» (без упереджень та суджень). Цей підхід підкреслює сили та здібності, а також особливі риси учнівства. Водночас створює простір для підвищення обізнаності й критичного вивчення дискримінації та виключення.</p> <p>Під час заняття важливо зробити різноманітний клас «видимим» та заохотити дітей ставитися з повагою до цінностей інших. У класі важливо розуміти, звідки і з чим діти приходять до школи, який досвід вже мають внаслідок свого сімейного походження. Важливо працювати над такими питаннями, як міграція та походження, з усіма дітьми разом, щоб кожен відчував цінність свого походження та культури. Також важливо не використовувати практик, в яких із окремих людей роблять «інших».</p>

Випереджувальне завдання:

Вчитель роздає учням/ученицям аркуш «Сімейні шляхи» (Додаток 1) та супровідний лист для сім'ї (Додаток 2). Учні/учениці мають заповнити робочі аркуші та принести їх із собою на заняття.

КРОК 1.

Міграції в моїй родині (20 хв)

1. Вчитель нагадує, що означає слово «міграція» (лат. migratio) – рух населення, метою якого є зміна проживання постійна чи на певний період. Міграціями, як правило, вважають масові переселення людей під впливом певних історичних процесів.
2. Вчитель об'єднує учнів/учениць у малі групи. Визначає завдання – зобразити на картах маршрути своєї родини. У групах спочатку збирають інформацію щодо того, які країни входять у ці маршрути. Після того, як усі маршрути представлені, діти наносять кольоровими лініями маршрути членів своєї сім'ї. Кожна дитина обирає для цього один колір. Місце, де зараз проживають діти, має бути закріплене як відправна точка відліку.
3. Після того, як діти завершили групову роботу, вони представляють свої сімейні шляхи на загал.

Поради вчителю

Можливо будуть учні/учениці, яким не вдалося виконати завдання в родині. В цьому випадку необхідно спробувати створити простір, в якому їх також підтримають вчителі у знаходженні сімейних шляхів деяких членів родини. Готові постери-карти можуть бути вивішені у класі на певний визначений час.

4. Обговорення:
 - *Наскільки сподобалось завдання?*
 - *Яким чином відбувалась підготовка завдання? Хто допомагав збирати інформацію та складати маршрут? Що нового вдалося дізнатися про свою родину?*
 - *Чи вдалося вам дізнатися щось про родинні шляхи інших дітей з класу?*
 - *В чому деякі маршрути виявилися схожими і чим відрізняються?*
 - *Як ти почувався/почувалася під час представлення маршруту своєї родини іншим?*

КРОК 2.

Чому люди змінюють своє місце проживання (15 хв)

1. Вчитель роздає кожній дитині по три стікери (невеликі аркуші паперу) і просить записати на них три причини, через які люди переїжджають в ті чи інші країни (на одному аркуші – одна причина).

- Після цього вчитель збирає аркуші та сортує їх за так званими факторами «push» (виштовхування) та «pull» (притягування)
- Вчитель резюмує:

Причин міграції може бути багато. Вони можуть бути політичними, економічними, соціальними, культурними чи кліматичними (можливі причини: бідність, відсутність свободи, дискримінація, переслідування з боку держави, громадянська війна / війна, стихійні лиха, якість життя, інтереси, стосунки, сім'я, можливості кар'єрного зростання). Причини часто переплітаються.

Іноді колишнє місце проживання є непривабливим, і є вагомими причини його залишити, виїхати (Push), іноді є вагомими причини, чому нове місце проживання є більш привабливим і чому людина абсолютно хоче поїхати саме до цього нового місця (Pull). Вони називаються факторами поштовху і притягування.

Міграція у 21 сторіччі з огляду на ці фактори вже не є чимось особливим, це – світова норма.

Типи/види міграції людей включають:

внутрішня міграція: переміщення в межах держави, країни чи континенту;

зовнішня міграція: переїзд до іншої держави, країни чи континенту;

еміграція: виїзд з однієї країни для переїзду в іншу;

імміграція: переїзд в нову країну;

зворотна міграція: повернення туди, звідки прийшли;

сезонна міграція: переміщення з кожним сезоном або у відповідь на робочі чи кліматичні умови.

КРОК 3.

Виклики та проблеми (10 хв)

- Вчитель нагадує, що перед цим обговорили причини, чому міграція є виправданою або необхідною, а зараз спробуємо розглянути, які процеси, події та зміни пов'язані зі зміною місця проживання та призводять до роздратування, невпевненості та страху.

Обговорення:

- *Які виклики чи проблеми існують у зв'язку з міграцією?*
- *Що ви могли би пригадати з власного досвіду, або чули від членів вашої родини чи знайомих, про виклики та складні моменти? (Які є виклики для осіб, що мігрують, під час переїзду, під час прибуття?)*

КРОК 4.

Вправа «Коріння та крила» (10 хв)

- Вчитель нагадує, що на початку заняття говорили про шляхи міграції родин дітей, розмірковували про те, які виклики та складнощі існу-

ють з міграцією. Але водночас нам усім потрібне коріння, щоби знати, звідки ми походимо. Нам всім потрібні крила, щоби мати змогу рости.»

Для ілюстрування можна навести аналогію з деревом: дереву потрібне коріння, яке постійно необхідно підживлювати, інакше воно помре. А людині також потрібно розвиватися, пізнавати світ, що у нашому випадку символізують «крила».

Обговорення:

- *Що вам необхідно, щоби добре почуватися вдома?*
 - *Що вас надихає? Коли ви відчуваєтеся легко і впевнено?*
2. Кожна дитина отримує аркуш паперу та оформлює його до теми «коріння та крил». Для «коріння» дитина пише/малює, що їй в родині надає підтримку та забезпечує безпеку, чому вона відчувається добре у власній родині. Для «крил» дитина пише/малює свої сильні сторони, які вона отримала завдяки своїй родині. Також «крила» символізують побажання та мрії на майбутнє (в родині).

КРОК 4.

Підведення підсумків (5 хв)

Запропонуйте учням/ученицям скласти разом порадику «Що б ви собі порадили, якби попереду вас чекало тимчасове чи постійне переселення?»

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Компас : посібник з освіти з прав людини за участю молоді / Рада Європи. – 2012 р. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/migration>
2. Anna Weiss-Tuite. Materialienband zum Thema Flucht und Migration. Unterrichtsmaterial des Goethe-Instituts Irland. 2016.
3. Annette Kübler, Gisela Führung. Woher – wohin? Deutschland ein Einwanderungsland. in: Materialmappe von ASET e.V. (Hrsg.): Die Welt in unserer Schule. Berlin 2009.

Додаток 1**РОБОЧИЙ ЛИСТ «СІМЕЙНІ МАРШРУТИ»**

- Ім'я.
- Де народився/-лася?
- Чи переїжджав/-ла раніше? Якщо так, то звідки і куди? Якою була причина переїзду? (Ви жили в іншій країні, місті, районі та/або вулиці?)
- Де народилися люди, які належать до вашої родини? (Наприклад, батьки, бабусі та дідусі).
- Чи є у вашій родині люди, які раніше змінювали своє місце проживання? Хто? Звідки й куди? Чому?

Додаток 2**ЛИСТ ДО РОДИНИ**

Шановні батьки,

Звертаємось до Вас з проханням підтримати ініціативу дослідження Вашою дитиною теми «Міграції в моїй родині». Для нас є дуже цінними Ваша підтримка, знання та досвід. Ми прагнемо показати учнівству, що родинні шляхи можуть бути дуже різними.

Просимо Вас поділитися з дитиною своїми спогадами про зміну місця проживання Вашої родини та пращурів. Також просимо разом з нею заповнити робочий лист «Сімейні маршрути», щоб представити його у класі.

Будемо щиро вдячні за підтримку та співпрацю!

ТЕМА 13. МАЛЕНЬКІ КРОКИ, ЯКІ ЗМІНЮЮТЬ СВІТ

13.1. ВОЛОНТЕРСТВО (☺)

Ключове питання:

Хто може стати волонтером та що для цього потрібно?

Через збройний конфлікт на сході країни розуміння волонтерства набуло військового забарвлення. Втім допомога армії – це лише один приклад з багатоманіття того, що роблять волонтери. Молодій людині варто розуміти, які є можливості волонтерства для неї, де їх шукати та які якості в собі розвинути, щоб реалізуватися як волонтер. Прищеплення волонтерства як цінності в школі – запорука активного та відповідального громадянського суспільства в майбутньому.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- розуміє, що таке волонтерство та статус волонтера; розуміє різницю між волонтером та активістом; орієнтується у різних формах і проявах волонтерської діяльності; розуміє, які умови необхідні для формування активної громадянської позиції;
- розуміє цінність волонтерства як однієї з форм виявлення активної громадянської позиції;
- виявляє бажання брати участь у волонтерських ініціативах.

Ключові поняття та ідеї

Волонтерство, види волонтерства, компетентності волонтера, ініціативи в громаді.

Вік учасників

13–16 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, аркуші А4, аркуші А1, стікери.

Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додатки 1-7).

Загальні зауваження/ рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою

Мета заняття – заохотити учнів спробувати себе в якості волонтера. Варто всіма можливими силами підтримати їх порив, навіть якщо він виглядає не зовсім реалістично. Якщо учні висловлюють думку, що це не для них, вони ще не готові, варто запевнити, що волонтером може стати кожен, у кого є бажання, адже навчитися можна всьому в процесі.

КРОК 1.

Вступне слово вчителя (2 хв)

Будемо говорити сьогодні про волонтерство.

Волонтерство – це добровільне, соціально спрямоване, неприбуткове надання послуг та робіт, яке здійснюється волонтерами безкоштовно. (Визначення варто записати на дошці).

Чи хтось з вас вже має досвід волонтерства? Розкажіть, хто що робив.

На цьому занятті матимемо можливість дізнатися більше про різні приклади волонтерства. Обговоримо, які якості можна розвинути завдяки волонтерству, та подумаємо, як можна розвивати волонтерство в нашій громаді.

КРОК 2.

Ярмарка волонтерства (20 хв)

1. Учитель роздає приклади реальних волонтерських програм (Додаток 1–6) групам учнів (по 4–6 осіб). Альтернативно можна попросити учнів/-ць пошукати свої приклади на платформі «Волонтерство в Україні».
2. Діти знайомляться з прикладами в групах та готуються їх презентувати іншим протягом хвилини. Під час презентації завдання інших – записати, в якій сфері буде організована програма та що має робити волонтер.
3. Після того, як всі мали можливість виступити, учитель запитує та занотовує відповіді на дошці чи фліпчарті:
 - *З якими видами волонтерства ви познайомилися на ярмарку?*
 - *Які види волонтерства ще існують, але поки не згадувались сьогодні?*
 - *Що ще можуть робити волонтери?*
4. Після того, як всі відповіді занотовано, попросіть учнів ще раз глянути на дошку та запитайте:
 - *Чи є якась сфера життя, в якій волонтери допомогти не можуть?*

Під час наведення прикладів спробуйте привести учнів/-ць до думки, що майже у всіх сферах суспільного життя є можливість залучити волонтерів у той чи інший спосіб.

КРОК 3.

Якості волонтера (20 хв)

1. Намалюйте на дошці великий схематичний малюнок людини (Додаток 7). Роздайте учасникам мінімум по 3 стікери (можна 3 різних кольорів, якщо є така можливість).
2. Попросіть учнів/-ць індивідуально написати на одному стікері одну компетентність, якою, на їх думку, має володіти волонтер (базуючись на тих оголошеннях, які вони презентували), та розмістити на малюнку відповідно: мозок – знання, серце – ставлення та цінності, руки/ноги – навички.
3. Після того, як діти приклеїли свої стікери, прочитайте їх на загал; якщо певні твердження є незрозумілими або суперечливими – уточніть та перейдіть до обговорення.
4. Запитайте в учнів:
 - *Які емоції, враження викликає у вас волонтер, якого ми створили?*
 - *Наскільки є можливим володіння волонтером усіма зазначеними компетентностями одночасно?*
 - *Які з них є основними, базовими?*
 - *Чи маєте ви базові компетентності для того, щоб стати волонтером? Які саме?*
 - *Які знання/навички/ставлення хотіли би ви в собі розвинути?*
5. Розкажіть школярам/-кам, що волонтерство, крім допомоги іншим, це ще й гарна нагода чомусь навчитися. Якщо діти ще не відчують себе впевнено в тій чи іншій сфері, але мають бажання розвиватися та допомагати іншим, то волонтерство може стати гарною нагодою. Адже дуже часто організації, які залучають волонтерів, проводять для них безоплатне навчання та менторінг. Волонтерство – чудова перша сходинка кар'єрною драбиною.

КРОК 4.

Волонтерство в нашій громаді (15 хв)

1. Об'єднайте учнів/-ць у групи по 5–6 осіб та попросіть їх запропонувати ідею, де в вашій громаді можна було б організувати волонтерство. Їх завдання – придумати, в якому закладі працював би волонтер та щоб він/вона робили.
2. Попросіть їх занотувати відповіді на ці два питання. Якщо важко щось придумати, запропонуйте учням згадати приклади з «ярмарку».
3. Діти презентують свої ідеї. Учителю їх не критикує, а підкреслює вдалі моменти та пропозиції. Мета – не стільки розібрати ідею з проєктної

точки зору, скільки підтримати ініціативу учнів/-ць долучитися до життя своєї громади.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Подякуйте дітям за активну роботу та запитайте:

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?
- Чи хочете спробувати себе в якості волонтера?
- Яку волонтерську програму ви б обрали для себе?

Заохочуйте їх дізнатися більше про можливості місцевого волонтерства на платформі «Волонтерство в Україні» та міжнародного волонтерства на сайті Європейського корпусу солідарності.

🗨️ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Вступне слово вчителя (2 хв)

Виведіть визначення на екран.

КРОК 2.

Ярмарка волонтерства (20 хв)

Об'єднайте учнів у групи відповідно того застосунку, який використовуєте. Надішліть кожній групі посилання на сторінку з описом волонтерської програми. Запропонуйте учасникам підготувати слайд у спільному застосунку (наприклад, *Google-презентації*) та презентувати свою програму, демонструючи екран для всіх. Поверніть учасників у спільну залу та модеруйте презентацію. Після презентації збирайте відповіді на питання на онлайн дошку (наприклад, *Jambord*).

КРОК 3.

Якості волонтера (20 хв)

Вчитель демонструє екран із зображенням людини та просить учасників занотувати свої відповіді на стікерах, використовуючи онлайн дошку (наприклад, *Miro Board*). Потім вчитель групує відповіді, переносючи стікери, та фасилітує обговорення.

КРОК 4.

Волонтерство в нашій громаді (15 хв)

Об'єднайте учнів/-ць у групи відповідно до можливостей вашого застосунку. Надішліть їм посилання на онлайн-документ, де б вони

могли працювати, а потім презентувати ідею (наприклад, *Jambord*). Поверніть всіх до спільної зали та фасилітуйте обговорення.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Можна почергово виводити питання на екран (для зручності). Було б добре відкрити ще раз сайти зазначених програм та показати можливості наочно.

ІДЕЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ АКТИВНОСТЕЙ ЗА ТЕМОЮ

Пошукайте у вашій громаді організації, які залучають до своєї діяльності волонтерів. Відвідайте їх та дізнайтеся про їх волонтерські програми більше. Якщо немає таких організацій в громаді, познайомтеся з іншими організаціями онлайн та запропонуйте співпрацю.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – Ст. 435.
2. Платформа «Волонтерство в Україні». – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events> (дата звернення: 01.09.2021).
3. Інформаційний центр Еразмус+ Молодь та Європейський корпус солідарності в Україні. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/EPlus.Ukraine/> (дата звернення: 02.09.2021).
4. Фото Додаток 1. – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events/dopomahai-orhanizuvaty-ta-provesty-masshtabne-prybyrannia> (дата звернення: 01.09.2021).
5. Фото Додаток 2. – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events/stan-volonterom-mediaplatformy-gwara-media> (дата звернення: 01.09.2021).
6. Фото Додаток 3. – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events/proiekt-starist-v-radist> (дата звернення: 01.09.2021).
7. Фото Додаток 4. – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events/vidkryti-klitky-volonterskyi-menedzhment> (дата звернення: 01.09.2021).
8. Фото Додаток 5. – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events/volonterstvo-v-ho-turbota-v-dii> (дата звернення: 01.09.2021).
9. Фото Додаток 6. – Режим доступу: <https://platforma.volunteer.country/events/volonter-suprovid-na-marshruti-zboru-produktiv-dlia-ho-tarilka> (дата звернення: 01.09.2021).

ВО ЛОН ТЕРС ТВО

Допомагай організувати та провести масштабне прибирання м. Київ

Додаток 1

t.me/VolunteerCountry

ДОПОМАГАЙ ОРГАНІЗУВАТИ ТА ПРОВЕСТИ МАСШТАБНЕ ПРИБИРАННЯ

18 вересня 2021

Екологія та зоозахист Волонтерство на заходах

Дбаєш про екологію? Ставай волонтером на *World Cleanup Day*.

Громадська організація «Let's Do It Ukraine» вже понад 6 років реалізує регіональні, всеукраїнські та міжнародні проекти у 24 областях України. Цього разу організація проводить акцію «Зробимо Україну чистою разом» до Всесвітнього дня прибирання. Команда події шукає волонтерів, які зможуть допомогти організувати та провести наймасштабніше прибирання.

Які обов'язки будуть у волонтерів?

- розроблення та підтримка сайту;
- фандрейзинг;
- ресурсне забезпечення;
- маркетинг та робота з грантами;
- ММ та інформаційна підтримка;
- допомога на локації події.

Отримай незабутній досвід роботи в громадській організації, класний мерч, знайомство з експертами у різних сферах, навчальну практику і спільноту креативних та ініціативних людей.

- Волонтери, які візьмуть участь в реалізації акції, проходять курс під патронажем школи «Лідера».
- Коли? 18 вересня.
- Де? Вся Україна.

ВОЛОНТЕРСТВО

**Створи свої статті та візуальні матеріали
про іноваційні проєкти України**

Онлайн

t.me/VolunteerCountry

СТАНЬ ВОЛОНТЕРОМ МЕДІАПЛАТФОРМИ «GWARA MEDIA»

3 липня – 30 вересня 2021

- Культура та мистецтво
- Освіта та наука
- Переклади та журналістика
- Інтелектуальне волонтерство
- Онлайн волонтерство

Любиш писати тексти та цікавишся роботою у сфері медіа?

- Медіаплатформа *Gwara Media* висвітлює проблеми та досягнення креативного бізнесу у Харкові, розвиток урбаністики, альтернативної освіти та сучасного мистецтва в Україні. Команда шукає волонтерів, які допоможуть висвітлювати досягнення митців.

Що будуть робити волонтери?

- писати статті про досягнення українських ініціатив;
- створювати візуальні матеріали для публікацій;
- перекладати матеріал та статті;
- допомагати розвивати PR-напрямок організації.

Не пропусти можливість розширити власне портфоліо, дізнатись більше про роботу сучасних медіа та цікавих українських проєктів. Ти також можеш стати частиною талановитої команди та вдосконалити професійні навички.

- Де? Онлайн.

ПРОЕКТ «СТАРІСТЬ В РАДІСТЬ»

2 червня 2020 – 30 вересня 2021, щосуботи
Регулярне волонтерство. Соціальна допомога.

Проект «Старість в радість» реалізується студентами Маріупольського державного університету в партнерстві з ГО «Сенс» та фінансовою підтримкою від БФ «Карітас Маріуполь».

В наш час більшість пенсіонерів покинуті сам-на-сам зі своєю старістю, і тому головна мета нашого проєкту – створити всі умови щоб їх старість була в радість.

Що ми робимо?

- Волонтери відвідуватимуть підопічних з наданням різного вида допомоги: купівля продуктів і приготування їжі, дрібний ремонт, прибирання вдома та у дворі, оплата квитанцій, супровід бенефіціарів, коли це необхідно, та інше.
- Час від часу ми збираємось на чаювання або проводимо різні акції для залучення допомоги нашим бенефіціарам. Спілкування і турбота дасть змогу людям похилого віку відчувати себе більш щасливими і не самотніми.

Як ми працюємо?

- Раз на тиждень групи волонтерів будуть стаціонарно виїжджати за адресами наших бенефіціарів (день і час обговорюється в командах).

Запрошуємо долучитися до нашої команди, якщо ти небайдужий!

Місце проведення

- Маріуполь

Волонтерський менеджмент

ВІДКРИТІ КЛІТКИ. ВОЛОНТЕРСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ.

1 березня 2021 – 1 березня 2022, щодня

- Регулярне волонтерство
- Екологія та зоозахист
- Інтелектуальне волонтерство
- Онлайн волонтерство
- Запрошуємо до команди HR «Відкриті клітки»

Наше завдання – розбудова зоозахисного руху в Україні.

- Ми працюємо над залученням до організації нових волонтерів, їх адаптацією та навчанням. Створюємо локальні групи в найбільших містах України. Проводимо тренінги для активістів інших зоозахисних організацій і популяризуємо волонтерство. Як від нашої роботи залежить добробут тварин?
- Все просто: чим більше людей ми залучимо до зоозахисної діяльності – тим більше тварин буде врятовано!

Що робитимеш у HR-команді:

- Спілкування з новими людьми та залучення їх до організації
- Створення методичних матеріалів та навчальних програм
- Проведення презентацій організації в різних містах
- Проведення вебінарів, лекцій, зустрічей
- Організація тимбілдінгів
- Координація роботи груп
- Співпраця з молодіжними центрами та ГО, Чекаємо саме на тебе!

Додаток 5

ВОЛОНТЕРСТВО В ГО «ТУРБОТА В ДІЇ»

16 березня – 31 грудня 2021, щодня

Вітання!

Ми будемо раді допомозі для:

- програм «Разом» у кризових центрах Львова, обласних ДБСТ (дитячі будинки сімейного типу) та для дітей із кризових сімей області. Мета програм «Разом» – формувати характер, самооцінку і життєстійкість дитини через заняття й ігри (рукоділля, кулінарія, навчальні, командні та спортивні ігри та ін.), які сприяють її особистісному розвитку і дають можливість розвивати навички;
- проведення тренінгів «КРОК» – навчання життєвих навичок для підлітків.

Ми шукаємо:

- соціальних репетиторів з англійської мови, математики, історії та української мови, які готові присвятити 1-2 год./тиждень, щоб допомогти покращити знання із предмета або підготуватися до ЗНО дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, чи дітям із складними життєвими обставинами. Завдяки нашим репетиторам студентка, яка проживає у соціальному гуртожитку, покращила успішність з історії та математики та пройшла конкурс для вступу на наступний курс вузу. Іншій дівчині репетитор допоміг скласти іспити для вступу у Політехнічний університет;
- спеціалістів, які зможуть провести для дітей майстер-клас з рукоділля, кулінарії, бойового мистецтва тощо.

Які переваги волонтерства у «Care in Action – Турбота в Дії»?

Можливість:

- здобути нові навички у спілкуванні з дітьми;
- удосконалити навички роботи в команді;
- проявити свої таланти;
- знайти нових друзів, близьких за життєвими поглядами;
- покращити свої знання іноземних мов (англійської, німецької) через спілкування із носіями мови;
- брати участь у міжнародних обмінах досвідом (для найбільш активних волонтерів та волонтерів – лідерів команд);
- спілкування з іноземними волонтерами;
- отримати офіційний лист-рекомендацію від організації для вашого резюме.

Зменшуємо відходи. Годуємо малозабезпечених.

«Тарілка» – громадська організація, яка збирає у закладах харчування та супермаркетах Львова невикористану їжу та віддає її малозабезпеченим людям.

ВОЛОНТЕР-СУПРОВІД НА МАРШРУТІ ЗБОРУ ПРОДУКТІВ ДЛЯ ГО «ТАРІЛКА»

27 березня – 1 червня 2021, щопонеділка, щовівторка, щосередини, щочетверга, щоп'ятниці та щосуботи

- Регулярне волонтерство
- Екологія та зоозахист

Надійний, небайдужий та активний – знайдись!

Ми в пошуках волонтера-супергероя, який готовий виділити близько 3 годин в день, аби допомогти нашому водію більш оперативно та якісно об'їжджати магазини та забирати продукцію для потребувачих.

Кого ми шукаємо?

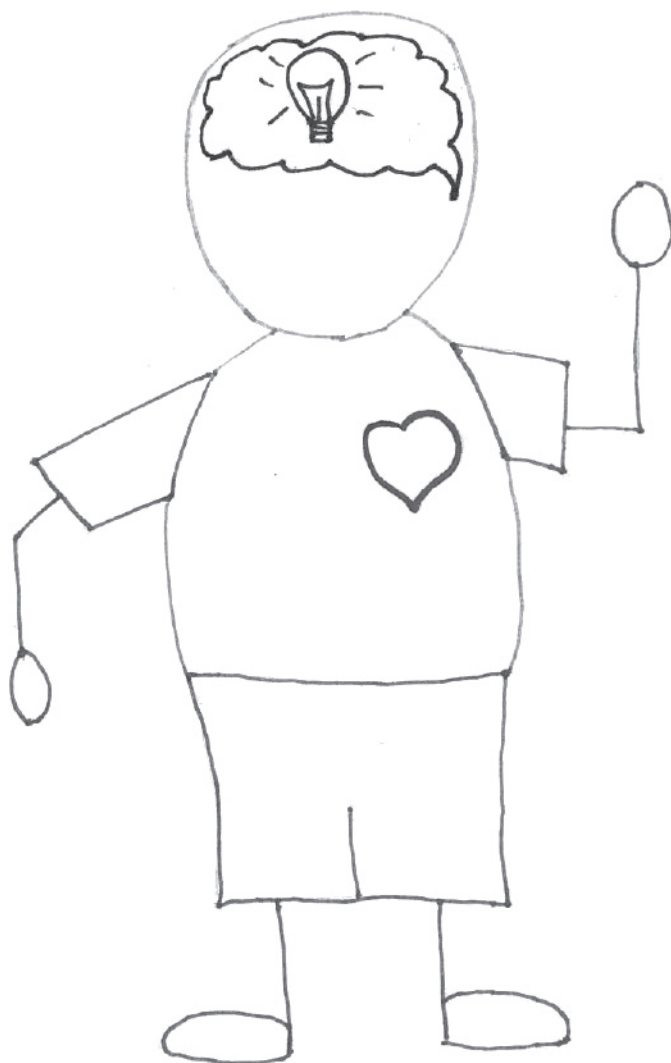
- Все що від вас потрібно – трохи часу та бажання долучитись до важливої місії «Тарілки» (рятувати їжу та годувати тих, хто в потребі).
- Не зайвим для цієї людини буде наявність оперативного гаджета, щоб підказувати водію Тарілкомобіля, куди повернути і де краще зупинитись, а також щоби тримати зв'язок з координаторкою маршруту
- Так, по суті, ми шукаємо людину-компас-дороговказ-штурман-другий пілот

Як відбувається маршрут?

- Щодня, близько 13-14 години Тарілкомобіль виїжджає з Кульпарківської, 158 і прямує до локальних магазинчиків, що напередодні зголосились віддати нам продукцію. Зараз це від 5 до 20 магазинів.
- З усією отриманою їжею водій повертається знову до К158, де на них вже чекає представник громадської організації, що в цей день є отримувачем. Ми дуже потребуємо базу таких суперкрихтинок, адже з Вами маршрут буде значно швидший та безпечніший. Станьте компанією для нашого водія бодай раз в тиждень!

Зголошуйтесь!

Місце проведення: Кульпарківська, 158, Львів

ТЕМА 14. ЯК СПІЛКУВАТИСЯ З ІНШИМИ. НАВИЧКИ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

14.1. ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ключове питання:

Що допомагає нам у спілкуванні?

Ефективне спілкування та комунікація – запорука успіху у будь-якій сфері життя. Ці навички потребують розвитку та вдосконалення через досвід безпосередньої взаємодії з однолітками та аналіз успіхів і помилок в безпечному середовищі.

**Очікувані освітні
результати для
учасників заняття:**

- розуміє та вміє застосовувати техніки ефективної комунікації;
- орієнтується у різних стратегіях та моделях комунікації;
- застосовує різні інструменти та підходи ефективної комунікації;
- розуміє цінність доброзичливого ставлення до інших;
- вміє обирати позитивні стратегії комунікації.

**Ключові поняття
та ідеї**

Спілкування, вербальне, невербальне, ефективна комунікація.

Вік учасників

10–16 років

**Орієнтовна
тривалість заняття**

60 хв

**Підготовка
до заняття
(обладнання
тощо)**

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, аркуші формату А1, стікери, фломастери, малюнок.

Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою Вчитель має створити довірливу атмосферу, де можна помилятися, ділитися невдачами та вчитися на них. Тому важливо сприймати різну поведінку учнів/-ць під час виконання вправ не засуджуючи. Варто наголосити, що ми всі вчимося, тому помилки – це частина процесу.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (5 хв)

Учитель/-ка роздає учням/-цям стікери, і вони пишуть відповіді на запитання:

- *Для чого потрібне спілкування?*

Декілька учнів/-ць зачитують відповіді, і з цих блоків учитель буде міст між двома фігурками, що символізують двох людей, намальованих на папері формату А1.

Вчитель підсумовує, що спілкування є важливою частиною нашого життя. Спілкування – це процес передавання й сприймання інформації за допомогою слів, жестів, мови тіла. Під час спілкування ми повідомляємо певну інформацію, а інші – її сприймають та певним чином реагують.

КРОК 2.

Вербальне і невербальне спілкування (15 хв)

1. Вправа «Відгадай малюнок» (8 хв)

Вчитель готує малюнок. Просить учня/-цю-добровольця бажачого/-чу вийти та показує йому/їй малюнок. Решта класу має здогадатися, що там намальовано, задаючи питання. На питання можна відповідати тільки «так» чи «ні».

Запитання для обговорення:

- *Як вам було виконувати завдання?*
- *Що було легко/складно?*
- *Що допомогло вам виконати завдання?*

Вчитель підсумовує, що під час виконання цієї вправи використовували слова – таке спілкування називається вербальним.

- *Що таке невербальне спілкування, на вашу думку?*

Невербальне спілкування – це спілкування без використання слів, це може бути залучення жестів, жестикуляції, поглядів, мови тіла.

2. Вправа «Коло року» (7 хв)

Учитель просить учнів стати у коло відповідно до дня їх народження. Ті, хто народилися в січні, стають зліва від вчителя, і далі за хронологією. Коло має замкнутися на тих, хто народився в грудні (стануть праворуч). Основне правило цієї вправи – не розмовляти.

Запитання для обговорення:

- *Наскільки легко/складно було виконувати цю вправу, ніж попередню?*
- *Що вам допомогло цього разу?*
- *Який з видів спілкування вам здається легшим?*

КРОК 3.

Слухання і говоріння (міні-лекція вчителя) (5 хв)

Слухання – це психологічний компонент вербальної комунікації, метод декодування і сприймання інформації. Вміння слухати має першочергове значення в людському спілкуванні.

Статистичні дані свідчать, що із загальної кількості часу, який використовується для контактів на роботі і вдома, 9% часу ми пишемо, 16% читаємо, 30% – говоримо, 45% – слухаємо (точніше кажучи, мали б слухати).

Ще одним з найважливіших компонентів спілкування як обміну інформацією є говоріння, тобто вміння промовляти, виголошувати інформацію, будувати речення. Культуру говоріння досліджує спеціальна наука – риторика (теорія красномовства).

Спілкування неможливе тільки при говорінні, хтось має слухати та сприймати інформацію, яка надається. Дехто думає, що слухати – це найпростіша справа. Але слухати треба вміти. Коли ми говоримо – ми хочемо, щоб нас не лише слухали, а й чули. Щоб співрозмовник/-ця був задоволений розмовою, буває достатньо кивка головою, уважного погляду. А неухважне слухання може образити співрозмовника/-цю, зіпсувати настрій.

КРОК 4.

Вправа «розмова» (15 хв)

1. Вчитель пояснює, що зараз вони спробують різні форми спілкування та побачать, як різні обставини впливають на нашу комунікацію.
2. Потім просить учнів/-ць об'єднатися в пари та зайняти зручне місце в просторі (вийти з-за парт). Далі дає інструкції для всіх. Час на кожне завдання – 2 хв

Інструкція:

1. Станьте обличчям одне до одного на відстані 2 метри. Розкажіть один одному, що вам подарували в цьому році на день народження. Потім другий ділиться спогадами.
2. Станьте спинами одне до одного. Перший з вас розказує, як провів літні канікули. Потім міняємося.
3. Станьте обличчям одне до одного, майже торкаючись носами, і по черзі розкажіть, що ви їли сьогодні на сніданок.
4. Станьте обличчям одне до одного на відстані 0,5 метра. Подякуйте за приємне спілкування.

Запитання для обговорення:

- *Наскільки зручно було спілкуватися?*
- *Від чого це залежало?*
- *Як треба спілкуватися, щоб усім було комфортно?*
- *Що необхідно для ефективного спілкування? (Вчитель записує відповіді на дошці).*

Вчитель дякує за пропозиції та запрошує скористатися ними під час наступної вправи.

КРОК 5.

Вправа «Передача інформації» (10 хв)

Вчитель просить 4 учнів вийти в коридор і почекати, коли по черзі їх будуть запрошувати в клас. Вчитель озвучує дітям у класі зміст повідомлення (Додаток 1).

Перший/-а учень/-ця заходить у клас, і вчитель передає йому/їй зміст повідомлення. Коли наступний учень/-ця заходить у клас, цей зміст передає перший учень/-ця і так далі. Коли озвучує зміст повідомлення четвертий учень/-ця, ще раз читається текст оголошення і присутні порівнюють його з фінальним повідомленням.

Запитання для обговорення:

- *Чому перше й останнє повідомлення суттєво відрізняються між собою?*
- *Від чого це залежить?*
- *Що потрібно для того, щоб суть повідомлення передавати повністю?*

КРОК 6.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Продовжіть фрази:

- «Мені сьогодні запам'яталося...»
- «Мені сьогодні сподобалось...»
- «Я сьогодні дізнався про...»

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посібник. – 2-ге видан., випр. і доп. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
2. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посібник. – Харків : НФаУ, 2011. – 132 с.
3. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – Київ : Академвидав, 2008. – 431 с.

ОГОЛОШЕННЯ

10.10.2021 року о 12:00 відбудеться голосування за кандидатів/-ок до Учнівської Ради нашої школи. Старости 8–10 класів запрошуються до виборчої комісії для проведення голосування та підрахунку голосів. Кандидат чи кандидатка, що набере більшість голосів на виборах, стане головою Учнівської Ради. Результати голосування будуть вивішені в цей день до 18:00 біля кабінету директора.

Актив школи

14.2. ОСНОВИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ключове питання:

Як говорити не провокуючи конфлікт?

Вміння відрізнити судження від фактів, говорити безоціночно, формулювати «я-твердження» – це запорука зменшенню конфліктів у житті молоді людини. Навчитись цьому важливо в молодому віці, для того щоб виробити звичку користуватися цими техніками в своєму повсякденному житті.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:	<ul style="list-style-type: none">● розуміє та вміє застосовувати техніки ефективної комунікації;● орієнтується у різних стратегіях та моделях комунікації;● застосовує різні інструменти та підходи ефективної комунікації;● розуміє цінність доброзичливого ставлення до інших;● вміє обирати позитивні стратегії комунікації
Ключові поняття та ідеї	Спілкування, «я-твердження», судження, безоціночне спілкування.
Вік учасників	13–16 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Підготовка столів та стільців для роботи в групах, ручки, папір. Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1, 2).
Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	Зміст цього заняття розраховано на дітей, які вже мали нагоду дізнатися, що таке ефективне спілкування, і для них ця тема не нова. Було б добре, якби вчитель/-ка напередодні проведення заняття спробував/-ла самостійно також виконати завдання, щоб побачити, в яких моментах учні/-ці потребуватимуть підтримки педагога.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (5 хв)

1. Учитель вітається з дітьми та пояснює, що вони продовжать удосконалювати навички спілкування. У спілкуванні важливо рівною мірою і те, яку інформацію надають, і те, як її сприймають. Спробуємо це зараз потренувати.
2. Учні/-ці стають в пари один навпроти одного. Важливо, щоб у них був певний простір для руху. Один стає Актором, інший Дзеркалом. Актор робить різні рухи, завдання Дзеркала – повторювати рухи в дзеркальному відображенні. Через хвилину діти міняються ролями. Тепер Дзеркало стає Актором.
3. Запитання для обговорення:
 - *Як вам було в ролі Актора? А в ролі Дзеркала?*
 - *Що було найважче?*
 - *Після виконання цього завдання що б ви порадили своїм друзям, які робили б це вперше? На що їм варто звертати увагу?*

КРОК 2.

Спостереження/судження (15 хв)

1. Вчитель зазначає, що для ефективного спілкування важливо, щоб наше повідомлення передавало інформацію неупереджено та без оцінки.
 - *Чи було таке, що до вас звертались упереджено та давали оцінку вашим вчинкам? Поділіться прикладами.*

Якщо приклади важко знайти, можете запропонувати такі:

Ти ніколи не робиш домашні завдання.

Ти постійно бігаєш по коридору, як навіжений.

Це таке невігластво – сидіти в телефоні під час уроку!

Чому ти ніколи мене не слухаєш?!

- *Як ви почувались, коли до вас так звертались?*
 - *Як це впливало на процес спілкування з цією людиною?*
2. Повідомлення, які містять оцінку нашим діям, та узагальнення зазвичай сприймаються як критика, навіть якщо мали на меті щось добре. Важливо навчитися формулювати твердження, виокремлюючи спостереження від оцінки. Давайте спробуємо:

Приклади спостережень, змішаних з оцінкою:	Приклади спостережень, відокремлених від оцінки
Петро постійно грається в телефоні	Кожного разу, коли я бачу Петра з телефоном, він грає у гру
Ти розізлив учительку своєю відповіддю	Учителька замовчала, а потім почала говорити голосніше – після того, як ти назвав неправильно назву твору, який треба було прочитати на сьогодні.
Марійка не вміє вирішувати рівняння	Я ніколи не бачила, щоб Марійка вирішувала рівняння біля дошки без допомоги вчителя або інших учнів/-ць.

Роздайте завдання (Додаток 1) учням у тих самих парах та попросіть їх переформулювати твердження, відокремлюючи спостереження від оцінки. Перевіряючи, звертайте увагу на узагальнення. Їх не має бути.

КРОК 3.

Я-висловлювання (20 хв)

1. Ми вже пересвідчили, що спілкування має певні «секретики». Продовжуємо знайомитися з ними далі. Ось ще один – «Я-висловлювання».

Коли ми формулюємо певне твердження без узагальнень і оцінки та говоримо це зі своєї позиції (те, що я бачу/чую/сприймаю), то повідомлення сприймається більш м'яко. Адже те, що я бачу, може бути не повною картиною, і це не завжди так, бо я не спостерігаю за певним об'єктом цілодобово.

Тобто людина, яка говорить від свого «я», дає нам зрозуміти:

- що це тільки її думка (кожна людина має право на власну думку);
- це може бути не вся правда (адже ми не можемо постійно за чимось спостерігати);
- людина може помилятися (адже це властиво кожному з нас).

Формула «Я-твердження»

КОЛИ...	описати ситуацію чи поведінку, яка викликає негативні переживання
Я ПОЧУВАЮСЯ...	висловити власні емоції та переживання з приводу ситуації
ТОМУ ЩО...	висловити власні потреби, інтереси
ОСЬ ЧОМУ Я ХОЧУ/БАЖАЮ....	описати бажані зміни, запропонувати варіант вирішення ситуації

2. Об'єднайте дітей у групи по 4–5 осіб та попросіть їх сформулювати «я-твердження» для ситуації, яку вони отримують (Додаток 2), користуючись формулою.
Після завершення, кожна група презентує свій результат, інші групи звіряють, чи всі елементи формули застосовані.
3. Запитання для обговорення:
 - *Які у вас враження?*
 - *Що було складно? А що вдалося?*
 - *Наскільки вам сподобалася ця техніка?*
 - *Як ви будете її застосовувати?*

КРОК 4.

Правила спілкування – завершення (15 хв)

1. Подякуйте учням/-цям за активну роботу та запропонуйте підсумувати сьогоднішнє заняття, написавши правила спілкування для самих себе. Попросіть їх об'єднатися в групи по 3–4 учні/-ці та запропонувати від групи мінімум по 1 правило.
2. Після завершення кожна група презентує 1 правило по черзі. Якщо ідея повторюється і в інших групах, то вони можуть одразу запропонувати доповнення. Коли перше коло пройдено, то знову по черзі озвучуємо по 1 правило, які ще не озвучені, до тих пір, поки всі правила будуть представлені.

(((о)) РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (5 хв)

Для виконання цієї вправи необхідно, щоб у всіх учнів була можливість увімкнути камеру. Запросіть їх у окремі віртуальні кімнати по двоє та попросіть виконати вправу з увімкненими камерами. Дайте нагадування про час та зміну ролей. Потім поверніть всіх до загальної кімнати та проведіть обговорення.

КРОК 2.

Спостереження/судження (15 хв)

Виведіть на екран приклади. Створіть спільний документ (наприклад, *Google Презентація* або *Jamboard*), у кожній парі буде своя дошка, на якій можна писати. Потім продемонструйте одна за одною дошки груп, перевіряючи результати.

КРОК 3.

Я-висловлювання (20 хв)

Виведіть Формулу на екран, пояснюючи матеріал. Відправте учнів/-ць у віртуальні кімнати для роботи в групах. Надішліть кожній групі посилання на їх онлайн-документ з ситуацією та місцем для написання твердження. Демонструйте документи груп при презентації.

КРОК 4.

Правила спілкування – завершення (15 хв)

Працюйте на спільній онлайн-дошці (наприклад, *Jambord* або *Miro Board*). Це дасть можливість побачити та спільно згрупувати правила.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Розенберг М. Ненасильницьке спілкування: мова життя / М. Б. Розенберг; пер. з англ. О. І. Олійник. – Харків : Вид-во «Ранок», 2020. – 256 с.
2. Гарт Сура. Клас без провини: інструменти для розв'язання конфліктів і сприяння розвитку міжособистісного інтелекту / С. Гарт, В. К. Годсон ; пер. з англ. О. І. Олійник. – Харків : Ранок, 2020. – 256 с.

Приклади спостережень, змішаних з оцінкою:	Приклади спостережень, відокремлених від оцінки
Моя вчителька – чуйна людина	
Юрко завжди гризе нігті	
Марк засмутив батьків немитим посудом	

Додаток 2

1. Ваш молодший брат постійно бере ручки та олівці з вашого робочого столу, розкидає їх усюди, вам доводиться кожен раз шукати їх по кімнаті. Ви хочете, щоб ваш брат став охайнішим та сам повертав олівці та ручки на місце після користування.
2. Ви домовилися з сусідом по парті, що ви носите підручники з мови та літератури, а він – з математики та історії. Ви принесли підручники, а ваш однокласник – ні. Сьогодні на уроці математики вчителька дала самостійну роботу по підручнику. Ви його не мали, тому почали домовлятися позичити підручник в однокласників з іншої парті. Вчителька почула шум та зробила вам зауваження, попередивши, що не буде терпіти перемовини та списування під час самостійної. Вам важливо, щоб про Вас думали добре, особливо вчителі. Ви хочете з'ясувати цю ситуацію з сусідом по парті та попередити виникнення подібних ситуацій у майбутньому.
3. Ваша знайома вже вкотре запізнилася на зустріч, пояснюючи своє запізнення кожен раз чимось новим: вклала волосся, годувала молодшого брата, зламала підбори. Ви, щоб прийти вчасно, відмовилися від обіду та недоробили уроки. Вас дуже злить, що ваша знайома вкотре повелася безвідповідально, навіть не попередивши про своє запізнення по телефону. Ви хочете, щоб вона зрозуміла, скільки зусиль Ви доклали для того, щоб прийти вчасно. Вам також хотілося б, щоб наступного разу, якщо трапиться непередбачувана ситуація, подружка повідомила про затримку.
4. Ви гарно малюєте. Тому педагог-організатор часто підходить до вас та просить намалювати плакат до шкільного заходу напередодні ввечері. Ось і сьогодні вона підійшла і попросила намалювати листівку-плакат до Ювілею школи. Ви любите малювати та допомагати школі, але маєте контрольну наступного дня, до якої треба підготуватися.
5. Мама називає вас вдома милим пестливим ім'ям. Воно вам подобається. Однак коли мама приходить до школи і звертається до вас цим ім'ям перед однокласниками, ви соромитесь. Вам би хотілося виглядати старшим та більш серйозним в очах однолітків.

ТЕМА 15. ЦІ «ВАЖКІ» ДОРΟΣЛІ

15.1 КОНФЛІКТ ПОКОЛІНЬ ТА ЯК ЙОГО ВИРІШИТИ

Ключове питання:

Чому батьки та діти конфліктують і як знайти порозуміння між ними для ефективного, толерантного спілкування.

Проблема «батьків і дітей» – це одвічна проблема, що виникає перед людьми різних поколінь. Кожне покоління живе в свій час, а «часи не вибирають, в них живуть і вмирають». Тому у кожного покоління є своя система поглядів і цінностей, дуже важлива для нього, і цю систему цінностей кожне покоління готове відстоювати. Чи можливо вирішити цю проблему назавжди? Навряд. Чи можливо згладити гострі кути у стосунках батьків і дітей? Так. Треба навчити себе ставати на місце протилежної сторони, треба слухати, говорити, чути й поважати, враховувати, що в кожного свої явні й приховані цілі, цінності. Та є й спільні – це щасливі очі дитини, це здорові батьки, це радість спілкування, розуміння, це відчуття підтримки і духовної спільності.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- цінує родину, батьківську любов та турботу;
- усвідомлює особисте значення в родинних стосунках;
- аналізує життєві конфліктні ситуації з батьками;
- аналізує конкретні конфліктні ситуації та пропонує шляхи їхнього подолання;
- володіє різними навичками керування конфліктом у родині;
- критично аналізує ціннісні та вікові особливості різних груп у спілкуванні.

Ключові поняття та ідеї

Теорія поколінь, стилі виховання, способи вирішення конфлікту.

Вік учасників

12–16 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття
(обладнання тощо)

Комп'ютер/ноутбук, проєктор, екран або СМАРТ-дошка.

Фліпчарт з папером, маркери, список учасників, аркуші А4 на кожного учасника, кольоровий скотч, таблички «так», «ні», «не знаю».

Роздатковий матеріал:

Визначення на кожного учасника/цю – (Додаток 1)

Тестовий опис теорії поколінь для вправи ІНСЕРТ (Додаток 2).

Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою

Потрібно врахувати, що знайомство з теорією поколінь може потребувати більше часу через швидкість читання дітей.

Обов'язково поцікавтесь у класного керівника соціальним статусом дітей; якщо є діти-сироти, чи позбавлені батьківського піклування, говоріть не лише про батьків, а й про опікунів.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (10 хв)

Варіант 1

1. Вчитель просить учнів/учениць назвати ім'я члена родини на якого вони схожі.

Обговорення:

- *Чи важко вам було згадати, на кого ви схожі?*
- *Як ви думаєте, спираючись на попереднє завдання, яка тема нашого заняття?*

Варіант 2. Вправа «Мої батьки/опікуни про мене б сказали».

1. Учні/учениці називають власне ім'я і члена/членкині та продовжують речення: «Мої батьки/опікуни про мене б сказали...»

Обговорення:

- *Чому, на вашу думку, могла прозвучати саме така фраза?*
- *Чи легко вам було виконувати це завдання?*
- *Як ви думаєте, спираючись на попередню вправу, яка тема нашого заняття?*

КРОК 2 (15 хв)

Варіант 1

1. Вчитель пояснює учням/ученицям зміст теорії поколінь (Додаток 1).
2. Обговорення відбувається шляхом «голосування ногами». Запропонуйте учням і ученицям дати відповідь на запитання «Так», «Ні», «Не знаю» і зайняти відповідне місце у просторі.

Обговорення:

- Чи знали ви про існування теорії поколінь?
- Чи згодні ви, що вам, відповідно теорії, притаманна характеристика «Діти Інтернету»?
- Чи згодні ви, що вашим батькам притаманне позитивне мислення?
- Чи погоджуєтесь ви з тим, що дорослі «важкі»?

Варіант 2. Вправа «ІНСЕРТ»

1. Попередньо об'єднайте учнів/учениць в чотири групи за порами року. Для збереження часу підготуйте роздатковий матеріал на кожну групу окремо (Додаток 2).
2. Завдання для груп: познайомитися з теоретичною інформацією про певне покоління – Бебі-бумерів, покоління X, Y, Z. Таким чином група «Зима» опрацюватиме матеріали про покоління бебі-бумерів, «Весна» – покоління X, «Літо» – покоління Y, «Осінь» – покоління Z.

Під час роботи з текстом використовувати запропоновану таблицю (Додаток 2).

Обговорення:

- Чому, на вашу думку, між поколіннями виникають конфлікти?

Вчитель підсумовує, що причинами конфлікту є не різний життєвий досвід, індивідуальні якості й цінності, а інтереси учасників конфлікту.

КРОК 3.

Стратегії виходу з конфлікту (15 хв)

1. Вчитель пропонує учням/ученицям переглянути відео «5 способів вирішення конфлікту»¹ (тривалість 5 хв 37 с). Також можна використати матеріал для міні-лекції (Додаток 3).

Обговорення:

- *Який, на вашу думку, найпоширеніший стиль виходу з конфлікту? Чому?*
- *Який стиль враховує інтереси обох сторін?*
- *Чому при вирішенні конфліктів мирним шляхом важливо враховувати інтереси обох сторін?*

КРОК 4. (15 хв)

1. Вчитель об'єднує дітей у малі групи й визначає завдання:
 - Проаналізуйте конфліктну ситуацію з батьками, яка сталася у вас за останні 10 днів. Оберіть із запропонованих в групі ситуацій одну. Напишіть на листі А4, яким чином, з огляду на один із згаданих п'яти стилів, конфлікт було вирішено.
 - Запропонуйте додаткові варіанти вирішення наведеного конфлікту. Презентуйте на загал.

Обговорення:

- *Чи можете ви запропонувати більше одного варіанту вирішення?*
- *Який стиль враховує інтереси обох сторін?*

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Вчитель пропонує учням/ученицям надати відповідь на ключове запитання:

- *Чому батьки та діти конфліктують та як знайти порозуміння між ними для ефективного толерантного спілкування.*

¹ Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?v=-Ev3grNNHko>

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відео «Топ 5 Лайфхаків, щоб вирішити конфлікт. Ти маєш це знати! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=-Ev3grNNHko> (дата звернення: 19.07.2021).
2. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – Київ, 2018. – 140 с.
3. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, корисно : програма та метод. рекомендації [редактори-укладачі: О. В. Аніщенко, М. А. Араджіоні, А. І. Гусєв, В. І. Потапова]. – Київ : Прометей, 2019. – 544 с. : іл.. – Англ., рос., укр.
4. Особливості сучасного покоління учнів і студентів в умовах розвитку цифрового суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2020_9_14.

Додаток 1

ЯК ВИНИКЛА ТЕОРІЯ ПОКОЛІНЬ

Книга «Покоління» американських вчених Нейла Хоува (Neil Howe) та Вільяма Штрауса (William Strauss) вийшла у 1991 році. Її основна теорія полягає у тому, що кожні 20–25 років у світі відбувається зміна поколінь. Людей всередині одного покоління об'єднують спільні цінності, особливості поведінки й звички. Ми цих цінностей не помічаємо, але саме вони багато в чому визначають нашу поведінку: як ми спілкуємося, як вирішуємо конфлікти і будуємо команди, як розвиваємося, що і як купуємо, що нас мотивує, як ставимо цілі і управляємо людьми.

Теорію поколінь сьогодні широко використовують маркетологи, соціологи та економісти, психологи, управлінці. Адже розгадавши таємницю відмінностей поколінь можна знайти ключик до представників різного віку.

Додаток 2

БЕБІ-БУМЕРИ (1943–1963)

Цінності, особливості: ідеалізм, оптимізм, молодість, здоров'я, робота, залученість, імідж, особиста винагорода і статус, ностальгія, сім'я, орієнтація на команду, праця, грамота, медаль.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь:

- Вислухайте до кінця (розмова може бути довгою)
- Буде багато запитань
- Потрібні аргументи, щоб переконати.

ПОКОЛІННЯ X (1963–1983) «ШВИДШЕ, ВИЩЕ, СИЛЬНІШЕ»

Цінності, особливості: самостійність, зміни, вибір, надія на себе, індивідуалізм, виживання, навчання протягом всього життя, прагматизм, рівноправність, свобода, споживання, різкі, люблять командувати, чекають від інших самостійності.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь:

- Не перебивайте
- Нейтральна інтонація
- Конкретне запитання – конкретна відповідь
- При розмові з ними заборонено використовувати такі слова як «ні», «не можливо», – завжди пропонувати їм якесь рішення.

ПОКОЛІННЯ Y (1983–2003) DIGITAL IMMIGRANTS

Цінності, особливості: зміни, оптимізм, жити сьогоднішнім днем, комунікабельність, впевненість в собі, різноманітність, підпорядкування, мораль, негайна винагорода, громадянська свідомість, досягнення, наївність, профі у техніці, креативність, їм важливо бути собою разом із командою («*Не важливо, скільки я коштую, важливо – скільки мені потрібно*»), життя – це свято.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь:

- Зрозумійте їх
- Давайте зворотній зв'язок
- Хваліть
- Дозвольте їм швидше рости

ПОКОЛІННЯ Z (2003–2023) DIGITAL NATIVES

Цінності, особливості: відданість, дотримання правил, закон і порядок, жертвовність, честь, терпіння, економність, підприємницькі якості, тривалість уваги 8 секунд, самостійні у побуті, люблять готувати, досвідчені споживачі, економічно грамотні, зрілі та здатні до самоконтролю, хочуть отримати освіту та знання, їм не все одно, реалісти, дивляться у майбутнє.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь:

- Постійно використовуйте зображення для привертання їхньої уваги (саме для них були придумані *emoji* та стікери)
- Говоріть як із дорослими, навіть на глобальні теми
- Враховуйте, що в них є своя думка і право впливати на сімейні рішення
- Розвивайте в них дух підприємництва
- Залучайте до вирішення соціальних проблем, благодійності
- Заохочуйте в них допитливість.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ МІНІ-ЛЕКЦІЇ

Стратегії поведінки, які обирають учасники конфлікту, відрізняються залежно від їхньої орієнтації на досягнення власних цілей та/або орієнтації на цілі партнера. Існує п'ять основних стилів вирішення конфлікту. В основі їх лежить система, що називається методом Томаса-Кілмена (метод розроблено Кеннетом У. Томасом та Ральфом Х. Кілменом у 1972 році).

Розглянемо їх:

1. **Конкуренція:** одна сторона домінує, інша втрачає.
2. **Пристосування:** домінує інша сторона.
3. **Ухилення:** обидві сторони відмовляються від своїх цілей (на певний час).
4. **Компроміс:** обидві сторони від чогось відмовляються, а щось здобувають.
5. **Співпраця/співробітництво:** ситуація визначається по-новому; обидві сторони здобувають більше, ніж втрачають.

ТЕМА 16. ЛЮДИ З ІНВАЛІДНІСТЮ СЕРЕД НАС

16.1. ІНВАЛІДНІСТЬ. ІНКЛЮЗІЯ

Ключове питання:

Чому одним із чинників визначення демократичності суспільства є ставлення до людей з інвалідністю та людей «третього» віку?

Інклюзія – процес включення всіх громадян в соціумі. І насамперед тих, що мають труднощі у фізичному чи розумовому розвитку. Він передбачає розроблення і застосування тих методів, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь суспільному житті.

Інклюзія – це процес реального включення осіб з інвалідністю в активне суспільне життя.

Інклюзивність суспільства вказує на його розвиток.

Інклюзія в освіті, які інші види інклюзії, зокрема соціальна – процес двосторонній, оскільки передбачає взаємне збагачення соціального досвіду дітей, розширює можливості для засвоєння ними гуманістичних цінностей, формування у школярів таких рис, як чуйність, товариськість, толерантність.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- пояснює поняття «інвалідність», «малорухливість»;
- розуміє потреби людей з інвалідністю та маломобільних груп населення;
- усвідомлює, що всі люди різні, але рівні у своїх правах і свободах;
- наводить життєві приклади соціальної інклюзії;
- визначає фізичні, психологічні, мовні та інші бар'єри, що перешкоджають активній участі осіб з інвалідністю в суспільному житті;
- висловлює думку щодо можливих джерел, ресурсів, шляхів подолання проблем людей з інвалідністю;
- допомагає інтегруватися людям з інвалідністю в суспільстві

Ключові поняття та ідеї	Інвалідність, людина з інвалідністю, маломобільні групи
Вік учасників	12–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Проектор, ноутбук, мультимедійний комплекс Фліпчарт з блоком, маркери Матеріал для проведення вправ (відповідно обраній вправі), роздруківки Додатків
Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою	Питання, що розглядаються в темі заняття, є чутливими на емпатійному рівні. Перед проведенням заняття (особливо частини 1) зверніть увагу на наявність в класі/групі дітей з інвалідністю або наявність у дітей батьків чи родичів, що мають інвалідність. Також рекомендовано звернути увагу на необхідність дотримання правил з техніки безпеки під час виконання практичних вправ.

КРОК 1.

Що таке інвалідність та інклюзія (15 хв)

1. Запропонуйте учням/-цям переглянути відео «Каструлька Анатолія» (тривалість 5 хв 28 с)¹.
2. Обговорення:
 - Які емоції/почуття викликав мультфільм?
 - Про що, на вашу думку, цей мультфільм?
 - Що автор намагався показати? До чого привернути увагу?
 - Що символізує «каструлька»?
 - Як цей мультфільм пов'язаний з темою заняття? Чому?
3. Коментар учителя/-ки про те, що таке інвалідність та інклюзія, як вони пов'язані між собою в сучасному суспільстві (додаткова інформація в Додатку 1).

КРОК 2.

Вправа «Відчуття» (25 хв)

1. Вчитель/-ка пропонує спробувати доторкнутися, «зазирнути» в світ людей з інвалідністю. Після чого, за наявних можливостей, проводить одну вправу з Додатку 2.

¹ Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?v=kF-p-8gTzpg>

2. Обговорення:
 - *З якими обмеженнями та потребами ви зіштовхнулися під час виконання вправи?*
 - *Що має робити держава, щоб забезпечити рівні права людей з інвалідністю?*
 - *Що має робити суспільство, щоб люди з інвалідністю почували себе в подібних ситуаціях комфортно?*
3. Підкресліть, що першим та фундаментальним принципом руйнування бар'єрів є використання недискримінаційної лексики не тільки в межах школи, а й у повсякденному житті. Мова транслює світогляд, а отже може сприяти формуванню і поглибленню стереотипів, збільшувати ймовірність випадків дискримінації. Критично важливо, щоб ми не транслювали дискримінаційні думки та використовували мову, яка нікого не ображає (додаткова інформація для вчителя/-ки в Додатку 3).

КРОК 3.

Універсальний дизайн (25 хв)

1. Вчитель/-ка пропонує розглянути зображення (Додаток 4) й обговорити:
 - *Що зображено на малюнку?*
 - *Що автор хотів показати/пояснити цим порівнянням?*
 - *Яке із зображень забезпечує інклюзивний підхід та недискримінацію по відношенню до різних груп? Чому?*
2. Вчитель/-ка зазначає, що існує термін «маломобільні групи населення» – люди, що відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або під час орієнтуванні в просторі.
3. Запитайте в учнівства, хто належить до маломобільних груп населення. Запишіть на фліпчарті відповіді, за потреби доповніть список.

Можливі варіанти:

- Люди з інвалідністю
 - Вагітні жінки
 - Батьки з дитячими візочками
 - Люди старшого віку
 - Особи з якимись тимчасовими фізичними порушеннями здоров'я
 - Діти молодшого віку
4. Поясніть, що суспільство ще у минулому столітті зрозуміло необхідність пристосування навколишнього простору та необхідних для використання предметів для маломобільних груп. Так поступово виникло поняття «універсальний дизайн».

5. Об'єднайте учнів/-иць у групи. Запропонуйте їм обговорити, як вони розуміють поняття «універсальний дизайн» (1–2 хв). Доповніть їх відповіді за потреби (Додаток 5).
6. Роздайте групам по одній картці (Додаток 6). Попросіть їх у групах обговорити та пояснити, що потрібно зробити, аби запропонований на картці предмет відповідав вимогам універсального дизайну.
7. Після обговорення запропонуйте представникам/-цям груп озвучити результати роботи. За необхідністю прокоментуйте відповіді.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (5 хв)

- *Що було цінним/важливим у сьогоднішньому занятті?*
- *Хто і чому має приділяти додаткову увагу людям з інвалідністю?*
- *Які «вигоди» отримує суспільство, коли піклується про реальне забезпечення рівності щодо реалізації прав та можливостей людей з інвалідністю?*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відео «Каструлька Анатолія». – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=kF-p-8gTzpg> (дата звернення – 10.12.2021).
2. Дизайн для всіх! Веб-сайт «Універсальний дизайн».- Режим доступу: <https://ud.org.ua/> (дата звернення: 10.12.2021).
3. Жупанова О. Як говорити з дітьми про інвалідність. – Режим доступу: <https://osvitanova.com.ua/posts/2225-yak-hovoryty-z-ditmy-pro-invalidnist> (дата звернення: 10.12.2021).
4. Інвалідність та суспільство : навч.-метод. посібник / За заг. ред. Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. / кол. авт.: Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. – Київ, 2012. – 216 с.
5. Особливі діти в умовах загальноосвітньої школи (досвід закладів освіти Дніпровського району м. Києва) : практич.-метод. посібник / упоряд. Сидоренко Н. А. – Київ : РНМЦ Дніпровського району, 2015. – 64 с.
6. Чому доступність є важливою? – Режим доступу: <https://ud.org.ua/biblioteka/books/187-broshura-chomu-dostupnist-e-vazhlivoyu> (дата звернення: 11.07.2021).
7. Ясеновська М. Що таке інклюзія і навіщо вона потрібна кожному // ZMINA, 23 вересня 2019 р. – Режим доступу: <https://zmina.info/columns/shho-take-inklyuziya/> (дата звернення: 10.12.2021).

ІДЕЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ АКТИВНОСТЕЙ:

- Розгляньте, наскільки ваш заклад освіти та територія навколо нього відповідають принципам та вимогам «універсального дизайну».
- Організуйте флешмоб або іншу кампанію для привернення уваги спільноти до забезпечення інклюзивного простору у вашому населеному пункті.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ/-КИ

Інвалідність – це коли людина не може робити певні речі, які можемо робити ми з тобою. Наприклад, людина з дитячим церебральним паралічем не може ходити (або їй дуже важко) чи бігати. Тому їй потрібен візок, щоб пересуватись. Людина зі слабким слухом дуже погано чує всі звуки, мову, музику. Людині з аутизмом важко спілкуватися з іншими людьми і знаходити друзів. Інвалідність може бути різною. Буває явна – коли її видно. Наприклад, якщо в дитини дитячий церебральний параліч. Або неявна – коли інвалідність не видно одразу. Наприклад, це аутизм. Діти з аутизмом виглядають так само, як і діти без. Але вони мають свою особливу поведінку. Можуть сильно засмутитись і голосно це проявляти. Або їх дратує, коли навколо багато шуму. Це не означає, що вони невиховані. Просто їм буває важче себе контролювати.

Часто інвалідність виникає як випадок, який неможливо передбачити. «Інвалідність» – соціальне явище, а не медична проблема особи.

Такий підхід – ознака демократичного, побудованого на гуманістичних позиціях та цінностях суспільства, що досягло високого рівня духовного і культурного розвитку.

Діти з інвалідністю граються в ті ж самі ігри, що й діти без інвалідності. Так само люблять Лего, ляльки, футбол або ігри на планшеті. Через інвалідність їм може бути складно робити деякі речі. Або це може займати більше часу. Але їм не потрібні спеціальні ігри та спеціальні іграшки.

Бачити перш за все дитину, а не інвалідність – це не означає, що ми маємо ігнорувати її особливості. Мама таких дітей кажуть, що засмучує як надмірна увага до особливостей дитини, так і намагання зробити вигляд, що особливості не помічають (якщо вони дуже явні).

Жити з інвалідністю – складно. Багато речей, на які ми навіть не звертаємо уваги, таким людям даються нелегко.

Але ми маємо відрізнати жалість від підтримки. Жалість робить людину, яку ми жаліємо, маленькою і беззахисною в наших очах, і в очах оточуючих. Підтримка ж – це розмова на рівних.

Не потрібно винаходити якусь особливу поведінку. Достатньо звичайного спілкування «як завжди».

Речі, про які ми мало знаємо, можуть нас бентежити або лякати. Тому важливо дізнаватись більше про людей з інвалідністю.

Інвалідність буває не тільки фізичною, відповідно і бар'єри існують не тільки у навколишньому середовищі. Бувають також:

- ментальні бар'єри – стереотипи і судження щодо людей з інвалідністю;
- інституційні бар'єри, пов'язані із законами та політикою;
- економічні бар'єри;
- обмеження в інформації та комунікації.

Українська школа також, на жаль, має бар'єри, які ускладнюють життя дітям з інвалідністю. Щоб нівелювати нерівність, хороший учитель повинен знайти індивідуальний підхід до кожного школяра – у тому числі до учня з інвалідністю.

Інклюзія (від англ. *inclusion* – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі. Потребу збільшення участі відчувають насамперед ті, хто має фізичні чи ментальні порушення. Цей процес передбачає розроблення і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь у суспільному житті. Поняття інклюзії близьке за значенням до поняття «інтеграція» та протилежне до «сегрегація». При інклюзії всі зацікавлені сторони повинні брати активну участь для отримання бажаного результату.

Термін «інклюзія» з'явився через необхідність залучення людей з інвалідністю до суспільного життя. Він закріплений у Конвенції ООН про права людей з інвалідністю. Але інклюзії можуть потребувати не лише люди з інвалідністю, а й будь-яка людина в певних життєвих ситуаціях.

Вважається, що в будь-якому суспільстві людей з інвалідністю в середньому 10%. За даними Міністерства соціальної політики, в Україні – 2,6 млн людей з інвалідністю. Це 6% усього населення. Із них – 168 280 дітей. Дані Всесвітньої організації охорони здоров'я вказують, що у нас 6,7 млн (15%) таких громадян. 0,9–1,8 млн людей інвалідність суттєво заважає в житті.

Інвалідність – це соціальний конструкт, це не індивідуальна проблема, а наслідок неправильної організації суспільства. Для людини з інвалідністю інклюзія – це організація життя суспільства без бар'єрів або усунення наявних.

Суспільство створює бар'єри, що не дозволяють людині повноцінно брати участь у соціальному житті та реалізовувати свої базові потреби, бо воно не думало про людей з інвалідністю і про те, що можна розбудувати простір та комунікацію без бар'єрів. Ми зводимо будівлі, непристосовані для людей, які пересуваються на візку. Ми орієнтуємося переважно на візуальну інформацію, запровадили звукові сигнали, які кажуть нам, що щось сталось. Тож головне завдання суспільства – розбудувати такий простір, а не щоб людина пристосовувалася до нього².

² Ясеновська М. Що таке інклюзія і навіщо вона потрібна кожному // ZMINA, 23 вересня 2019 р. – Режим доступу: <https://zmina.info/columns/shho-take-inklyuziya/>

Концепція соціального підходу виходить з того, що поняття норми переглянуто в сучасному світі. Норми як такої немає. Будь-яка людина – це норма. А отже, завдання суспільства – прийняти цю норму й адаптувати в себе, щоб людина почувала себе комфортно і була залученою в соціальне життя³.

«Соціальна інклюзія» – це процес, спрямований на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального виключення, можливостей та ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, досягти рівня життя та добробуту відповідно до стандартів якості життя. Дії держав відповідно до принципів соціальної інклюзії мають забезпечувати людям ширші можливості для участі у підготовці та прийнятті рішень, що їх стосуються, а також реалізації їх основних прав.

³ Там само.

Вправа А. «Повна тиша»

Мета:	Надати можливість дітям пережити досвід обмеження в отриманні інформації за допомогою слуху.
Обладнання:	Навушники.
Слова вчителя:	Це всього лише гра, але ви зрозумієте, що може відчувати людина, позбавлена можливості чути.
Дії:	Об'єднати учнів\ць в пари. Одному учаснику пари закрити вуха навушниками. Попросити учасників пар відійти один від одного на певну відстань (наскільки дозволяє приміщення).
Завдання:	Учасник пари із навушниками повинен виконати команди іншого учасника пари.
Поради:	<ul style="list-style-type: none"> • Не використовувати речі для закриття вух, які можуть зашкодити здоров'ю. • Для всіх учасників вправи може не вистачити навушників, тому можна змінювати учасників. • У випадку передачі навушників від одного учасника до іншого обов'язково протріть їх вологою серветкою.
Обговорення:	<ul style="list-style-type: none"> • Які почуття викликає ця гра?

Вправа Б. «Лабіринт»

Мета:	Надати можливість дітям пережити досвід обмеження в отриманні зорової інформації.
Обладнання:	Вільне приміщення, м'які речі, за допомогою яких закривають очі (хустинка, шарф), стільці
Слова вчителя:	Це всього лише гра, але ви зрозумієте, що може відчувати людина, позбавлена можливості бачити.
Дії:	Розставлені стільці по кімнаті. Одному учаснику\ці зав'язують очі.
Завдання:	Учаснику\ці із зав'язаними очима потрібно взяти книгу в одного з присутніх. Інші учасники допомагають йому порадами.
Поради:	<ul style="list-style-type: none"> • Зверніть увагу на безпеку учасників.
Обговорення:	<ul style="list-style-type: none"> • Які почуття викликає ця гра?

Вправа В. «Запам'ятати послідовність»

Мета:	Надати можливість дітям пережити досвід людей з аутизмом .
Обладнання:	Стільці, обладнання для відтворення звуку (магнітофон, комп'ютер тощо).
Слова вчителя:	Це всього лише гра, але ви зрозумієте, що може відчувати людина з аутизмом.
Дії:	Розсадіть учасників у коло. Оберіть учасника, який буде починати дії. Він починає дії словами: «Сьогодні я пішов в магазин і купив собі...» і додасть річ в кінці речення. Наступна людина повторює пропозицію і річ, названу першим гравцем, і додає свою. Гра продовжується до тих пір, поки хтось не зробить помилку. Той, хто помилився, вибуває з гри, а гра продовжується по колу поки не залишиться одна людина.
Завдання:	Учасники намагаються зрозуміти що таке сенсорне перевантаження.
Поради:	<ul style="list-style-type: none"> • Під час дій учасників раптово голосно включіть музику. • Під час дій учасників запитайте голосно одного з учасників.
Обговорення:	<ul style="list-style-type: none"> • Як ви відчували себе під час гри? • Хто-небудь з вас відчув роздратування або злість, коли з'явився сильний шум? • Обговоріть, як це допомагає зрозуміти реакції людей з аутизмом.

Вправа Г. «Рукавичка»

Мета:	Надати можливість дітям пережити досвід людей з обмеженими тактильними можливостями.
Обладнання:	Рукавички (не печатки), одяг з гудзиками (бажано маленькими).
Слова вчителя:	Це всього лише гра, але ви зрозумієте, що може відчувати людина з аутизмом.
Дії:	<ul style="list-style-type: none"> Запропонуйте учасникам/цям одягнути рукавички З одягнутими рукавичками потрібно застебнути/розстебнути гудзики.
Завдання:	Учасники намагаються зрозуміти, що таке тактильні проблеми.
Поради:	<ul style="list-style-type: none"> Зверніть увагу, щоб речі, якими користуються під час вправи, були охайні. У випадку, якщо рукавичок та одягу не вистачить на всіх учасників/ць, можна поділити рукавички або робити вправу по черзі.
Обговорення:	<ul style="list-style-type: none"> Як ви відчували себе під час гри? Які проблеми виникали у вас під час гри?

Вправа Д. «Голка з ниткою»

Мета:	Надати можливість дітям пережити досвід людей з обмеженими тактильними можливостями.
Обладнання:	Рукавички (не печатки), голка, нитки.
Слова вчителя:	Це всього лише гра, але ви зрозумієте, що може відчувати людина з аутизмом.
Дії:	<ul style="list-style-type: none"> Запропонуйте учасникам/цям одягнути рукавички З одягнутими рукавичками необхідно вдягнути нитку в голку.
Завдання:	Учасники намагаються зрозуміти, що таке тактильні проблеми.
Поради:	<ul style="list-style-type: none"> Зверніть увагу на безпеку роботи з гострими предметами. Для різноманіття в роботі можна запропонувати щось вишити.
Обговорення:	<ul style="list-style-type: none"> Як ви відчували себе під час гри? Які проблеми виникали у вас під час гри?

ЯК МОЖНА ТА НЕ МОЖНА ГОВОРИТИ⁴

1. Не треба акцентувати увагу на інвалідності, тому що інвалідність не єдина характеристика людини, а головне – не основна. Важливо бачити та презентувати перед іншими такого учня як людину-особистість, а не людину-порушення.

НЕПРАВИЛЬНО: «Ваня, той, що на візку».

ПРАВИЛЬНО: «Ваня, який сидить за першою партою».

2. Іноді бувають ситуації, коли якусь характеристику дитини потрібно виділити серед інших (можливо, під час розповіді про неї комусь тощо). Наприклад, зачіску, поведінку або інвалідність. У таких випадках варто використовувати «people first language», тобто мову, у якій на першому місці завжди людина.

НЕПРАВИЛЬНО: «Інвалід-колясочник, глухий».

ПРАВИЛЬНО: «Дівчина на інвалідному візку, людина з порушенням слуху».

3. Зараз ведуться дискусії щодо коректності використання терміну «особа з обмеженими можливостями». Раніше ця дефініція прийшла на заміну застарілому та образливому «інвалід». Проте наразі існують недискримінаційні альтернативи, які можна і треба використовувати. Подібні слова ставлять дитину з інвалідністю у позицію об'єкта, жертви, а не суб'єкта та людини-особистості.

НЕПРАВИЛЬНО: діти з обмеженими можливостями.

ПРАВИЛЬНО: діти з інвалідністю.

4. Часто можна почути «Ну ти й даун!» щодо людини, яка не має синдрому Дауна. Як не дивно, ця лексика пригнічує не тільки особу, якій це сказали.

По-перше, подібні слова є некоректними і стосовно дитини з інвалідністю, оскільки ставлять на перше місце захворювання людини. По-друге, використання назв захворювань у негативному ключі призводить до утвердження суспільної думки, що діти з інвалідністю є гіршими за учнів без інвалідності. Звичайно, така поведінка з боку вчителя є непрофесійною, оскільки лайливі та образливі слова неприйнятні.

НЕПРАВИЛЬНО: «Ти що, розумово відсталий?», «Дебіл?».

ПРАВИЛЬНО: «Чому ти зараз погано себе поводиш?» тощо.

5. Існують дві думки стосовно терміну «діти з особливими потребами». У чинному законодавстві використовується термін «діти з особливи-

⁴ Слова мають значення: як говорити з дитиною з інвалідністю // Журнал «На урок», 2 жовтня 2019. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/slova-mayut-znachennya-yak-govoriti-z-ditinoju-z-invalidnistyu>

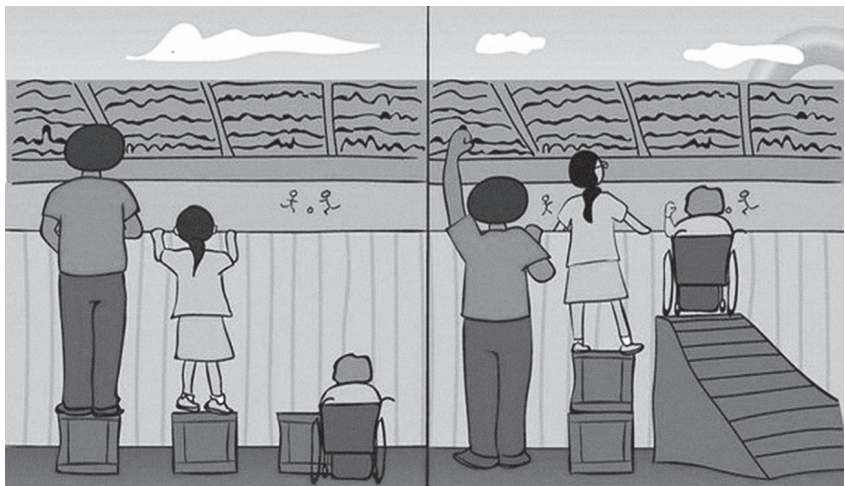
ми освітніми потребами», коли йде мова про дітей з інвалідністю в освітньому процесі. На протигагу цьому підходу є думка, що кожна людина має свої особливі потреби.

Хтось гіперактивний, хтось носить окуляри тощо. Хіба не всі ми маємо особливі потреби?

Нижче наведено приклади найрозповсюдженіших помилок та їх коректних альтернатив, які можна і потрібно використовувати.

1. Неповносправні, інваліди, каліки, недієздатні, немічні – Люди з інвалідністю.
2. Страждає від..., хворий на..., жертва (чогось) – Має (назва порушення стану здоров'я, хвороби).
3. Розумово відсталий, із розумовими відхиленнями, загальмований, ненормальний – Людина з психічними/ розумовими порушеннями.
4. Спазматичний (спазматик) – Людина з церебральним паралічем.
5. Психічно хворий, божевільний – Особа з розумовими / психічними порушеннями.
6. Глухонігий – Нечуючий / людина, яка користується мовою жестів / особа з порушенням слуху.
7. Сліпий – Незряча особа з порушенням зору.
8. Епілептик, діабетик, депресивний тощо – Особа з епілепсією / діабетом / депресією; особа, яка має епілепсію / діабет / депресію.
9. Карлик, гном, ліліпут – Людина низького зросту, невисока.
10. Напад (якоїсь хвороби) – Приступ.

Додаток 4

Режим доступу зображення: <https://naurok.com.ua/post/slova-mayut-znachennya-yak-govoriti-z-ditinoju-z-invalidnistyu>

Додаток 5

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН

Одним із кроків створення інклюзивного суспільства став універсальний дизайн.

Універсальний дизайн або «дизайн для всіх» – концепція, що передбачає проєктування продукції та середовища таким чином, щоб ними могло користуватися широке коло людей. Універсальний дизайн набуває все більшої актуальності у світі, особливо в умовах зростаючого числа кількості людей поважного віку у багатьох країнах.

В основі філософії універсального дизайну лежить ідея створення такого середовища, продуктів і послуг, які були б корисні всім, а не тільки людям з інвалідністю. У найбільш простому розумінні. **Універсальний Дизайн** – це дизайн усіх речей/предметів, в центрі уваги якого знаходиться людина і який враховує потреби кожного і кожної.

Універсальний дизайн у сфері освіти – дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну (із Закону України «Про освіту»).

Додаток 6

Кнопки ліфта	Пандус	Двері розсувні
Ескалатор	Світлофор	Вимикач

ТЕМА 17. СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У СУСПІЛЬСТВІ

17.1 НЕРІВНІСТЬ – ВИКЛИК ДЛЯ ЛЮДСТВА, ЯКИЙ ВИМАГАЄ ГЛОБАЛЬНИХ РІШЕНЬ (∞)

Ключове питання:

**Чому важливо сприяти забезпеченню рівних
можливостей для усіх верств суспільства?**

Сучасний світ неможливо збагнути в усій його складності й суперечливості, оцінити його ризики й небезпечні тренди, не звертаючись до теми соціальної нерівності, не привертаючи до неї уваги міжнародних організацій, урядів, політиків, експертів. Соціальна нерівність загрожує соціальній стабільності та економічному розвитку, завдає шкоди, руйнує почуття задоволеності та власної гідності людей. Це, у свою чергою, може спричинити злочинність, хвороби та погіршення стану довкілля.

Очікувані освітні
результати для
учасників заняття:

- *наводить приклади* наслідків нерівності в суспільстві;
- *порівнює* природну нерівність та соціальну нерівність;
- *розуміє* відчуття людей, які зазнають соціальної нерівності, виявляє емпатію;
- *аналізує* причини та шляхи формування соціальної нерівності в суспільстві.
- *критично оцінює* соціальну нерівність в українському суспільстві / своїй місцевості;
- *пояснює* різні теорії поділу суспільства, його членів та груп;
- *пропонує* дієві кроки щодо забезпечення рівних можливостей для більшості верств населення

Ключові поняття
та ідеї

Соціальна нерівність, природна нерівність, рівні можливості.

Вік учасників

12–14 років

Орієнтовна
тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття
(обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1.

Комп'ютер/ноутбук, проєктор, екран або СМАРТ-дошка.

Фліпчарт з папером, маркери.

Роздатковий матеріал: додатки.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Асоціації» (5 хв)

1. Вчитель/вчителька пропонує по черзі назвати слова-асоціації до поняття «соціальна нерівність», або написати слово-асоціацію на стікерах та зібрати «асоціативний куц» на дошці чи фліпчарті. Після цього учні/учениці пояснюють свою думку. Разом розглядають та обговорюють перелік асоціацій.
2. Вчитель/вчителька звертає увагу на те, що більшість визначень соціальної нерівності є досить схожими між собою, оскільки так чи інакше вони включають один для всіх головний момент – нерівний доступ соціальних суб'єктів до певних обмежених ресурсів.

КРОК 2.

Вправа «Що таке соціальна нерівність» (20 хв)

1. Вчитель/вчителька об'єднує учасників/-ць у 6 груп.

Завдання:

- Прочитайте текст (роздати по 1 тексту з Додатку 1).
 - Обговоріть у групі, про що йде мова в тексті, проблеми яких соціальних груп розглядаються. Що стало причиною і наслідком описаних ситуацій?
2. Кожна група представляє зміст прочитаного і обговореного тексту.
 3. Загальне обговорення:
 - Яке визначення може об'єднувати усі ці тексти?
 - Як сприймається соціальна нерівність у нашому суспільстві? Чому?
 - Відсутність доступу до яких саме ресурсів може викликати конфлікти, призвести до суттєвого підвищення соціальної напруженості в українському суспільстві?
 - Якими є можливі шляхи подолання тих чи інших видів соціальної нерівності в Україні?

КРОК 3.

Соціальна нерівність і сучасний світ (10 хв)

Варіант 1: Міні-лекція – презентація (Додаток 2)

Варіант 2: Індивідуальна робота з текстом (Додаток 2)

1. Вчитель/вчителька пропонує прочитати текст, використовуючи ІНСЕРТ-технологію ефективного читання, із системою позначок:
 - «V» – я вже знаю цю інформацію;
 - «+» – це нові факти для мене;
 - «-» – я мав/-ла іншу думку щодо цього;
 - «?» – цей матеріал містить щось, чого я не можу зрозуміти / мені потрібні пояснення чи уточнення.
2. Обговорення
 - *Що нового ви дізнались для себе?*
 - *Які нові форми соціальної нерівності породжуються або актуалізуються сучасним світом?*
 - *Яким є вплив соціальної нерівності, яка трансформується та набуває нових форм і масштабів у глобалізованому світі?*

КРОК 4.

Цілі сталого розвитку і соціальна нерівність (15 хв)

1. Вчитель/вчителька повідомляє інформацію про те, що у вересні 2015 року у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей сталого розвитку. Десять присвячені скороченню нерівності всередині країн та між ними.
2. Вчитель/вчителька пропонує ознайомитися із матеріалами Додатку 3.
3. Обговорення:
 - *Що кожен і кожна з нас може зробити на підтримку Цілей сталого розвитку, щоб сприяти соціальній рівності – у власній оселі, у місцевій громаді, на роботі? (Використання матеріалу Додатку 3).*
4. Запропонуйте ознайомитися з рекомендаціями для натхнення на щодень – «Поради для ледачих як врятувати світ»¹.

¹ Електронний режим доступу: <https://bit.ly/3musEeq>.

КРОК 5.

Соціальна згуртованість (10 хв)

1. Запропонуйте учням переглянути відео «Що таке соціальна згуртованість для України» (тривалість 4 хв 50 с)¹.
2. Проведіть обговорення за наступними питаннями:
 - *Про що це відео?*
 - *Про яку роль соціальної згуртованості для України розповіли АСПІ заступниця постійної представниці ПРООН в Україні Манал Фоуані та посол Королівства Нідерланди в Україні Йоганнес де Молл?*
 - *Як, на вашу думку, це пов'язано з соціальною рівністю?*

КРОК 6.

Підсумкове обговорення (15 хв)

1. Вчитель/вчителька пропонує учням/ученицям пригадати все, що робили впродовж заняття.
2. Обговорення ключового питання:
 - *Чому важливо сприяти забезпеченню рівних можливостей для усіх верств суспільства?*

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Асоціації» (5 хв)

Для організації роботи пропонуємо використовувати цифровий застосунок для створення хмари слів (наприклад, *Mentimeter* або *AnswerGarden*). Вчитель/вчителька створює покликання, ділиться з учнями/ученицями і результати роботи виводить на екран.

КРОК 2.

Вправа «Що таке соціальна нерівність» (20 хв)

Для роботи в групах пропонуємо використовувати можливість програми *ZOOM* організувати роботу у віртуальних кімнатах. Для роботи з текстами пропонуємо розмістити Додаток 1 у віртуальному документі (наприклад *Google-Документах*) та надати учасникам/цям посилання на цей документ.

Спочатку учасники/ці працюють у віртуальних групах, а потім повертаються в загальний зал для спільного обговорення.

¹ Режим доступу відео: <https://youtu.be/Z8XD34KBfPM>

КРОК 3.

Соціальна нерівність і сучасний світ (10 хв)

Щодо варіанту 1: Вчитель демонструє презентацію для всіх.

Щодо варіанту 2: Для роботи з текстами пропонуємо розмістити Додаток 2 у віртуальному документі (наприклад, *Google-Документах*) та надати учасникам/цям посилання на цей документ з можливістю коментувати.

КРОК 4.

Цілі сталого розвитку і соціальна нерівність (15 хв)

Вчитель/вчителька виводить Додаток 3 на екран або дає посилання учням/ученицям на онлайн-документ. Свої варіанти відповідей учнів/учениці вносять на одну із віртуальних дошок (наприклад, *Jamboard* або *Padlet*), посилання на яку отримують від вчителя/вчительки.

КРОК 5.

Соціальна згуртованість (10 хв)

Вчитель демонструє відео для всіх з обраного застосунку. Під час обговорення занотовує відповіді у застосунок, де можна використовувати картки (наприклад, *Jamboard*).

КРОК 6.

Підсумкове обговорення (15 хв)

Обговорення відбувається у спільній сесійній залі або організовується опитування за допомогою програм зворотного зв'язку (наприклад, *Mentimeter* або *Google-Форми*).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відео «Що таке соціальна згуртованість для України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/Z8XD34KBfPM> (дата звернення: 05.09.2021)
2. Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/31sO3N6> (дата звернення: 05.09.2021).
3. Цілі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3sL9gLh> (дата звернення: 05.09.2021).

ТЕКСТИ ДЛЯ РОБОТИ В ГРУПАХ

Текст 1

Цікавим є досвід міста Одеси. Тут вперше на території України створено платформу для учнів «Електронний підручник». Діти мають змогу користуватися підручниками в електронному вигляді в школі та вдома. Планується додати ще декілька сервісів: електронний щоденник, електронний журнал, електронний розклад. Міністр освіти рекомендував розповсюдити досвід впровадження одеського пілотажного проєкту електронного підручника по всій Україні. Є міська програма «Електронне місто». Це те, що стосується влади. Є депутатський портал: громадяни Одеси можуть в електронному форматі спілкуватися з депутатами, бачити своїх депутатів, задавати їм питання, вирішувати якісь проблемні питання. В минулому році було запущено платформу «Соціально активний громадянин», на якій створено ще 3 платформи-сервіси: громадський бюджет, петиції і громадське обговорення проєктів, регуляторних актів, проблемних питань розвитку міста тощо. До цієї платформи долучилась значна кількість громадян. У цьому році проведено акцію «Громадський бюджет», збільшується активність громадян у поданні проєктів, петицій тощо. У зонах відпочинку міста підключено безкоштовний wi-fi, встановлено розетки для підзарядки різноманітних гаджетів.

Текст 2

Успішним соціальним проєктом, який пілотується в трьох регіонах України, в тому числі у Львівській області, зокрема в Дрогобичі, є проєкт «Рука допомоги», спрямований на підтримку малого й середнього бізнесу для малозабезпечених та внутрішньо переміщених осіб. Згідно з програмою надається кредит понад 70 000 грн з можливістю не сплачувати відсотки і не повертати, якщо людина розгорнула підприємницьку діяльність і надала роботу не менше як двом особам.

Допомагає інтегрувати до звичного життя осіб, які повернулися з АТО, спеціальна соціальна програма, яка пілотується в трьох областях, зокрема і у Львівській. При цьому йдеться не лише про психологічну допомогу (вузькоспеціалізованих гарних психологів в області практично немає), а про можливість здобути за кошт держави освіту, яка допоможе знайти себе в суспільстві. Це важливо для найменш забезпечених громадян, які свого часу не могли здобути освіту; зараз ця програма покриває освітню прогалину в їхньому житті.

Текст 3

Щодо державних програм, які б допомагали ВПО сьогодні, експерти назвали щомісячну адресну матеріальну допомогу та програму, за якою особи, що мають статус ВПО, можуть купити собі житло з частковою його оплатою державою. Окрім того, діє пілотний проєкт Міністерства соціальної політики України, який реалізується за підтримки Світового банку «Рука допомоги». Мета проєкту – допомогти вимушеним переселенцям та членам малозабезпечених сімей позбутися залежності від соціальних виплат, отримати достойну роботу або заснувати власний бізнес. Учасники проєкту отримують мікрокредит у розмірі до 40 прожиткових мінімумів. При цьому повертати потрібно лише різницю між сумою фіндопомоги та сплаченими за три роки податками і зборами. А в разі, якщо учасник проєкту стає роботодавцем для двох інших учасників, фінансова допомога взагалі стає безповоротною.

Текст 4

В Черкасах реалізується низка програм: наприклад, у системі охорони здоров'я (пільги для окремих категорій населення, безкоштовні щеплення тощо); там діє програма «Турбота» для вразливих категорій населення, в тому числі учасників АТО, зокрема із забезпечення останніх житлом (на сайті міської ради розміщено інформацію про реалізацію цієї програми); здійснюється грантова підтримка громадських організацій для їхніх соціальних проєктів; функціонує програма з часткового відшкодування витрат на утеплення фасадів будинків, а також програма «Безбар'єрна Черкащина», в межах якої будуються пандуси для людей з інвалідністю тощо.

Текст 5

Успішним проєктом в Ізюмі була служба «Соціальне таксі», яка надавала безоплатні послуги людям з інвалідністю – перевезення їх на спеціалізованому мікроавтобусі з електропідйомником у різні установи. Однак у 2016 році через нестачу фінансування ця служба була закрита. На сьогоднішній день за подібною схемою надаються транспортні послуги людям з інвалідністю 1-ої та 2-ої груп. Два рази на місяць вони можуть скористатися цією послугою безоплатно, за наступні поїздки треба платити за соціальним тарифом (5 грн/км).

Текст 6

У Тернополі для підлітків та молоді функціонує «Клініка, дружня до молоді», де кваліфіковані спеціалісти надають комплексну медико-соціальну, психологічну та правову допомогу молодим людям на основі дружнього до них підходу, рекомендованого Всесвітньою організацією охорони здо-

ров'я і Дитячим Фондом ООН (ЮНІСЕФ). Мережа «Клінік, дружніх до молоді» заснована на принципах доступності, добровільності, доброзичливості, конфіденційності, анонімності і неосудливого ставлення. У клініці молодь може дізнатися все про збереження здоров'я, профілактику захворювань, що передаються статевим шляхом, в тому числі ВІЛ-інфекцій, репродуктивне здоров'я. Звернутися сюди можна також у випадку депресії, ризикової поведінки, непорозуміння у взаєминах з однокласниками, батьками чи протилежною статтю та у разі виникнення інших проблем, що турбують молодих людей.

Проект «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», здійснений Соціологічною асоціацією України за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Електронний режим доступу: <https://bit.ly/31s03N6>

У кожному суспільстві існує соціальна нерівність

Факт наявності соціальної нерівності означає, що люди мають нерівний доступ до ресурсів суспільства та його благ, розрізняються ступенем впливу і влади, мають нерівні можливості для особистісного та професійного зростання.

Протягом тисячоліть не припиняються наукові й політичні дискусії щодо обґрунтованості/необґрунтованості, справедливості/несправедливості нерівності. Наводилися й наводяться переконливі аргументи як на користь нерівності, так і проти неї. Нерідко проблема нерівності не лише ставала предметом теоретичних баталій, але й надихала революційні маси, виводячи їх на вулиці та зіштовхуючи класи й верстви в гострих силових протистояннях. Гасла боротьби з нерівністю і сьогодні надихають популістів різного роду.

Класична тріада соціальної нерівності передбачає нерівний доступ до багатства, влади та слави – трьох фундаментальних благ, яких прагне людина. Історія не знає жодного суспільства, у якому ці блага розподілялися хоча б приблизно рівномірно або справедливо, що, звісно, не одне й те саме. Спостерігається нерівність між окремими особистостями в малих групах, між малими і великими соціальними групами, соціальними організаціями, спільнотами й інститутами, регіонами й станами, етносами й суперетносами. Нерівність є маркером соціальних взаємодій на мікро- та макрорівнях, у менш або більш широкому міжнародному масштабі, нарешті, на рівні глобальних політичних та економічних відносин.

Які види нерівності вам відомі?

(Статева, вікова, національно-етнічна, релігійна, політична, економічна, культурна, освітня).

Соціальна стратифікація – диференціація суспільства на соціальні класи та верстви населення. Стратифікація – це розташування індивідів і груп згори вниз горизонтальними пластами (стратами) за ознакою нерівності в прибутках, власності, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі, стилі життя, віку, статі тощо.

Дослідження соціальної структури суспільства – соціальна стратифікація – є однією з теоретичних галузей сучасної соціології.

Англійський соціолог Ентоні Гіденс розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства: рабство, каста, стани і класи.

Важлива проблема сучасного українського суспільства – підвищення соціальної напруженості, викликаной поглибленням соціальної нерівності в нашій країні, появою нових форм нерівності її громадян, що виявляються

у нерівному доступі українців до різноманітних соціальних ресурсів. Серед них: нерівний доступ до якісної середньої та вищої освіти; нерівні можливості реалізації у професійній сфері; нерівний доступ до сегментів ринку праці, що забезпечують високооплачувану та престижну роботу; нерівний доступ до зайнятості взагалі та працевлаштування «по душі»; нерівні можливості щодо створення власного бізнесу; нерівний доступ до влади, до політичної участі, участі в управлінні місцевими громадами; нерівні можливості виїзду за кордон (на тимчасову роботу, навчання тощо); нерівний доступ до споживчого ринку; нерівні можливості якісного відпочинку, користування висококоштовними рекреаційними установами; нерівний доступ до якісних медичних послуг; нерівні можливості щодо забезпечення особистої безпеки та безпеки своєї сім'ї, зокрема нерівний доступ до засобів особистого захисту (вогнепальної зброї тощо); нерівні можливості використання ІТ, інтернет-ресурсів, цифрова нерівність; нерівний доступ до культурних ресурсів (театрів, музеїв, інших культурних закладів); нерівні можливості щодо екологічної безпеки, в тому числі доступу до екологічно чистих продуктів харчування; нерівність можливостей, пов'язана з мовними компетенціями, тощо

Додаток 3

Прості рекомендації для натхнення на щодень. (Поради для ледачих, як врятувати світ). Електроний ресурс: <https://bit.ly/3musEeq>

ТЕМА 18. СВОБОДА СОВІСТІ. МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ

18.1. СВОБОДА СОВІСТІ: ПРАВОВИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР

Ключове питання:

Що таке «свобода совісті» та як її застосовувати?

Нетерпимість до інших релігійних поглядів, як і боротьба з інакшими поглядами, часто є підставами для збурення війн та провокування конфліктів. Окрім того, свобода совісті є одним із конкретних проявів свободи особи в суспільстві та однією із загальнолюдських соціальних і духовних цінностей. Визнання свободи совісті означає разом з тим визнання цінності вільної особистості, її духовного суверенітету, яка у своєму духовному самовизначенні підзвітна лише своїй совісті, а для віруючої людини – Богу, зв'язок з яким є для неї сенсом і метою життя. Релігійні громади об'єднують на сьогодні найбільшу кількість людей, ніж будь-які інші об'єднання громадян, а тому відіграють важливу роль у консолідації суспільства та розв'язанні його найбільш складних проблем. У взаємовідносинах між церквами, конфесіями діалог став нині важливим засобом пошуку шляхів релігійної співпраці, формування атмосфери взаємодовіри. Використання діалогових форм вносить дух відкритості, стає своєрідною пересторогою на шляху поширення нетерпимості й насилля, мінімізує напругу в міжконфесійних, міжцерковних взаєминах, сприяючи подоланню упередженості, підозр, непорозумінь, допомагає формуванню паростків довіри.

**Очікувані освітні
результати для
учасників заняття:**

- має уявлення про різноманітність релігійних конфесій та ознаки деяких з них;
- знає і пояснює сутність понять «віра», «релігія», «конфесія»;
- розповідає про наявні релігійні течії;
- називає приклади виявів дискримінації і нетерпимості за ознакою релігії або переконань.

**Ключові поняття
та ідеї**

«Віра», «релігія», «конфесія»; «ідеологія», «свобода совісті».

Вік учасників

14–15 років

**Орієнтовна
тривалість заняття**

60 хв

Підготовка
до заняття
(обладнання
тощо)

Фліпчарт з папером/дошка, маркери, роздатковий
матеріал відповідно кількості груп та учасників.

КРОК 1.

Що таке «свобода совісті» (10 хв)

1. Вчитель запитує учнів/учениць методом «уявний мікрофон» як вони розуміють вислів «свобода совісті», що він означає.
2. Після цього пояснює, що в нормативних документах «свобода совісті» зазначається як «свобода світогляду та віросповідання». Якщо учні/учениці ще не знайомі з цим поняттям, вчитель може провести коротку міні-лекцію (Додаток 1).

КРОК 2.

Вправа «Мовою документів» (20 хв)

1. Об'єднайте учнів/учениць у групи. Роздайте витяги з нормативних документів, що регулюють свободу світогляду та віросповідання (Додаток 2). Поясніть завдання:
 - Прочитайте та обговоріть текст / статті із відповідних нормативних документів. Що нового ви дізналися з документів?
 - Які можливості для себе ви відкрили після ознайомлення з документами? Наведіть приклади.
2. Представлення результатів на загал.

КРОК 3. (25 хв)

Варіант 1. Вправа «Як вирішити спір»¹

1. Розкажіть дітям історію: один з учнів, сім'я якого сповідує іншу релігію, не прийшов до школи у день, коли всі учні писали річну контрольну роботу з математики. Наступного дня учень прийшов до школи і приніс довідку від батьків, що вчора у них було велике релігійне свято і батьки дозволили йому залишитися вдома. Вчитель математики, незважаючи на довідку, наприкінці навчального року відмовився ставити учневі оцінку за рік, оскільки той не написав контрольну роботу.
2. Запропонуйте дітям обрати ролі: учня, який пропустив заняття, його батьків та вчителя математики. Решта дітей – присяжні.

¹ Права людини для дітей : посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. Київ : Час Друку, 2011. – С. 135.

3. Запропонуйте найактивнішому учню/учениці роль Правника або візьміть цю роль на себе.
4. Після цього запропонуйте інсценувати процес вирішення спору. Батьки учня та вчитель математики висловлюють свої аргументи:
Батьки учня: «Це наше релігійне свято, ми маємо право його святкувати. Ми дали довідку нашій дитині, щоб не вважалось, ніби він прогуляв школу».
Вчитель математики: «Ваша довідка мене не хвилює, оскільки ваше свято не є офіційним і я його не вважаю святом. Ваша дитина прогуляла школу і тому не отримає оцінки».
5. Спробуйте разом з дітьми розв'язати спір та запропонувати вихід із ситуації.
6. Обговорення:
 - *Як ви почували себе в тій чи іншій ролі? Чи важко було визначити власну позицію?*
 - *Чи згодні ви з тим, що кожен має поважати право на віросповідання іншої релігії, в тому числі і вчителі у школі? Поясніть свою думку.*

Варіант 2. Гра «Що, де, коли»²

1. Поясніть учнівству, що зараз відбуватиметься командна гра «Що, де, коли», і в центрі уваги буде пошук відповіді на запитання:
 - *Чи є в озвучених ситуаціях порушення права на свободу совісті? Якщо так, то які?*
2. Учні/-ці об'єднуються у 3–4 команди, обирають капітанів. У капітана має бути кольорова картка для сигналу про готовність групи відповідати на питання.
3. По черзі ставте перед групами зазначені у завданні питання та змодельовані ситуації (Додаток 3). На прийняття рішення дітям виділяється до 5 хвилин.
4. Команди обговорюють питання, знаходять рішення. Капітан тієї команди, яка думає, що рішення знайдено, підіймає картку.
5. Капітан чи інший член команди представляє відповідь. Інші команди та ведучий/вчитель мають право заперечувати та ставити додаткові питання.

Команда, що першою знайшла правильну відповідь, отримує один бал.

Команда, яка отримала найбільшу кількість балів, стає переможцем.

² Адаптована за матеріалами посібника «Права людини для дітей: посібник для вчителів та тренерів» / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. Київ : Час Друку, 2011. – С. 128–129.

6. Обговорення:

- *Наскільки легко/складно було розібратися із завданням?*
- *З якою/якими ситуаціями було найважче визначитися?*
- *Які з ситуацій не мають однозначного вирішення на їхній погляд?*
- *Яка команда впоралася, на їхню думку, найкраще і чому?*

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Попросіть учнів/-ць озвучити одну пораду, яку б вони дали собі стосовно реалізації «свободи совісті».

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді / Рада Європи. Вид-во «Право», 2020.- 484 с.
2. Права людини для дітей : посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. – Київ : Час Друку, 2011. – 260 с.

МАТЕРІАЛ ДЛЯ МІНІ-ЛЕКЦІЇ³

Коли ми говоримо про свободу світогляду та віросповідання, передовсім розуміємо:

- вільність власного релігійного та світоглядного вибору;
- повагу – терпимість до релігійного та світоглядного вибору іншої людини.

Право обирати релігію або відмовитися від неї, будучи, безумовно, одним з основоположних прав людини, тісно пов'язано з невлотимим та незримим – з людською душею та думками. Свобода совісті невіддільна від релігії, але не тотожна їй. Вона зазвичай трактується як свобода морально-етичних поглядів людини, свобода світогляду, свобода совісті. Однак у зв'язку з тим, що протягом багатьох століть морально-етичні погляди і уявлення базувалися на релігійній свідомості, свобода совісті тісно пов'язана із свободою віросповідання.

Право на свободу совісті включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором, свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

В юридичній літературі сукупність прав і обов'язків у галузі релігії і стосовно релігії називається свободою совісті (англ. *The freedom of conscience* – свобода свідомості). Совість, за Віктором Емілем Франклом, австрійським філософом-психологом, це – «...інтуїтивна здатність відшукувати єдиний сенс, що криється в кожній ситуації, навіть коли цей сенс суперечить сформованим цінностям, якщо вони вже не відповідають ситуаціям, тенденціям, котрі швидко змінюються. Саме тому свобода совісті – це завжди динаміка, шанс добитися кращого, піднести індивіда і підвестися самому людству».

Людина може одночасно вірити в те, що Бог створив цей світ, але не заперечувати науковій теорії Дарвіна. Ніхто не має права заборонити віру чи атеїзм. Ніхто не має права диктувати та нав'язувати єдину віру. Тут варто зазначити, що потрібно вирізняти інформування стосовно віри, котрої дотримуєшся, і грубе нав'язування своїх релігійних поглядів іншій людині.

Конституція України відокремлює церкву, релігійні організації та державу. Це цілком співпадає зі світовими демократичними основами та тен-

³ Права людини для дітей : посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. Київ : Час Друку, 2011. – С. 128-129.

денціями. Адже держава завжди може використовувати церкву, а церква – державу у власних, а не суспільних інтересах. Один з найбільш впливових і авторитетних членів Верховного Суду США Гарі Ендрю Блекмун (Harry Andrew Blackmun: 1908–1999) говорив: «Співробітництво держави і церкви в будь-яких сферах державного життя загрожує правам і свободам громадян навіть у тому випадку, коли і церква, і держава співробітничать не за примусом, а добровільно... Якщо держава в тому чи іншому випадку обрала для вшанування якусь конкретну релігію чи віросповідання, то це автоматично веде до дискредитації тих громадян країни, хто до цієї, вшанованої державними владами, релігії чи віросповідання не належать. У такому випадку держава жодним чином не переконає своїх громадян в їх рівності перед законом і державою, якщо вона, держава, самим фактом публічного вшанування надає одній релігії чи віросповіданню перевагу над іншими релігіями чи віросповіданнями».

Додаток 2

Загальна декларація прав людини (ст. 18)

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 9)

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.
2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Конвенція про права дитини (ст. 14)

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.
3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Конституція України (ст. 35)

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст 3.)

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Додаток 3

Запитання:

Чи є у зазначених прикладах порушення права на свободу совісті? Якщо так, то які?

1. Учень у стінній газеті намалював карикатуру, що висміює Папу Римського. Кілька учнів обурилися і виступили з вимогою прибрати карикатуру, оскільки це ображає їхні релігійні почуття. Учень відмовився це зробити, аргументуючи своє рішення тим, що зазначена карикатура лише демонструє його почуття гумору, а не має на меті образити когось.
2. Учениця самостійно ухвалила рішення змінити православну релігію на буддизм. Про це вона повідомила батьків, котрі категорично поставилися до цієї заяви, акцентуючи на тому, що її було свого часу хрещено і вона не має права відмовлятися від релігії, що сповідується у родині.
3. Мати хлопця має греко-католицьке віросповідання, батько – мусульманин. Батько сказав йому, що релігія обов'язково переходить від батька до сина, інакше не може бути і тоді він йому не син. Мати щонеділі водить хлопця до греко-католицької церкви, розповідає її історію та пояснює, що тільки ця релігія допоможе йому вільно розвиватися та жити в Україні. Проаналізуйте поведінку обох батьків. Яке рішення має право ухвалити хлопець?
4. Вчителька у школі поширює релігійний журнал та запрошує на лекції стосовно релігієзнавства. Чи правомірні її дії?

ТЕМА 19. ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ. ЩО ТАКЕ «ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ»?

19.1. ЩО ТАКЕ ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ

Ключове питання:

Чи є відновне правосуддя ефективним реагуванням на протиправну поведінку підлітків?

Неповнолітні нерідко вдаються до правопорушень під негативним впливом найближчого оточення – сім'ї, однокласників, приятелів. Подекуди це мікросередовище вимагає від дитини довести свою приналежність до нього, вчинивши якийсь негарний вчинок. Щось вкрасти, вдарити перехожого, розбити вітрину. Інколи цей необачний вчинок може зіпсувати дитині все життя. Але є альтернативний шлях – примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим, відновлення соціальних зв'язків з суспільством. Це і є відновне правосуддя.

Відновне правосуддя представляє собою новий, сучасний підхід до реагування на протиправну поведінку та вчинення злочинів. Він враховує баланс інтересів громади, потерпілої особи та правопорушника. Адже, як свідчить практика, суворе покарання не є запорукою, того що така людина не буде повторювати такі вчинки в майбутньому.

Для сучасних підлітків вкрай важливо розуміти, на яких засадах і принципах ґрунтується відновне правосуддя, яким чином воно застосовується у реальному житті.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- знає і розуміє сутність понять «злочин», «покарання», «відновне правосуддя», «медиація»;
- розуміє важливість і цінність дотримання правил;
- усвідомлює відповідальність за протиправну поведінку.
- знає види покарань, що несуть неповнолітні за скоєння злочину;
- застосовує навички правомірних моделей поведінки;
- аналізує життєві ситуації та пропонує можливі дії сторін конфлікту з точки зору відновного підходу.

Ключові поняття та ідеї	«Злочин», «покарання», «відновне правосуддя», «медіація».
Вік учасників	13–15 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Проектор, ноутбук, фліпчарт, маркери, роздруковані матеріали з Додатків (1–3).

КРОК 1.

Правопорушення та реакція на нього (5–7 хв)

1. Вчитель/-ка організовує обговорення за запропонованими запитаннями. За потреби можна використовувати інформацію з Додатка 1.

Питання:

- Чи завжди дії людей відповідають нормам, встановленим у суспільстві та державі? Чим відрізняється порушення суспільних правил від порушення державних норм?
- Що застосовує держава у випадку порушення її норм та правил?
- Чому держава запроваджує покарання за злочин?

КРОК 2.

Міні-дискусія (10 хв)

1. Вчитель/-ка організовує міні-дискусію методом «Займи позицію», використовуючи таблички «ТАК», «НІ», «Не визначився» за питанням:
 - Чи завжди потрібно втручання держави у випадку злочину?
2. Після проведення міні-дискусії вчитель/-ка ознайомлюється учасників/-ць з поняттями «відновне правосуддя» (Додаток 1).

КРОК 3.

Відновне правосуддя (20 хв)

1. Вчитель/-ка об'єднує учнів/-ць у малі групи. Визначає завдання: визначити переваги та ризики відновного правосуддя.
2. Після цього групи представляють результати. Вчитель/-ка узагальнює результат.

КРОК 4.

Медіація – погляд з середини (20 хв)

1. Вчитель/ка інформує учасників/ць, що таке «медіація» (Додаток 2), а також підкреслює, що процес медіації обов'язково проводиться підготовленим фаховим медіатором і пропонує ознайомитися з однією із вправ підготовки медіаторів.
2. Вправа «Історія, яку розповів Вовк»
 - До початку цієї вправи необхідно намалювати на одному великому аркуші паперу або на половині дошки контури Червоної Шапочки, а на другому великому аркуші паперу або половині дошки – контури Сірого Вовка. Можливо використати проєктор та показати зображення Вовка та Червоної Шапочки.
 - Запитайте учнів/-ць, чи знають вони казку про Червону Шапочку та Сірого Вовка. Нагадайте за потреби.
 - Запропонуйте їм дати стислу характеристику Червоній Шапочці та запишіть їхні відповіді в контурі цього персонажу. Те ж саме зробіть для Вовка.
 - Прочитайте вголос «Історію, яку розповів Вовк» (для наочності можна одягнути вовчі вуха або маску Сірого Вовка) (Додаток 3).
 - Після цього запитайте учасників/ць, що вони думають про Вовка зараз. Те ж саме і щодо Червоної Шапочки.
 - Запропонуйте учнівству пригадати інші оповідання чи казки, в яких одного з персонажів було на їхню думку несправедливо звинувачено.
 - Підсумуйте озвучені думки, звернувши увагу, що завдання медіатора полягає в тому, щоб розглянути ситуацію з обох боків і залишатися неупередженим.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Запропонуйте учням/ученицям обговорити ключове питання заняття:

- *Чи є відновне правосуддя ефективним реагуванням на протиправну поведінку підлітків?*

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ

Інколи один необачний вчинок – крадіжка, хуліганство тощо – може зіпсувати дитині все життя, довівши її до в'язниці. Але є альтернативний шлях – примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим, відновлення соціальних зв'язків із суспільством. Це і є відновне правосуддя.

Сучасна міжнародна і європейська концепція захисту прав людини тяжіють до тенденції відмови від виключно каральної реакції на злочин, адже вона не може належним чином забезпечити як права осіб, які його вчинили, так і потерпілих. Тому світова, зокрема європейська спільнота, давно почало закріплювати новий підхід до кримінального процесу, який реалізується саме через концепцію відновного правосуддя.

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ – це будь-який процес, що дозволяє особам, яким було завдано шкоди злочином, та особам, які несуть відповідальність за таку шкоду, активно брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку зі скоєнням правопорушення. Процес відбувається за умови добровільної згоди сторін і за посередництвом спеціально підготовленої та неупередженої третьої сторони (згідно з Рекомендацією CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів Ради Європи щодо відновного правосуддя у кримінальних справах).

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ (укр. – Відновне правосуддя; англ. – *Restorative Justice*) зародилося у середині 70-х років XX сторіччя як рух за зміну поглядів на злочин та покарання. Підхід, що лежить в його основі, орієнтований на надання можливості сторонам конфлікту і суспільству в цілому самим впоратися з наслідками злочину.

Переваги відновного правосуддя:

- Дозволяє вирішувати конфлікти шляхом активного залучення сторін конфлікту
- Враховує інтереси обох сторін конфлікту
- Створює можливість діалогу між потерпілим і правопорушником
- Трансформує боротьбу між людьми у спільну діяльність з розв'язання конфлікту не суперницьким шляхом
- Сприяє розвитку почуття відповідальності у правопорушника
- Дає можливість швидкого і більш реального відшкодування заподіяної шкоди
- Надає правопорушнику можливості для виправлення
- Попереджає злочини та конфлікти
- Зменшує кількість повторних правопорушень

- Зменшує напругу в громаді
- Зміцнює традиції миротворчості та розвиває співчуття
- Сприяє вихованню суспільства і вкоріненню в ньому гуманістичних цінностей
- Частково звільняє правоохоронні та судові органи від перевантаження справами та дає можливість зосередитися на серйозніших з них
- Заощаджує державний бюджет і час професіоналів кримінальної юстиції

Наразі відновне правосуддя розглядають як рух за справедливість, який доповнює офіційну форму правосуддя, залучає самі сторони та громадськість до владнання наслідків злочину, сприяючи таким чином соціальної реінтеграції правопорушника і зменшенню кількості кримінальних покарань.

Відновне правосуддя покликано не замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновного характеру шляхом використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій. Зазвичай реалізація програм відновного правосуддя відбувається завдяки партнерству громадськості і системи правосуддя: визначається порядок подання та розгляду випадків, а також юридичне значення результатів проходження сторонами такої програми.

Існує кілька **моделей (форм) відновного правосуддя**. Найпоширеніші з них такі:

- програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також як «медіація», «посередництво», «конференції постраждалих осіб і правопорушників»);
- кола правосуддя – програми, в основі яких лежать традиції північноамериканських індіанців, проводяться переважно в Канаді;
- сімейні конференції (групові наради) – їхньою батьківщиною є Нова Зеландія; вони базуються на традиціях корінного населення маорі і є чинними законодавчо.

В Україні відновне правосуддя здебільшого впроваджується через поширення особливої форми медіації, яка має назву «відновна зустріч».

Програми відновного правосуддя ґрунтуються на таких **основних принципах**:

- Потерпілий та його потреби в пріоритеті, адже шкоду завдано конкретній людині.
- Правопорушник повинен прийняти відповідальність за свій вчинок, усвідомити свою провину й відшкодувати завдані збитки.
- Самовизначення сторін, що передбачає прагнення людей домовитися та делегування сторонам права на самостійне ухвалення рішення.
- Залучення до процесу найближчого соціального оточення та представників місцевої громади.

Додаток 2

Медіація – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів його сторін за допомогою одного або кількох нейтральних посередників (медіаторів). Особливостями процесу медіації є чітка структурованість та гнучкість, а також орієнтованість на пошук взаємовигідного рішення, яке враховувало б інтереси кожного. Може бути корисною у багатьох конфліктах, а особливо тих, що чутливі до збереження стосунків у майбутньому і ризиків репутаційних втрат (сімейних, комерційних, трудових тощо). Може бути застосована незалежно від того, чи знаходиться справа у суді.

Принципи медіації:

- Добровільність. Кожна зі сторін добровільно обирає рішення щодо участі у переговорах і усвідомлює, що рішення може бути досягнуто тільки шляхом співробітництва; можливість добровільного припинення процесу на будь-якому етапі.
- Конфіденційність. Усе, що відбувається на медіації, не розголошується ні медіатором, ні сторонами. За винятком ситуацій, коли сторони планують завдати шкоди собі чи комусь.
- Щирість намірів щодо вирішення конфлікту.
- Неупередженість посередника.
- Нейтральність, безоціночність. Під час процесу медіатор не займає позицію однієї зі сторін, не оцінює їх, а рівною мірою допомагає обом. Медіатор є нейтральним щодо конфлікту (не «втягується» у суперечку) і, в одночас, щиро прагне допомогти сторонам знайти найкраще для обох рішення.
- Розподіл відповідальності. Сторони несуть відповідальність за прийняття рішення та його виконання, медіатор – за дотримання правил та принципів процедури.
- Правомочність сторін.
- Неформальність та гнучкість процедури медіації.

Слідуючи кращим європейським та світовим практикам, з 2019 року в Україні впроваджено **пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину»**.

Ця програма застосовується за чотирьох умов:

- якщо є потерпіла сторона – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди;
- якщо неповнолітній вперше вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин;

- якщо неповнолітній визнає факт вчинення ним злочину;
- якщо і неповнолітній, і потерпілий дали згоду на участь у програмі.

Між неповнолітнім та потерпілим укладається медіаційна угода. Далі неповнолітній працює з психологом і обов'язково проходить призначені ресоціалізаційні заходи – це і є особливістю пілотного проекту.

Якщо неповнолітній відшкодує шкоду і примириться з потерпілим, успішно пройде етап ресоціалізації, – має шанс бути звільненим від кримінальної відповідальності.

Програма дає можливість підліткам не розлучатися зі своїми батьками, рідними та близькими, не потрапляти під негативний вплив осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, продовжувати навчання у школах та інших навчальних закладах усіх рівнів, займатися спортом, працювати та прагнути стати свідомими і відповідальними громадянами України.

За матеріалами з сайтів:

1. Міністерства юстиції України – <https://minjust.gov.ua/m/vidnovne-pravosuddya-noviy-pidhid-reaguvannya-na-zlochyn-vchineniy-nepovnlitnimi>
2. Інституту миру та порозуміння – <https://rj.org.ua/pro-vidnovne-pravosuddya/>
3. Національної асоціації медіаторів України – <http://namu.com.ua/ua/info/mediation/shcho-take-mediatsiya/>
4. Як працює медіація та відновне правосуддя – <https://www.prostir.ua/?library=yak-pratsyuje-mediatsiya-ta-vidnovne-pravosuddya>

Додаток 3

ІСТОРИЯ, ЯКУ РОЗПОВІВ ВОВК

Ліс був моєю домівкою. Я тут мешкав, тому я дбав про нього. Намагався тримати його в чистоті.

І ось одного сонячного дня, коли я прибирав сміття після туристів, почув за спиною чийсь кроки. Я сховався за деревом і побачив маленьке дівчисько, що самовпевнено спускалося стежкою, тримаючи в руці кошик. Я зразу ж запідозрив щось недобре, тому що вона була вдягнута якось чудернацько – вся в червоному, на голові щось незрозуміле, начебто вона не хотіла, щоб її впізнали. Звичайно, я зупинив її, щоб поставити кілька запитань. Я запитав, хто вона така, звідки і куди прямує. Вона почала щось базікати про те, що йде до своєї бабусі та несе їй сніданок у кошику. Власне кажучи, вона здалася мені щирою дівчинкою, але вона була в моєму лісі, до того ж

виглядала досить підозріло з тим дивним червоним клобуком на голові. Ось я й вирішив дати їй науку, наскільки це серйозна справа – вештатись у моєму лісі без попереднього запрошення та ще й в такому кумедному вбранні.

Я дозволив їй продовжувати свій шлях, а сам випередив її та дістався хатинки її бабці раніше. Мені відкрила порядна стара жіночка. Я розповів їй про свою проблему, і вона погодилася, що її онука заслуговує на добру про-чуханку. Ми домовилися, що бабця сховається і не буде показуватися, доки я її не покличу. Як ви вже, мабуть, здогадуєтеся, вона сховалася під ліжком.

Коли дівчисько дісталася до хатинки, я запросив її до спальні, де я лежав у ліжку, одягнутий як її бабуся. Дівчисько швиденько зайшло до спальні, таке собі розрум'янене, і почало плести щось зовсім нечемне про мої великі вуха. Мені це дуже не сподобалося, але я стримався і сказав, що маю такі великі вуха, щоб краще її чути. Я просто мав на увазі, що хотів більш уважно почути, що вона верзе. Але вона знову почала нести образливу нісенітницю – на цей раз про мої банькуваті очі. Тепер ви маєте зрозуміти, як я ставився до цієї дівчинки, котра попри свою пришелепкувату зовнішність виявилася такою уїдливою. Але ж я свого часу поклявся завше підставляти щоку, тому нагадав їй, що маю такі великі очі, щоб краще її бачити.

Те, що вона сказала після цього, мене дійсно дістало. Розумієте, я маю дуже проблемні великі зуби. І коли це дівчисько знову-таки нечемно про них відізналося, я втратив контроль над собою. Я скочив з того ліжка і гримнув на неї, що, мовляв, маю такі великі зуби, щоб краще її було їсти.

Тепер давайте подивимося правді в очі: чи чули ви колись, щоб який-небудь вовк, що поважає себе, з'їв хоч одну маленьку дівчинку? Відповідь буде «ні» – це всім відомо! Але те дівчисько немов з глузду з'їхало: воно почало бігати по всій хатинці і репетувати немов її ріжуть! А я був змушений ганятися за нею, щоб якось її угамувати. Мені довелося скинути бабчин одяг, але це все тільки ускладнило. Раптом двері з тріском відчинилися – на порозі стояв лісоруб з великою сокирою в руці. Я подивився на нього і негайно зрозумів, що маю ВЕЛИКІ проблеми. Вікно за моєю спиною було відчинено, і я прожогом вискочив в нього.

Цим все і закінчилося. Але, на жаль, бабця ніколи нікому не розповідала мою версію того, що сталося. Через це пішов поголос, що я дуже злий і страшний звір. Всі почали мене обминати десятою дорогою. Не знаю, що сталося з тим дівчиськом у пришелепкувatomу червоному клобуку, але мені з тих пір живеться не дуже солодко.

ТЕМА 20. КОНФЛІКТ І ШЛЯХИ ЙОГО ВИРІШЕННЯ

20.1 СПІЛКУВАТИСЯ З ІНШИМИ. НАВИЧКИ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (10)

Ключове питання:

Як говорити, не провокуючи конфлікт?

Вміння відрізнати судження від фактів, спілкуватись безоціночно, говорити про свої потреби – це запорука зменшення конфліктів у житті молоді людини. Навчитись цьому важливо в школі, щоб виробити звичку користуватися цими техніками надалі в повсякденному житті.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- знає поняття «конфлікт» і «трансформація конфлікту»;
- розуміє різницю між вирішенням конфлікту з позиції закону, сили та інтересу;
- володіє базовими навичками ефективної комунікації у конфлікті;
- вміє застосовувати ефективні стратегії вирішення конфліктів

Ключові поняття та ідеї	Конфлікт, інтереси, позиція, факти, емоції, кроки у вирішенні конфлікту, рішення «виграш-виграш»
Вік учасників	13–16 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Підготовка столів та стільців для роботи в групах, ручки, папір. Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1-5).

**Загальні
зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи
з темою**

План цього заняття розраховано на учнів/-ць, які вже мали нагоду дізнатися, що таке ефективне спілкування, і для них ця тема не нова. Було б добре, якби вчитель/-ка напередодні проведення заняття спробував/-ла самостійно також виконати завдання, щоб побачити, в яких моментах учні/-ці потребуватимуть підтримки педагога.

КРОК 1

Привітання. Дихаємо долонями (5 хв)

1. Учитель/-ка вітається з дітьми та пропонує почати урок з концентрації на своїх відчуттях.

Ми будемо сьогодні говорити про конфлікти та як їх вирішувати. Однією з важливих навичок для вирішення конфліктної ситуації є вміння переключити увагу та заспокоюватись. Давайте спробуємо!

Піднімемось на ноги, станьмо рівно, розправим плечі, відчуймо підлогу під ногами. І будемо дихати за допомогою наших долонь. Покажіть ліву долоню. А тепер вказівним пальцем лівої руки будемо проводити по контурам нашої долоні вгору–вниз. (Додаток 1). Коли палець рухається вгору – вдихаємо, коли вниз – видихаємо. Давайте всі разом. (Учитель/-ка показує на собі неквапно та запрошує робити в такому ж темпі і учнівство, заспокоюючи їх). Потім руку міняємо.

2. Запитання для обговорення:
 - Чи сподобалось вам це завдання?
 - Що з вами відбувалося?
 - Чи помітили ви щось нове для себе? (Відчуття/поведінка/думки). Що саме?
 - Для чого і коли можна використовувати цю вправу?

КРОК 2

Кроки у вирішенні конфлікту (5 хв)

1. Учитель/-ка питає:
 - Чи траплялись конфлікти у вашому житті?
 - Як часто?
 - Як ви їх вирішували?
 - Чи були ви задоволені вирішення конфлікту?

Сьогодні ми будемо вчитися вирішувати конфлікти ефективно. Для цього нам допоможе схема (Додаток 2).

2. Поетапно представте схему та розкажіть, на які питання варто знайти відповідь або що з'ясувати, щоб вирішити наявний конфлікт.

КРОК 3

З'ясування фактів (20 хв)

1. Вчитель/-ка пояснює, що більшість конфліктних ситуацій трапляються через те, що люди по-різному бачать те, що відбувається, або трактують певні дії/події по-своєму. Для того, щоб розібратися, в чому ж саме полягає конфлікт, варто почати з фактів.
Пропонує послухати одну історію та відповісти на запитання до неї.
2. Вчитель/-ка читає історію (Додаток 3) та просить оцінити твердження: «+» – якщо це правда, «-» – якщо це неправда, «?» – якщо не можете сказати точно (Додаток 4). Твердження можна написати на дошці, відповіді занотувати в зошиті, а потім перевіряти разом. Або роздрукувати та робити це спочатку індивідуально, а потім перевірити.
3. Після виконання можна ще раз подивитися на текст та запитати:
 - *Які твердження було найважче оцінити? Які були неоднозначні?*
 - *В яких твердженнях ми можемо бути впевненими на 100%? Чому ви так вважаєте?*
 - *Наскільки впевненими ми можемо бути у твердженнях, які стосуються ситуацій з нашого життя?*
 - *Що завважає/допомагає нам дивитися на події, бачити виключно факти?*

КРОК 4

Розуміння почуттів та емоцій (15 хв)

1. Вчитель/-ка озвучує, що у попередній вправі ми бачили, як нелегко незаангажовано дивитися на факти та сприймати події без емоцій. Емоції є важливою частиною існування людини. Тому важливо навчитися говорити про них та чітко висловлювати.
 - *Спробуйте описати, як ви себе зараз відчуваєте, одним реченням.*
2. Після цього вчитель/-ка пропонує перевірити, чи дійсно були висловлені саме наші почуття. Для цього їх треба порівняти з чек-листом. (Додаток 5).
3. Далі учням/-цям пропонується переформулювати перше твердження. Зазначивши в них у першу чергу емоцію, а потім те, з чим вона пов'язана. Такі приклади почуттів можуть допомогти:
 - *Я дуже рада, що скоро вихідні і я зможу відпочити.*
 - *Я вдячна тобі, що ти пояснила, як виконати домашнє завдання.*

- Я роздратований тим, що досі не можу вивчити відмінювання дієслів у німецькій мові.

КРОК 5

Визначення інтересів і потреб (15 хв)

1. Вчитель зауважує, що діти вже навчилися краще розрізняти факти, говорити про свої почуття та емоції. Наступний етап – визначення інтересів і потреб.
2. Об'єднайте учнів/-ниць у чотири групи, кожна з яких буде знайомитися з ситуацією та заповнювати відповідне поле таблиці (Додаток 6).
3. Після того, як групи напрацювали свою частину та представили її класу, розкажіть учням/-цям про термін «виграш-виграш» та спільно придумайте, яким може бути варіант вирішення ситуації, за яким всі сторони виграли б.

Рішення «виграш-виграш» – це рішення, яке задовольняє усіх учасників конфлікту.

Позиція – це те, що люди говорять про те, чого вони хочуть. Зазвичай існує ще декілька можливостей задовольнити потребу, окрім того, що озвучується в позиції.

Інтереси – це причини, через які вони говорять те, що хочуть (позиції). Це те, що їм дійсно потрібно. Для того, щоб дізнатися про інтереси, варто запитати, чому людина хоче саме це.

4. Запитання для обговорення:
 - Наскільки легко було зрозуміти позицію та інтереси кожної сторони?
 - Що це нам дало?
 - Чи допоміг нам попередній аналіз сформулювати рішення «виграш-виграш»? Чому?
 - Що тепер будете робити інакше (після виконання цієї вправи)?

КРОК 6

Підсумок (5 хв)

1. Поверніться до схеми (Додаток 2) і попросіть учнів/-ниць згадати, чого вони навчилися сьогодні про кожен крок вирішення конфлікту.

(o) РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1

Привітання. Дихаємо долонями (5 хв)

Для виконання цієї вправи було б добре, щоб у всіх учнів/-ць була можливість увімкнути камеру. Виконайте вправу разом (можна сидячи) у загальній кімнаті, читаючи інструкції. Виведіть на екран схему (Додаток 1).

КРОК 2

Кроки у вирішенні конфлікту (5 хв)

Запитайте 1–3 учнів/-ць. Виведіть на екран схему (Додаток 2) та поясніть її.

КРОК 3

Прояснення фактів (20 хв)

Спочатку вчитель/-ка читає історію (не виводячи на екран), а потім пропонує оцінити твердження. Їх можна просто вивести на екран або за допомогою програми *Mentimeter* провести опитування. Так буде видно відсоткове співвідношення відповідей у класі. Обговорення можна проводити на загал або в невеликих групах (4–5 осіб) в окремих кімнатах, а потім зібрати відповіді. Зрештою виведіть текст на екран та проведіть спільне обговорення.

КРОК 4

Розуміння почуттів та емоцій (15 хв)

Попросіть учнів/-ць записати свою емоцію на окремому аркуші індивідуально. Дайте посилання на чек-лист (Додаток 5), дайте завдання переформулювати перший варіант, відправте дітей групами по 3–4 особи обговорити зміни формулювань. Зберіть загальні враження в спільній кімнаті.

КРОК 5

Визначення інтересів і потреб (15 хв)

Представте теоретичний матеріал та завдання. Відправте учасників/-ць працювати у 4 різні кімнати. Табличку можна зробити в спільному онлайн-документі. Так учасники/-ці обговорюватимуть в окремих кімнатах/групах, а фіксуватимуть відповіді в одному документі. Для обговорення зберіть усіх разом.

КРОК 1

Підсумок (5 хв)

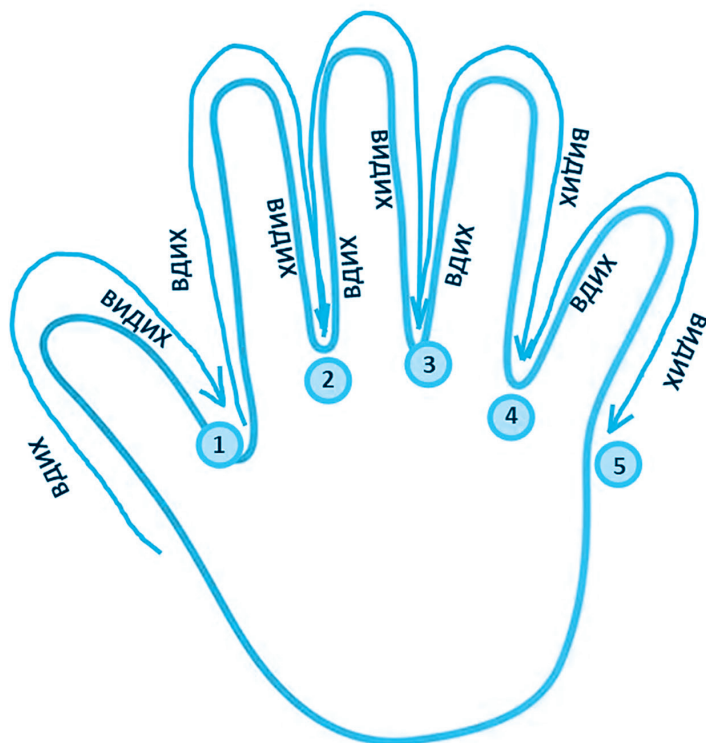
Варто вивести схему на екран та запропонувати занотовувати відповіді або через функцію коментування, або в чаті.

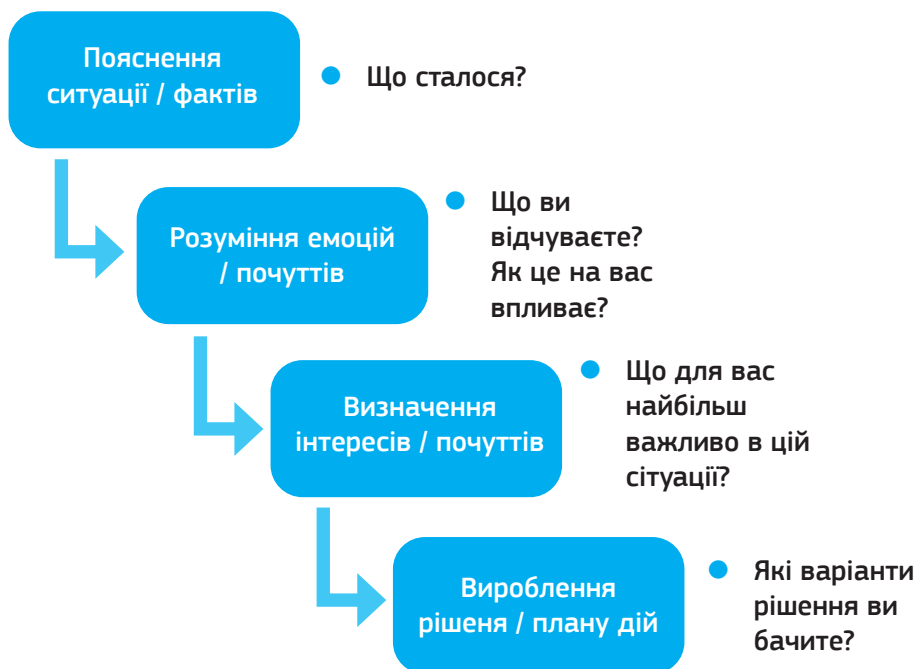
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Розенберг М., Ненасильницьке спілкування: мова життя / М. Б. Розенберг ; пер. з англ. О. І. Олійник. – Харків : Ранок, 2020. – 256 с.
2. Гарт Сура. Клас без провини: інструменти для розв'язання конфліктів і сприяння розвитку міжособистісного інтелекту / С. Гарт, В. К. Годсон ; пер. з англ. О. І. Олійник. – Харків : Ранок, 2020. – 256 с.

Додаток 1

Додаток 2

Додаток 3

Під час благодійного ярмарку, який організувало учнівське самоврядування для облаштування своєї кімнати, вимкнули світло на декілька хвилин, і з'явилась людина. Вона заперечувала законність акції і вимагала перерахувати кошти на рахунок школи. Організатор відкрив коробку, де зберігались благодійні пожертви, але коробка була порожня. Людина, що протестувала проти ярмарку, швидко зникла. Про цей факт терміново повідомили директора школи і поліцію.

Додаток 4

1.	Людина з'явилася після того, як вимкнулось світло	✓	-	?
2.	Грабіжник був чоловіком	✓	-	?
3.	Під час проведення ярмарку ця людина не була присутня	✓	-	?
4.	Гроші забрала людина, що протестувала	✓	-	?
5.	Хтось поцупив гроші	✓	-	?
6.	Після того, як незнайома людина вимагала перерахунку коштів та поцупила їх, вона швидко зникла	✓	-	?
7.	Незважаючи на те, що в коробці були кошти, ми не знаємо скільки їх було	✓	-	?
8.	Грабіжник погрожував забрати кошти	✓	-	?
9.	В сюжеті викладено послідовність подій, у якій беруть участь тільки чотири людини: людина, яка вимагала перевести кошти на рахунок школи, організатор ярмарку, директор школи та офіцер поліції.	✓	-	?
10.	Сюжет описує три події: хтось заперечував законність ярмарку, коробку для пожертв було відкрито, людина швидко зникла	✓	-	?

НЕ-ПОЧУТТЯ

1. Відрізняйте почуття від думок:

- Я відчуваю, що мені занизили оцінку
- Я відчуваю, що ти мій товариш
- Я відчуваю, що ти насміхаєшся наді мною

2. Якщо після слова «відчуваю» є такі слова, то навряд тут йдеться про почуття:

Сполучники: що, як, нібито, типу, немов	Я відчуваю, що ми більше не спілкуємось, як раніше
Займенники: я, ти, ви, він, вона...	Я відчуваю, вона прагне зі мною подружитися
Іменники й імена	Я відчуваю, Ганна Петрівна маніпулює мною

3. Відрізняйте почуття від оцінок власних здібностей

- Я відчуваю, що не вмю співати
- Я відчуваю, що я – справжня боягузка
- Я відчуваю, що цю задачу з математики я ніколи не вирішу

4. Відрізняйте почуття від оцінки того, як поведяться з вами інші люди

Покинутий, зраджений, скривджена, не почута, спровокований, ошуканий, недооцінена, залякана, не зрозумілий, не підтриманий...	<ul style="list-style-type: none"> - Я відчуваю, що мене ігнорують - Я відчуваю себе зрадженою - Я відчуваю, що мною маніпулюють
---	---

Додаток 6

В одній школі районного центру області в центральній частині України існувало активне учнівське самоврядування. Його обрали наприкінці вересня, втім уже за декілька місяців учні змогли сформувати комісії, розподілити ролі та обов'язки і навіть домовитися про процедури, за якими вони будуть працювати.

Напередодні новорічних свят самоврядування висунуло пропозицію щодо проведення святкового концерту та дискотеки. Однак кінець року – це період звітів, контрольних та звітних масових заходів. Вчителі й педагог-організатор ледве-ледве зможуть завершити всі справи вчасно. Педагог-організатор сказала, що в неї немає часу на дискотеку, бо має більш важливі справи у департаменті. Дорослі виснажені і ніхто не хоче займатися організацією свята, писати сценарій, шукати музику... Учні ображені через те, що нікому немає діла до їх ідей, ніхто не хоче допомогти, хоча на словах – всі їм обіцяли підтримку. Виглядає так, що свято в цій школі буде невеселим...

	Позиція	Інтерес/Потреба
Педагог-організатор	Група 1	Група 3
Учнівське самоврядування	Група 2	Група 4

ТЕМА 21. НАСИЛЛЯ В ШКОЛІ. ЯК ЙОГО УНИКНУТИ ЧИ ПРОТИДІЯТИ?

21.1. ЯК ПОДОЛАТИ НАСИЛЬСТВО В ШКОЛІ (10)

Ключове питання:

Як зупинити насильство в школі?

Забезпечення для всіх дітей сприятливих умов життя, розвитку, виховання та отримання освіти одночасно із їх захистом від насильства та жорстокого поводження є одним з ключових завдань держави та суспільства. У Всесвітній доповіді ООН про насильство що до дітей зазначається, що кожен десятий учень/-ця у світі піддається насильству у школі, і цей показник щороку зростає.

Насильство негативно впливає на відвідування, готовність і мотивацію до навчання, в кінцевому результаті – на академічну успішність дітей. Через насильство вони позбавляються можливості якісно реалізовувати своє право на освіту.

Взаємовідносини серед дітей, а також між дітьми та дорослими у школі здійснюють великий вплив на формування особистості учнів та їх подальшу соціалізацію. Наслідки насильства позначаються протягом всього життя людини, впливають на її емоційний та когнітивний розвиток, фізичний та психічний стан, поведінку.

Насильство викликає в учнівства відчуття страху та небезпеки, що саме по собі суперечить цілям виховання, суперечить праву навчатися у безпечному та доброзичливому середовищі.

Незважаючи на масштаб та складність проблеми, школа має великі можливості для профілактики насильства та його недопущення в міжособистісних відносинах і спільній діяльності, у формуванні моделі поведінки, заснованій на повазі.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- *висловлюють* свою точку зору на ситуації застосування насилля у школі;
- *застосовують* методи та прийоми протидії насильству в школі;
- *розуміють* важливість різних способів вираження емоцій як одного із засобів протидії насильству та булінгу;

- усвідомлюють цінність створення безпечного середовища в школі, дома та у дворі для ефективної міжособистісної взаємодії

Ключові поняття та ідеї	Насильство та його види
Вік учасників	12–16 років
Орієнтовна тривалість заняття	45–60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Аркуші паперу формату А4, фломастери/маркери, мультимедійний проєктор, ноутбук, роздатковий матеріал (Додаток 1,2,3)

КРОК 1.

Вправа «Що таке насильство»¹ (15 хв)

1. На початку заняття проведіть обговорення за наступними запитаннями:
 - Чи знайомі вам такі ситуації: бійка між однолітками; батьки дали ляпаса; доросла людина підвищила голос та накричала на дитину; вчителька потягнула за вухо; старший брат або сестра відібрав/відібрала кошти; дитина, яка жебракуює на вулиці та не має що їсти, одягнена не по погоді?
 - Як ви вважаєте, що в таких ситуаціях застосовано до дитини? (Насильство та жорстоке поводження).
2. Поясніть учнівству визначення поняття «насильство».

Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, припинює почуття честі та гідності.
3. Запитання для обговорення:
 - Які асоціації викликає у вас слово «насильство»?
 - Хто може потерпати від насильства? (Від насильства може потерпати будь-яка людина. Це можуть бути як жінки так і чоловіки, як хлопці так і дівчата).

¹ Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : метод. посібник / Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. – Київ : Агентство «Україна», 2019. – 132 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protidy-bullying.pdf>

- Чому діти є вразливою категорією, яка потерпає від насильства? (Бо вони не завжди знають, що таке насильство і як воно проявляється. Навіть думають, що така поведінка є нормальною. Тому їм буває важко зрозуміти, що до них проявляють насильство, або вони проявляють насильство щодо оточуючих. Часто хлопці і дівчата стають свідками проявів насильства між дорослими. Також діти потерпають від насильства тому, що не мають навичок мирно вирішувати конфлікти. Навіть маленькі конфлікти можуть призвести до насильства. Хлопці і дівчата часто не знають, до кого звернутися по допомогу).
- Де може відбуватися насильство? (Будь-де. Найчастіше насильство відбувається під час живого спілкування. Це може бути в закладі освіти, вдома, на вулиці, в колі друзів/однолітків тощо. Також і в Інтернеті, де відбувається поширення пліток, особистих фото тощо. А ще «травити» можуть за допомогою телефону: дзвінки з погрозами, смс та інше.)
- Якими є особливості насильства стосовно до хлопчиків та дівчат? (Вважається, що для хлопців більш характерним є фізичне насильство. Начебто вони всі справи вирішують за допомогою кулаків. Для дівчат – психологічне, бо вони можуть розпускати плітки та неправдиву інформацію стосовно одна одної. Але це всього лише стереотипи (хибні уявлення). Проте і хлопці і дівчата можуть потерпати від будь-якого насильства (наприклад – дівчата можуть вчиняти бійки, а хлопці – пліткувати). Так само і хлопці і дівчата можуть бути кривдниками і кривдницями).

КРОК 2.

Вправа «Види, прояви насильства» (20 хв)

1. Проведіть міні-лекцію «Види та прояви насильства».

Виділяють такі види насильства, як психологічне, фізичне, сексуальне, економічне.

Психологічне насильство – це використання переваги, щоб принизити та знецінити іншу людину. Насильством також є свідоме ігнорування потреб та почуттів тих осіб, які залежні від людини через наявну у неї владу.

Проявами психологічного насильства є словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування тощо; образливі жести, брутальне ставлення, покарання, навіювання страху за допомогою розповідей, дій, жестів, поглядів; крики, звинувачення, засудження, ігнорування як спосіб «покарання» тощо.

Фізичне насильство – навмисне завдання фізичної шкоди іншій людині. Навіть поодинокий випадок побоїв уже є насильством. Проявами фізичного насильства є ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, биття, знерухомлення людини, обмеження її мобільності (включ-

но зі стоянням у кутку чи зв'язуванням, прив'язуванням до предметів, замиканням у кімнаті), незаконне позбавлення волі або залишення в небезпеці тощо.

Економічне насильство – це позбавлення людини житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів, використання фінансової переваги, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборона працювати або, навпаки, примушування до праці тощо.

Сексуальне насильство – це будь-які дії сексуального характеру без добровільної згоди. Йдеться не лише про статевий акт, а й про сексуальні домагання без проникнення в тіло.

Проявами сексуального насильства є будь-які дії сексуального характеру, в тому числі й в присутності дитини. Наприклад: фотографування чи зйомка в оголеному виді на відео; пропозиції від дорослих дитині показати її/його статеві органи, торкнутись до їхніх оголених інтимних частин тіла або вступити з ними у статеві стосунки; пропозиції за винагороду показати свої статеві органи, торкатись до оголених інтимних частин тіла дорослих або вступати з ними у статеві стосунки; примус дитини вступати у статеві стосунки з дорослими та тримати це у таємниці; непристойні пропозиції в інтернеті (на форумах, у чатах, соціальних мережах, електронною поштою тощо), по телефону або у листах; дотики (окрім медичних працівників та батьків у ранньому дитинстві) до статевих органів дитини всупереч її волі тощо.

Дискримінація – це обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі особи за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, політичних, релігійних та інших переконань, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками.

Дискримінація може мати різні прояви: явні і відкриті – через образливі й такі, що принижують гідність людини, висловлювання, коментарі, жарти, прізвиська і обзивання, виключення з ігор та змагань, а також неявні – через упереджене, нерівне ставлення².

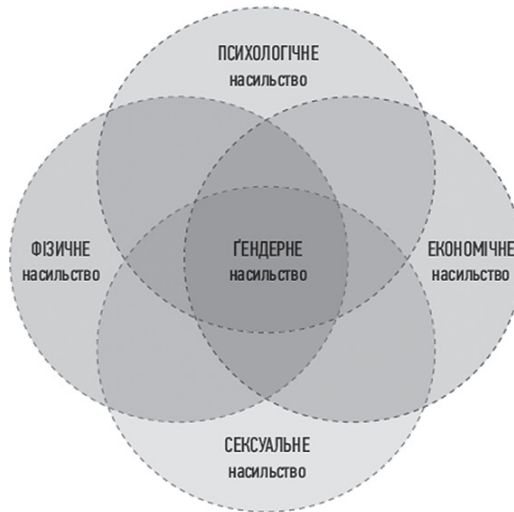
Гендерне насильство може мати форму психологічного, фізичного або сексуального насильства, в його основі лежить гендерний дисбаланс або гендерні стереотипи. Будь-які насильницькі та дискримінаційні дії, в тому числі з причини неприйняття гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації людини, є проявами гендерного насильства.

Гендерне та сексуальне насильство часто зачіпає дівчат і жінок, особливо у суспільстві, де жінка традиційно посідає підлегле становище. Соціальні норми, що закріплюють домінантне становище чоловіка та культивують брутальність, можуть провокувати агресивну поведінку хлопчиків. Чекаючи підпорядкування і покірності з боку дівчаток, хлопчики можуть

² Попередження насильства у закладах освіти : метод. посібник для педагогічних працівників БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». – Київ, 2019. – С. 20.

застосовувати до них тиск, примус і силу. Демонструючи свою мужність, вони можуть чіплятися, принижувати та піддавати фізичному і навіть сексуальному насильству слабших і тих, хто не відповідає ґендерним нормам, особливо хлопчиків, яких сприймають як таких, що мають гомосексуальну орієнтацію³.

Рис. 1
Види насильства

2. Об'єднайте дітей у 5 груп. Роздайте кожній групі ситуацію з Додатка 1 та запропонуйте підготувати відповіді на наступні запитання:
 - Чи застосовано у цій ситуації насильство? Якщо так, то який саме вид насильства і як ви це визначили?
 - Хто насильник і хто жертва у цій ситуації? Які наслідки може мати ця ситуація для жертви, для кривдників? На кого та на що вона ще може вплинути?

КРОК 3.

Вправа «Як подолати булінг» (10 хв)

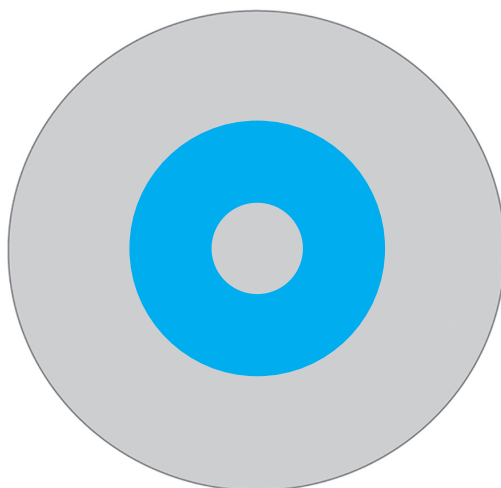
1. Продемонструйте учням мішень (Рис. 2). Запропонуйте обговорити наступні питання:
 - Що, на вашу думку, зображено? Як це зображення пов'язано з темою насильства, булінгу?
 - Що вам відомо про булінг?
 - Хто, на вашу думку, є сторонами булінгу (треба вивести учнів на

³ Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». – Київ: 2019. С.20

розуміння того, що сторонами булінгу є жертви, булери-кривдники й спостерігачі).

- Подумайте та назвіть, де саме на цій мішені могли б бути розташовані названі сторони булінгу – жертва, кривдник, спостерігачі. Поясніть свою думку. (В центрі – жертва, далі – булер, третє кільце – спостерігачі).
- Щодо розташування та розміру кілець мішені – які припущення і висновки ще можемо зробити? (Жертва оточена і відрізана від соціуму булером, «замкнена», булер контролює ситуацію, спостерігачі – їх найбільше, можуть впливати на булера по-різному тощо).

Рис.2

2. За потреби поясніть учнівству, що означає поняття «булінг» та чим воно відрізняється від понять «насильство» та «жорстоке поводження».

КРОК 4.

Вправа «Долоньки» (10 хв)

1. Запропонуйте учнівству подумати на питанням:
 - Що кожен з нас може зробити, щоб запобігти булінгу та цькуванню?
2. Роздайте зображення долоньки (Додаток 3) та попросіть написати на кожному з пальців способи боротьби з булінгом (вітатися з жертвою булінгу, звернутися до старших по допомогу, не поширювати пліток, не підтримувати тих, хто ображає інших тощо).
3. Учні/учениці представляють свої «долоньки».

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Учням/-цям пропонується обговорити ключове запитання:

- Як зупинити насильство в школі?

☉ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Вправа «Що таке насильство»⁴ (15 хв)

Обговорення запитань можна організувати використовуючи будь-яку онлайн платформу, наприклад ZOOM тощо. Для ефективності обговорення запропонованих питань доцільно їх розмістити на слайді та виводити на екран.

КРОК 2.

Вправа «Види, прояви насильства» (20 хв)

Під час проведення міні-лекції рекомендуємо використовувати Рис. 1.

Для роботи в групах пропонуємо використовувати можливості онлайн-платформ для об'єднання в групи в окремих залах чи кабінетах онлайн (наприклад, ZOOM). Спочатку поясніть завдання та надайте доступ до Додатку 1, визначте час для роботи і вже потім об'єднайте у групи.

Поясніть, що обговорення результатів відбудеться після повернення у загальну групу.

КРОК 3.

Вправа «Як подолати булінг» (10 хв)

Під час проведення обговорення рекомендуємо використовувати на екрані Рис. 2.

КРОК 4.

Вправа «Долоньки» (10 хв)

Під час проведення рекомендуємо Додаток 3 розмістити за допомогою додатків GOOGLE, що дозволяють індивідуальну роботу з документом.

⁴ Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : метод. посібник / В. Л. Андрусенкова, В. О. Мельничук, О. А. Калашник. – Київ: Агентство «Україна», 2019. – 132 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protidy-bulliny.pdf>

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Знай та захищай свої права. Робочий зошит. – Київ, 2006. – Режим доступу: http://la-st.rada.org.ua/ucp_mod_library_view_235.h
2. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – Київ, 2018. – 143 с. – Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_614.html
3. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект: навч. метод. посібник / Київ: ФОП Стеценко В. В., 2016. – 192 с. – Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=JqVljfoFBStqlCLmi1wsfbXKGCUY1e
4. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти : Навч.-метод. посібник. – К: ФОП Нічога С. О., 2018. – 174 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

Ситуація 1.

В одній зі шкіл міста Одеси ученицю 5-го класу Софію на уроці фізкультури побила компанія хлопчаків. У спортзалі під аплодисменти і крики захоплення вони лупили дівчинку м'ячем по голові, від чого вона впала в кому. Батьки розповідають, що донька опритомніла лише пізно ввечері в реанімації. Дівчина розповіла, що з неї знущалися хлопці з її класу. Тато дівчинки стверджує, що це не перший випадок, коли Софію ображали, через це вони неодноразово зверталися до класного керівника з проханням вплинути на ситуацію і припинити знущання. Однак результату не було.

Ситуація 2.

До десятого класу прийшла новенька дівчинка. На перший погляд, досить упевнена у собі. Але в класі був самозакоханий та самовпевнений хлопець, який був авторитетом для групи і почав розпускати плітки про те, що в них з дівчинкою був сексуальний зв'язок. Група підтримала хлопця, у класі почали жартувати на цю тему. Це проявлялося як під час уроків, так і на перервах. Дійшло до групової ізоляції – дівчинка обідала окремо, щоби не провокувати жарти у свою сторону, вона починала виправдовуватися, що лише розпалювало бажання однокласників знущатися. І ось прийшла її мама й сказала, що знайшла на планшеті у дівчинки вкладку зі статтею про те, як покінчити з життям неболяче...

Ситуація 3.

Мене звали Марія. Я навчаюсь у школі, у 10-му класі. Я багато спілкуюсь з хлопцями з іншого класу, чим викликаю сильні ревності їхніх однокласниць. Часто, коли я йду шкільним коридором, то чую, як дівчата кидають мені в спину образи, вони ж розпускають про мене плітки, пишуть брудні слова в жіночому туалеті, відбирають речі.

Ситуація 4.

На сьомому році навчання я перейшла до паралельного класу. Я була товстенькою і мене дуже дразнили через мою вагу. Кажали, що я жирна, що я товстуха. Це робили хлопці, дівчата ж вважали, що я товста, отже у них менше конкуренції. Я нікому не жалілася – вирішила, що мені необхідно сильно схуднути. Я цього неймовірно хотіла. Це бажання перетворилося на манію. Я пила виключно воду, мінімально їла. Мама готувала мені їжу, а я її викидала. І на цьому підґрунті у мене розпочалася анорексія. Мене навіть хотіли покласти до психіатричної лікарні, але мама відмовилася.

Ситуація 5.

В школу прийшов працювати новий вчитель біології. Через свій зовнішній вигляд та м'який характер учні почали з нього знущатися. Коли він намагається проводити урок, учні не звертають на нього уваги й голосно розмов-

ляють, сміються, займаються власними справами. Трапляється, що діти під час уроку хором відтворюють певний звук, жбурляють у вчителя папірцями тощо. Педагог, звичайно ж, намагається зупинити свавілля, закликає учнів бути чемними й сумлінними, погрожує поскаржитися директору чи батькам. Та здебільшого його зусилля залишаються марними – учні не зважають на них і продовжують знущання.

Додаток 2

Булінг – це повторювані акти різних видів насильства і знущань з боку однієї особи або групи осіб щодо особи, яка не може себе захистити. Булінг не відбувається, коли два учні з однаковими фізичними можливостями часто сперечаються, борються чи підбурюють один одного в ігровій формі. Булінг завжди має на меті зацькувати жертву, викликати у неї страх, деморалізувати, принизити, підпорядкувати. В закладах освіти булінг є поширеним серед однолітків, і часто його здійснюють старші учні щодо молодших. З булінгом з боку колег або керівництва можуть стикнутися працівники закладу освіти. Найчастіше булінг – це свідомо сплановане, тривале, фізичне та/або психологічне насильство, припинення котрого вимагає втручання третіх осіб – директора, вчителів, інших працівників закладу освіти, учнів, батьків, а іноді й представників правоохоронних органів.

Булінг – форма насильства, яка має деякі особливості. По-перше, булінг асиметричний: з одного боку – кривдник, який має владу й перевагу у фізичній та/або психологічній силі, з іншого – потерпілий, який такою силою не володіє і гостро потребує підтримки і допомоги третіх осіб. По-друге, булінг здійснюють навмисно – він спрямований на нанесення фізичних і душевних страждань людині, яка стала мішенню булінгу. По-третє, булінг позбавляє потерпілого впевненості в собі, руйнує здоров'я, самоповагу і людську гідність. По-четверте, булінг – це груповий процес, який стосується не тільки кривдника і потерпілого, а й свідків насильства, всього класу, де він відбувається. По-п'яте, булінг ніколи не припиняється сам собою: завжди потрібен захист і допомога постраждалим, кривдникам і свідкам.

Булінг проявляється по-різному. В одному випадку це можуть бути систематичні словесні образи, обзивання чи глузування над певними особливостями людини – зовнішністю, манерою говорити, одягатися, ходою, мімікою, жестами, в тому числі внаслідок захворювання або інвалідності (заїкання, накульгування). В іншому випадку знущання можуть мати форму побиття, штовхання, відбирання або псування речей, приниження гідності, наприклад, через примус виконувати будь-які принизливі дії або здійснювати акти насильства щодо третіх осіб. Подібні фізичні та словесні дії є прямим булінгом. Непрямий булінг проявляється через менш явні дії – маніпулятив-

ну поведінку, поширення брехливої інформації, пліток, виключення людини з кола спілкування, спільних занять, ігор, відторгнення, ігнорування, бойкот.

Один з видів булінгу – **хейзинг** – пов'язаний з таким явищем, як неформальні насильницькі обряди ініціації. Подібні ритуали більш притаманні закритим (воєнізованим, інтернатним, пенітенціарним) установам, але зустрічаються і в звичайних школах та училищах, особливо якщо при них є гуртожитки для учнів з інших міст. Новачків однокласники або учні старших класів (курсів) примушують до дій, які принижують їхню гідність (публічно пройтися голим, дати облити себе помиями, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою тощо). Хейзинг, як і булінг, часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст.

З розвитком сучасних інформаційних технологій набув поширення ще один вид булінгу – **кібербулінг**: використання мобільних телефонів, електронної пошти, Інтернету, соціальних мереж, блогів, чатів для переслідування людини, поширення її конфіденційної інформації, пліток, ганебних і образливих повідомлень. Кібербулінг можуть чинити через показ і відправлення різких, грубих або жорстоких текстових повідомлень, передражнювання жертви в режимі онлайн, розміщення у відкритому доступі особистої інформації, фото або відео, щоб заподіяти шкоди жертві або збентежити її; створення фальшивої електронної пошти, вебсторінки, облікового запису в соціальних мережах для переслідування і знущань над іншими від імені жертви.

Кібербулінг відрізняється від інших видів насильства тим, що дозволяє кривдникові зберігати анонімність і, таким чином, уникати відповідальності за свої дії.

За вчинення булінгу на кривдника (якщо це дитина до 16 років, то на його батьків) може бути накладено адміністративне стягнення у вигляді штрафу від 850 до 3 400 грн або громадських робіт від 20 до 60 годин.

Наказом Міністерства освіти та науки України від 28.12.2019 року № 1646 затверджено «Порядок реагування на випадки булінгу (цькування)» та «Порядок застосування заходів виховного впливу», у яких визначено механізм реагування на випадки булінгу (цькування) та процедуру застосування заходів виховного впливу в закладах освіти всіх типів і форм власності.

Що робити

Слід відразу звернутися до директора з письмовою заявою/скаргою, у якій викласти обставини вчинення булінгу та вимагати провести перевірку.

Керівник закладу освіти не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення про булінг зобов'язаний скликати засідання постійної комісії з розгляду випадків булінгу (цькування).

Комісія протягом десяти днів з моменту отримання повідомлення про булінг повинна розглянути інформацію, викладену в повідомленні, зібрані матеріали та прийняти рішення про наявність / відсутність обставин, що об-

ґрунтовують інформацію, зазначену в повідомленні. До засідань комісії за згодою залучаються батьки або інші законні представники малолітніх чи неповнолітніх сторін булінгу.

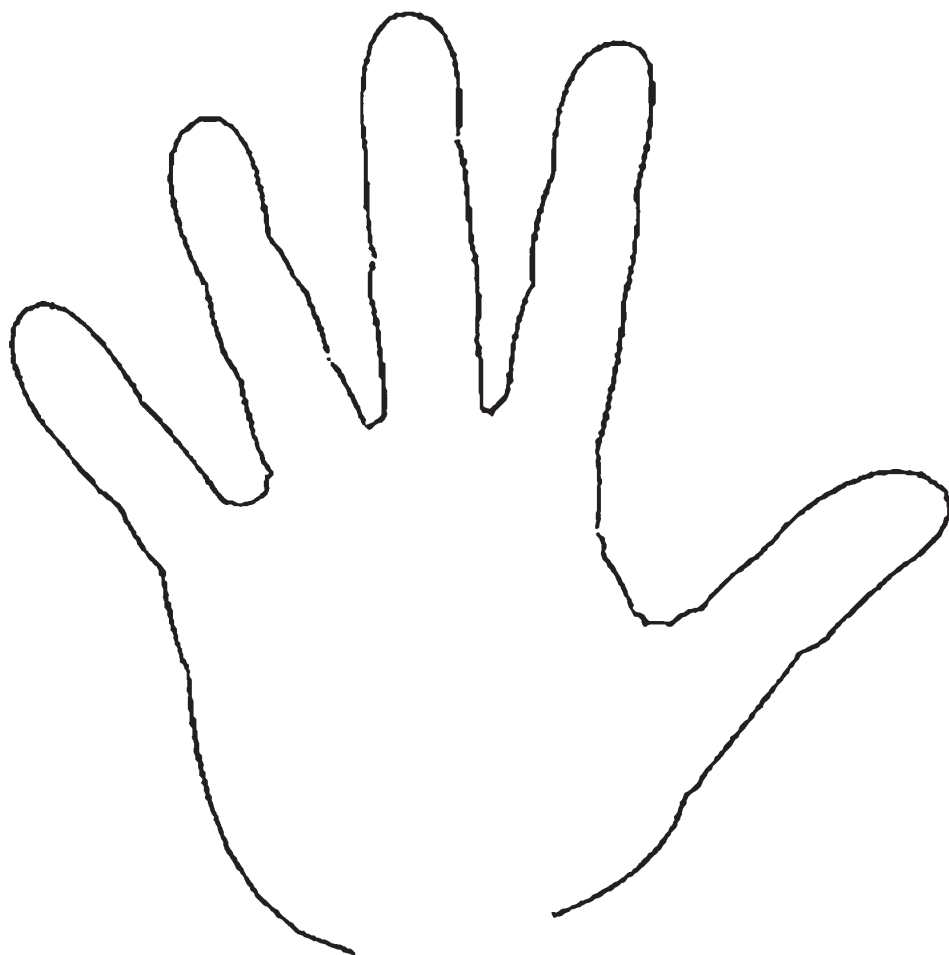
Варто зауважити, що комісія не вирішує, мав місце булінг (цькування) чи ні, а лише встановлює обставини, та в разі підтвердження викладеного в заяві/скарзі передає матеріали до поліції. Рішення про те, чи був випадок, вказаний у повідомленні, саме булінгом, ухвалює суд після того, як отримає матеріали справи від поліції.

Важливо!

Керівник закладу освіти невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби з моменту отримання заяви чи повідомлення про випадок булінгу (цькування), повідомляє про нього територіальному органу (підрозділу) Національної поліції України, принаймні одному з батьків або іншим законним представникам малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування).

За неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) щодо учасника освітнього процесу на керівника закладу освіти накладається адміністративне стягнення у вигляді штрафу (від 850 до 1700 грн) або виправних робіт на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти відсотків заробітку.

Документ, який містить детальну інформацію – Лист та роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 13.04.2020 року № 1/9-207 щодо застосування наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти».

ТЕМА 22. УКРАЇНА ПОЛІКУЛЬТУРНА. БАГАТОМАНІТНІСТЬ ЯК РЕСУРС

22.1. БАГАТОМАНІТНІСТЬ – РЕСУРС РОЗВИТКУ ГРОМАДИ

Ключове питання:

В чому цінність різноманіття для розвитку громади та країни?

Багатоманіття є однією з основних характеристик сучасного суспільства, що відображає культурні, соціальні, етнічні, статеві, вікові, фізичні відмінності або відмінності, пов'язані з сексуальною орієнтацією, віросповіданням або просто характером. Українське суспільство є багатокультурним, і ми так чи інакше щодня стикаємося з відмінностями та розмаїттям.

Для забезпечення соціальної згуртованості та національної єдності української молоді важливо розуміти низку аспектів. Як формується багатокультурність, що лежить в її основі? Які переваги та виклики вона в собі несе? Яким чином багатоманіття впливає на формування історичної пам'яті? Чому важливо забезпечити принцип недискримінації в українському суспільстві в цілому і як саме це зробити?

Міжкультурна комунікація як частина комунікації в цілому дає людині змогу бачити цілісність світу й водночас почуватися частиною цього світу, долучаючись до інших культур.

Багатоманіття в усіх своїх формах нерідко призводить до непорозуміння та конфліктів, які підсилюють наявні у суспільстві стереотипи та упередження, що, своєю чергою, породжує дискримінацію та нетерпимість. Зростання ж нетерпимості часто спричиняє насильство на ґрунті етнічних, національних чи релігійних особливостей.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- *розуміє* багатоманітність та поліетнічність як ресурс розвитку громад та країни;
- *вміє цінувати* різноманітність та плюралізм;
- *розуміє* важливість діалогу культур як основи життя

Вік учасників 13–16 років

Орієнтовна тривалість заняття 60 хв

Підготовка
до заняття
(обладнання
тощо)

Дошка/фліпчарт, папір, маркери, скотч, роздруківки
Додатків 1-2, ручки.

Загальні
зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи
з темою (якщо
потрібно)

Багатоманіття – це цінність. З одного боку, вона зберігає самобутність людини, з іншого – завдяки взаємодії з інакшим розширюється світасприйняття, долається обмеженість індивідуального досвіду, формуються нові принципи співпраці між людьми, засновані на повазі до рівності прав та шанобливому ставленні до відмінностей. Особливу увагу в цьому контексті слід приділяти міжособистісним взаєминам, відносинам між більшістю й меншинами, стосункам між групами з різними стилями життя, цінностями та культурою.

Важливо зробити акцент на вибудовуванні стосунків, постійній взаємодії та співпраці між різними соціальними та культурними групами, що передбачають культурний обмін та пізнання один одного, при цьому піклуватися про збереження культурних відмінностей кожної локальної спільноти.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Асоціації» (10 хв)

1. Попросіть учнів/учениць пригадати, що вони знають про «багатокультурність» з різних навчальних предметів. Запропонуйте індивідуально написати на стікерах по 2 тези/слова/асоціації, що найкраще, на їхню думку, розкривають сутність поняття «багатокультурність в Україні» (на 1 стікері – 1 теза).
2. Запропонуйте зачитати по черзі слова-асоціації та наклеїти їх на аркуші паперу А1, групуючи подібні. Обговоріть їх разом на загал.

Оголосіть тему заняття та ключове питання заняття. Бажано записати його на дошці чи аркуші паперу, аби повернутися до нього наприкінці заняття.

КРОК 2.

Вправа «Бюро знахідок»¹ (25 хв)

1. Об'єднайте учнів/учениць у групи (4–5 чоловік). Продемонструйте зображення (Додаток 1). Попросіть їх розглянути його уважно та при-

¹ Адаптовано за матеріалами посібника: Tasks for democracy. 60 activities to learn and assess transversal 60 хв attitudes, skills and knowledge. – 2nd edition. – Pestalozzi Series No. 4. – Council of Europe, 2017.

думати питання до обговорення малюнка або важливих тем, які він навіює. Нехай діти обговорять ці питання в групі, виберуть одне, найбільш влучне на думку групи, та запишуть його на фліпчарті. Зазначте схожості й відмінності між питаннями різних груп.

2. Роздайте учням/ученицям Додаток 2. Попросіть їх індивідуально відповісти на запропоновані запитання. Після того, як вони завершать, попросіть їх обговорити свої відповіді в групах.
3. Попросіть учнівство утворити нові групи (або допоможіть їм створити нові групи за допомогою кольорових карток) та обговорити питання, які видаються найцікавішими з придуманих, і записаних на дошці та з Додатка 2.
4. Попросіть групи презентувати свої результати перед аудиторією. Проведіть сесію дебрифінгу на підставі питань, які вибрала група.
5. Учні/учениці записують три висновки, які вони з'ясували/відкрили для себе під час цього обміну думками.

Поради для вчителя

- Обговорення зображення та процес відповіді на запитання може спровокувати жваву дискусію. Цікаво, наскільки охоче учасники висловлюватимуть свої думки про зображення. Будьте готові до широкого спектру реакцій і почуттів, які зображення викликає серед учасників.
- Майте на увазі, що малюнок – це лише «зображення», тож під час його обговорення не треба забувати про контекст.

КРОК 3.

Вправа «Вивчаємо культурний багаж»² (20 хв)

1. Представте тезу, що налагодити конструктивне спілкування з тими, хто від нас відрязняється, нам допомагає визнання «культурного багажу».
2. Поясніть поняття «культурного багаж»: те, що є в нас від наших культур і що визначає наш світогляд. Ці чинники можуть бути пов'язані з історією, релігією, професійною діяльністю, політичною ситуацією, національним характером і загалом бувають позитивними і негативними. Вчитель може навести приклад із власного життя.
3. Запропонуйте учням/ученицям намалювати валізу й написати на ній два чи три слова, що характеризують їхній культурний багаж.
4. Після того, як учні/учениці намалювали свій «багаж», вчитель збирає аркуші малюнком донизу. В довільному порядку можна для обговорення обрати декілька зображень або організувати загальний огляд малюнків у форматі галереї.

² Активні громадяни. Посібник фасилітатора. – Британська рада, 2015. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens/handouts>

Обговорення:

- *Що записав(ла) на малюнку?*
 - *Чому він або вона визначили це як власний культурний багаж?*
 - *Чим це обумовлено? Наприклад: певним аспектом культури, історією, релігією, національністю тощо.*
 - *Чи є це загалом позитивним чи негативним?*
 - *Чи створює це перешкоди, знижує ступінь об'єктивності в оцінці ситуації, впливає на рішення, призводить до відчуження?*
5. Учитель запрошує групу поміркувати над тим, як визнання культурного багажу може допомогти нам налагодити конструктивну комунікацію з відмінністю (тобто людьми, які відрізняються від нас).
6. Вчитель резюмує:

Людський світ – це безперервне спілкування і взаємодія. При цьому більшість людей у своєму баченні світу, уявленнях про інших людей, поведінці, способі життя керуються цінностями й нормами своєї культури. Оцінюючи чужу культуру за звичними стандартами й критеріями власної культури людина стає на позиції культурного центризму, тобто виходить із переконання, що чужа культура неодмінно гірше, ніж власна. Звісно, така точка зору перешкоджає міжкультурній комунікації, оскільки унеможливує ефективну взаємодію сторін.

За поняттями культури й культурного розмаїття криється поняття самобутності людської спільноти, що передбачає усвідомлення своєї відмінності від інших. Культурне розмаїття виникає в результаті зіставлення всього того, що кожна людська спільнота вважає своєю специфікою, що відрізняє її від інших. Порівнюючи себе з іншою людиною, я можу ідентифікувати себе як українця/-ку, татарина/-ку, румуна/-ку, поляка/польку тощо. Таким чином я ототожнюю себе з культурною спільнотою і підтверджую, що фактично бачу відображення самого себе в її мові, традиціях, цінностях, релігії, колективній спадщині.

Тож логічно, що сучасне суспільство не можна розглядати й аналізувати крізь призму культурної однорідності. Етнічний та культурний склад країн постійно змінюється, для ефективної співпраці і мирного співіснування в неоднорідному суспільстві необхідно розвивати навички міжкультурного спілкування.

Усі люди повинні мати можливість вільно брати участь у житті суспільства, тому консолідація міжкультурного спілкування важлива на різних рівнях, зокрема на національному та місцевому, – щоб навчати людей із різних культур жити разом і співпрацювати.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (5 хв)

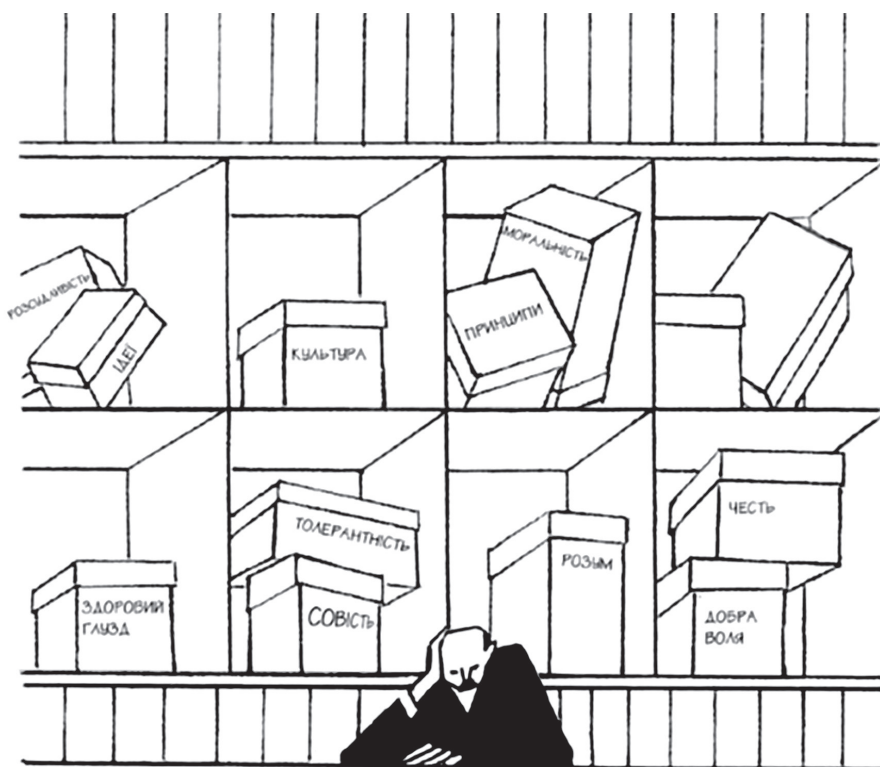
1. Запропонуйте учням/ученицям повернутися до обговорення ключового питання:
 - *В чому цінність різноманіття для розвитку громади та країни?*
2. За наявності часу запропонуйте учням/ученицям рефлексію заняття методом бортового журналу.

Що я дізнався/дізналася з цієї теми?	Що для мене стало найбільш несподіваним?

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Активні громадяни. Посібник фасилітатора. – Британська рада, 2015 р. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens/handouts>
2. Наскрізнi компетентності для демократії. 60 вправ для розвитку та оцінювання ставлень, умінь і знань. 2-ге видання. – Рада Європи, 2017. – Режим доступу: <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/posibnyky-rady-evropy-z-osvity-dlia-demokratychnoho-hromadianstva-i-prav-liudyny/naskrizni-kompetentnosti-dlya-demokratiji-60-vprav-dlya-rozvitku-ta-otsinyuvannya-stavlen-umin-i-znan>
3. Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – 128 с. Режим доступу: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/social-cohesion-training-manual.html

БЮРО ЗНАХІДОК

Додаток 2

Запитання:

- Які три коробки ви б обрали? Позначте їх кольором.
- Яка коробка була би вашою улюбленою? Виділіть її іншим кольором
- Чому ви їх загубили? Чому ці коробки такі цінні і незамінні для вас?
- Яким був би вміст ваших трьох коробок?
- Яку коробку ви би проігнорували? Чому?
- Деякі коробки стоять поруч. На вашу думку, чи є в тому якийсь сенс? Який між ними зв'язок?
- Чи є сенс в тому, що деякі коробки стоять окремо?
- Що б могла сказати людина, яка загубила одну із коробок, працівникові Бюро знахідок? Якими могли би бути відповіді?
- Яка могла бути причина втрати коробки?
- Яку коробку ви занесли б до Бюро знахідок?
- Чи ці наліпки свідчать про «власність»? Чому так? Чому ні?
- Як би ви описали ставлення чи поведінку працівника Бюро знахідок?
- Які події, слова чи історії могли бути в коробках «культура», «честь», «здоровий глузд» і «толерантність»?

Обговоріть свій вибір та відповіді з вашим партнером/-кою. Чим ваш вибір і відповіді були схожі та відрізнялися?

ТЕМА 23. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЧИ ЛОКАЛІЗЦІЯ

23.1. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ключове питання:

Глобалізація – це позитивний чи негативний шлях розвитку людства?

Ми живемо у світі, який дуже швидко змінюється. Процеси глобалізації охопили всі сфери нашого життя. Молоді люди у зв'язку з їх переходом до дорослого життя є більш уразливими до коливань економічного, соціального, культурного і політичного порядку, ніж інші групи у суспільстві. Глобалізація для молодих людей, хоча і не для всіх, означає більше інформації, більше мобільності, різноманітності у виборі культури і способу життя, і більше можливостей для розвитку мереж по всьому світу зі своїми однолітками для висловлення солідарності. Молоді люди беруть активну участь у рухах щодо зміни глобалізації, у багатьох молодіжних організаціях з глобальною присутністю, намагаються стати активними героями процесів і партнерств щодо більш справедливої глобалізації. Під час цього заняття учні/учениці зможуть довідатися про вплив глобалізації на розвиток сучасного світу, проаналізувати переваги і ризики глобалізаційних процесів.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- має уявлення про глобальні і локальні процеси в країні/світі;
- наводить позитивні і негативні приклади глобальних та локальних явищ із власного досвіду.

На кінець 9 класу:

- пояснює поняття «глобалізація», «локалізація»;
- аналізує вплив глобальних процесів на громаду/школу/людину;
- пропонує можливі шляхи розв'язання проблем різних регіонів світу.

На кінець 12 класу:

- пояснює масштаби впливу глобалізації на економіку, культуру, довкілля, людину;

	<ul style="list-style-type: none"> ● вміє вести переговори, досягати компромісу та консенсусу; ● розуміє глобальні проблеми, що перетинають кордони, об'єднують різні культури і національності.
Ключові поняття та ідеї	Глобалізація, локалізація, спеціалізація, глобальне потепління.
Вік учасників	12–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Фліпчарт, папір для фліпчарту, маркери, роздруковані додатки.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа (5 хв)

1. Вчитель зачитує цитату А. Тойнбі: «Майбутній світ не буде ні західним, ні незахідним, але успадкує всі культури, які ми заварили в одному котлі». Просить учнів/-ць пояснити, як вони її розуміють.
2. Після цього резюмує, що світ постійно розвивається.

Глобалізація – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростання взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини й навколишнього середовища. В основі глобалізації – розвиток світових ринків товарів, послуг, праці, капіталу.

Кожна пересічна людина в сучасному світі живе в умовах, де процеси глобалізації стали вже звичними. І справді, можемо говорити про глобальний Інтернет, глобальні кризи, глобальні екологічні проблеми, глобальних персон (політика, бізнес, спорт, мода, кіно, музика тощо), глобальні міжнародні організації, глобальні гроші, власні грошові перекази по всьому світові, управління власним банківським рахунком з гаджетів у будь-якій точці світу, робота на відстані тисяч кілометрів від місця роботи тощо.

Тож на цьому занятті спробуємо розібратися, які плюси та мінуси має глобалізація, це позитивний чи негативний шлях розвитку людства.

КРОК 2.

Риси глобалізації (15 хв)

1. Вчитель/-ка просить учнівство навести приклади зі свого життєвого досвіду, які б демонстрували різноманіття зв'язків сучасного світу

(наприклад, спілкування з друзями на великій відстані через мобільний зв'язок, Інтернет; створення магазинів єдиної торгівлі, таких як Metro, Pozzy Group, Carry, Auchan та інших в різних країнах; доставка товарів, замовлених за каталогами; можливість оплати за надані послуги або придбані товари, переказ грошових коштів за допомогою пластикових електронних карт; пряма трансляція культурно-масових заходів з різних точок Землі; можливість обміну валюти одної національної держави на території інших країн).

2. Після цього вчитель/-ка зазначає, що глобалізація – це процес, в ході якого зростають взаємовплив і взаємозалежність народів і держав. Термін «глобалізація» був уперше вжитий в його сучасному значенні Рональдом Робертсоном в 1983 р. Він висунув концепцію формування глобального виміру людської свідомості, що дозволяє розглядати політичні та інші соціальні процеси в глобальній системі координат. Глобалізація – процес об'єднання в єдину систему економічного, інформаційного, культурного простору різних країн планети.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) виділив чотири основні аспекти глобалізації:

- торгівля та валютні операції;
 - рух капіталу та інвестицій;
 - міграція і переміщення людей;
 - поширення знань.
3. Об'єднайте учнів/-ць в групи та запропонуйте охарактеризувати один з аспектів глобалізації за питаннями:
 - Як і в чому він проявляється? Наведіть приклади.
 - Як цей аспект характеризує процес глобалізації? З позитивної чи негативної сторони? Чому?
 4. Після підготовки групи представляють результат.

КРОК 3.

Рольова гра «Міжнародна торгівля» (30 хв)

1. Підготуйте заздалегідь картки із зображенням риби, злакової рослини, фрукту, молока.
2. Об'єднайте учасників/-ць в 4 групи (можливо створення і більшої кількості груп, але для кожної додаткової групи необхідно вигадати свою історію).
3. Вступне слово вчителя/-ки:

Уявіть, що ви живете у світі, який поділений природою (пустелями, горами й океанами, непрохідними болотами), на окремі території. Особливості цих територій такі, що люди, які проживають в них, здебільшого мають можливості займатися тільки однією справою.

Люди з однієї території живуть на березі океану і можуть лише ловити тільки рибу і виробляти з неї різноманітну продукцію.

Люди з іншої території чудово вирощують злакові (пшеницю, овес тощо) і випікають чудовий хліб, виготовляють інші продукти із зернових культур.

Ще на одній території розводять худобу (кіз), яка дає багато молока.

На останній території вирощують сади з фруктовими деревами.

4. Роздайте кожній групі картку з позначкою продукції, яка виробляється-вирощується-здобувається на їх території.

P. S. За наявності часу (для більшого антуражу) запропонуйте групам придумати назву своїй країні (території), можна намалювати герб. Прикріпіть напрацьований матеріал біля групи.

Завдання:

Визначте, яку продукцію ви створюєте для споживання і які знаряддя праці виготовляються та використовуються на вашій території; уявіть, як ви проводите свій час, що для вас є цінним і важливим у житті (5 хв).

Результати роботи групи записують на фліпчарті.

5. Після роботи групи представляють результати. Після представлення результатів роботи проведіть обговорення за питаннями:

- *Що побачили спільного/відмінного в розвитку цих спільнот?*
- *Що для кожної з цих спільнот є цінним/важливим?*
- *З чим це пов'язано?*

6. Продовжіть розповідь:

У вашому світі сталися природні катаклізми і перепони між територіями зникли – в горах з'явилися проходи, частина трясовин пересохла... І люди отримали можливість відвідувати один одного. Вони побачили чудові речі, які виробляли інші, і почали обмінюватися.

7. Роздайте в кожную групу картки із зображеннями предметів, пов'язаних з кожною групою-спільнотою. Кожен учасник/-ця групи отримує по 2 картки свого «продукту». Поясніть, що зараз буде відбуватися торгівля – обмін між товарами різних спільнот. Перед початком в групі домовтеся про орієнтовну вартість свого товару та потреби вашої спільноти – що вам потрібно від інших груп. Вартість товару може змінюватися під час обміну. Пам'ятайте, що кількість карток – це кількість всього товару, який створюється на вашій території.

Процес обміну буде тривати 3 хв. Після «торгівлі» поверніться в свої групи, підбийте їй «підсумки» – що «продали», що отримали, як відбувався сам процес «торгів», які додаткові потреби відчували. Обговоріть питання:

- *Що зміниться в житті людей з вашої території після цієї «торгівлі» і чому?*
 - *Що залишиться без змін в житті людей і чому?*
8. Після обговорення групи представляють результати роботи.
 9. Проведіть загальне обговорення:
 - *Як вплине обмін на життя людей – в позитивну чи негативну сторону? Чому?*
 - *Чи зміниться продукція, яку виробляли та споживали на кожній з територій? Чому?*
 - *Що ще, окрім продуктів харчування, може змінитися у житті цих спільнот?*
 - *Чому ця рольова гра вас навчила? Які висновки ви для себе зробили?*
 10. Підбиваючи підсумки зверніть увагу, що незважаючи на розвиток глобальних процесів та взаємозбагачення, яке він несе, особливості розвитку окремих територій будуть зберігатися, кожен район/регіон буде спеціалізуватися на виробництві власної специфічної, унікальної продукції, збереженні своєї самобутності, бо саме це викликає взаємний інтерес і зацікавленість різних спільнот.

КРОК 4.

Вправа «Наслідки глобалізації» (10 хв)

1. Вчитель заздалегідь розміщує в просторі класної кімнати таблички з написами «ПЕРЕВАГИ», «РИЗИКИ», «Не визчився/-лась».
Після цього пояснює, що учням/-цям необхідно зайняти позицію біля тієї таблички, яка співпадає з їхньою відповіддю на запитання.
Запитання для обговорення:
 - *Що несе глобалізація суспільству?*
2. Після того, як учасники/ці займуть позицію, обговоріть їх аргументи, періодично (через 2–3 відповіді) пропонуючи змінити позицію тим, хто забажає.
3. Після завершення вправи можна ознайомити учнів/ць з найбільш поширеними позитивними та негативними впливами глобалізації (Додаток 1).

КРОК 5.

Підсумкове обговорення

Запитайте учнів/-иць, що важливого/цікавого/корисного вони взяли для себе на цьому занятті? Про що хотіли б дізнатися більше?

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Компас: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/home> (дата звернення: 23.07.2021).
2. Компасито : пособие по обучению детей правам человека. – Режим доступу: <http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/> (дата звернення: 23.07.2021).
3. Наслідки глобалізації та антиглобалізм. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/1486011053396/ekonomika/naslidki_globalizatsiyi_antiglobalizm (дата звернення: 23.07.2021).
4. Токарчук В. Навчально-методичні матеріали до курсу «Актуальні проблеми глобалізації та європейської інтеграції». – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2015. – 38 с.
5. Наслідки глобалізації та антиглобалізм. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/1486011053396/ekonomika/naslidki_globalizatsiyi_antiglobalizm (дата звернення: 23.07.2021).

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Процеси глобалізації, що створюють сприятливі можливості для стабільного та ефективного розвитку всієї системи світогосподарських зв'язків, одночасно висувують перед їх учасниками – країнами та окремими організаціями – нові і все більш жорсткі вимоги щодо рівня комерційної діяльності, технічного рівня і якості поставлених товарів і послуг. Тим, хто не відповідає цим вимогам, загрожує неминуча поразка в конкурентній боротьбі і животиння на периферії світової економіки.

Експерти МВФ визначають глобалізацію як зростаючу економічну взаємозалежність країн усього світу в результаті зростаючого обсягу і різноманітності міжнародних угод з товарами і послугами та світових потоків капіталу, а також технологій.

Глобалізація світової економіки тісно пов'язана з її лібералізацією, вільною міжнародною міграцією, переливом, перетіканням з країни в країну товарів, послуг робочої сили, капіталу на основі зменшення і зняття різних адміністративних, юридичних, економічних бар'єрів більшістю країн світу і стягання діють у світовому господарстві силами під все більш єдине економічне ціле. Визначальну роль відіграє формування глобальної (загальносвітової) інформаційної системи.

В умовах глобалізації відбувається загострення міжнародної конкуренції.

Таким чином, глобалізація має позитивні і негативні сторони, які необхідно враховувати в ході аналізу і визначення розвитку на перспективу різних галузей світової економіки, включаючи зовнішню торгівлю.

Позитивні сторони глобалізації:

- бурхливе технологічне зростання;
- збільшення кількості та підвищення якості споживаної продукції;
- поява нових робочих місць;
- вільний доступ до інформації;
- поліпшення і підвищення рівня життя;
- поліпшення взаєморозуміння між різними культурами.

Негативні сторони глобалізації:

- нестабільність розвитку економіки багатьох країн;
- збільшення розриву в соціально-економічному розвитку між країнами;
- розшарування суспільства;
- зростання впливу транснаціональних корпорацій (ТНК);
- зростання масштабів міграції;
- загострення глобальних проблем;
- впровадження масової культури;
- втрата самобутності країн.

ТЕМА 24. ЧОМУ Є РІЗНІ ІСТОРІЇ? ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ – ЯК ЛЮДИ ПАМ'ЯТАЮТЬ ПОДІЇ. НАШЕ СПІЛЬНЕ МИНУЛЕ

24.1. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАЛОГУ

Ключове питання:

В чому цінність історичної пам'яті для розбудови діалогу в суспільстві?

Кожне суспільство є результатом постійного розвитку і несе на собі відбиток подій далекого і недавнього минулого, а культуру можна розглядати як збереження, розвиток і переосмислення спадщини предків. Традиції черпають сили з минулого, з яким вони можуть бути пов'язані як безпосередньо, так і опосередковано, особливо в тих спільнотах, де їх неухильно дотримуються. Укорінені в минуле традиції завжди виявляються в способі життя й мислення, сповненому різноманітними смислами, культурними кодами та цінностями. Їх розуміння дає змогу побачити минуле та сучасне у новому світлі: крізь призму повсякденного життя людей, з точки зору вибору ними стратегії поведінки, з позицій самосприйняття та самоусвідомлення, які визначають ставлення до себе, до спільноти, держави та світу в цілому.

Простір пам'яті у кожної людини власний, проте збудований не лише на особистих спогадах. У більшості місць, що існують у тому просторі, людина ніколи не перебувала фізично, проте бачила їх, читала чи чула про них. Вони є частиною її власного досвіду, набутого безпосередньо чи опосередковано. Це сконструйований у свідомості людини простір, в якому сусідять об'єкти, що їх людина бачила на власні очі, й ті, про які читала, про існування яких довідалася з підручника географії чи з *YouTube*, про які розповідали рідні, і ті, що зображені в рекламному буклеті про подорожі у «райські куточки» десь у районі екватора. Весь цей досвід стає для людини частиною її власного життєвого досвіду, її простору пам'яті.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- *розуміє та описує на прикладах, як минуле може «конструювати» майбутнє;*
- *вміє цінувати та бережно ставитись до різних версій минулого;*
- *розуміє важливість «проживання» історичної травми й усвідомлення спільного минулого громадянами країни.*

Ключові поняття та ідеї	Пам'ять, індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, історична пам'ять, місця пам'яті.
Вік учасників	13–16 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Дошка, фліпчарт, маркери, папір А1, А4, маркери, скотч, роздруковані Додатків 1-3.

КРОК 1.

Про що ми зберігаємо пам'ять¹ (15 хв)

- Обговоріть із учасниками/-цями, що таке пам'ять та для чого вона потрібна людині. Сформулюйте вступні запитання та завдання для учасників/-ць:
 - Що для вас особисто означає пам'ятати?
 - Уявіть, що ви переселяєтеся на іншу планету. Що ви взяли б із собою на пам'ять про ваше минуле на Землі (наприклад, про батьківщину, вашу родину, дім)?
 - Складіть список із 10 конкретних речей/предметів.
 - Об'єднайтесь у групи й ознайомте один одного зі своїми списками та сформулюйте спільний список речей/предметів від групи.
 - Представте свій перелік іншим групам (презентація групи – 3 хв), поясніть, що і чому ви взяли із собою.
- Після виконання вправи обговоріть із учасниками/-цями такі питання:
 - Які емоції/враження у вас виникли під час / після виконання завдання?*
 - Що ви взяли із собою? Чому саме ці речі? Яке значення ці речі мають для вас?*
 - Що збіглося і чим відрізняються списки? Чому?*
 - Що символізують/відображають ці речі?*
 - Як пройшло обговорення? Чи легко/складно було домовлятися у групі? Чому?*
 - Чи були випадки, коли більшість у групі категорично відкидала запропоновані речі? Коли категорично не погоджувалася меншість або окремі особи?*

¹ Адаптовано за матеріалами посібника : Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя : зб. навч.-метод. розробок шкільних занять на основі віртуальної виставки та докум. фільму / ред.-упор. В. Бобров. – Київ : Укр. центр вивчення історії Голокосту, 2017. – 156 с.

- *Коли згоди досягти так і не вдалося? Чому, на вашу думку, це відбувалося?*
- *Як ви гадаєте, чи змінилися б списки, якби у вашій групі опинились представники іншого віку, іншої держави, іншої культури? Як би це вплинуло на процес обговорення?*

Під час обговорення символічного значення речей бажано «вивести» учасників/-ць на зв'язок цих предметів із системою наших цінностей – родиною, вірою, культурою тощо.

3. Вчитель пояснює коротко поняття «пам'ять» та «історична пам'ять» (додаткова інформація для вчителя розміщена у Додатку 1).

КРОК 2.

Де зберігається історична пам'ять. Місця пам'яті² (15 хв)

1. Вчитель/-ка формулює запитання:
 - *Яким чином і де зберігається пам'ять? (Можливі відповіді – в музеях, архівах, просторі). Вчитель може стимулювати обговорення уточненням про те, що музеї, архіви можуть бути публічними і приватними, сімейними. Попросити навести учнів/учениць приклади подібного збереження пам'яті.*
2. Після цього коротко пояснює що таке історична пам'ять – пам'ять про колективне минуле, про певні історичні події, значущі для спільноти, громади, нації тощо. Наголошує, що збереження колективної пам'яті здебільшого відбувається через «місця пам'яті».
3. Вчитель пропонує учням/ученицям завдання:
 - *Розгляньте фоторяд (Додаток 2) та виберіть зображення, які на вашу думку, є «місцями пам'яті». Поясніть.*
 - *Зробіть припущення, про які саме події вони зберігають пам'ять*
 - *Ознайомтесь із Додатком 3. Чи співпали ваші припущення з отриманими результатами? Чому?*
 - *Які емоції/враження виникли під час роботи?*
 - *Що, на вашу думку, необхідно для того, аби люди розуміли, що вони знаходяться на «місці пам'яті»? (Можливі/очікувані відповіді – поставити знак, пам'ятник, інформаційний стенд, вказівник, інше).*
 - *Хто, на Вашу думку, має це робити?*
4. Запитайте в учасників, що може зробити суспільство для збереження пам'яті. Що, на їхню думку, може зробити для цього кожен/кожна із нас.

² Адаптовано за матеріалами посібника: «Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – 128 с.

КРОК 3.

Історична спадщина нашого краю (15 хв)

1. Об'єднайте учнів/учениць у 4 групи.
2. Поясніть, що до них звернулися з проханням провести екскурсію «місцями пам'яті» для приїжджих гостей. Попросіть їх подумати, що саме вони показали б у своїй громаді/місті й чому.

Завдання для груп:

Група 1. До вас завітають ваші однолітки з Польщі.

Група 2. До вас завітає група туристів-пенсіонерів із Німеччини.

Група 3. До вас завітає група школярів із сусідньої громади / із сусіднього міста з метою більше дізнатися про найближчих «сусідів».

Група 4. До вас приїдуть родичі з Канади, які вже понад 20 років не були в Україні.

3. Групи представляють результати роботи. Пояснюють, що саме і чому вони обрали для демонстрації гостям.
4. Обговорення:
 - *Що саме впливало на вибір об'єктів для маршруту?*
 - *Від чого вони відштовхувалися, коли думали про інтерес своїх «гостей»?*
 - *Яких об'єктів у списку більше – індивідуальної, колективної, національної пам'яті? Чому?*
 - *Чи прагнули представити історію різних культур на території краю?*
 - *Яку саме думку, враження прагнули сформувати у гостей? Чи намагалися враховувати історичну пам'ять самих гостей?*
 - *Що було пріоритетним у виборі об'єктів?*

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Запропонуйте учням/ученицям відповісти на ключове питання:

- *В чому цінність історичної пам'яті для розбудови діалогу в суспільстві?*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – 128 с.
2. Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя : зб. навч.-метод. розробок шкільних занять на основі віртуальної виставки та докум. фільму / ред.-упор. В. Бобров. – Київ : Укр. центр вивчення історії Голокосту, 2017. – 156 с.

Пам'ять – це спосіб конструювання людьми свого минулого. З одного боку, вона може вивчатися як пам'ять-свідчення людей, які пережили певний досвід, наприклад, що вижили під час Голокосту. З іншого боку, це поняття використовують для вивчення репрезентацій минулого та його конструювання через медіа пам'яті – книги, фільми, монументи, церемонії тощо.

Найчастіше поняття «історична пам'ять» живають на позначення всього комплексу уявлень соціуму/нації про своє минуле. Наукові студії у сфері історичної пам'яті у сучасному розумінні розвиваються вже близько століття. Одним із засновників цієї галузі вважають французького соціолога Моріса Хальбвакса, який принципово протиставляв пам'ять та історію. У 1920-х роках він першим заговорив про «колективну» пам'ять, тобто пам'ять не окремої особи, а групи, колективу. Щоб зрозуміти історію, писав М. Хальбвакс, людині потрібно вийти за межі власного досвіду й приєднатися до колективного. Таким чином кожен зможе зрозуміти, чому та чи та історична подія стала знаковою для певної групи (наприклад, нації) або чому для нації зараз важливі ті чи ті цінності й ідеї. На розрізненні «історії» як об'єктивного плину подій і «пам'яті» як поєднання колективних уявлень про історію, яке запропонував М. Хальбвакс, базувався увесь подальший розвиток студій пам'яті.

Минуле в національній пам'яті індивіда завжди існує в межах його власного досвіду. Зрозуміло, що носій національної ідентичності безпосередньо не брав участі у подіях такого свого минулого, але він уявляє причетність до нього. Тому він вважає сприйняте минуле нації своїм минулим, своє власне життя, свою біографію – черговою ланкою, що продовжує історичний ланцюг нації із минулого через сьогоднішня в майбутнє. Отже, феномен моєї історії розуміється через об'єктивну відокремленість від чужих національних історій та через індивідуальну злитість із нею.

Сучасна дослідниця Алейда Ассман окреслює три виміри пам'яті – біологічний, соціальний і культурний. Про біологічний рівень добре знає кожен із нас: наші спогади суб'єктивні, неповні та змінюються з плином часу. Наша індивідуальна пам'ять не є відокремленою, вона щоразу взаємодіє із соціумом та культурним полем. Отже, соціальною пам'ять стає, коли індивідуальні спогади змішуються зі спогадами інших, збагачуючись та отримуючи нову перспективу завдяки досвіду іншого. Культурний вимір – це матеріальне втілення пам'яті у вигляді текстів, візуальних образів, а також символічні практики у вигляді свят і ритуалів.

Важливо зрозуміти: в окремих роз'єднаних історіях криється роз'єднана пам'ять, що призводить до однозначності, агресивності й нетолерантності сьогодні й ще небезпечнішої нетерпимості в найближчому майбутньому.

Можливий вихід – у визнанні історії, у примиренні, у відповідальному порівнянні¹.

¹ Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя : зб. навч.-метод. розробок шкільних занять на основі віртуальної виставки та документ. фільму / ред.-упор. В. Бобров. – Київ : Укр. центр вивчення історії Голокосту, 2017. – С. 28–29.

Додаток 2

1.

2.

3.

4.

5.

6.

1. Київ, Україна, вул. Інститутська

Під час Революції гідності 20 лютого 2014 року на ділянці Інститутської вулиці від Ольгинської вулиці до Майдану Незалежності стався масовий розстріл активістів Євромайдану. Загиблих після цього почали називати Небесною сотнею, а вулиця стала місцем вшанування їхньої пам'яті.

3. Львів, Україна, Янівський цвинтар

На Янівському цвинтарі поховані вояки Української галицької армії, які загинули в Листопадових боях 1918 року за відновлення української державності. На цьому полі знаходиться 703 хрести похованим воїнам.

2. Київ, Україна

Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» – найбільше в Україні місце поховання жертв масових політичних репресій 1937–1941 років. Розташований у Дніпровському районі міста Києва, на його північно-східній околиці, за 1,5 км від колишнього селища Биківня поблизу автостради Київ–Бровари, Територія заповідника становить майже 239 га та є найбільшим в Україні місцем поховання жертв сталінських репресій.

4. Сирець, Київ, Україна

Місце розташування Сирецького концентраційного табору, створеного німецькою окупаційною владою в період Другої світової війни у червні 1942 року. Був призначений для ув'язнених за рішенням гестапо.

За німецькими джерелами, з липня 1942 року до весни 1943 року табір функціонував як зовнішня команда (відділення) концтабору Заксенхаузен.

Кількість жертв у таборі – понад 30 тис. осіб

5. Тракайський замок – найбільший зі збережених у Литві старовинних замків, розташований у стародавній резиденції литовських князів – місті Тракай. У замку з 1962 року функціонує музей історії Тракая. Будівництво кам'яного замку розпочав у XIV столітті Кейстут, приблизно 1409 р., за його сина Вітовта Великого, основні роботи були завершені.

Вітовт помер у замку в 1430 році. Тракай був одним із головних центрів Великого князівства Литовського

6. Музей-садиба Івана

Котляревського – меморіальний комплекс у Полтаві на основі садиби, де 1769 року народився засновник нової української літератури Іван Петрович Котляревський. Саме звідси світ побачили його твори – «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» та багато інших.

ТЕМА 25. МЕДІА ТА Я

25.1. ЩО ТАКЕ «МЕДІАГІГІЕНА» ТА ДЛЯ ЧОГО ВОНА ПОТРІБНА

Ключове питання:

Чи є медіагігієна сучасною потребою інформаційного суспільства?

Медіаграмотність та медіагігієна – навички, які у XXI сторіччі мають бути обов'язковими для кожного. Вони мають стати щоденними, щоб застерегти від пастки недостовірної інформації. Медіагігієна дозволяє з відповідальністю ставитися до того, що поширюєш та що споживаєш. Сьогодні маніпулювати можна усім – цифрами, статистикою, фактами. За появою і розвитком соцмереж транслювати фейки і дезінформацію стало простіше. Тут повідомлення одразу йде «у народ», можна не посылатися на джерела і нагнати паніку. Нікому не під силу контролювати мільйони користувачів та мільярди повідомлень і постів.

Чому довіряти вирішувати кожному. Тут і виникає перша проблема. Для деяких соцмережі – єдине джерело новин. Соцмережа *Twitter* констатувала, що *fake news* розповсюджуються у 6 разів швидше, ніж звичайні новини. Так, у соцмереж є заборони: не можна пропагувати мову ворожнечі, екстремізм, закликати до насильства та дискримінації.

У часи гібридної війни з РФ та масової дезінформації – питання підняття рівня медіаграмотності і критичного мислення є одним із пріоритетних.

Аудиторією, яка не зважає і не вважає важливим критично ставитися до публікацій – маніпулювати простіше. Тому для підлітків вкрай важливо розширювати своє інформаційне коло, перевіряти надійність джерел.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- *розуміє та вміє* пояснити різницю між інформацією та пропагандою;
- *застосовує* навички розрізнення пропаганди та протидії її впливові;
- *використовує* запропонований перелік методів та інструментів визначення пропаганди;
- *розуміє* важливість критичного мислення для осмисленого сприйняття та усвідомлення медіапродукції

Ключові поняття та ідеї	Медіагігієна, фейк, фейкова інформація, маніпуляція в медіа, дезінформація в медіа, пропаганда.
Вік учасників	13–17 років
Орієнтовна тривалість заняття	60 хв
Підготовка до заняття (обладнання тощо)	Фліпчарт (дошка), магніти або скотч для фіксування паперу на дошці, роздруківки Додатків

КРОК 1.

Вправа-розминка «Правда – неправда»¹ (15 хв)

1. Для розминки запропонуйте учням/ученицям відгадати, які з озвучених повідомлень правдиві, а які фейкові. Щоразу коментуйте правильність відповіді. Запитання для учасників (Додаток 1) можна зачитувати або виводити на слайдах презентації.
2. Отримавши відповіді, запитайте, за якими критеріями вони визначали правдивість повідомлення. Які з повідомлень оцінити було найважче і чому.
3. Підкресліть, що сьогодні вміння відрізнати правду від брехні є дуже важливим. Нині навколо нас безліч інформації, і визначити, що є правда, а що фейк, доволі складно навіть професійному журналістові та медіафахівцеві.
4. Обговоріть із учнями/ученицями що таке «фейк» (Додаток 2). Спільно визначте головні ознаки фейкової інформації та запишіть їх на дошці або фліпчарті.

КРОК 2.

Вправа «Типи фейків»² (20 хв)

1. Об'єднайте учнів/учениць у 3 групи і роздайте в кожную групу різні приклади фейкової інформації (Додаток 3). Перша група отримує текст із «фейком – фактологічною підробкою», друга – «фотофейк», третя – «фейк – підробний експерт».
2. Учасники в групах мають визначити основні ознаки фейку, записати їх для презентації.

¹ Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – С. 104

² Там само. – С. 110.

3. Представники від команд презентують результати групової роботи. Завдання вчителя – не лише прослухати презентації учнів/учениць, але й доповнити їх прикладами, уточненнями та не згаданою учасниками інформацією.

Зауважте, що перевірити інформацію може кожен із нас. Для цього потрібно поставити собі п'ять запитань (Додаток 4). Підбиваючи підсумки, разом із учасниками визначте основні питання, необхідні для перевірки інформації.

КРОК 3.

Вправа «Виміри участі»¹ (20 хв)

1. Вчитель пояснює, що вправа присвячена ознайомленню з поняттям «право на участь» у цифрову еру, аналізу власних щоденних онлайн-нових практик, визначенню рівнів участі, шляхів її посилення та можливих загроз.

Відповідно до ст. 12 Конвенції ООН про права дитини, держави забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділено належну увагу згідно з її віком і зрілістю.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства», діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та посадових осіб із зауваженнями і пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації їхніх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

2. Запросіть учасників та учасниць до самоаналізу власної поведінки онлайн за схемою (Додаток 5). Зауважте, що це – самоаналіз, правильна відповідь відсутня й ніхто, крім них самих, цю інформацію оцінювати не буде. Запропонуйте учням/ученицям позначити ті твердження, які, як вони вважають, відповідають їхній поведінці онлайн.
3. Запитайте в учасників/-ць:
 - *Як вам працювалось?*
 - *Чи легко було проаналізувати твердження? Чому?*
 - *Яке твердження вам було легко визначити таким, що описує вашу поведінку? Чому?*
 - *Що б ви хотіли змінити після проведення цього самоаналізу? Чому?*
4. Об'єднайте учасників/-ць у малі групи. Запропонуйте чотири картки із ситуаціями для роботи в групах (Додаток 6). Зауважте, що учасники/-ці мають надавати практичні поради й відповіді.

¹ Черних О. О. Онлайн: навч.-метод. посібник. – Київ : ВАІТЕ, 2020.

5. Після цього запропонуйте групам по черзі коротко презентувати опис їхньої ситуації, а потім – загальний результат обговорень від першого до четвертого запитання.
6. Обговорення:
 - *Як вам ця вправа? Що сподобалось, а що ні?*
 - *Які поради було надати важче/легше? Чому?*
 - *Як ви визначали, що може стати загрозою?*
 - *Як ви визначали шляхи уникнення можливих загроз?*
 - *Що, можливо, ви тепер будете робити по-іншому або зможете порадити робити вашим близьким чи знайомим?*

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

1. Запропонуйте учням/ученицям обговорити ключове питання:
 - *Чи є медіагігієна сучасною потребою інформаційного суспільства?*
2. За наявності часу учням/ученицям пропонується скласти мініатюру з п'яти рядків на тему «Медіагігієна» за певною схемою:
 - 1-й – іменник, що відбиває тему;
 - 2-й – два прикметники;
 - 3-й – дієслова;
 - 4-й – фраза, що виражає особисте ставлення до теми;
 - 5-й – одне слово-синонім до назви теми.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник для студентів педагогічних коледжів / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за наук. ред. В. В. Різуна. – Київ : Центр Вільної Преси, 2014. – 431 с.
2. Соціальна згуртованість через участь молоді : посібник для тренерів. – Київ, 2021. – 128 с.
3. Черних О. О. Онлайн: навч.-метод. посібник. – Київ : ВАІТЕ, 2020. – 108 с.

Запитання для учасників:

- 1. У Миколаївському зоопарку поселилася унікальна тварина газелебик (правда).**

Такіни (газелебики) внесені до Червоної книги. Парнокопитні ссавці родини порожнисторогих виявлені на густозарослих теренах Східних Гімалаїв. У 2016 році такий ссавець справді з'явився в Миколаївському зоопарку.

- 2. Мережа 5G поширює коронавірус (фейк).**

Інформація про загрози 5G та зв'язок із пандемією є конспірологічною теорією, поширюваною з метою дезінформації, і не має нічого спільного з реальністю. Міжнародна комісія із захисту від неіонізуючого випромінювання (ICNIRP) провела тривале дослідження, яке показало, що жоден тип радіохвильового випромінювання, яке використовується для мереж 5G, не становить жодної небезпеки для здоров'я. Технологія стільникового зв'язку п'ятого покоління (5G) почала впроваджуватися в усьому світі в 2019 році. Вона передбачає більшу пропускну здатність і набагато швидшу передачу даних, до 10 гігабайт на секунду, що приблизно в 100 разів швидше, ніж нинішня технологія 4G.

- 3. У Франції передбачено кримінальне покарання для тих, хто назве свиню Наполеоном (правда).**

У Франції існує заборона називати тварин королівським ім'ям.

- 4. Коронавірус переноситься комахами (фейк).**

Мухи та комарі не переносять коронавірус, як повідомило Міністерство охорони здоров'я з посиланням на матеріали *UNICEF Україна*. «Принаймні за всю епідемію Covid-19 немає жодного підтвердженого випадку захворювання через цих комах», – розповіли в МОЗ.

- 5. Коронавірус може розповсюджуватися через каналізацію (правда).**

Національний інститут охорони здоров'я Італії (ISS) виявив коронавірус у зразках стічних вод двох великих міст на півночі країни – Мілана й Турина. Також американські вчені вивчали можливі шляхи поширення коронавірусної інфекції, що провокує хворобу COVID-19, і запустили дослідницьку програму *Biobot*, яка повинна допомогти у визначенні небезпек, пов'язаних зі стічними водами. Вчені з'ясували, що коронавірус може передаватися через каналізацію.

- 6. У Бельгії заборонили грати взимку в сніжки (правда).**

Такий закон був ухвалений 2019 року у Вінгені, Ліхтервельді та кількох інших комунах Фландрії. Місцева влада прирівняла гру в сніжки до жбурлення каменюк. Порушникам загрожує штраф у €100.

7. Фото та відео NASA – «підробка», Земля «пласка», а висадки на Місяць «не було» (фейк).

Перші аргументи на користь кулястої форми Землі з'явилися ще в Стародавній Греції, а доказів того, що 20 липня 1969 вперше в історії людства астронавти висадилися на супутник Землі, величезна кількість.

8. У Каліфорнії встановити мишоловку – підсудна справа (правда).

Щоб полювати на мишей, спершу потрібно отримати відповідну ліцензію.

9. У Таїланді заборонено годувати голубів (правда).

За це загрожує ув'язнення до трьох місяців або штраф у 25 000 бат (19 787 грн).

Додаток 2

Дезінформація – зумисне створення або розповсюдження фейкової чи маніпулятивної інформації, що має на меті обманути або дезорієнтувати певну аудиторію, завдати їй політичних, персональних чи фінансових збитків.

Фейк – навмисно спотворене або повністю вигадане повідомлення. Ознаками ймовірної фейкової інформації можуть бути: емоційний заголовок, опис приголомшливих подій, використання емоційної лексики, яка підштовхує аудиторію до певних висновків, відсутність доказів (посилань на джерела інформації, офіційних підтверджень, фактів).

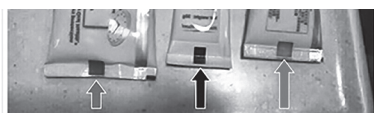
Маніпуляція в медіа – техніка цілеспрямованого викривлення інформації заради формування певного погляду, ставлення до тієї чи іншої проблеми / особи/явища. Маніпуляція в медіа тісно пов'язана з «пропагандою».

Пропаганда – форма комунікації, що має на меті вплинути на ставлення суспільства до певної проблеми/ситуації/явища. Здійснюється завдяки застосуванню маніпулятивних технік. Пропаганда є не випадковою помилкою чи неточністю, а цілеспрямованою комунікаційною тактикою певних сил. Особливості пропаганди: регулярний характер, масовість, застосування візуальних знаків і символів (як у випадку з політичною пропагандистською кампанією).

ТИП 1. ФЕЙКИ – фактологічні помилки – це медіапідробки, побудовані на фальсифікації фактів. Найпоширеніший тип фейків. Ідеться про певну вигадку, опис того, чого насправді ніколи не відбувалося чи не існувало.

Завдання (група 1)

У соціальних мережах, а також у телевізійних передачах досі поширюється міф, що кольорове маркування на тюбиках із зубною пастою або косметичними продуктами позначає їх хімічний склад. Мовляв, якщо на пасті зелений маркер, то її склад натуральний, якщо чорний – то повністю синтетичний, синій і червоний нібито означають суміш синтетичних і натуральних компонентів.

Як вибрати зубну пасту.

Подивіться на те, якого кольору квадратик на тюбик, можна визначити особливості складу пастки.

Маркування на тюбик зубної пастки

1. Зелений квадратик: говорить про те, що пастка складається практично повністю з натуральних інгредієнтів. Да речі, такі квадратик можна помітити і на тюбиках з іншою косметикою!

2. Синій квадратик: свідчить про те, що в пастці містяться як натуральні, так і хімічні компоненти.

3. Червоний квадратик на тюбик вказує на наявність невеликої кількості небезпечних хімікатів: таку пастку ні в якому разі не можна ковтати!

4. Чорний квадратик є найбільш небезпечним знаком. Щоденні зубні пастки практично повністю складаються з хімікатів і віднесені таким чином до токсичних.

Таке маркування виробники використовують вже дуже давно! Особливо важливо перевірити дитячу зубну пасту, адже діти так часто ковтають її під час чищення зубів ...

Обережно! Усіхми натуральним походженням!

Компанія *Colgate* спростувала цей міф і повідомила, що таке маркування «потрібне під час виготовлення тюбиків із зубною пастою, воно повідомляє світлочутливим датчиком, де кінець тюбика, щоб його можна було правильно розрізати і запакувати».

Також додається, що інгредієнти пастки зазвичай зазначені на упаковці. Американська стоматологічна асоціація зазначає, що переважно зубні пастки мають однаковий базовий склад: абразивні засоби для чищення зубів, ароматизатори, зволожувачі для пом'якшення зубної пастки й детергенти, які допомагають пастці пінитися. Як бачимо, йдеться про інформацію, яка повністю не відповідає дійсності. По суті, чиєсь непідтверджене судження маскується під фактами.

Ознаки фактологічної підробки:

- 1) підміна фактів хибними судженнями, вигаданою інформацією;
- 2) неоднозначність, таємничість, іноді сенсаційність;
- 3) приховане спонукання до ухвалення рішень, вибору позиції.

У цьому прикладі бачимо повідомлення-пораду. Джерело інформації не зазначено. Проте автор чітко закликає дослухатися до поради й скористатися рекомендацією. Також у повідомленні є натяк на можливі ризики для здоров'я, тож певною мірою йдеться й про погрози.

ТИП 2. ФОТОФЕЙК – це маніпуляція із зображенням: технічна підробка фотографії або некоректне, маніпулятивне її використання (виривання з контексту). До фотофейків можна зарахувати: постановочні фото/відео; від-

ретушовані або змонтовані фото; зображення, вирвані з контексту (містять неточний підпис, датовані іншим числом, використані на позначення іншої події або місця).

Завдання (група 2)

У соцмережах поширюється «світлина», на якій зграї рожевих фламінго, що пливають венеціанськими каналами. Підпис до фото: «Венеція на карантині. Три тижні тому». Однак це художній фотомонтаж фотографа із Росії, а не реальний знімок з Італії під час карантину.

Фотохудожниця Крістіна Макєєва завантажила оригінал цього зображення 24 квітня на свою сторінку в Інстаграмі @hoboreeba. Підпис до зображення повідомляє, що це мистецький твір: «Art 2020 / when people stay at home – city is filled with other residents / поки люди сидять по домівках – місто наповнюється іншими жителями». Також авторка кілька разів відповідала в коментарях, що це не реальне фото, а художня робота. Проте фотографія активно розійшлася мережею без згадування про підробку.

Ознаки фотофейку:

- 1) яскрава нереалістична картинка;
- 2) контекст фотографії привертає увагу аудиторії, провокує певну емоцію (в цьому випадку позитивну – природа очищується, є надія на оновлення);
- 3) велика кількість поширень у різних соціальних мережах.

Такий фотоконтент поширюють з метою залучення на сторінку якнайширшої аудиторії, що сприятиме монетизації ресурсу. Проте фотофейки часто викликають у аудиторії негативні відчуття: страх, шок, обурення.

Фотофейки можна поділити на три типи:

- маніпуляції в процесі зйомки (постановочні кадри, приховування місцевості, маніпулювання з кадром, світлом тощо);

- маніпуляції в процесі обробки фотографії (використання графічних редакторів, кадрування);
- маніпуляції з контекстом (перенесення фотографії в інший контекст уже на етапі публікації матеріалу, що спотворює загальний зміст повідомлення).

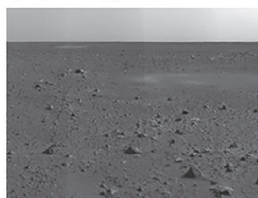
ТИП 3. ФЕЙКОВІ ЕКСПЕРТИ

Завдання (3 група)

Ознакою цього типу фейку є посилання на нібито авторитетне джерело, яке таким не є або взагалі не існує.

Часто у фейках посилаються на невідомих британських вчених, китайських лікарів, німецьких дослідників. Однак завжди слід звертати увагу на посилання – чи наведено в тексті імена вчених, чи названо установи, в яких вони працюють. Відсутність конкретної інформації та активних посилань – головна ознака шахрайства.

Британські вчені довели, що на Марсі можна грати в футбол

вівторок, 28.06.11 16:55

Вчені британського університету зазначають, що правила гри доведеться скорегувати. Як повідомляє Інтерфакс, так, наприклад, м'яч на Червоній планеті пролетить у чотири рази далі, ніж на Землі.

Крім того, там можна буде закручувати м'яч. На зміни правил популярної гри вплинуть тиск, фізичні умови і температура.

Корреспондент.net

ГЛАВНАЯ УКРАИНА ГОРОД МИР БИЗНЕС Я-КОРРЕСПОНДЕНТ СПОРТ LIFESTYLE

СПЕЦТЕМА: КАРАНТИН В КИЄВІ І УКРАЇНІ >> COVID-19 В УКРАЇНІ: ПОДТВЕРЖЕНО 1105169 >>> ВІСЛІЧЕЛІ

Британские ученые доказали, что на Марсе можно играть в футбол

Корреспондент.net, 28 июня 2011, 01:35

f 41 t 15

Фото: Reuters. Ученые отмечают, что правила игры придется изменить.

Ученые университета Лестера в Британии доказали, что на Марсе можно играть в футбол.

Однако, ученые британского университета отмечают, что правила игры необходимо скорректировать.

Как сообщает Интерфакс, так, например, мяч на Красной планете пролетит в четыре раза дальше, чем на Земле.

Кроме того, там мяч будет закручиваться. На изменения правил популярной игры повлияют давление, физические условия и температура.

Проте не варто сліпо довіряти й тим, хто називає себе експертом та не приховує свого імені. Сьогодні можна почути чимало неправдивих повідомлень від сумнівних експертів, особливо на телебаченні.

По матеріалам: Митрофанов

Як перевірити експерта:

- пошукати інформацію про нього в пошукових системах;
- переглянути інші програми, у яких експерт брав участь: часто одні й ті самі люди відвідують одні й ті самі телеканали;
- вивчити біографію, досвід роботи експерта, його належність до політичних сил.

Іноді як експертів запрошують акторів, які представляються вигаданими іменами, або підставних осіб.

Додаток 4

1. Чому повідомлення викликало в мене певний інтерес та почуття?

Слід звернути увагу на емоційність заголовку та змісту публікації. Заголовки, які розпочинаються зі слів «Шок», «Сенсація», «Ви не повірите», «Це відео підірвало інтернет» або містять інші надмірно веселі чи страшні сенси, скоріше за все, вказують на неправдиву новину.

2. На якому ресурсі я побачив повідомлення?

Проаналізуйте ресурс (сайт, акаунт у соціальній мережі, блог), який опублікував повідомлення. Слід перевірити, чи наявна на сторінці інформація про проєкт, редакцію, авторів, контактні дані, опис редакційної політики (це може бути рубрика «Про нас», «Про редакцію» тощо). Якісні та добросовісні видання не приховують інформації таких даних, а от їх відсутність свідчить про недобросовісні наміри авторів онлайн-видання. Перегляньте інші публікації на цьому сайті, оцініть зміст і загальний контент ресурсу. Якщо більшість публікацій містять кричущі заголовки, оброблені у фоторедакторі зображення, а також статті сумнівного змісту, – це ознака неякісного ресурсу або так званого «зливного бачка».

3. Хто автор публікації?

Подивіться, хто автор публікації. Справжня людина чи анонім? Якщо автор повідомлення – реальна особа, проаналізуйте інші його дописи: чи є ця людина експертом у питанні, на які ще теми пише. Зверніть також увагу на коментарі читачів під його публікаціями.

4. Чи наведено факти?

Прочитайте повідомлення повністю. Знайдіть у тексті джерело інформації. Чи є в статті посилання на офіційні ЗМІ, ресурси або осіб? Перегляньте гіперпосилання на предмет дійсності.

5. Чи збережено баланс думок і точок зору?

З'ясуйте, чи подає автор іншу точку зору, відмінну від власної. Пам'ятайте, що суб'єктивні оцінки та міркування однієї особи без підтверджувальних фактів та посилання на інші джерела можуть бути неправдивими та маніпулятивними.

Маніпуляція в медіа – це техніка цілеспрямованого викривлення інформації заради формування певного погляду, ставлення до тієї чи іншої проблеми / особи / явища. Прикладами маніпуляції в медіа можуть бути: надання неповної інформації, навмисне приховування певного аспекту, зміщення акцентів у повідомленні, виривання слів із контексту тощо.

БІНГО ОНЛАЙНОВОЇ УЧАСТІ

Відвідую сайти та читаю публікації	Шукаю роз'яснення й відповіді на запитання, що мене хвилюють	Публікую власні пости, відео, сторіз	Впливаю на покращення життя інших людей через мої публікації, відео та фото
Читаю пости, блоги, переглядаю відео	Перевіряю думки та пропоную ідеї	«Тестую» нові ідеї та особисту думку	Налаштовую стрічку новин і публікації
Ініціюю челенджі, кампанії, зустрічі, прями ефіри	Надаю зворотний зв'язок (вподобайки, перепости, голосування)	Отримую відповіді на власні публікації (вподобайки, перепости, коментарі)	Беру участь в опитуваннях і дискусіях з питань, що мене стосуються

Додаток 6

Ситуація 1

Я використовую інтернет, зокрема соціальні медіа, аби передивлятися цікаві й дотепні фото та відео з усього світу.

Завдання:

- Прочитайте опис мотивації використання інтернету.
- Обговоріть у групі та запишіть відповіді на чотири запитання в таблиці:

<p>Що ця людина може зробити, аби посилити свою участь за допомогою Інтернету у прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три-п'ять прикладів.</p>	<p>Що мають зробити інші, аби допомогти цій людині взяти участь за допомогою Інтернету в прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три-п'ять прикладів.</p>
<p>Назвіть можливі загрози, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн.</p> <p>Наведіть, будь ласка, три-п'ять прикладів.</p>	<p>Назвіть, будь ласка, три-п'ять можливих шляхів уникнення загроз, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн.</p>

Ситуація 2

Я використовую інтернет, аби знаходити роз'яснення й відповіді на запитання, що мене хвилюють, та пропонувати нові ідеї.

Завдання:

- Прочитайте опис мотивації використання Інтернету.
- Обговоріть у групі та запишіть відповіді на чотири запитання в таблиці:

<p>Що ця людина може зробити, аби посилити свою участь за допомогою інтернету у прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>	<p>Що мають зробити інші, аби допомогти цій людині взяти участь за допомогою Інтернету в прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>
<p>Назвіть можливі загрози, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн.</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>	<p>Назвіть, будь ласка, три–п'ять можливих шляхів уникнення загроз, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн.</p>

Ситуація 3

Я використовую інтернет, аби публікувати власні думки, фото й відео, отримувати коментарі, «перепости» та вподобайки.

Завдання:

- Прочитайте опис мотивації використання Інтернету.
- Обговоріть у групі та запишіть відповіді на чотири запитання в таблиці:

<p>Що ця людина може зробити, аби посилити свою участь за допомогою Інтернету у прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>	<p>Що мають зробити інші, аби допомогти цій людині взяти участь за допомогою Інтернету в прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>
<p>Назвіть можливі загрози, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>	<p>Назвіть, будь ласка, три–п'ять можливих шляхів уникнення загроз, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн</p>

Ситуація 4

Я використовую Інтернет, аби впливати на покращення власного життя та життя інших людей через мої публікації, відео й фото, участь в обговореннях.

Завдання:

- Прочитайте опис мотивації використання Інтернету.
- Обговоріть у групі та запишіть відповіді на чотири запитання в таблиці:

<p>Що ця людина може зробити, аби посилити свою участь за допомогою Інтернету у прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>	<p>Що мають зробити інші, аби допомогти цій людині взяти участь за допомогою Інтернету в прийнятті рішень, які її стосуються?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>
<p>Назвіть можливі загрози, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн?</p> <p>Наведіть, будь ласка, три–п'ять прикладів.</p>	<p>Назвіть, будь ласка, три–п'ять можливих шляхів уникнення загроз, з якими ця людина може зіткнутись, беручи участь онлайн</p>

ТЕМА 26. ПАТРІОТИЗМ

26.1. ЩО ТАКЕ ПАТРІОТИЗМ ТА ЯК ЙОГО МОЖНА ПРОЯВЛЯТИ (10)

Ключове питання:

Як можна проявити патріотизм?

У суспільстві, де панують твердження «політика брудна справа», «вся влада належить олігархам», «моя хата скраю», – дуже легко маніпулювати людьми та створювати уявні межі, в яких вони як громадяни можуть діяти на благо своєї держави. Умовно це – одягнути вишиванку, заспівати гімн або прочитати вірш Шевченка. Натомість варто донести до молоді, що в державі існує безліч мирних інструментів впливу та реалізації себе як патріота. І ними варто користуватися, байдуже, живеш ти на Хрещатику чи в невеличкому селі.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- відповідально ставиться до своїх громадянських обов'язків;
- розуміє, що кожен громадянин несе особисту відповідальність за захист, розвиток і розбудову країни;
- усвідомлює важливість і необхідність реформ для розвитку і процвітання країни;
- приймає усвідомлений патріотизм як соціокультурну цінність суспільства та консолідуюче підґрунтя українського соціуму

Ключові поняття та ідеї

Патріотизм, держава, права та обов'язки громадянина, громадянська участь.

Вік учасників

13–16 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, ручки, фліпчарт, аркуші А1.
Комплекти роздаткових матеріалів відповідно до кількості, зазначеної у вправах (Додаток 1). Доступ до мережі Інтернет або підготовлена інформація (Вправа 3).

Техніка для перегляду відео (великий монітор, комп'ютер, проєктор, екран, аудіо-колонки або мобільні пристрої в учнів).

Загальні зауваження/ рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою

Патріотизм – це поняття, до якого починають звертатися більше за умови загрози державності або як дої політичного гасла. Втім патріотизм – це більше, ніж пісні про неньку-Україну, вірші про солов'їну мову та портрет Шевченка на видному місці в класі. Патріотизм має проявлятися через щоденні свідомі вчинки громадян, захист конституційних принципів, демократичну участь та дотримання прав людини.

Цьому заняттю має передувати урок про громадянську позицію або здобуття базових знань з прав людини та законодавства України.

Під час обговорення можуть виникати контрверсійні теми та питання. Важливо при їх розгляді керуватися цінностями прав людини і давати можливість висловити власну точку зору, якщо вона не дискримінує чи обмежує права інших.

Вступне слово (3 хв)

Патріотизм – це слово, яке чуємо дуже часто. Нам говорять, що патріот – це той, хто любить свою країну. А як це – любити свою країну? Через що саме має проявлятися наша любов? Як можна любити Батьківщину кожному з нас? Саме про це ми сьогодні й поговоримо.

КРОК 1.

Держава – це ми (20 хв)

1. Вчитель просить дітей схематично намалювати, що вони розуміють під словом «держава». Групи із 4–5 учнів малюють своє бачення державного устрою. Можна роздати папір А1, де по центру буде написано великими літерами «ДЕРЖАВА», учні мають зобразити з чого вона складається.
2. Групи по черзі демонструють свої роботи і коментують, що і чому саме вони намалювали. Всі роботи варто розмістити на видноті (наприклад, на дошці або стінах класу).

Запитання для обговорення:

- *Що спільного бачимо на цих малюнках?*
- *Про що це свідчить?*

- Хто формує та контролює діяльність органів і процесів в державі?
- Яка роль громадянина в державі?

КРОК 2.

Активний патріотизм (15 хв)

1. Подивіться відео з учнями «Влада – це ти! Круговорот Народовладдя» (тривалість 2 хв 17 с)¹.

Запитайте в учнів:

- Про що це відео?
- Як ви думаєте, чи люблять герої цього відео свою країну? В чому це проявляється? (Занотуйте відповіді).

У відео були показані певні форми активного використання громадянами своєї влади на благо країни.

2. Попросіть дітей сформувати групи по 4–5 осіб та пошукати в Інтернеті визначення таких форм громадської участі (якщо доступу до Інтернету немає, підготуйте інформаційні витяги самостійно та роздайте групам):

- громадські слухання,
- бюджет участі,
- петиція,
- заява про правопорушення,
- звернення до органів місцевої влади,
- голосування на виборах до органів влади.

3. Попросіть учнів занотувати отриману інформацію, відповівши на такі питання:

Для чого це потрібно?	Коли і ким використовується?	Як це працює?
-----------------------	------------------------------	---------------

4. Учні/-ці презентують свої знахідки, записавши на картках відповіді та сформувавши таблицю.

КРОК 3.

Прояви патріотизму. Мозковий штурм (5 хв)

1. Ми щойно познайомилися з певними видами громадської участі, завдяки яким можна проявляти свою любов до Батьківщини, активно удосконалюючи її. Також існують інші прояви патріотизму, давайте їх згадаємо. Учитель записує на дошці всі відповіді. Потім намагається їх згрупувати/кластеризувати, виділивши певним кольором.

¹ Режим доступу відео : https://www.youtube.com/watch?v=jeQgSrKZ_EU

Запитайте:

- Які прояви патріотизму ви вважаєте найбільш важливими для суспільства?
- Що може бути викликами для справжнього прояву патріотизму?

КРОК 4.

Справжній патріот (10 хв)

Зачитайте ситуації без довідкової інформації (Додаток 1) та запитайте в учнів/учениць чи можна вважати цих людей патріотами. У складних суперечках нагадайте учням статті з Конституції України.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (7 хв)

Нагадайте дітям все, що вони робили на занятті сьогодні та запитайте:

- Яка була мета нашого заняття на вашу думку?
- Що нового ви сьогодні для себе відкрили?
- Які ідеї ви візьмете з собою та спробуєте використати?

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Держава – це ми (20 хв)

Вчитель готує окремі дошки в онлайн-застосунках (наприклад, *Miro Board* або *Jamboard*). Учні на них дають власне визначення Держави, вставляючи малюнки чи піктограми з Інтернету. Під час презентації результати роботи виводяться на спільний екран. Цитати при обговоренні варто вивести на екран також.

КРОК 2.

Активний патріотизм (15 хв)

Вчитель демонструє відео для всіх з обраного застосунку. Під час обговорення занотовує відповіді на онлайн-дошку (наприклад, *Jamboard*). Для роботи в групах необхідно створити або онлайн-дошку (наприклад, *Jamboard* або *Miro Board*), або спільну таблицю (наприклад, *Google Таблиця*).

КРОК 3.

Прояви патріотизму. Мозковий штурм (5 хв)

Збір та кластеризація відповідей відбувається на онлайн-дошці (наприклад, *Jamboard* або *Miro Board*). Учитель групує картки та пише їм спільну назву (за потребою).

КРОК 4.

Справжній патріот (10 хв)

Учитель виводить на екран приклади без статей (Додаток 1). Можна давати відповіді на питання реакціями/смайликами (так-ні-не знаю). Попросіть вибірково учнів вмикати мікрофон та пояснювати свій вибір.

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (7 хв)

Учитель виводить на екран питання, використовуючи онлайн дошку (наприклад, *Miro Board* або *Jamboard*). Дітей просять відповісти усно на перше питання, а на два наступних занотувати відповіді на стікерах. Учитель озвучує деякі відповіді та, якщо необхідно, просить пояснити.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Відео «Влада – це ти! Круговорот Народовладдя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=jeQgSrKZ_EU (дата звернення: 07.09.2021).

Додаток 1

Ситуація 1

Івану 18 років. Він поки що шукає себе і не знає, чи шукати йому роботу, чи йти вчитися. Іван активний учасник різних мітингів та акцій. Свою позицію він висловлює через надписи на стінах. Нещодавно на стіні однієї з історичних будівель свого міста він написав балончиком «Україна – понад усе!».

Для довідки:

Стаття 66. *Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.*

Ситуація 2

Мар'яна – активна користувачка соціальних медіа. Щодня вона постить інформацію про те, що Україна і українці – найкращі на планеті, кращі за всі країни та нації. Мар'яна працює SMM-експерткою для декількох акаунтів соціальних медіа. Вона не зареєстрована як приватний підприємець та жодного разу не сплатила податки з отриманого доходу.

Для довідки:

Стаття 67. *Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.*

Ситуація 3

Російськомовна громадянка України Аня збрала накопичення та відкрила власний бізнес з пошиття шкіряного взуття. Вона сплачує всі необхідні податки в бюджет країни. На її невеличкому підприємстві працевлаштовано 7 людей. Її вироби мають гарну якість та користуються популярністю навіть за кордоном.

Для довідки:

Стаття 10. *Державною мовою в Україні є українська мова.*

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Стаття 24. *Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.*

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Ситуація 4

Петрові – 22 роки, він щойно закінчив університет та отримав виклик з військкомату для проходження комісії з подальшим направленням на військову службу. Петро не хоче брати в руки зброю та використовувати її навіть з навчальною метою через свої релігійні переконання. Він згоден проходити альтернативну службу в державному медичному закладі.

Для довідки:

***Стаття 35.** Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.*

ТЕМА 27. УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ В ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРІ ЄВРОПИ

27.1. УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ В ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРІ ЄВРОПИ (🔊)

Ключове питання:

Чому Україна є державою з європейською культурою?

Україна – держава із багатовіковою історією, традиціями та культурою. Відзначаючи уже 30-річний ювілей, можна з упевненістю зазначити про її поступ на міжнародній арені, адже її визнали багато держав світу. Задля впевненої ходи молодого покоління важливо акцентувати на цьому. Актуальним залишається і проблема подолання почуття «меншовартості» українців, яким довгий час спекулювали і вкладали у свідомість українців. Тому на порядку денному постає питання усвідомлення учнівства як представників саме європейської держави – з її культурою, історією і досягненнями у різних галузях життя, які сягають світового рівня.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- пояснює взаємовплив та взаємозбагачення європейської культури та української як частини європейської;
- розуміє важливість подолання «комплексу меншовартості» й знаходження гідного місця своєї країни серед інших держав світу;
- визначає внесок України в загальноєвропейський та світовий простір;
- виявляє повагу до української ідентичності в родині європейських народів.

Ключові поняття та ідеї

Меценат, меценатство, європейські цінності.

Вік учасників

15–17 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, фліпчарт, ручки, стікери.

Комп'ютер/ноутбук, проектор, екран або СМАРТ-дошка, 5 комплектів роздаткових матеріалів (Додаток 1, 2, 3).

**Загальні
зауваження/
рекомендації
для вчителя про
особливості роботи
з темою**

Запропоновані завдання спрямовані на розуміння взаємовпливу європейської культури та української як частини європейської. Їх витоки сягають давніх часів і завжди були взаємообумовленими і спрямованими на збагачення людських надбань. Учні мають усвідомити прагнення країн до взаємовигідного розвитку задля майбутніх поколінь. Матеріал спрямований на подолання «комплексу меншовартості» українців і однобокого висвітлення здобутків нації, адже довгий час її сприймали як селянську, а тому відсталу і архаїчну. Дійсно, багато представників української культури мали відношення до села: воно давало натхнення до різних тем творчості. І задля пізнання народу треба було здійснювати його «перевивчення», «перезавантаження», спрямоване на з'ясування реальної картини буття суспільства, його духовного світу (чоловічого і жіночого), надбань матеріальної та інтелектуальної культури. Запропонований матеріал допоможе розширити світогляд дітей, заглибить у деякі аспекти і сприятиме осмислення по-новому України та українців. Це, своєю чергою, доведе, що вони є справжніми європейцями з європейським світоглядом та цінностями.

Випереджувальне завдання

Учитель заздалегідь просить учнів принести із дому певний предмет, який має відношення до культури країн Європи.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Знайомство із предметами» (10 хв)

1. Вчитель просить продемонструвати (показати) предмети (це може бути календар із зображенням англійського замку або Ейфелевої вежі, сувенір, привезений із якоїсь країни, альбом улюбленої групи чи виконавця/виконавиці; можливо, враження від перегляду фільму або спортивних змагань, віртуальної екскурсії).
2. Кожен учасник висловлює власну думку, чому він/вона принесли саме ці предмети.
3. Обговорення:
 - Чи є щось схоже/подібне в Україні?
 - Де саме? Що ви знаєте про це?
 - Які ваші враження від спостереження? Поясніть.

КРОК 2.

«Знаю / хочу дізнатися / дізнався» (5 хв)

Вчитель пропонує учням/ученицям познайомити один одного із власними уявленнями про Україну як європейську державу, про внесок українців у історію та культуру Європи. Учасникам роздаємо стікери, на яких вони пишуть: що знають із цього питання, що хочуть дізнатися, і у кінці заняття – що дізналися. Відповіді на стікерах вони клеять на фліпчарт.

КРОК 3.

Внесок українців у європейську культуру та історію (10 хв)

Варіант 1.

1. Вчитель запитує, чи погоджуються учні/учениці з думкою, що українці здійснили значний внесок у розвиток європейської культури та історії? Відповідь обґрунтуйте.
2. Учасники об'єднуються у кілька груп і дають можливість кожному висловити власну думку з приводу цього, фіксуючи їх на аркуші, а потім презентують перед іншими групами.
3. Обговорення:
 - Чи є у групі протилежні думки? Чому?
 - Чи є у групі схожі думки? Чому?
 - У яких сферах життя українці виявили себе?

Варіант 2. «Ручка на середині столу»

1. Учні/учениці по черзі обговорюють слушність тези «Українці здійснили значний внесок у розвиток європейської культури та історії» за «круглим столом». Кожен з виступаючих фіксує свою участь, поклавши ручку (олівець) на середину столу. Ніхто не може висловлювати будь-які інші ідеї до тих пір, поки ручки всіх учасників не будуть лежати на середині столу (тобто всі вони повинні висловити свою думку). Підсумком роботи є обговорення вислуханих точок зору і їх підсумовування.
2. Обговорення:
 - Як відбувалось обговорення? Наскільки легко/складно було висловлювати свою думку?
 - Що спільного та відмінного було в озвучених під час обговорення пропозиціях?
 - Які висновки можна зробити з огляду на почуте?

КРОК 4.

Міні-лекція «Досягнення України та українців» (10 хв)

1. Вчитель розповідає про відомих українців зі світовим іменем (Соломію Крушельницьку, Петра Прокоповича, Євгена Чикаленка, Андрея Шептицького (Додаток 2)) та європейські зв'язки України, її будівлі, які стали знаковими у різних сферах, зокрема спорті, коли у нашій державі проходили матчі Євро-2012 і Донбас-Арена приймала гостей (Додаток 2). Акцентує увагу на дефініціях (Додаток 3), а на завершення зазначає про видатні досягнення у різних галузях життя та європейський світогляд українців, зупиняючись на цінностях суспільства.

КРОК 5.

Сінквейн (сенкан) про європейськість українців (5–15 хв)

Вчитель пояснює особливість створення сінквейну, який має найбільш вдало передати зміст запропонованої теми.

1. Учні/учениці об'єднуються в пари й складають сінквейн до теми заняття. Після чого пари озвучують свої результати.
2. Обговорення:
 - Чому для створення сінквейну використали самі ці терміни/поняття?
 - На що ви звертали увагу під час створення сінквейну? Що важливо було зазначити/підкреслити?

КРОК 6.

Підсумкове обговорення (5 хв)

1. Учням/ученицям пропонується продовжити речення: «На цьому занятті мене найбільше вразило (запам'яталося)...»

Після заняття можна запропонувати діяльність:

 - знайти інформацію про видатних особистостей свого регіону, досягнення яких всесвітньо відомі. Які галузі вони презентують?
 - знайти і назвати 4–5 об'єктів свого краю, які не поступаються європейським й пояснити їх цінність.

Вчитель підсумовує: розглянувши досягнення українців, можна із впевненістю говорити про їх потужний інтелектуальний, культурний, духовний потенціал, який нічим не поступається перед іншими.

(☉) РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Знайомство з предметами» (10 хв)

Для виконання цієї вправи використовуйте програму *Jamboard* (Нотатки) або *Padlet* (Стікери), запропонувавши учасникам/цям написати одне-два слова, які є асоціаціями до слова «європейська культура».

Після появи в програмах слів-асоціацій до поняття «європейська культура» можна запропонувати учасникам/цям за бажанням прокоментувати свої відповіді.

КРОК 2.

«Знаю / хочу дізнатися / дізнався» (5 хв)

На віртуальній дошці, на уявному «лівому березі» учні/учениці пишуть свої сподівання, на «правому» – чи справдилися вони (у кінці заняття).

Учасники висловлюють свої думки.

КРОК 3.

Внесок українців у європейську культуру та історію (10 хв)

На віртуальній дошці учасники пишуть власні думки (або наводять приклади) з цього приводу і висловлюють їх.

КРОК 4.

Міні-лекція «Досягнення України та українців» (10 хв)

У програмі розміщення тексту, зокрема *Google-Документ* завантажуюмо необхідні матеріали; за допомогою програми *Zoom* об'єднуємо в окремі віртуальні групи.

Для роботи з текстами розмістіть текст у віртуальному документі (*Google-Документах*) та надайте учасникам/цям посилання. Завдання: ознайомитися з інформацією про відомих українців і за допомогою *Google Art and Culture* знайти світлини з цими діячами або їх відкриття і досягнення (або асоціації з ними) і презентувати іншим групам, щоб вони відгадали, про кого йдеться.

КРОК 5.

Сінквейн (сенкан) про європейськість українців (5-15 хв)

За допомогою застосування, що дозволяє створювати окремі «кімнати» (наприклад, *Zoom*), об'єднуємо учасників у окремі віртуальні групи, які працюють над сінквейном і на віртуальній дошці *Jamboard* фіксують свої варіанти, які після обговорення презентують.

КРОК 6.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Звертаємося до вправи «Берег очікування» і переносимо або не переносимо свої сподівання на «правий берег». Учасники висловлюють свої думки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Видатні українці XVIII–XX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.museumsun.org/history/4/21> (дата звернення: 29.07.2021).
2. Ітоги Євро-2012 в цифрах. Донецьк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/itogi-evro-2012-v-cifrah-doneck-180359/> (дата звернення: 29.07.2021).
3. Культура добросусідства: Я. Ми. Країна: програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і метод. реком. щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – Київ : Контекст Україна, 2016. – 260 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ АКТИВНОСТЕЙ З ТЕМИ

1. Бездробний Ю., Козирський В., Шендеровський В. Видатні українські вчені у світовій науці : Стислий довідник. – Київ : Праймдрук, 2012. – 107 с.
2. Видатні українці – наші земляки й колеги (про М. Лисенка – гетьмана української музики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kneu.edu.ua/ua/student_life/art/literaturnyj_klub_dorogamy_do_prekrasnogo/ibfo_blok_lit_klub/shevch_days_2011/ (дата звернення: 29.07.2021).
3. Десять українських художників зі світовими іменами, які нам варто знати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://coma.in.ua/27766> (дата звернення: 30.07.2021)

4. Десять українців, які змусили світ говорити про Україну в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28203740.html> (дата звернення: 29.07.2021).
5. Досягнення українських вчених в галузі науки та техніки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lutsk-ntu.com.ua/uk/dosyagnennya-ukrayinskih-vchenih-v-galuzi-nauki-ta-tehniki> (дата звернення: 30.07.2021).
6. «Кожен, хто врятував хоча б одне життя, для мене є героєм». Розмова про праведників, які рятували євреїв у час Голокосту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/pravednyku-holocaust-ukrajina/31156456.html> (дата звернення: 30.07.2021).
7. Топ-10 відомих людей родом з України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=dMSQC-NLy4g> (дата звернення: 30.07.2021).

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАНЯТТЯ

Кожен народ створюючи власну національну культуру тим самим робить внесок у світову культуру, здійснюючи за її допомогою зв'язок з навколишньою природою та іншими народами. В результаті такого спілкування відбувається взаємне культурне збагачення. І як наслідок – різні культури розвиваються, ускладнюються, стають набагато різноманітнішими.

Українська культура – це, безперечно, культура європейського типу. А тому в українській національній культурі так чітко виступає європейський індивідуалізм. Від антив і волинян VI ст., крізь княжу добу, крізь козаччину і аж до XX ст. завжди, коли народ мав нагоду виявити свою політичну волю, він виявляв одну і ту ж характерну рису: схильність віддавати перевагу індивідуальній свободі над інтересами держави, схильність наділяти вищою владою віче (раду) і ревно пильнувати дії своїх вождів.

Культура Русі-України досягла високого рівня розвитку і не поступалася культурі більшості країн Європи. Причому культурна взаємодія її з ними була взаємною та рівноправною. В литовсько-польську добу Литва і Польща зближували Україну з Західною Європою, відкривали вікно на Захід. Звідти йшли нові культурні впливи, зокрема латинізація. Через Польщу Україна познайомилася з такими течіями в культурі Західної Європи, як гуманізм, реформація. Києво-Могилянська академія не поступалася тогочасним європейським університетам. Одним із найвидатніших європейських філософів XVIII ст. був Г. С. Сковорода. Вплив його філософії ширився не тільки Україною. Глибина його думок, аскетичне життя, прагнення свободи – викликали порівняння з Сократом. Постаттю світового масштабу був Михайло Петрович Драгоманов. Він значною мірою передтеча, духовний попередник сьогоднішньої незалежної і демократичної України. Багато що в сьогоднішньому розвитку України він передбачив ще понад 100 років тому. Він став одним із фундаторів та професорів першого болгарського вищого училища – майбутнього Софіївського університету.

Маючи такі славні прізвища, як Кропивницький, Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський, Заньковецька, посів почесне місце серед театрів Європи український театр. Сьгодні в Україну повернуто ім'я М. С. Грушевського, його величезну наукову спадщину. Світову славу вчений здобув завдяки фундаментальній дослідницькій праці «Історія України-Руси».

Ціла плеяда українців вивела людство в космос, відкрила таємниці сусідніх планет: Юрій Кондратюк, Костянтин Ціолковський, Сергій Корольов, Михайло Янгель, Валентин Глушко, Володимир Челомей, Михайло Яримович. Всесвітньовідомий авіаконструктор Ігор Сікорський, його послідовники Дмитро Григорович, Архип Люлька, Олександр Івченко. Хлібні ниви засіваються сортами українців Василя Ремесла, Павла Лук'яненка, Федора Кириченка. На весь світ славляться яблука Левка Смиренка¹.

¹ Внесок українства у світову культуру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bookster.com.ua/vnesok-ukrayinstva-u-svitovu-kulturu/>

Додаток 2

Соломія Крушельницька (1872–1952) – всесвітньовідома українська оперна співачка і педагог, родом з Тернопільщини. Походить зі шляхетного і старовинного українського роду Крушельницьких. Закінчила Львівську консерваторію з відзнакою, потім навчалась і довго жила в Італії, стала однією з найвидатніших оперних співачок 20-го століття. Серед її численних нагород та відзнак, зокрема, звання «Вагнерівська примадонна ХХ століття». Співати з нею на одній сцені вважали за честь Карузо, Руффо і Шаляпін. Італійський композитор Джакомо Пуччіні подарував співачці свій портрет з написом «Найпрекраснішій і найчарівнішій Баттерфляй». Соломія Крушельницька мала дивовижне сопрано у три октави. Співала на 8 мовах – усі твори виконувала мовою оригіналу. Вона мала надзвичайну музичну пам'ять – могла вивчити оперну партію за 2–3 дні. Виступала Крушельницька на відомих сценах світу – у нью-йоркській «Метрополітен опера», лондонському «Ковент-Гардені італійському «Ла Скала», де і досі висить її портрет.

Український бджоляр, винахідник рамкового вулика **Петро Прокопович (1775–1850)** надовго закріпив за Україною статус «медоносної землі» та фактично дав початок сучасному виробництву меду. Захопився бджолами завдяки молодшому брату, який мав невеличку пасіку (бджіл тоді утримували в дуплянках). У 1808 р. пасіка вже налічувала 580 вуликів. Прокопович мав велику бібліотеку, випишував спеціальну літературу про бджіл з-за кордону, вивчав біологію бджіл, життя бджолиної сім'ї. У 1814 році винайшов перший у світі розбірний рамковий вулик. Застосування рамки дало змогу бджолярам вільно оглядати бджолину сім'ю, запобігати хворобам бджіл. Завдяки вуликові Прокоповича пасічники стали забирати мед без обкурювання, яке завдавало димом шкоди бджолам. Нині рамкою українського бджоляра послуговуються мільйони пасічників в усьому світі.

Андрей Шептицький (1865–1944) – український релігійний діяч, єпископ Української греко-католицької церкви, доктор права. За мудрі настанови й великі труди він отримав багато народних імен: Український Мойсей, Духовний будівничий, Провідник української нації, Великий митрополит. За час свого служіння Шептицький значно розбудував греко-католицьку церкву як в Україні, так і за кордоном. Будучи одним із найбагатших людей Галичини, щедро спонсорував українські культурно-просвітницькі товариства, надавав стипендії молодим митцям. У 1905 році заснував Національний музей у Львові і придбав для нього велику кількість експонатів. Під час Другої світової війни організував цілу кампанію з порятунку євреїв і входить до «праведників світу».

Євген Чикаленко (1861–1929) – уродженець Одещини, громадський і культурний діяч, меценат. Фінансував діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) у Львові, матеріально підтримував українських

письменників. Автор афоризму «Любити Україну треба не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені». У 1920-х рр. працював головою термінологічної комісії Української господарської академії в Подєбрадах. Ліга українських меценатів після здобуття Україною незалежності заснувала премію ім. Є. Х. Чикаленка¹.

Про Донбас-Арену. Найбільша кількість уболівальників, які відвідали стадіон «Донбас-Арена» на Євро-2012, було зафіксовано на матчі Україна–Франція 15 червня 2012 р. – у кількості 50 тис. осіб.

Пікове навантаження на новий термінал Міжнародного аеропорту «Донецьк» ім. С.С. Прокоф'єва (який під час бойових дій 2014–2015 рр. було повністю знищено) припало на півфінальний матч Іспанія–Португалія (27 червня того ж року) і склала 232 авіарейси, з обслуговуванням понад 8 тис. пасажирів. Всього ж донецький аеропорт обслужив за час Євро 1 372 літака і понад 57 тис. пасажирів. Основними напрямками прильоту гостей стали Польща, Німеччина, Франція, Велика Британія, Іспанія, Румунія, Росія і, звичайно ж, внутрішні українські рейси. 27 червня аеропорт «Донецьк» вперше прийняв повітряні судна з Пекіну і Сінгапуру².

Додаток 3

Меценат – багатий покровитель наук і мистецтв, особа, що безкорисливо матеріально підтримує розвиток культури, освіти та будь-які інші аспекти гуманітарної сфери. Слово походить від знаменитого прізвища римського багатія Мецената, котрий допомагав митцям.

Меценатство – добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у матеріальній, фінансовій та іншій підтримці набувачів благодійної допомоги. Меценатство поширюється на фінансову підтримку закладів культури і освіти, заснування нових театрів, галерей мистецтва, нових навчальних закладів, підтримку мистецької діяльності акторів, поетів, художників тощо. Внаслідок цього ім'я Мецената згодом стало означати щось на кшталт сучасного спонсора (в Україні нині функціонує «Ліга українських меценатів»). Меценат³.

¹ Видатні українці XVIII–XX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.museumsun.org/history/4/21>

² Итоги Евро-2012 в цифрах. Донецк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/itogi-evro-2012-v-cifrah-doneck-180359/>

³ Меценат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%82>

ТЕМА 28. ЄДИНА КРАЇНА

28.1. СВІТ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ СПРИЙНЯТТЯ РІЗНОМАНІТТЯ (🗣️)

Ключове питання:

Чому різноманіття важливе?

Важливо зрозуміти, що різноманіття є не тільки перевагою, а й необхідною умовою для розвитку країни. Адже Україна є полікультурна держава, яка має забезпечувати права та свободи усіх своїх громадян, не зважаючи на їхнє походження, віросповідання, мову спілкування тощо. Згуртованість, спільна мета, взаємопідтримка – саме це є як запорукою розвитку України загалом, так і кожного з нас зокрема.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- усвідомлює себе частиною спільноти певного регіону;
- пояснює, що таке добросусідство;
- усвідомлює важливість поваги до інших, зокрема до сусідів у контексті історії, культури й сучасного розвитку.
- пояснює особливості кожного регіону України та різноманітність етнічного складу населення держави;
- розповідає про унікальність свого регіону – історію, культуру, етноси тощо;
- аналізує різноманіття регіонів України;
- переконує у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід й доступні джерела.

Ключові поняття та ідеї

Єдність, різноманіття

Вік учасників

12–14 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Роздатковий матеріал: роздруковки Додатків 1,2.
Організований робочий простір для роботи в групах.

Мотиваційна вправа «Асоціації» (5 хв)

Вчитель/вчителька пропонує навести слова-асоціації до понять «єдність»/«різноманіття». Фіксує їх на дошці або фліпчарті. Після чого демонструє зображення і просить учнів відповісти на запитання:

- Як ці зображення поєднуються з поняттям «єдність/різноманіття?»
- Як ці зображення пов'язані з темою заняття?

КРОК 1.

Вправа «Про що говорить статистика» (15 хв)

1. Вчитель/вчителька об'єднує учнів/учениць у пари і пропонує ознайомитися із матеріалами Додатків 1 та 2.

Додаток 1 – результати загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 року «30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому».

Додаток 2 – дані про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

2. Питання для обговорення:

- *Як вам працювалось у парах?*
- *Що ви дізнались нового для себе, ознайомившись із матеріалами Додатків 1 та 2 ?*
- *Наскільки цікавою була ця інформація для вас?*
- *Про що свідчить, на вашу думку, стійка тенденція до зростання кількості тих, хто пишуться або дуже пишуться громадянством України?*

КРОК 2.

Дослідження регіонального різноманіття (25 хв)

1. Вчитель/вчителька, використовуючи метод «Ажурна пилка», організовує роботу «домашніх груп»: напередодні заняття учні/учениці отримують завдання (Додаток 3) ознайомитися із пропонованими матеріалами і підготувати повідомлення на відповідну тему.

Теми, над якими пропонується попрацювати «домашнім групам»:

- Видатні люди різних областей України.
 - Вишиванка як унікальний код твого краю.
 - Рекорди областей України.
 - Мандрівки Україною.
2. Обговорення
- *Як вам ця вправа?*
 - *Що нового дізнались?*
 - *Чому важливо знати про різні регіони країни та традиції?*

КРОК 3.

Вправа «Долоньки» (10 хв)

Вчитель пропонує учням/-цям записати на кольорових «долоньках» те, що найбільш вразило (особа, подія...) і прикріплюють їх до символічного дерева «Україна» або пропонує створити мозаїку з окремих різнокольорових стікерів – намистин.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (5 хв)

1. Вчитель/вчителька пропонує висловити свої міркування щодо ключового питання «Чому різноманіття важливе?».
2. Якщо дозволяє час, можна запропонувати учням/ученицям закінчити речення:
 - *Варто подумати над...*
 - *Варто доопрацювати...*
 - *Сьогоднішній досвід цінний тим, що...*

🗣️ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ ОНЛАЙН

Мотиваційна вправа

Вчитель/вчителька пропонує висловити свої міркування в застосунку для опитувань (наприклад, *Mentimeter*)

КРОК 1.

Робота в парах. Обговорення

Для роботи з текстами пропонуємо розмістити Додаток 1 та Додаток 2 у віртуальному документі (наприклад, *Google-Документах*) та надати учасникам/цям посилання на цей документ.

Спочатку учасники/ці працюють у віртуальних групах, а потім повертаються в загальний сесійний зал для спільного обговорення.

КРОК 2.

Дослідження регіонального різноманіття.

Метод «Ажурна пилка»

Запропонувати для опрацювання тем «домашніми групами» використання можливість спільного редагування *GoogleDoc* або *Google Презентацій*. Організувати роботу експертних груп у сесійних залах застосунку *Zoom*, обговорення на загал – в одній сесійній залі.

КРОК 3.

Вправа «Долоньки»

Пропонуємо організувати роботу за допомогою використання віртуальної дошки (наприклад, *Jamboard* або *Padlet*), на якій учні//ці, отримавши покликання від вчителя, можуть записувати і закріплювати нотатки.

Подальше обговорення пропонуємо провести у сесійній залі застосунку *Zoom*.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення

Вчитель/вчителька пропонує висловити свої міркування в застосунку для опитувань (наприклад, *Mentimeter*)

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 30 років Незалежності: чим пишаються українці й на що сподіваються у майбутньому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2WlVRNV> (дата звернення: 05.09.2021).

ІДЕЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ АКТИВНОСТЕЙ З ТЕМИ

1. Робота з відео «Україна з неба» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3tTSavw> (дата звернення: 05.09.2021).
2. Робота з відео «Три ДІЙСНО цікаві факти про кожену область України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3tUteDY> (дата звернення: 05.09.2021).
3. Проєкт «Створення Інтеркультурного путівника» (картування шляхом дослідження культурного /історичного різноманіття місцевої громади).

Матеріали загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 року «30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому». Дослідження проводилося в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької і Луганської областей. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

ІДЕНТИЧНІСТЬ І ГРОМАДЯНСТВО

20. Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?

1. Зовсім не пишаюся	5,6
2. Скоріше не пишаюся	13,0
3. Скоріше пишаюся	45,1
4. Дуже пишаюся	27,3
5. Важко відповісти	8,9

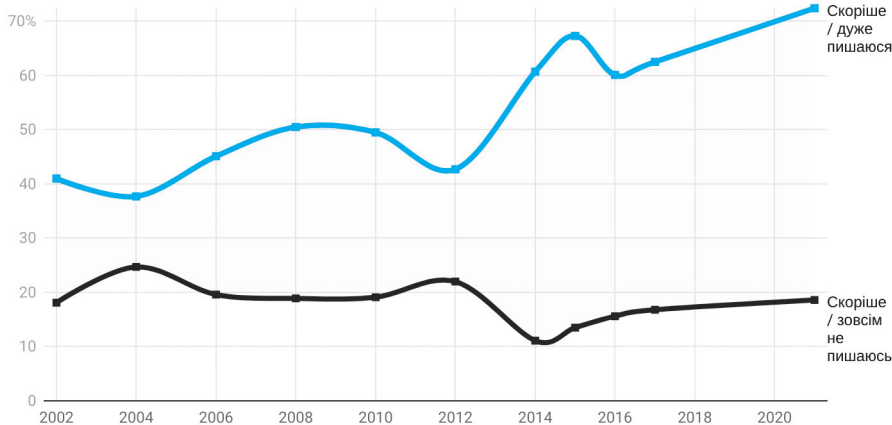
21. Ким ви себе передусім вважаєте? (Одна відповідь)

1. Мешканцем села, району чи міста, в якому ви живете	18,8
2. Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де ви живете	11,0
3. Громадянином України	59,0
4. Представником свого етносу, нації	2,1
5. Громадянином колишнього Радянського Союзу	3,5
6. Громадянином Європи	1,9
7. Громадянином світу	1,8
8. Інше	0,4
9. Важко відповісти	1,6

22. На вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві? (Можливі кілька відповідей)

1. Прагнення спільно долати труднощі життя	22,0
2. Відчуття втрати нормального життя	19,1
3. Віра в краще майбутнє	35,7
4. Спільні труднощі життя	29,5
5. Родинні та товариські почуття	26,9
6. Невдоволеність владою	22,3
7. Страх перед майбутнім	14,9
8. Мова спілкування	14,8
9. Патріотичні почуття громадянина України	25,5
10. Політичні погляди	6,7
11. Релігія (віросповідання)	12,0
12. Національна належність	14,0
13. Інше	1,4
14. Ніщо не об'єднує	8,3
15. Важко відповісти	4,9

Якою мірою ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?

Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Chart: Andrii Sukharyna • Source: DIF, Razumkov Centre • Created with Datawrapper

Джерело: 30 років Незалежності: чим пишаються українці й на що сподіваються у майбутньому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2WVRNV> (дата звернення: 05.09.2021).

**ПРО КІЛЬКІСТЬ ТА СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ПІДСУМКАМИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 2001 РОКУ**

Особливістю національного складу населення України є його багатонаціональність. За даними Всеукраїнського перепису населення, на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей.

Дані щодо найбільш численних національностей, які мешкають в Україні, наведено нижче:

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	37541,7	77,8	72,7	100,3
росіяни	8334,1	17,3	22,1	73,4
білоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
молдавани	258,6	0,5	0,6	79,7
кримські татари	248,2	0,5	0,0	у 5,3 р.б
болгари	204,6	0,4	0,5	87,5
угорці	156,6	0,3	0,4	96,0
румуні	151,0	0,3	0,3	112,0
поляки	144,1	0,3	0,4	65,8
євреї	103,6	0,2	0,9	21,3
вірмени	99,9	0,2	0,1	у 1,8 р.б
греки	91,5	0,2	0,2	92,9
татари	73,3	0,2	0,2	84,4
цигани	47,6	0,1	0,1	99,3
азербайджанці	45,2	0,1	0,0	122,2
грузини	34,2	0,1	0,0	145,3
німці	33,3	0,1	0,1	88,0
гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9
інші національності	177,1	0,4	0,4	83,9

Джерело: Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://bit.ly/3CLq0WT> (дата звернення: 05.09.2021).

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Група 1.

Тема: Видатні люди різних областей України

Ресурси для дослідження:

- Видатні люди з кожної області України. Режим доступу: <https://bit.ly/2TThnbM>

Група 2.

Тема: Вишиванка як унікальний код твого краю

Ресурси для дослідження:

- Таємничі коди предків: 12 головних символів української вишивки». Режим доступу: <https://bit.ly/3jf6afy>
- Вишиванка як унікальний код твого краю. Від Луганська до Львова – особливості вишиванок кожного регіону. Режим доступу: <https://bit.ly/3znKXpy>
- Від Києва до Криму: який вигляд мають вишиванки в різних регіонах України. Режим доступу: <https://bit.ly/3zl55JQ>

Група 3.

Тема: Рекорди областей України

Ресурси для дослідження:

- Які рекорди встановила кожна область України в 2020 році. Режим доступу: <https://bit.ly/3zgQnlT>
- Яких рекордів досягла кожна область України в 2019 році. Режим доступу: <https://bit.ly/2UN6SY7>

Група 4.

Тема: Мандрівки Україною

Ресурси для дослідження:

- Визначні пам'ятки. Найцікавіші, найкрасивіші та найнезвичайніші місця для відвідування. Режим доступу: <https://bit.ly/2W8c3Cw>

ТЕМА 29. УКРАЇНА, ЯКУ МИ НЕ ЗНАЄМО. УКРАЇНЦІ, ЯКІ НАС ЗДИВУВАЛИ

29.1. ВІД МИНУЛОГО ДО СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

Ключове питання:

Як ідеї українського примітивізму впливають на сучасність?

Мистецтво покликано реалізовувати потенціал особистості. До нього зверталися ще у давні часи, й сьогодні воно створює враження на сучасну людину. Згадаймо палеолітичні стоянки: у Франції зокрема печеру Ласко, яку іноді називають «Сікстинською капелою первісного живопису», в Україні – Мізинську на Чернігівщині. Мистецтво, зародившись як можливість виражати власні уявлення, спілкування із довколишнім світом, еволюціонувало у різні жанри і види. Сьогодні ми бачимо величезні досягнення у цій сфері. Суспільство і творчість завжди були взаємопов'язаними, адже особистість, перебуваючи у соціумі, намагалася продемонструвати його прагнення і вади, водночас суспільство створює умови для її розвитку або стримування. Ідеї можуть реалізовуватися у житті, коли є простір і жага до цього. Через мінливість світу і багатогранність варто звертати увагу на оточуючий світ, внутрішні переживання, беручи звідти натхнення для розвитку й самовдосконалення.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- розповідає про окремі досягнення українців у різних галузях;
- має навички проєктної діяльності (індивідуальної, групової, колективної);
- оцінює минулі та сучасні надбання України та українців.

Ключові поняття та ідеї

Наївний народний стиль (примітивізм), мурал.

Вік учасників

15–17 років

Орієнтовна тривалість заняття

60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо)

Підготовка столів та стільців для роботи в групах, маркери, фліпчарт, ручки, стікери.

Комп'ютер/ноутбук, проєктор, екран або СМАРТ-дошка

Підготуйте 5 комплектів роздаткових матеріалів (додатки 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8).

Загальні зауваження/рекомендації для вчителя про особливості роботи з темою

Під час ознайомлення школярів із темою варто враховувати той факт, що вони всерйоз можуть не сприймати мистецтво як діяльність і вважати його віддаленим від себе. Особливо якщо це стосується попереднього покоління, де може спостерігатися розрив між світоглядними позиціями. Це цілком буденні речі, і поєднати або хоча б знайти точки дотику покликані спільні інтереси різних поколінь. Витоки їх завжди є у минулому. Розглядаючи обрану тему учитель акцентує на цьому.

Важливо зрозуміти, у чому полягає примітивізм, і не плутати із примітивністю. Українське мистецтво є колоритним і задає напрямки розвитку світогляду підростаючого покоління, тому не варто ним нехтувати, адже етнокультура залишається у тренді. І це те, що презентує Україну і в європейському просторі. Старі мотиви грають по-новому – по сучасному. Тому наша спадщина неоціненна. У Додатку 1 міститься необхідна теоретична інформація для заняття.

КРОК 1.

Упізнайте особистість (5 хв)

1. Вчитель зачитує вірш про особистість, учні мають здогадатися, про кого йде мова.

Чарівна казка в музиці злилася...

З картин зійшов чудний мрійливий світ.

Смішні, а інколи – сумні

Всі звірі так на диво схожі.

Пташки прозорі, неземні.

Крізь полотно звучить незрима пісня –

То гімн красі української землі.

Її талант – творіння Боже,

Її душа – незвичні кольори¹.

¹ Життя Марії Приймаченко в 10 фактах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/bbkrm>

2. Обговорення:
 - *Які є варіанти відповідей?*
 - *Які рядки у вірші наштовхнули вас на здогадки про сферу діяльності, про особистість?*
 - *Що ви знаєте про мисткиню?*
 - *Яка тематика її творчості?*

КРОК 2.

Вправа «Знайомство з мисткинею» (10 хв)

1. Вчитель пропонує учням/ученицям згадати галузь «Мистецтво», «Історія України» і дати відповіді на запитання:
 - *Що ви пам'ятаєте про її творчість?*
 - *Які твори, написані мисткинею, вас вразили і чому?*
 - *Про що хотіли би дізнатися більше?*

КРОК 3.

Наївне мистецтво (примітивізм) (15 хв)

1. Учитель пояснює, що означає поняття «примітивізм» (Додаток 3), роздавши додатково картки із визначенням задля кращої візуалізації та розуміння. Потім демонструє роботи мисткині (Додаток 4) і пропонує знайти три аргументи, які доводять, що творчий доробок мисткині є відображенням стилю «примітивізм».
2. Обговорення:
 - *Дитинство якої української діячки нагадують дитячі роки Марійки? Чим саме? (Лесі Українки).*
 - *Які сюжети відображені у творчості Марії Приймаченко? Чому? До чого вона прагнула повернути увагу?*
 - *Чи хотілося вам колись малювати? Чому потягнуло до пензля?*
 - *Якою є тематика ваших картин? Які кольори переважають? Чому?*

КРОК 4.

Примітивізм і сучасність (25 хв)

1. Вчитель демонструє учням/ученицям картину М. Приймаченко «Як у Чорнобилі було горе. А дід корову там пас» (Додаток 5) без назви і просить подумати, про що ця картина й запропонувати їй назву. Після цього учні/учениці озвучують свої припущення.

2. Далі вчитель зазначає, що картина має назву «Як у Чорнобилі було горе. А дід корову там пас» і була написана мисткинею через особистий досвід. Під час аварії на ЧАЕС художниця з сином майже потрапили під 30-кілометрову зону евакуації. Їй радили покинути село, але вона з сином лишилася. Пізніше створила цю картину. Попросіть учнів переглянути картину ще раз і знайти символи, через які художниця намагалася привернути увагу глядачів до проблеми трагедії на Чорнобильській АЕС.

3. Вчитель привертає увагу учнів/учениць, що приклад Марії Приймаченко є непоодиноким, коли через різні засоби мистецтва піднімається обговорення важливих для суспільства і людства тем.

Запитайте учнів, чи відомі їм якісь інші приклади, коли через різні жанри мистецтва – живопис, музику, літературу та інші – піднімаються актуальні проблеми.

4. Вчитель об'єднує учнів у групи й пропонує проаналізувати, яким чином і на кого впливають запропоновані творчі доробки, що висвітлюють проблему Чорнобильської трагедії.

Група 1, 2 – аналізує відеокліп на пісню ONUKA (українського електро-фольк музичного гурту, який використовує національні народні мотиви та інструменти в електронній музиці) «ОНУКА-1986» (тривалість 5 хв 40 с)¹.

- *Що ви знаєте про цей гурт? Чим він вам відомий?*
- *Яка, на вашу думку, головна ідея цього кліпу?*
- *На кого цей кліп розрахований, хто найбільше переглядає відео кліпи групи «ОНУКА-1986»? (Якщо потрібно – зверніть увагу на мову пісні – англійську).*

Група 3, 4 – аналізує відеокліп гурту «Go_A» «Шум»² (тривалість 3 хв 07 с).

- *Що Ви знаєте про цей гурт? Чим він вам відомий?*
- *Наскільки очікуваною була «картинка» для цієї пісні?*
- *Яка, на вашу думку, головна ідея цього кліпу? Як ви це побачили?*
- *На кого цей кліп розрахований, хто найбільше переглядає відео кліпи групи «Go_A»?*

Можна додатково підказати, що кліп знімався на території Чорнобильської зони, на задньому фоні неодноразово можна побачити Чорнобильську АЕС.

5. Групи представляють свої результати. Обговорюють та порівнюють їх:

- *Що можна визначити спільного у творчості Марії Приймаченко та сучасних митців?*

¹ Режим доступу відео: <https://www.youtube.com/watch?v=2dWkLNxKgWc>

² Go_A – SHUM – Ukraine – Official Music Video – Eurovision 2021. Електронний режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=U7-dxzp6Jvs&t=2s>

6. Вчитель пропонує подумати та озвучити, скориставшись мережею Інтернет чи власним досвідом, яким чином мистецтво Марії Приймаченко вплинуло на «вуличне мистецтво», моду, вшанування пам'яті тощо.
7. Учні отримують завдання (Додаток Б), в якому треба співвіднести зображення та тези, пояснюючи власний вибір.

Обговорення:

- *Що вам допомогло визначитися із відповідями?*
- *Чи важко було дійти до спільної думки?*
- *Що зображено? Що таке «мурал»? Чи є вони у вашій місцевості? Яка їх тематика? Хто їх створив?*
- *В чьому полягає їх призначення?*

КРОК 5.

Підсумкове обговорення (5 хв). Вправа «Валіза»

- *З'ясуємо, що учасники заняття візьмуть із собою.*
- *Про кого з українців, що здивували світ, вони ще хотіли б дізнатися більше?*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 1860 – народився Микола Самокиш, художник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/25/1860-narodyvsya-mykola-samokysh-hudozhnyk> (дата звернення: 01.08.2021).
2. Go_A – SHUM – Ukraine – Official Music Video – Eurovision 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=U7-dxzp6Jvs&t=2s> (дата звернення: 01.08.2021).
3. Життя Марії Приймаченко в 10 фактах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/bbkrm>
4. Іван Драч. Чорнобильська Мадонна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.yakaboo.ua/ua/chornobil-s-ka-madonna.html> (дата звернення: 01.08.2021).
5. Катерина Білокур – українська художниця-самоучка, яку звеличував Пікассо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uatv.ua/kateryna-bilokur-ukrayinska-hudozhnytsya-samouchka-yakuzvelychuvav-pikasso-video/> (дата звернення: 01.08.2021).
6. Куць Софія. «Присвята Марії Примаченко» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://msmb.org.ua/biblioresursi/bibliografiya/osobistosti/mariya-primachenko-barvi-marii-primachenko/> (дата звернення: 30.07.2021).

7. Марія Примаченко. «Барви Марії Примаченко» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://msmb.org.ua/biblioressursi/bibliografiya/osobistosti/mariya-primachenko-barvi-marii-primachenko/> (дата звернення: 01.08.2021).
8. ОНУКА – 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2dWkLNxKgWc> (дата звернення: 01.08.2021).
9. Презентація. Марія Приймаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://svitppt.com.ua/obrazotvorche-mistecstvo/mariya-primachenko3.html> (дата звернення: 01.08.2021).
10. Примітивізм – але не примітивність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pollawlife.com.ua/2015/01/blog-post_52.html (дата звернення: 01.08.2021).
11. Українські примітивісти: наївне мистецтво цінне тим, що воно максимально щире і чесне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://povadoba.kiev.ua/2020/12/11/7341> (дата звернення: 01.08.2021).
12. Фантастичні звірі народної майстрині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayinska-rapsodiya-virmenina-iz-gruziyi/> (дата звернення: 30.07.2021).
13. Чорнобильський бестіарій Марії Приймаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://artes-almanac.com/maria-prymachenko/> (дата звернення: 31.07.2021).

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАНЯТТЯ¹

За своє 89-річне життя мисткиня створила понад 650 робіт. Вважається неперевершеним митцем наївного народного стилю (примітивізму). У своїх роботах зображувала чарівних тварин, квіти та сюжети з селянського побуту. Протягом життя художниці її картини відвідали експозиції Всесвітньої виставки у Парижі, численних республіканських показів мистецтв, а також побували у Варшаві, Софії, Монреалі, Празі. Сьогодні картини Марії Приймаченко оцінюють в десятки тисяч доларів, проте все життя художниця прожила у скруті.

У семирічному віці маленька Маруся тяжко захворіла. Діагноз невтішний – поліомієліт. В подальшому усе життя мисткиня переживатиме страшні болі й не одну операцію, практично на всіх фото буде з милицями. За спогадами сучасників, саме неможливість сповна працювати в полі з родиною дала дівчинці вдосталь вільного часу, і вона почала малювати.

Серйозно малювати Марія почала у 17-річному віці. Вона знайшла синюватий глей, яким розмалювала власну хату. Вчинок дівчини припав до душі усій околиці – незабаром її чекало перше замовлення. За розмальовку хати сусідів Марія отримала винагороду – порося. Згодом саме це порося допомогло усій її сім'ї вижити в голодні часи.

За весь свій вік художниця отримала від влади три подарунки. Після піврічного навчання у Києві – патефон і залізне ліжко. А у 1994 році Президент Леонід Кучма подарував Марії Примаченко автомобіль Запорожець.

Приймаченко все життя малювала звірів, але ніколи не була у зоопарку. Їй порадили цього не робити під час її навчання у експериментальних майстернях при Київському музеї українського мистецтва. Буцім, щоб не зруйнувати її буйну уяву. Справжніх екзотичних тварин Марія вперше побачила лише у дуже дорослому віці – в цирку, куди її привіз видатний режисер Сергій Параджанов.

Марія однаково вправно малювала обома руками. Щоб заробити грошей, Приймаченко шила оригінальні весільні сукні усій округі, щоправда цікавим методом: фасон і крій вона обирала «на око», а ножицями не користувалася – просто рвала тканину. Вона також творила ілюстрації до книг. Зокрема саме її малюнками прикрашені дитячі книги «Ой коники-сиваші» (1968), «Товче баба мак» (1970), «Журавель» (1970), «Чорногуз приймає душ» (1971).

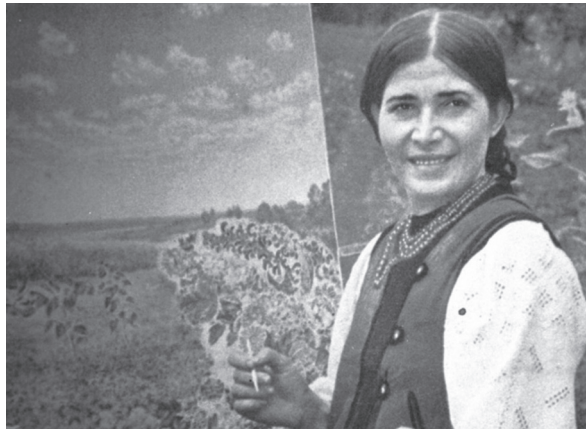
Доля Марії Приймаченко є прозивною – це долі українських жінок ХХ століття: обов'язкова праця в колгоспі, втрата рідних під час Другої світової війни (брат і чоловік загинули), а до того ще й Чорнобильська катастрофа, яка понищила рідний край та багатьом вкоротила віку. Після усіх цих потрясінь вона зуміла зберегти свій добрий гумор, питливий розум і зачарувати світ фантастичним мистецтвом.

¹ Чорнобильський бестіарій Марії Приймаченко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://artes-almanac.com/maria-prymachenko/>

Додаток 2

(М. Самокиш)
1860 – народився
Микола Самокиш,
художник¹

(К. Білокур)
Катерина Білокур –
українська художниця-
самоучка, яку звеличував
Пікассо².

(М. Примаченко)
Життя Марії Приймаченко в 10 фактах³

¹ Режим доступу фото: <http://surl.li/bbkrp>

² Режим доступу фото: <http://surl.li/bbkrq>

³ Режим доступу фото: <http://surl.li/bbkrm>

Примітивізм, так зване «наївне мистецтво» – творчість художників без будь-якої академічної освіти, що тим не менше стала частиною загального художнього процесу. До примітивізму належать також і школи декоративного розпису: писанкарство, петриківський розпис, народний іконопис. Цьому стилеві характерна відсутність повітряної перспективи, звільнення від формотворчих догм (обов'язкових ескізів з натури, реалістичності зображуваного, єдності форми та змісту тощо).

Коли художники-професіонали почали здійснювати втечі до примітивізму в своїх роботах – це «збило з пантелику» світових мистецтвознавців, які до XIX ст. включно звикли поділяти мистецтво лише на дві категорії: «високе» і «низьке».

Примітивізм як тенденція в мистецтві виникла наприкінці 19-го – початку 20-го століття. Основною ознакою є свідоме, навмисне спрощення художніх засобів, звертання до різноманітних форм примітивного мистецтва – народної (селянської) та дитячої творчості, архаїчного та середньовічного мистецтва, творчості народів Африки, Америки, Океанії, Сходу і т. д. Цим користувалися, наприклад, Поль Гоген, Анрі Матісс, Пабло Пікассо та ін. Художники-примітивісти малюють життя справжнім, позитивним і світлим.

Коли споглядаєш ці яскраві, ширі та «наївні» картини вони нагадують дитячі малюнки, але насправді за простими формами ховається глибокий зміст, складні образи та багатий внутрішній світ¹.

¹ Примітивізм – але не примітивність [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.pollawlife.com.ua/2015/01/blog-post_52.html

Додаток 4

Дикий
горботрус.

Рибний цар
зловив одуда
і радий.

Чайки
у човні.

Додаток 5

«Як у Чорнобилі було горе.
А дід корову пас там».

Додаток 6

<p>1 Марія Оксентіївна мріяла зібрати митців і розмалювати будинки в містах: «...що за дива витворили б – цвів би не лише садами Київ. Будинки б сміялися до людей...». І її мрія реалізувалася.</p>	<p>А</p>	
<p>2 У 2009 р. випущено в обіг поштову марку до 100-річчя з дня її народження.</p>	<p>Б</p>	
<p>3 Розмалювання стін за мотивами М. Примаченко.</p>	<p>В</p>	
<p>4 У конкурсі на кращий неофіційний талісман України до Євро-2012 перемогла студентка Харківської державної Академії дизайну і мистецтв Маргарита Кабельникова, де перемогло її левеня Левро, створене за мотивами творчості Марії Примаченко.</p>	<p>Г</p>	

Правильні відповіді: 1 – Г, 2 – А, 3 – Б, 4 – В.

ТЕМА 30. МАЙБУТНЄ: Я, МИ, КРАЇНА

30.1. МАЙБУТНЄ: Я, МИ, КРАЇНА

Ключове питання:

Коли і з чого починається «майбутнє»

Підлітковий вік – це період, коли діти серйозно починають замислюватися над питаннями: ким я є, ким я хочу стати, яким я бачу своє майбутнє, як мене бачать та сприймають інші, де моє місце в суспільстві. Дуже важливо в цей період для них формувати систему цінностей, що базується на міжкультурній освіті, повазі до прав людини та демократії.

Це заняття є підсумковим у курсі «Я. Ми. Країна» та дозволить проаналізувати, наскільки учнівство просунулось у розвитку своїх компетентностей, яким уявляє своє майбутнє та подальші перспективи розвитку.

Очікувані освітні результати для учасників заняття:

- може використовувати на практиці набуті компетентності;
- демонструє позитивне бачення свого майбутнього та перспектив розвитку країни

Вік учасників 13–17 років

Орієнтовна тривалість заняття 60 хв

Підготовка до заняття (обладнання тощо) Дошка/фліпчарт, папір А1, А4, конверти (за кількістю учасників), скотч, маркери, стікери 4-х кольорів, роздруківки Додатку 1.

Вступне слово вчителя/вчительки:

Сьогодні метою нашого заняття є надважливе завдання – визначити, чого ми змогли навчитися під час занять з курсу «Я, Ми, Країна» та що нам потрібно для успішного застосування набутих знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень.

КРОК 1.

Мотиваційна вправа «Незрячі та слон» (15 хв)

1. Продемонструйте зображення (Додаток 1) та розкажіть групі таку історію:

Якось в одному селищі жило собі шестеро незрячих. Одного дня вони почули, що до селища забрів слон. Незрячі гадки не мали, що то за тварина.

Вони не могли побачити слона, але все ж вирішили піти й дізнатися про нього більше. Коли вони зустріли слона, кожен спробував доторкнутися до нього, аби зрозуміти, що він собою уявляє.

Слон – це стовп, – сказав перший чоловік, який тримався за його ногу.

– Та ні, він схожий на мотузку, – відповів другий, який доторкнувся до хвоста.

– Та що ви, слон схожий на товсту гілку на дереві, – вигукнув третій, що доторкнувся до хобота.

– Він схожий на велике віяло, – заперечив четвертий незрячий, який обмацував вухо слона.

Він схожий на велику стіну, – не погоджувався п'ятий, який доторкнувся до тулуба слона.

– Він схожий на суцільну трубку, – відповів на це шостий чоловік, який доторкнувся до бивня.

Тут вони почали сперечатися, який слон насправді, і кожен наполягав на своїй правоті. Кожен чим далі тим дужче намагався перекричати інших, переконаний, що саме його думка єдино правильна.

2. Почніть розмову такими запитаннями щодо цієї притчі:

- *Хто був правий? (Усі? Ніхто?)*
- *Хто говорив правду?*
- *Що відбувалося в цій притчі?*

Вислухавши декілька відповідей і думок групи, зверніть увагу на те, що кожен з них мав власну точку зору.

3. Продовжіть обговорення таким запитанням:

- *Як вони можуть краще зрозуміти, що собою уявляє слон?*

Поміркуйте про цінність різних точок зору і як можна їх розкрити – обмінюючись знаннями й досвідом і запитуючи інших.

4. Запитайте:

- *Що ще може символізувати цей слон?*

Можливі приклади відповідей: «наша громада», «проблемне питання» або навіть «Я».

- *Чому, на вашу думку, ми почали заняття саме з цієї притчі?*

5. Резюмуйте, що ця притча допомагає усвідомити, що в кожного з нас є лише певна частина загальної картини, і що численні способи сприйняття світу є цінними самі по собі. Що на цьому занятті усі разом спробуємо зрозуміти, як виглядає наш «слон», що символізує курс «Я, Ми, Країна», та куди ми будемо рухатися далі, визначити наші сильні сторони та потреби для успішної взаємодії і самореалізації в громаді, країні тощо.

КРОК 2.

Вправа «Дерево змін» (30 хв)

1. Намалюйте «Дерево змін» на великому аркуші паперу (склейте скотчем чотири аркуші для фліпчарту у формі квадрата). Забезпечте достатньо клейких папірців для групи, мінімум по 4 різних кольори для кожного учасника. На фліпчарті запишіть великими літерами наведену нижче цитату й прикріпіть його на стіну.

«Сила дерева – в його кореневій системі та всьому, що з'являється потім. Коли дерево росте, корені підтримують та укріплюють його. Яке наше коріння і як ми можемо його підживлювати?»

2. Поясніть, що символізують частини цього дерева:

Корені: знання, навички, ставлення, зв'язки (люди), які ми отримали та беремо із собою.

Стовбур: принципи, правила спільної роботи для досягнення ефективного результату.

Листя: цілі, плани – чого ми прагнемо досягти, що змінити у нашій шкільній громаді.

Плоди: зміни, які ми хочемо бачити в нашій країні для розбудови успішного, толерантного суспільства й комфортного простору для самореалізації.

3. Об'єднайте учнів/учениць у малі групи, попросіть обговорити спільне бачення та запропонувати по 5 стікерів з відповідями різного кольору від групи на кожен складову «дерева».
4. Після цього групи представляють результати, а вчитель фасилітує процес – спочатку збирає «коріння», потім «стовбур», «листя», «плоди».
5. Обговорення:
 - Які емоції/почуття виникли під час виконання завдання?
 - Як працювалося в групі? Чи всі думки були почуті?
 - Наскільки співпали/відрізнялись відповіді в групі? Як приймалися спільні рішення?
 - Про що свідчать отримані результати?

КРОК 3.

Вправа «Лист собі» (10 хв)

1. Вчитель зазначає, що бачення спільного, відчуття підтримки, співпраці та реалізації спільних справ – це дуже важливо. Але не менш важливо зрозуміти, хто ти є і ким хочеш стати, до чого прагнути і куди розвиватися, де себе реалізувати.

Тож завдання – написати лист самому/самій на тему **«Як я бачу себе в цьому світі»**.

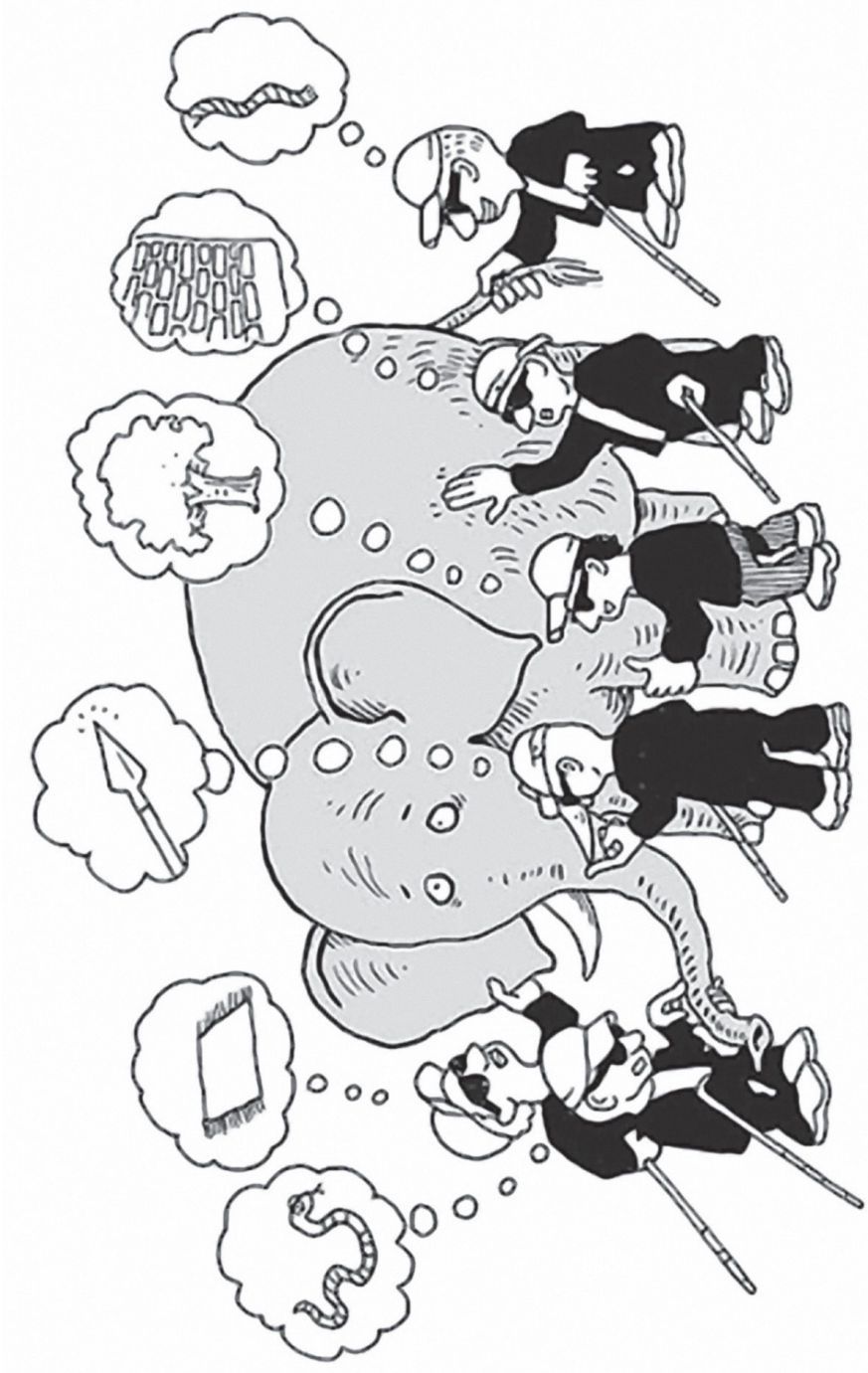
2. Після того, як учні/учениці завершать роботу, роздайте конверти та попросіть їх вкласти туди лист і заклеїти його. Зберігати та відкрити його через 10 років.

КРОК 4.

Підсумкове обговорення (5 хв)

Запропонуйте учням/ученицям відповісти на ключове питання:

- Коли і з чого починається «майбутнє»?

Режим доступу: <http://www.management.com.ua/blog/3842>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ ЩОДО ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ЗА ПРОГРАМОЮ «Я. МИ. КРАЇНА»

Одне з важливих завдань виховання полягає в тому, щоб створювати умови для всебічного розвитку особистості та її соціальної компетентності. У світі, що швидко змінюється, учень перестає бути тільки реципієнтом інформації, певних знань та навичок. Саме тому важливо урізноманітнити форми і методи роботи, особливо в системі формальної освіти, щоб зробити процес навчання й виховання ще більш актуальним, обопільним та ефективним, акцентувати увагу на практичних навичках і компетентностях, які дитина повинна набути ще в навчальному закладі. Аналіз успішного досвіду організації та проведення виховних годин, а також інших виховних заходів, які викликали підвищений інтерес учнів/-ць, засвідчує, що це відбувається тоді, коли учень/-ця активно взаємодіє протягом всього часу навчання з учителем, однокласниками, використовує джерела інформації (текст, образ, експеримент), намагається поєднати нові знання та досвід з тим, що він/вона вже знає та вміє.

Такі заняття здобули назву інтерактивних. Різниця між традиційними та інтерактивними виховними годинами наведена нижче.

Інтерактивна виховна година	Традиційна виховна година
Всі учні/-ці максимально залучені до процесу вирішення завдань, які були поставлені під час заняття, й отримують можливість самореалізації завдяки застосуванню різних творчих методів та форм, у першу чергу роботи в парах та малих групах.	Вчитель/-ка працює переважно фронтально, тобто одночасно з усім класом. Внаслідок того, що зазначена форма роботи мінімально враховує індивідуальні особливості учнів/-ць, активними зазвичай є декілька лідерів, решта долучаються до роботи лише час від часу або ж залишаються пасивними.
Переважає взаємодія «учень-учень».	Переважає взаємодія «вчитель-учень».
Питання та завдання складені та подані таким чином, щоб учні/-ці могли висловити власну думку, продемонструвати власні переконання в дії, обговорити та подискувати (поміркувати) з однолітками.	Учні/-ці найчастіше висловлюють соціально очікувані погляди, які не завжди збігаються з їхніми власними переконаннями.

<p>Вчитель/-ка організовує навчальні ситуації, в яких учні/-ці самостійно приходять до висновків щодо можливих шляхів вирішення поставлених завдань, обирають цінності, які є їм близькими, самостійно приймають рішення щодо найбільш прийнятних їм моделей поведінки.</p>	<p>Вчитель/-ка виступає в ролі «носія істини», закликає засвоїти готові цінності та норми поведінки, при цьому думки учнів/-ць, які не збігаються з тим, що було запропоновано вчителем/-кою, зазвичай підлягають критиці або ігноруються.</p>
<p>Навчальний простір організовано таким чином, щоб учнівство мало змогу ефективно спілкуватись одне з одним в парах і малих групах та могли легко змінювати партнерів у процесі виконання поставлених завдань.</p>	<p>Навчальний простір (у першу чергу розташування парт) зосереджує увагу учнів/-ць на вчителя, який зазвичай перебуває перед класом, та мало сприяє спілкуванню учнів/-ць між собою.</p>

Успіх інтерактивної виховної години багато в чому залежить від того, як організовано простір класу. Робота в парах та малих групах вимагає, щоб діти легко пересувались по класу. Крім того, деякі вправи виконуються в колі: це можна зробити в холі, якщо в класі для цього мало місця.

Всі проекти виховних годин, запропоновані в посібнику, передбачають високий рівень взаємодії (інтерактивність) учнівства безпосередньо між собою, а для вчителя/-ки відведено роль організатора цієї взаємодії.

Нижче наведено покроковий алгоритм підготовки до проведення інтерактивного заняття:

Крок перший: визначте виховні завдання, які ви висуваєте перед собою.

Крок другий: ознайомтеся з очікуваними результатами вибраного проекту виховної години та визначте, чи збігаються вони з тими завданнями, які ви ставите перед собою та учнями.

Крок третій: ознайомтеся із запропонованим проектом виховної години, зверніть увагу на його основні етапи.

Крок четвертий: зверніть увагу на те, як сформульовано питання та завдання, як ці завдання дозволяють досягнути очікуваних результатів.

Крок п'ятий: зверніть увагу на особливості методів, які запропоновано в посібнику.

Крок шостий: підготуйте матеріали, необхідні для проведення виховної години.

Крок сьомий: подумайте, як ви будете використовувати навчальний простір.

Відповідно, узагальнений план виховної години має таку структуру:

Етап 1 – «Вступ до заняття» (вправа для розминки, інформація і питання, спрямовані на встановлення знань та досвіду з цієї теми, які вже мають учні, встановлення правил спільної роботи, очікування від заняття, посилення мотивації).

На цей етап зазвичай виділяється 10-15% робочого часу.

На цьому етапі роботи найчастіше використовують такі методи, технології, вправи: «асоціативний куш», бліцопитування, «криголами», «мікрофон», «мозковий штурм», «епіграф», «проблемне питання» чи «питання-відповідь», «корзина знань», презентація домашнього завдання або результатів проєкту, «ріка очікувань» тощо.

Навчальні ігри, питання та завдання, які пропонуються для цього етапу виховної години, повинні забезпечити такі результати: учні зможуть згадати та продемонструвати наявні у них знання та досвід з теми виховної години, її завдань. Ви зможете спостерігати за цим у їхніх діях та в тих ідеях, які висловлюють учні. Можливо, деякі з цих ідей не будуть збігатися з вашими цінностями, в цьому випадку потрібно утриматись від висловлювань оцінок «правильно/неправильно», а просто зазначте наявні суперечності.

Після закінчення першого етапу виховної години ви отримаєте два важливих результати:

- Учні/-ці продемонструють той комплекс знань, вмінь та відносин, який вони мають, та ви зможете більш чітко уявити їхні навчальні потреби.
- В учнів/-ць з'явиться зацікавленість у подальшій роботі над темою виховної години. Ознаками цієї зацікавленості є питання, які виникають в учнівства, виникнення дискусії та емоційна складова їх включеності в процесі обговорення.

Етап 2 – «Основна інтерактивна частина» (розкриття теми через надання нової інформації або пошук нової інформації, оголошення інструкції для виконання певного завдання чи вправи, створення ігрових ситуацій та завдань, спрямованих на усвідомлення нової інформації та досвіду).

На цей етап зазвичай виділяється 55–70% робочого часу.

На цьому етапі роботи найчастіше використовують такі методи, технології, вправи: «Акваріум», «Броунівський рух», візуалізація, «Дерево рішень», дебати, дискусія, захист проєкту, «Займи позицію» чи «Голосування ногами», «Зрозумій мене», «Карусель», метод кейса, «Мікрофон», міні-лекція, питання-відповідь, «Прес», рольова чи симуляційна гра, «Світове кафе», «Снігова куля», «Незакінчене речення», робота в малих групах тощо.

На цьому етапі ми пропонуємо навчальні ситуації, в яких попередній досвід учнів/-ць стикається з новими знаннями, відчуттями та відносинами. Ці ситуації створюються за допомогою невеликих текстів або розповіді вчителя, аналізу конкретних ситуацій та експериментування з новими моделями поведінки. Завдання різноманітні та передбачають активну участь

кожного учня/-ці в осмисленні нової інформації; учні/-ці працюють індивідуально, в парах та малих групах. Роль вчителя/-ки полягає в тому, щоб створювати та підтримувати ситуації, які потребують активної діяльності. Вчитель/-ка має ставити питання та завдання, які викликають неоднозначні відповіді, а потім пропонувати обговорити наявні суперечності, таким чином стимулюючи активний творчий процес реалізації поставлених завдань. Найважливіше, що на цьому етапі вчитель/-ка виступає не як носій «істини», а лише як джерело інформації та «провокатор» творчого й активного мислення учнів/-ць. Про ефективну реалізацію специфічних завдань цього етапу виховної години ви зможете зробити висновки за такими діями та результатами:

- учні/-ці активно читають, малюють, дають відповіді на питання, експериментують;
- учні/-ці беруть участь в дискусії, висловлюючи різні думки з приводу нової інформації, при цьому порівнюють та співвідносять її з попереднім досвідом;
- учні/-ці ставлять нові питання, намагаються зібрати більше інформації з теми виховної години.

Етап 3 – «Підсумок та зворотний зв'язок» (питання та завдання, які дозволяють спрямувати емоції дітей у конструктивному напрямку та допомагають учням/-цям підсумувати результати заняття: що нового вони дізнались, чого навчились, якими є перспективи застосування нових знань та вмінь у повсякденному житті учнів).

На цей етап зазвичай виділяється до 20% робочого часу, і він є обов'язковим.

На цьому етапі роботи найчастіше використовують такі методи, технології, вправи: «Валіза», «Займи позицію», «Два береги», «Мікрофон», «Незакінчене речення», творче завдання, сінквейн тощо.

- Учні/-ці висловлюють висновки, які вони отримали під час виконання завдань виховної години, демонструючи таким чином зміну в знаннях, вміннях та відносинах.
- Учні/-ці аналізують не лише предмет/тему виховної години, а й процес навчання, який вони пройшли, зміни у своїх емоційних відчуттях та роблять висновки про те, як вони навчались.
- Всі або деякі з ваших учнів/-ць захочуть продовжити обговорення цієї теми, поставлять перед собою завдання, які передбачають значущу для них та реальну (а не стимулюючу) навчальну діяльність, у якій вони зможуть продовжити розвиток своєї компетенції.

Нижче наведено огляд основних активних та індивідуальних інтерактивних методів і прийомів, які використовуються при взаємодії з дітьми під час проведення виховної години.

АЖУРНА ПИЛКА

Цілі використання. Метод дозволяє учням/-цям працювати разом, щоб опрацювати велику кількість інформації за короткий час, а також захоочує їх допомагати одне одному вчитися навчаючи.

Час. 15–40 хв

Ресурси. Дошка та крейда або великий аркуш паперу і маркери (не менше чотирьох – щоб була змога у декількох людей одночасно писати).

Алгоритм застосування

1. Спершу кожен учень/-ця працюватимете в «домашній» групі. Завданням для кожного/-ної з них у домашній групі є аналіз та засвоєння певної порції інформації на такому рівні, щоб він був здатний чітко і зрозуміло викласти її з метою навчання інших. В кожній групі обирається головуючий, спостерігач (таймкіпер) і той, хто ставить запитання, щоб переконатися, що кожний розуміє зміст матеріалу. Кожна група отримує завдання, вивчає його та обговорює свій матеріал.
2. Після об'єднання у нові групи кожен учень/-иця стає «експертом» з тієї теми, що вивчалась у його «домашній» групі. По черзі та за визначений час кожний/-а має якісно і в повному обсязі донести інформацію дітям з інших груп, відповісти на їхні питання та сприйняти нову інформацію від кожного з них. Завдання експертної групи – здійснити обмін інформацією.
3. Після роботи в експертній групі учні/-ці знову повертаються до своєї «домашньої» групи, щоби поділитися тією новою інформацією, яку їм надали учасники/-ці інших груп. Їхнім завданням тепер буде знов обмінятися інформацією, узагальнити її та виробити спільні рішення, зробити висновки разом з учасниками/-цями «домашньої» групи.

АКТИВНЕ ГОЛОСУВАННЯ (ГОЛОСУВАННЯ «НОГАМИ»)

Цілі використання. Головна мета методу – задіяти усіх учнів/-ць у процесі прийняття рішень та спонукати їх висловити своє ставлення. Застосовується зазвичай після того, як складено перелік можливих рішень або міркувань.

Час. 5–10 хв

Ресурси. Дошка та крейда або великий аркуш паперу та маркери (не менше чотирьох – щоб була змога у декількох людей одночасно писати).

Алгоритм застосування

1. Вчитель/-ка на попередньому етапі уроку записує на дошці або великому аркуші паперу різні варіанти вирішення проблеми.
2. Потім він/вона просить учнів/-ць подумати індивідуально, не довше однієї хвилини, яке рішення вони вважають найбільш правильним. Поки діти думають, вчитель/-ка може ще раз повільно прочитати всі написані варіанти вирішення проблеми.

3. Вчитель/-ка оголошує, що зараз кожен учень/-ця має підійти до дошки та позначити вибрану ідею/рішення знаком «+». Зробити це потрібно якомога швидше, тому одночасно біля дошки можуть перебувати декілька учнів/-ць.
4. Учні/-ці підходять до дошки, позначають знаком «+» свій вибір рішення та після цього сідають на місце.
5. Вчитель/-ка підводить підсумки, сумує кількість голосів. Отримана інформація використовується далі в процесі загального обговорення.

Умова. Кожен учень/-иця має самостійно підійти до дошки. Бажано, щоб біля дошки було одночасно декілька учнів/-ць. Вчитель/-ка має завадити намаганням «передачі голосу» – коли хто-небудь з дітей просить товариша: «Постав і за мене знак».

Статистичні підсумки голосування не повинні бути підставою для висновку нібито правильним є те рішення, яке набрало найбільше голосів, – вони лише показують переважну думку класу.

Варіанти

Варіанти рішень можуть бути написані не у вигляді списку на одному аркуші паперу, а окремо на різних аркушах. У цьому випадку аркуші вивішуються у різних місцях приміщення і учням/-цям доводиться підходити до того рішення, яке їм найбільш імпонує. Вчитель/-ка надає 1-2 хвилини для обговорення аргументів, які дозволили їм прийняти рішення, потім просить одного з представників/-ць кожної групи навести ці аргументи.

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ

Цілі використання. Структуроване донесення навчального матеріалу. Активізація візуального сприйняття учнів/-ць.

Час. 5–10 хв

Ресурси. Може мати дві форми – проєктивну і непроєктивну. Проєктивна: фільми, слайди, відеоролики, комп'ютерні анімації. Непроєктивна: предмети, картини, постери, фліпчарт, дошка і крейда, карти та ін.

Алгоритм застосування. У підготовці проєктних матеріалів, наприклад, слайдів, більш ефективні результати будуть досягнуті, якщо:

- 1) візуальне зображення настільки просте, наскільки можливо. в ідеалі – не більше 6 рядків на одному слайді, в одному рядку – не більше 6 слів;
- 2) тільки 3-4 ідеї на одному слайді;
- 3) не більше одного шрифту і не більше одного типу виділення;
- 4) за можливості замість слів використані картинки;
- 5) використано активні слова та короткі фрази;

- 6) думки пронумеровані або позначені символами;
- 7) слайдів не більше 10;
- 8) не використовується занадто темний або занадто яскравий фон, який відволікає учасників від змісту слайда.

Умова. Слід використовувати фільми, тривалість яких не перевищує 15 хвилин. Бажано спочатку поставити перед учасниками мету перегляду і звернути їхню увагу на можливі важливі сегменти фільму. Перегляд фільму доцільно супроводити робочим зошитом із планом його аналізу.

«ДЕРЕВО РІШЕНЬ»

Цілі використання. Це техніка для раціоналізації процесу прийняття рішень у ситуації, коли неможливо дати просту й однозначну відповідь на поставлене запитання. Використовується вона також при аналізі ситуації – допомагає досягти повного розуміння причин, які призвели до прийняття того чи іншого важливого рішення в минулому. Варто відзначити ефективність використання цієї техніки під час аналізу спірних подій чи явищ.

Час. 5–10 хв

Ресурси. Не потребує спеціальних ресурсів.

Алгоритм застосування

1. Формулюється завдання.
2. Учасники/-ці отримують базову інформацію щодо проблеми (наприклад, переглянутий відеосюжет чи текст документа).
3. Учасники/-ці об'єднуються в групи, їм дають час на виконання завдання. Працюючи в групах, учасники/-ці детально аналізують усі можливі варіанти вирішення проблеми і випишують у колонки переваги і недоліки кожного з них, а також наслідки, до яких вони можуть призвести, й приймають рішення з проблеми.

ПРОБЛЕМА	
Варіант 1	
Переваги	Недоліки
Варіант 1	
Переваги	Недоліки

4. Представник кожної групи доповідає про результати. Відповідає на запитання учасників/-ць інших груп. Модератор порівнює отримані результати, запитує, чому група прийняла таке рішення.

ДИСКУСІЯ

Термін «дискусія» походить від латинського *discussio* – розгляд, дослідження. Дискусія – це вид спору, в рамках якого розглядається, досліджується, обговорюється якась проблема з метою досягти взаємоприйнятнього, а по можливості і загальнозначущого її вирішення. Дискусія являє собою послідовну серію висловлювань її учасників/-ць щодо одного і того ж предмета, що забезпечує необхідну зв'язність обговорення. У більшості випадків тема дискусії формулюється до її початку, що дає можливість учасникам/-цям підготуватися до неї більш ґрунтовно.

Від інших видів суперечок, перш за все полеміки, дискусія відрізняється своєю цілеспрямованістю і засобами, що використовуються. Мета будь-якої дискусії – досягнення максимально можливого в цих умовах ступеня згоди її учасників/-ць з обговорюваної проблеми. Очевидно, що дискусія містить у собі певну частку компромісу, оскільки вона більшою мірою орієнтована на пошук і затвердження істини або оптимального рішення, ніж на перемогу певної позиції. Істина або оптимальне рішення є сплавом, синтезом необхідних, взаємопов'язаних елементів, які зазвичай містяться в різних точках зору, висловлених учасниками/-цями дискусії.

При проведенні дискусії завжди існує небезпека її вихолощення: безплідна суперечка, нескінченна балаканина, безліч монологів замість діалогу, втрата теми, нудьга (смерть дискусії!). Від цього не застрахований ніхто. Щоб уникнути подібних недоліків, необхідно пам'ятати про методичні рекомендації для кожного з етапів організації дискусії.

Підготовчий етап

Приміщення

- Приміщення повинно бути досить просторе, що дозволяє учасникам/-цям розташуватися так, щоб бачити одне одного. Для організації дискусії найбільш придатними формами розміщення меблів є «буква П», «прямокутник», «коло», «дискусійний клуб». У перших двох формах дещо ускладнений контакт між учасниками/-цями, які сидять на одній лінії. Остання форма може використовуватися, якщо модератор/-ка планує організувати роботу в підгрупах. Якщо кількість учасників/-ць буде більше 15, рекомендується використовувати саме цей варіант роботи.

- Прийом «Акваріума» передбачає утворення учасниками/-цями внутрішнього і зовнішнього кіл. Якщо хтось не хоче брати участь в обговоренні, (не готовий, погано себе почуває тощо), йому пропонується зайняти місце в зовнішньому колі і просто поспостерігати за процесом. Активна робота ведеться у внутрішньому колі – в акваріумі. Звідси і назва цього прийому розміщення учасників.

- Добре, якщо в приміщенні є демонстраційна дошка, на якій можна вивісити плакати, графіки, а також фіксувати проміжні результати обговорення і висунуті пропозиції. Для цього можна використовувати великі аркуші паперу і маркери. Доручить одному з модераторів/-ок роль реєстратора.

- Обміркуйте необхідність ведення аудіо- чи відеозапису дискусії. Якщо ви вирішили скористатися відеокамерою або диктофоном, поставте учасників/-ць дискусії до відома, отримайте їхню згоду. У разі категоричних заперечень не варто наполягати на веденні відеозапису без особливої на те потреби. Врахуйте також, що на перших етапах учасникам необхідно буде звикнути до камери.

- Якщо модератори/-ки в процесі обговорення мають робити записи, запропонуйте їм розташуватися за столами. Але пам'ятайте, що меблі можуть створювати відчуття бар'єрів між учасниками дискусії. Відсутність же столів може викликати протилежний ефект і стати джерелом почуття незахищеності, відкритості, дискомфорту.

- Бажано, щоб меблі були зручними, а загальний інтер'єр – досить гармонійним. Учасники/-ці обговорення повинні відчувати себе в ньому комфортно і фізично, і психологічно. Плануючи розміщення учасників/-ць, намагайтеся врахувати ступінь їхньої активності, структуру неформальних відносин у групі тощо.

Часові рамки

Визначте часові рамки дискусії, ретельно продумайте хронометраж дискусії. Якщо обговорення очікується тривалим, заплануйте перерви. Максимальний час роботи без перерви 90 хвилин.

Тема і мета

- Визначте тему дискусії, сформулюйте цілі, підготуйте питання або твердження для спільного обговорення. Тема повинна бути цікавою й актуальною для учасників дискусії. Якщо ви хочете зібрати інформацію, дізнатися думки учасників/-ць, їхні аргументи, – визначте її досить широко. Вузьке формулювання теми потрібно в тому випадку, якщо підсумком дискусії має стати прийняття рішення з конкретного питання.

- Метою дискусії може бути:

- з'ясування думок із приводу того чи іншого питання;
- аналіз проблемної ситуації;
- пошук нового варіанта рішення;
- оцінка пропозиції.

Робота модератора/-ки

- Визначте стратегію ведення дискусії. Найскладнішою в реалізації є стратегія вільного ведення дискусії, коли модератор/-ка не має чіткого плану роботи і виявляє пасивність в управлінні процесом обговорення. Його головне завдання – визначити тему дискусії і стимулювати комунікацію.

- Стратегія програмованого ведення дискусії вимагає ретельного опрацювання плану роботи, підготовки переліку питань, жорсткості і директивного модератора/-ки в управлінні процесом обговорення.

- Компромісний варіант потребує гнучкості в управлінні групою, суміщення директивного і пасивного стилів ведення обговорення. Тут важли-

вого значення набуває вміння модератора/-ки розуміти динаміку групової роботи, чуйно реагувати на зміни і бути готовим на деякий час віддати право ведення дискусії іншим учасникам/-цям.

- Методи організації дискусії різноманітні. Залежно від цілей, завдань і учасників, а також просторово-часових і організаційних ресурсів, модератор/-ка обирає спосіб проведення обговорення.

Етап проведення дискусії:

1. Будь ласка, повідомте членам групи тему і мету дискусії. Розкрийте актуальність заявлених питань, постарайтеся зацікавити всіх учасників/-ць. Переконайтеся, що тема і мета розуміються всіма однаково.
2. При необхідності розподіліть ролі між учасниками/-цями: реєстратор, координатор, спостерігач, експерт, критик та інші.
3. Визначте правила роботи в групі. Отримайте згоду від членів групи щодо їхнього дотримання.
4. Дискусії може передувати виступ доповідача, демонстрація відеосюжету, опис конкретного випадку, ознайомлення з думкою експертів тощо. Це активізує увагу учасників/-ць обговорення.
5. Поставте учасникам/-цям питання для обговорення. Це основний зачіп організації змістовного етапу роботи. Питання повинні бути дискусійними, відігравати роль «іскри», що розпалює дискусію і провокує учасників/-ць висловлюватися.
6. Стежте за суворим дотриманням прийнятих групою правил і регламенту, інакше обговорення може затягнутися, перейти в порожню балаканину. Особливу увагу приділіть сором'язливим і пасивним учасникам/-цям дискусії. Попросіть висловитися всіх, наприклад, по колу. Наполягайте на тому, що для вас важлива думка кожного/кожної. Уникайте категоричних суджень, повчального тону, поблажливих інтонацій, демонстрації власної переваги. Тактовно переривайте тих, що відхиляються від теми. Використовуючи питання, направляйте їх на обговорення проблеми.
7. Якщо виступ затягується, зверніть увагу людини на регламент, попросіть зупинитися тільки на ключових ідеях, підвести підсумок і завершити свій виступ. Ставте уточнюючі, навідні та інші питання. Якщо в процесі обговорення виникла пауза, постарайтеся терпляче перечекати деякий час. Такі перерви в обговоренні стимулюють активність учасників/-ць і часто набагато корисніші, ніж постійні заклики ведучого бути активними. Стежте за тим, щоб розбіжність точок зору не перетворилася на конфлікт між учасниками, не перейшла на особистості.
8. Підведіть проміжні підсумки обговорення.
9. Проведіть «завершальний раунд», у якому кожен з учасників/-ць по черзі мав/мала би можливість коротко висловити свої враження від

обговорення, надати коментарі, висловити актуальні для себе зауваження і пропозиції.

Завершальний етап:

1. Підведіть підсумки дискусії.
2. Запропонуйте виступити учасникам, спостерігачам, гостям, експертам.
3. Подякуйте групі за участь у дискусії.

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСКУСІЇ

ДИСКУСІЯ – МЕТОД «ОБЕРИ ПОЗИЦІЮ»

Цілі використання. Рекомендується використовувати для виявлення двох (трьох) точок зору, які необхідно аргументувати. Висловлюючи свою позицію, учасники/-ці на практиці використовують уміння захищати власну позицію; навчаються вислуховувати інших; прогнозують, які наслідки матимуть індивідуальні позиції.

Час. 10–20 хв

Алгоритм роботи

1. Запропонуйте учасникам/-цям дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо запропонованого питання.
2. У протилежних кінцях приміщення (класу) розмістіть таблички з написами: «так», «ні», «не знаю» (або «згоден/-на», «не згоден/-на», «не визначився/-лась»).
3. Прийняття рішення учасниками має бути відображено переходом до того місця, де розташована відповідна табличка, своєрідне «голосування ногами».
4. Запропонуйте учасникам/-цям з кожної групи висловити аргументи на захист своєї позиції. Дайте можливість у групах, які утворилися, підібрати нові аргументи.
5. Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хтось із учасників/-ць свою позицію і чи не хоче хто-небудь перейти до іншої таблички.
6. Попросіть тих, хто перейшов, пояснити причини свого переходу (вказати, які аргументи стали найбільш вагомими).

Варіанти

Гра «ТАК-НІ». Методику можна реалізувати так, щоб відповідати можна було тільки «так» або «ні». Приміщення розділяється поперек клейкою стрічкою. Одна половина кімнати позначає «так», а інша – «ні». Цей варіант пропонується, коли потрібно загострити позиції.

Гра «4 кути». 4 різних тези (наприклад, 4 різних визначення слова або явища) потрібно співвіднести з кутами кімнати і повісити там так, щоб

всі могли прочитати. Учасники стають у кут з тією тезою, з якою вони найбільше згодні.

ВАРІАЦІЯ МЕТОДУ «ОБЕРИ ПОЗИЦІЮ» – БАРОМЕТР ДУМОК

Цілі використання. Продемонструвати неоднозначний підхід до теми. Показати різні думки в групі.

Необхідні матеріали: ватман, паперовий скотч.

Час. 20–40 хв

Алгоритм роботи

1. Вчитель/-ка заздалегідь готує спірні тези за темою, з якими можна погодитися або не погодитися.
2. Приміщення розділяється по лінії, позначеній паперовим скотчем. На початку і в кінці лінії розміщуються картки з написами «0%» і «100%».
3. Вчитель/-ка зачитує вголос першу тезу (складні тези повинні бути написані так, щоб їх всі бачили) і пропонує групі розійтися уздовж лінії відповідно до ступеня згоди або незгоди. Можливі проміжні позиції, такі як «згоден на 80%». Вчитель/-ка пояснює, що учасники/-ці повинні визначити для себе інтерпретацію тези, адже з деякими тезами одна людина може бути згодна як на 100%, так і на 0%.
4. Вчитель/-ка повідомляє, що вправа вийде, якщо інші учасники/-ці зможуть прокоментувати свій вибір, але немає обов'язкової умови висловлюватися кожному/-ній. Коли всі зайняли свої позиції на лінії, діти можуть пояснити своє місце розташування. Для цього вчитель/-ка пропонує всім це зробити і модерує процес.
5. Часто під час озвучування своїх позицій виникають дискусії. Учасники/-ці, які захочуть змінити свою позицію, наприклад, тому що їх переконали, можуть це зробити та обґрунтувати. Під час обговорення вчитель/-ка може на фліпчарті чи дошці позначати важливі моменти дискусії, які можуть стати в пригоді надалі.
6. Методика не вимагає обов'язкового підведення підсумків. Вчитель/-ка може запитати, що було несподіваним і чи було легко/складно зайняти будь-яку позицію. Також можна розсортувати записи з дискусії для подальшої роботи.

Варіанти. Замість фізичного переміщення учасники/-ці можуть писати обґрунтовані тези на довгій паперовій стрічці, яка лежить уздовж всієї кімнати замість клейкої стрічки. Таким чином, група може зробити картину різних позицій, не змушуючи кожну людину говорити за себе.

ДИСКУСІЯ У ФОРМІ «АКВАРІУМА»

Цілі використання. Цей варіант дискусії цікавий тим, що тут робиться акцент на сам процес виявлення точки зору та її аргументації. У той же час вона активно використовується як метод рефлексії щодо своєї поведін-

ки в процесі дискусійного спілкування, аналізу процесу взаємодії учасників/-ць на міжособистісному рівні та його корекції.

Ресурси. Просторе приміщення, стільці, що виставлені у два кола.

Час. 15–30 хв

Алгоритм роботи

1. Вчитель/-ка озвучує проблемне питання.
2. Об'єднує учасників/-ць у малі групи (вони розміщуються колом).
3. Модератор/-ка або учасники вибирають представника/-цю, який/яка представлятиме позицію малої групи всім учасникам/-цям.
4. Групам дається час для обговорення проблеми і підготовки спільного рішення.
5. Модератор/-ка збирає представників груп у центрі приміщення, щоб вони висловили і відстояли позицію своєї «малої групи» відповідно до отриманих вказівок. Крім представників, які сидять у групі, ніхто не має права висловлюватися, хоча учасникам/-цям груп дозволено передавати їм вказівки записками.
6. Модератор/-ка може дозволити і представникам, і групам взяти невелику паузу (1–2 хв) для консультацій.
7. «Акваріумне» обговорення проблеми між представниками груп закінчується у визначений регламентом час або після досягнення рішення.
8. Після такого обговорення проводиться критичний аналіз прийнятого рішення всіма учасниками/-цями.
9. Ведучий/-ча систематизує висновки учасників/-ць і підводить загальний підсумок спільної діяльності.

Примітка

Аналіз ходу і результатів дискусії може проводитися в один або два етапи, залежно від мети дискусії. Якщо є необхідність провести аналіз характеру взаємодії в «акваріумний» групі, модератор/-ка просить її учасників/-ць оцінити ступінь своєї задоволеності тим, як проходило обговорення, і проаналізувати причини задоволення або незадоволення. Потім «аналітикам» дається можливість оцінити хід і результати дискусії, характер взаємодії її учасників/-ць.

ДИСКУСІЯ НА КШТАЛТ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ТОК-ШОУ

Цілі використання. Така форма проведення дискусії, під час якої кілька людей обговорюють проблему в присутності аудиторії, поєднує переваги подаггя інформації та дискусії в групі. Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу дає можливість висловити різні позиції щодо певної теми.

Ресурси. Просторе приміщення, стільці, що виставлені у два кола.

Час. 15–30 хв

Алгоритм роботи

1. Модератор/-ка визначає тему ток-шоу і домовляється з групою про правила проведення дискусії.
2. Модератор/-ка розміщує учасників/-ць дискусії так, щоб «глядачі» сиділи навпроти столу основних «експертів» – 3-5 осіб. При цьому слід враховувати, щоб основні учасники/-ці обговорення були досить компетентні і добре підготовлені до дискусії.
3. Модератор/-ка починає дискусію: представляє експертів і оголошує її тему. Група з 3-5 чоловік веде дискусію на обрану тему в присутності «глядачів». Їхні виступи тривають не більше 10 хв, після чого ведучий пропонує іншим учасникам/-цям взяти участь в обговоренні. «Глядачі» висловлюють свою точку зору і ставлять питання. Модератор/-ка повинен стежити за тим, щоб учасники не відхилялися від теми обговорення. Важливо також, щоб всі учасники/-ці мали рівні можливості висловити свою думку (виступ не повинен перевищувати 3-5 хв). У разі нестачі часу можна попросити «глядачів» записати всі питання, на які не вистачило часу, і передати «експертам».
4. Підведення підсумків дискусії, коротка характеристика висловлювань основних учасників/-ць.
5. Подяка експертам/-кам і глядачам/-кам за участь у ток-шоу.

РЕФЛЕКСИВНА ДИСКУСІЯ

Цілі використання. Використовується практично на всіх виховних годинах – переважно на етапі зворотного зв'язку, після того як учні/-ці виконали вправу або завдання, запропоноване вчителем. Метод створює умови для розуміння того, як ми мислимо, як приймаємо рішення та чому вчиняємо так чи інакше. Він ґрунтується на розробках Ж. Піаже, Л. Виготського та багатьох їхніх послідовників – прихильників гуманістичної педагогіки, на тому, що справжнє навчання неможливе без розуміння процесів того, як ми навчаємось. Метод також дозволяє вчителю зібрати інформацію про успіхи та труднощі учнів/-ць у процесі навчання та на її основі внести необхідні корективи.

Час. 5–10 хв

Ресурси. Не вимагає спеціальних ресурсів.

Алгоритм застосування

1. Вчитель/-ка оголошує, що вправу закінчено, просить учнів/-ць вийти з навчальних ролей і зайняти свої місця, пропонує обговорити накопичений досвід.
2. Вчитель/-ка ставить питання: «Які у вас були відчуття?», «Чи задоволені ви процесом роботи?», «Чи відчував хто-небудь образу, відчуття несправедливості?», «Наскільки легко було виконати завдання/умови?». Ці питання, з одного боку, дозволяють назвати різні емоції, які

виникли під час виконання навчального завдання, і таким чином взяти їх під контроль, з іншого боку, вони дають можливість підготувати перехід до усвідомлення накопиченого досвіду та знань.

3. Вчитель/-ка ставить питання та завдання: «Опишіть момент, у який ви відчули...», «Які відчуття ви переживали в момент, коли...?», «Що ви помітили в момент, коли...?» Відповіді на ці питання дозволяють учням/-цям зрозуміти, під впливом яких саме умов змінювались їхні відчуття, думки та вчинки. В деяких випадках вчитель/-ка може поділитися своїми спостереженнями – що саме він/вона побачив/-ла під час виконання завдання.
4. Вчитель/-ка ставить питання, які дозволяють учням/-цям усвідомити зв'язок між різними умовами, емоціями, думками. Наприклад: «Чому вчинки/емоції були саме такими?», «Чому були різні вчинки?».
5. Підсумкова група питань допомагає учням/-цям зробити висновки, почерпнути урок з накопиченого досвіду. Наприклад: «Що можна було зробити інакше?», «Чого ви навчились, виконуючи це завдання?», «Як ви вчините наступного разу в подібній ситуації?».

Умови

- Вчитель/-ка дає можливість відповісти на питання якомога більшому числу учнів/-ць. Для цього він/вона може попросити їх поділитися спочатку своїми міркуваннями в парах, а потім вислухати три-чотири відповіді.
- Для стимулювання мислення всіх учнів/-ць витримуйте паузу 10-15 секунд після того, як було поставлено питання. Попросіть трохи почекати дуже активних дітей, готових дати відповідь одразу після того, як вони почули питання.
- Вчитель/-ка лише ставить питання, стимулюючи мислення учнів/-ць. Уникайте озвучення власних висновків, особливо це важливо на етапах 4 та 5, в іншому разі ваші слова можуть блокувати відвертість учнів/-ць та це призведе до того, що вони будуть пропонувати соціально очікувані відповіді.

Варіанти

- Дуже ефективно рефлексивна дискусія проходить у колі (6-16 осіб).
- Питання можуть бути написані завчасно, призначте учнів/-ць, відповідальних за проведення дискусії в малих групах (4–8 осіб). Після того як дискусію проведено в групах, представник/-ця кожної з них повідомляє її результати всьому класу.

ДУМАЙТЕ – ОБГОВОРЮЙТЕ В ПАРАХ – ВИСЛОВЛЮЙТЕСЬ

Цілі використання. Це один з найпростіших методів, який допомагає стимулювати участь дітей у процесі навчання. З його допомогою кожен

учень/-ця задумується над явищем, яке вивчається, перемагає невпевненість у власних знаннях, отримує стійку мотивацію до навчання.

Час. 10–20 хв, з яких: 1–5 хв надається для формулювання індивідуальної думки або ж спогадів; 3–5 хв – для обговорення в парах; по 1–2 хв – для презентації ідей від кожної пари.

Ресурси. Письмове приладдя для кожної дитини.

Алгоритм застосування

1. Вчитель/-ка об'єднує дітей у пари.
2. Після цього оголошує тему/питання та просить учнів/-ць подумати індивідуально та записати на аркуші ідеї, які виникли у зв'язку з оголошеною темою, сформулювати думку або записати досвід.
3. Після закінчення встановленого часу партнери презентують одне одному тексти.
4. Партнери обговорюють свої ідеї, порівнюють їх та вирішують, що можна презентувати всьому класу.
5. Вчитель/-ка надає слово кожній парі по черзі або, залежно від ресурсів часу, пропонує заслухати 2–3 виступи.

Умова

Індивідуальна робота (спогади, роздуми, формулювання думок) є обов'язковою.

Варіанти

- За умови, якщо кількість дітей дуже велика, презентація ідей може відбуватися в групах, які формуються з двох-чотирьох пар. Подальша презентація робиться від імені групи.
- Якщо учні/-ці працюють з різною швидкістю, пари можуть бути сформовані після того, як закінчено етап індивідуальної роботи: ті, хто закінчив першими, формують пари та отримують більше часу для спільного обговорення. В цьому випадку час індивідуальної роботи може збільшуватись.

МЕТОД «ДИЛЕМА ХЕЛЬГИ»

Цілі використання. Дилеми стосуються питань моралі, отже учнівству необхідно визначити, правильно чи ні діють герої. Наприклад, після перегляду фільму або рольових ігор виникає моральна дилема: що повинен зробити головний персонаж.

Час. 20–60 хв

Ресурси. Не вимагає спеціальних ресурсів.

Алгоритм застосування

1. Підготувати перелік загальних рекомендацій щодо формулювання дилеми для обговорення. Правильно сформульована дилема повин-

на відповідати трьом характеристикам: у ній має описуватися реальна ситуація, повинні бути поставлені кілька запитань і під час обговорення цієї дилеми учасники/-ці повинні висловлювати різні точки зору.

Приклад такої ситуації: *«Хельга і Рашель вирости разом, незважаючи на те, що сім'я Хельги сповідувала християнство, а сім'я Рашель – іудаїзм. Вони були хорошими подругами. Довгі роки цієї різниці в Німеччині не надавали великого значення, але після приходу до влади Гітлера ситуація змінилася. Гітлер наказав євреям носити нарукавні пов'язки з шестикутною зіркою Давида. Він закликав своїх послідовників громити будинки євреїв і бити їх на вулицях. Потім їх почали заарештовувати і висилати з країни. По місту ходили чутки, що багатьох євреїв вбили. Приховування євреїв, за якими полювало гестапо, за законами фашистської Німеччини було серйозним злочином. Якось уночі Хельга почула стук у двері. Відчинивши двері, вона побачила Рашель, закутану в темне пальто. Рашель поверталася від гостей. Підходячи до свого будинку, вона побачила там гестапівців. Вони вже забрали її батьків і братів. Розуміючи, що і її заберуть, Рашель побігла до будинку друзів. Що ж робити Хельзі? Якщо вона не впустила Рашель, гестапівці, швидше за все, її схоплять. Хельга знала, що більшість затриманих євреїв загинула, і вона не хотіла, щоб те ж саме сталося з її подругою. Сховавши її, Хельга порушила б закон, піддала ризику себе і свою сім'ю. У їхньому будинку була маленька кімната на третьому поверсі, де Рашель була б у безпеці».*

2. Роздати учасникам письмовий опис, наведеної дилеми Хельги. Треба переконатися в тому, що діти розуміють терміни і можуть чітко викласти зміст запропонованої дилеми.
3. Поставити питання: чи повинна Хельга заховати Рашель? Або в іншому формулюванні: чи має право дівчинка-християнка, яка живе в нацистській Німеччині, порушувати закон і піддавати свою сім'ю смертельному ризику, ховаючи свою подругу-єврейку від гестапо? Визначте будь-яким способом (наприклад, підняттям рук), що думає група про те, як Хельга повинна вчинити у цій ситуації.
4. Провести обговорення. Учасники/-ці висловлюють різні точки зору щодо вчинку головного персонажа. Відмінності в поглядах на те, як повинен діяти головний герой і чому, викликають палкі суперечки на тему моралі. Але іноді вони однозначні у своїй думці.
5. Вчитель/-ка пропонує також альтернативні дилеми, якщо первинна дилема викликала однозначне ставлення. У них ті ж ситуації, ті ж дійові особи, моральні проблеми, і викладені вони так, щоб викликати протилежне ставлення учасників до того, як повинна діяти головна особа. Наприклад, якщо вся група вважає, що Хельга повинна заховати Рашель, то можна запропонувати групі одну з наведених нижче дилем:
1) Зробіть припущення, що до цього Хельга лише раз зустрічалася з Рашель і погано її знає. Як вона повинна була діяти в такому випадку?

- 2) Зробіть припущення, що батьки Хельги чули, що відбувається у двірях, і заборонили їй впускати Рашель у будинок.
6. Якщо вся група вважає, що Хельга не повинна ховати Рашель, то можна запропонувати групі одну з наведених нижче дилем: 1) Зробіть припущення, що хтось із друзів Хельги вже ховає євреїв від гестапо. Як вона повинна була вчинити тоді? 2) Зробіть припущення, що Хельга побачила гестапівців, які наближаються, і зрозуміла: якщо вона не впустить Рашель, вони негайно її вб'ють. Як вона повинна була вчинити в такому випадку?
7. Коли думки в групі розділяться, проведіть дискусію. Після того як частина учасників висловила свої думки щодо дій Хельги, запропонуйте групі проаналізувати їхні докази.
8. Для успішного проведення дискусії іноді необхідно запропонувати учасникам/-цям питання, які допоможуть глибше зрозуміти суть проблеми. Перелік можливих допоміжних питань щодо обговорюваної проблеми:
- *Що головним чином що об'єднує друзів?*
 - *Чи має право людина ризикнути своїми рідними заради своїх друзів/знайомих?*
 - *Чи має право людина ризикувати собою заради ближнього?*
 - *З точки зору Рашель, як повинна була діяти Хельга?*
 - *З точки зору батьків Хельги, як вона повинна діяти?*

«ЗНАЮ / ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ / ДІЗНАВСЯ» (З/Х/Д)

Цілі використання. Методика передбачає управління процесом проникнення в зміст і сенс тексту. Активність розуміння підтримується за рахунок того, що спочатку виявляється все відоме з теми, порушуються питання, що невідомо в цій темі, а потім при читанні аналізується цінність інформації для читача, знаходяться відповіді на питання, зазначаються нові питання та фіксуються ті, що знову виникають.

Час. 5–20 хв

Ресурси. Роздатковий матеріал, ручки чи олівці.

Алгоритм застосування

Особливість цієї методики полягає в тому, що в ній передбачається робота над питаннями різного рівня. Ефективно ця методика використовується за допомогою таблиці, в основі якої лежить природна для людини схема пізнання. Зазвичай ми маємо початкові відомості з теми, представленої в уривку тексту чи документі, або в медіатексті. Первинні питання ставляться відповідно до наявного досвіду. Ці питання можуть і не мати безпосереднього стосунку до матеріалу, з яким належить познайомитися. Питання, які виникають при читанні або після нього, пов'язані безпосередньо з новою інформацією, а також із суперечностями між відомим і тим новим, про що дізнався читач/-ка.

Що знаємо?	Що хочемо дізнатися?	Що дізналися?
1.		
2.		

ІНСЕРТ

(інтерактивна система позначок для ефективного читання і мислення)

Цілі використання. Методика формує вміння самостійно і глибоко аналізувати інформацію, ретельно її опрацьовувати, пильно вдивлятися в деталі. Доцільніше звертатися до такого методу, якщо ми маємо справу з інформацією, що відзначається насиченістю, неоднозначністю викладених фактів. Зазвичай така інформація є ключовою в темі, що вивчається чи обговорюється.

На прикладі цієї методики пояснюється і розкривається базова модель навчання в руслі розвитку критичного мислення. Саме під час освоєння методики ІНСЕРТ починають ламатися стереотипи традиційного процесу навчання.

Час. 5–20 хв

Ресурси. Роздатковий матеріал, ручки чи олівці.

Алгоритм застосування

Метод передбачає роботу із системою позначок для ефективного читання текстів. Традиційно уважне читання тексту йде за схемою «знаю – не знаю». У читача рідко виникає критичне ставлення до інформації, прагнення глибше, точніше зрозуміти її, більше дізнатися. Зазвичай при першому прочитанні тексту на полях з'являються тільки дві позначки: «V» і «+». Маркування, що відображене в символах, дозволяє зафіксувати відповідну розумову операцію. У цьому велика роль позначок «-», «?». Модератору/-ці слід підштовхнути дитину до пошуку фрагментів, що викликали сумнів, а також інформації, яка викликає питання.

КАРУСЕЛЬ

Цілі використання. Головне завдання методу – створити умови для інтенсивного спілкування учнів/-ць з великою кількістю партнерів. Застосовується: для обговорення будь-якої гострої проблеми з діаметрально протилежними позиціями; для інтенсивної перевірки обсягу та глибини наявних знань (наприклад, понять, ідей); для розвитку вмінь аргументувати власну позицію, для подолання бар'єрів у спілкуванні.

Час. 10–15 хв

Ресурси. Список завдань або проблем/ситуацій для обговорення. На-

приклад: «Як ти пропонуєш вирішити завдання Х?», «Чому вільний ринок кращий за плановий?»

Алгоритм застосування

1. Вчитель/-ка пропонує учням/-цям розставити стільці у два кола. Ті, хто сидить у внутрішньому колі, повинні повернутися спиною до центру, а в зовнішньому – обличчям. Таким чином, кожен/кожна сидить напроти свого партнера/-ки.
2. Вчитель/-ка пояснює, що спілкування буде відбуватись у парах впродовж обмеженого часу, після чого будуть утворені нові пари. Зазначте, яку роль повинні виконувати учні/-ці. Наприклад: «Всі, хто розташовується у зовнішньому колі, повинні навести аргументи на користь..., а всі, хто перебуває у внутрішньому колі, повинні спробувати спростувати ці ідеї».
3. Після сигналу вчителя/-ки (плескання долонями, команда «Почали» тощо) учні/-ці в парах починають спілкування. Як правило, на спілкування в парі відводиться не більше 2 хв на кожного партнера/-ку.
4. Після сигналу вчителя/-ки (плескання долонями, команда «Стоп! Пересіли») усі учасники/-ці зовнішнього кола пересуваються на один стілець праворуч та опиняються перед новим партнером. Дискусія продовжується, проте учні/-ці намагаються підібрати нові контраргументи.
5. Пересування учнів/-ць продовжується протягом відведеного часу або до тих пір, поки кожен/кожна не пройде все коло (або мінімум чотирьох партнерів), виконуючи зазначене завдання.

Умови

- Необхідний вільний простір для спілкування в колі.
- Число учнів/-ць у зовнішньому та внутрішньому колах повинно бути однаковим, щоб можна було утворити пари для спілкування. У випадку, якщо число дітей у класі непарне, вчитель/-ка також стає в коло.

Варіанти

- Можна обійтись без стільців: діти стають обличчям одне до одного у два кола.
- Вчитель/-ка утворює дві або три «каруселі», спілкування та пересування відбуваються одночасно у всіх за його/її сигналом (або можна пересідати з парти до парти, що вже мало схоже на «каруселі», швидше це «відвідування гостей»).
- З кожним переходом вчитель/-ка може давати команду дітям змінювати ролі: наприклад, спочатку учні/-ці, які утворюють зовнішнє коло, повинні довести, що найкращий спосіб проведення дозвілля – це заняття спортом, а під час переходу ця роль повинна перейти до учнів/-ць, які стоять у внутрішньому колі.

- Вчитель/-ка може попросити учнів/-ць записувати на папері аргументи/ідеї, які обговорюються.

МІНІ-ЛЕКЦІЯ

Цілі використання. Донести інформацію, сформувати однорідний простір знання, спонукати дітей до критичного мислення. Є формою подання слухачам необхідного теоретичного матеріалу, системи понять і принципів.

Час. 10–15 хв

Алгоритм застосування

Правило гарної лекції: один проміжок часу – одна ідея. Зазвичай хороша мінілекція будується за трьохтактною схемою:

1. Спочатку ви повідомляєте, про що лекція.
2. Потім ви доносите зміст лекції.
3. Завершуючи, повторюєте те, про що говорили в лекції.

Таким чином, головні принципи та ідеї лекції повторюються як мінімум 3 рази.

Методи зацікавлення лекцією:

1. Провокативні пропозиції, наприклад: «Є 4 принципи композиції роману, при недотриманні яких автору краще відрубати руки».
2. Побудова лекції як системи відповідей на питання.
3. Розіграш лекційного матеріалу в особах, передбачуваних тематикою героїв (якщо тематика лекції допускає).

Умова. Може використовуватися на початку навчальної програми/заняття, щоб допомогти організувати в групі робочий клімат, знизити початкову тривожність учасників/-ць, у кінці сесії – щоб актуалізувати знання учасників/-ць.

МЕТОД КЕЙСА

Цілі використання. Завдання – проаналізувати рішення і результат ситуації: чи була вона успішною, чи можна запропонувати більш вдалі ситуації, які помилки або переваги відзначають рішення цієї ситуації.

Час. 5–10 хв

Алгоритм застосування

Являє собою, як правило, повний, докладний і завершений опис будь-якої реальної ситуації – від початку до логічного завершення, – яка пропонується учасникам/-цям для обговорення та аналізу.

Умова. На відміну від симуляції і рольової гри, учасники/-ці не беруть на себе ролі, на відміну від проблемної ситуації – не вирішують ситуації, оскільки, як правило, кейс є вирішеною ситуацією.

МЕТОД ТАБИ

Хільда Таба в 1969 р. на основі своїх досліджень розробила ряд рекомендацій, які можуть бути застосовані під час роботи з громадянського виховання на різних заняттях. За допомогою цих рекомендацій були розроблені дві основні методики. У цих методиках представлено питання, які треба ставити учасникам/-цям заняття у чітко запропонованій послідовності.

Перша методика Таби

Цілі використання. Визначити, що учасники/-ці знають із теми, яку необхідно розглянути; оцінити знання, які вони здобули в результаті вивчення теми; залучити до обговорення теми всіх учасників/-ць.

Час. 15–40 хв

Алгоритм застосування

Модератор/вчитель ставить питання у певній послідовності, вислуховує відповіді і, не оцінюючи їх, записує на дошці/фліпчарті. Учасники/-ці також не повинні оцінювати відповіді інших. Роздуми учасників/-ць записуються максимально дослівно. Модератор/вчитель повинен також записати обґрунтування учасників/-ць, чому саме так вони ділять факти на групи.

У цій методиці використовуються такі види питань у нижчеподаній послідовності:

1. Питання, які відкривають обговорення теми. Приклади питань: Які роздуми викликає у вас слово «свобода»? Про що ви думає, коли чуєте слово «дискримінація»? Мета питань: запропоновані питання дають можливість всім учасникам брати участь в обговоренні на рівних умовах.
2. Питання, які дозволяють провести узагальнення. Приклади питань: Подивіться на перелік фактів. Чи можна їх об'єднати і за якими ознаками? Мета питань: спрямовують учасників на впорядкування інформації з теми, виходячи з побачених ними загальних і різних ознак, а також на обґрунтування прийнятої класифікації.
3. Питання, які дозволяють дати визначення фактам, що досліджуються. Приклади питань: Розгляньте першу групу фактів. Могли б ви дати їй назву з одного-двох слів? Мета питань: учасникам/-цям необхідно зробити узагальнення матеріалів з теми і більш глибоко вивчити факти.
4. Додаткові питання, які конкретизують. Наприклад: Що ви маєте на увазі, зазначаючи, що учасник/-ця подій був одягнений дивно?
5. Додаткові питання, які впливають на хід обговорення. Наприклад: Ви пам'ятаєте, яку проблему ми розглядаємо, чи мені варто повторити питання?
6. Додаткові питання, які підводять підсумок обговорення. Наприклад: Що саме ми можемо зазначити як підсумок нашої дискусії? Ви могли б сказати це одним реченням?

Друга методика Таби

Цілі використання. Навчити учасників/-ць узагальнювати й інтерпретувати факти, робити висновки на їхній основі.

Час. 15–40 хв

Алгоритм застосування

Модератор/вчитель, ставить питання у певній послідовності, вислуховує відповіді і, не оцінюючи їх, записує на дошці/ватмані. Учасники/-ці також не повинні оцінювати відповіді інших. Роздуми дітей записуються максимально повно.

У цій методиці використовуються такі види питань у нижчеподаній послідовності:

1. Питання, які відкривають обговорення теми. Приклади питань: Що ви дізналися після перегляду фільму? Чи було для вас щось нове? Мета питань: збір інформації з таких питань дає можливість всім учасникам взяти на рівних умовах участь в обговоренні.
2. Питання, які дозволяють порівнювати факти. Приклади: Які відмінності ви побачили між цими двома країнами? Чи відрізняються думки двох головних героїв з цієї проблеми? Мета питання: спонукає учасників/-ць порівнювати відомі їм факти.
3. Питання, які дозволяють підвести підсумок обговорення. Приклади: Які висновки ми можемо зробити з нашого обговорення? Що ми можемо сказати про причини ксенофобії після нашого обговорення? Мета питання: від учасників/-ць вимагається підведення підсумків обговорення, узагальнення.
4. Додаткові питання для перевірки повноти охоплення теми. Наприклад: Чи не пропустили ми чогось ще, що має значення?
5. Додаткові питання, які звертають увагу на факти. Наприклад: Як саме вони були одягнені? Скількох людей безпосередньо торкнулася ця подія?
6. Інші додаткові питання. Наприклад: Що з побаченого у фільмі дало вам підстави так подумати? Чому ви вважаєте саме так?

МОЗКОВИЙ ШТУРМ (БРЕЙНСТОРМІНГ)

Термін походить від англійських слів *brain* – «мозок» та *storm* – «буря»: у вільному перекладі *brainstorming* – «мозкова атака», «мозковий шторм».

Цілі використання. Вільне висування та акумулювання ідей, які пізніше можуть бути використані для отримання нових знань, вирішення проблем, висування аргументів, дискусії та ін.

Кількість учнів. Звичайний клас, поділений на групи з 4–12 чоловік; рекомендується створити дві або більше команди, які будуть висувати ідеї одночасно, незалежно одна від одної, а після цього складуть загальний список.

Час. Планується від 10 до 45 хв залежно від ступеня складності проблеми та глибини її дослідження. Близько 50% часу відведено для етапу висування ідей, інша частина – для їхнього аналізу та систематизації.

Ресурси. Інструменти для запису ідей: дошка та крейда, папір та маркери тощо.

Алгоритм застосування

Техніка передбачає наявність керівника (інструктора, фасилітатора, модератора, аніматора) та секретаря. Керівник повинен стежити за дотриманням правил та заохочувати всіх учасників/-ць до висування ідей. Секретар зобов'язаний записувати всі ідеї в тому вигляді, в якому їх було висунуто. У великій групі може бути призначено два секретарі.

Етап I (5–15 хв)

1. Ведучий/-ча нагадує основні правила: Пропонуйте якомога більше ідей! Приймаються будь-які ідеї. Критика ідей заборонена!
2. Ведучий/-ча називає проблему (тему) та просить всіх дітей висувати ідеї для її вирішення.
3. Помічники з числа учнів/-ць записують (коротко, але не змінюючи суті) всі висловлені ідеї, не пропускаючи жодної. Ідеї записуються без зазначення імен авторів.
4. Ведучий/-ча припиняє усілякі блокувальні висловлювання на кшталт «Це не стосується справи» або «Цю ідею неможливо реалізувати».
5. Керівник заохочує висування нових ідей, пропонуючи розвивати вже висловлені, комбінуючи їх та змінюючи. Він/вона турбується про підтримку робочої атмосфери в групі та виводить її з глухого кута, пропонуючи свої ідеї, дає можливість висловитись більш стриманим, надає час для індивідуальних розмірковувань, заохочує висловлювання різнопланових ідей тощо.

Етап II – аналіз отриманих ідей

1. Ведучий/-ча пропонує прочитати всі ідеї та викреслити ті, які повторюються.
2. Схожі ідеї можна сформулювати по-іншому та об'єднати.
3. Ведучий/-ча пропонує згрупувати висунуті ідеї відповідно до різних критеріїв.
4. Ідеї аналізуються та оцінюються з точки зору їхньої корисності для вирішення поставленого завдання.

Умови

- Всі учасники/-ці повинні бути знайомі з правилами «мозкового штурму»: їх можна записати на великому аркуші паперу та вивішувати під час застосування методу на уроці або виховній годині.
- Обов'язкове дотримання правил.
- Розміщення дітей у класі має дозволити їм бачити одне одного та записані ідеї (найкраща форма – коло).

- Рекомендується записувати ідеї кольоровим маркером великими друкованими літерами, щоб всі учні/-ці могли бачити та прочитати написане.

Варіанти

- «Мозковий штурм» можна проводити в парах, при цьому немає необхідності в ролі ведучого та помічника.
- Якщо метод застосовується для вирішення складної проблеми, то етап висування ідей може бути досить тривалим. У цьому випадку він поділяється на декілька маленьких етапів, які тривають не більше 15 хвилин з перервами в декілька хвилин між ними.
- На різних етапах можна змінювати ведучого та помічника (наприклад, той, хто пише ідеї, та той, хто збирає, можуть помінятися ролями).

Приклади використання

«Мозковий штурм» застосовується під час обговорення різних проблем, вирішення яких неоднозначне та передбачає висловлювання різних міркувань, зокрема:

- *Обговорення вільних тем з метою розвитку мовлення: «Яким має бути сучасний учень?» «Що обов'язково має бути в класі, де ти будеш навчатись?»*
- *Встановлення причин будь-якої події чи явища: «Чим викликано виникнення літературної течії декадансу?»*
- *Пошук найбільш оптимального варіанта вирішення завдання: «Які реформи має запровадити уряд для подолання кризи?»*
- *Розроблення проєкту дослідження: «Хто може бути зацікавленим у виробництві та продажу тютюнових виробів?»*

ОЦІНОЧНА ЛІНІЯ

Цілі використання. Цей метод застосовується в тих випадках, коли необхідно, щоб кожен учень/-ці прийняв рішення щодо свого ставлення до певної теми або проблеми. При цьому він дозволяє виявити не лише полярні судження, а й певні нюанси.

Час. 10–15 хв

Ресурси. Простір, у якому можуть пересуватись учні/-ці (наприклад, від задньої стіни класу до передньої в проході між партами).

Алгоритм застосування

1. Вчитель/-ка оголошує проблему, називає протилежні погляди, які могли б вирішити цю ситуацію, та просить учнів/-ць визначити власну позицію.
2. Учні/-ці визначають власну позицію, можливо, висловлюють письмово своє ставлення (приблизно 2 хв).
3. Вчитель/-ка визначає місце для утворення оціночної лінії, зазначає екстремальні пункти.

4. Після цього кожен учень/-ця знаходить своє місце на лінії, порівнюючи своє рішення з екстремальними.
5. Вчитель/-ка пропонує учнівству обговорити одне з одним свої рішення, для того щоб визначити своє місце на лінії. Учні мають право змінити свою позицію після уточнення.
6. Для того щоб учні/-ці з протилежними поглядами могли обговорити свої оцінки, вчитель/-ка пропонує «скласти лінію навпіл», таким чином учні/-ці з протилежними поглядами стають обличчям одне до одного, втягуючись у дискусію зі своїми візаві.

Умови. Тема, запропонована для дискусії, повинна бути актуальною та цікавою учнівству. Кожен учасник/-ця повинен прийняти рішення щодо свого місця на лінії самостійно. Вчитель/-ка має заохочувати виявлення нюансів у міркуваннях: не допускайте, щоб учні/-ці обмежували власний вибір за трьома позиціями: за, проти, центр. Кожен учень/-ця має бути здатним пояснити/аргументувати свою позицію.

Варіанти

Якщо приміщення не дозволяє утворити живу лінію, учні/-ці можуть визначити свою позицію на лінії, що накреслена на дошці. Для полегшення прийняття рішення щодо свого місця на оціночній лінії вчитель/-ка може підготувати аркуші за поданим нижче зразком:

Абсолютно згоден / Не знаю / Не згоден / Абсолютно не згоден / У більшості випадків не впевнений / У більшості випадків не згоден.

ПИТАННЯ І ВІДПОВІДІ

Цілі використання. Засіб підтримати увагу учасників навчального процесу; стимулює їхню залученість, мотивацію, увагу, творче мислення, знімає відчуття диктату викладача; дозволяє актуалізувати наявні знання аудиторії, зробити їхній обмін, доповнення, актуалізацію під нові цілі.

Час. Питання і відповіді можна використовувати на кожній стадії процесу навчання.

Алгоритм застосування

На стадії презентації матеріалу:

1. Що приходить вам на думку, коли ви чуєте...?
2. Чи могли б ви розповісти більше про це?
3. Що б ви запропонували?
4. Чи могли б ви розповісти більш докладно?
5. Чи могли б ви це сказати іншими словами?
6. Що вас найбільше здивувало в цьому, викликало сумніви?
7. Нагадує вам це що-небудь відоме?

8. Хто мав би схожі реакції на це?
9. Хто зреагував би на цю інформації по-іншому?

На стадії роботи над матеріалом:

1. Що це означає для вас?
2. В якому випадку це стає важливим?
3. Наскільки це добре/погано?
4. Що ви відчуваєте з приводу почутого, що відбувається?
5. Скільки людей ще думають і відчувають так само?
6. Чи допомагає це щось пояснити?
7. Наскільки вам подобається / не подобається порівняно з тим, що ви чули раніше?
8. Що ви дізналися нового, корисного про себе, інших?

На стадії практики:

1. Як би ви застосували це на практиці?
2. Де б це було корисно для вас?
3. Як ви зможете це застосувати і повторити, повернувшись додому?
4. Що може стати проблемою в застосуванні отриманої практики і знання?
5. Як ми могли б їх подолати?

РОБОТА В МАЛИХ ГРУПАХ

Цілі використання. Робота в малих групах дозволяє учням/-цям набутти навичок, які необхідні людині для спілкування та співпраці.

Кількість учнів. Звичайний клас, діти об'єднані в групи по 3-7 осіб, залежно від виду роботи та кількості дітей у класі.

Час. Питання і відповіді можна використовувати на кожній стадії процесу навчання.

Алгоритм застосування

Після того як діти об'єдналися у малі групи, педагог або ведучий вправи дає завдання, групи за короткий час (3-5 хв) повинні виконати це завдання та оголосити результати своєї роботи. Для успішного виконання завдання бажано, щоби діти були ознайомлені з рекомендаціями, які допоможуть їм організувати свою роботу.

1. Швидко розподіліть ролі в групі: керівник групи – «спікер» (обов'язки: зачитує завдання групи, організовує порядок виконання, пропонує учасникам групи висловитись по черзі, заохочує групу до роботи, підводить підсумки роботи, за згодою групи визначає доповідача); «секретар» (веде коротко і розбірливо записи результатів роботи своєї групи, як член групи має бути готовим висловити думку групи при підведенні підсумків або допомогти доповідачеві); спостерігач –

«тайм-кіпер» (стежить за часом, заохочує групу до роботи); доповідач (чітко висловлює і формулює думку, доповідає про результати роботи групи).

2. Починайте висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.
3. Дотримуйтесь одного з правил активного слухання, головне – не перебивайте одне одного.
4. Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, які висловили цю ідею.
5. Утримуйтеся від оцінок та образ учасників групи.
6. Намагайтеся в групі дійти спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка і вона має право на існування.

«РУЧКА НА СЕРЕДИНІ СТОЛУ»

Цілі використання. Ця методика є однією з форм обговорення будь-якої проблеми. Вона дозволяє організувати послідовну і продуктивну розмову з конкретного питання, дає можливість висловитися кожному з учасників бесіди і сприяє толерантній презентації ідей.

Час. 5–35 хв

Алгоритм застосування

Учасники/-ці по черзі обговорюють проблему за «круглим столом». Кожен/-на з виступаючих фіксує свою участь, поклавши ручку (олівець) на середину столу. Ніхто не може висловлювати будь-які інші ідеї до тих пір, поки ручки всіх учасників/-ць не будуть лежати на середині столу (тобто всі вони повинні висловити свою думку). Всі члени групи рівні у своїх правах зробити внесок в обговорення, ніхто не може домінувати. Модератор/-ка може обрати будь-яку ручку і запитати у будь-якого учасника «круглого столу», який «внесок» він представляє. Підсумком роботи за цією схемою має стати обговорення вислужаних точок зору і їхнє підсумовування.

СІНКВЕЙН (СЕНКАН)

Цілі використання. Сінквейн – мала форма листа, що сприяє резюмуванню підсумків роботи над інформацією, або лаконічний вислів своєї думки з того чи іншого питання. Жорстка схема цієї письмової форми стимулює до ретельного відбору лексичних засобів і точної передачі сенсу. Цей потенціал сінквейна дає можливість використовувати його на будь-якому занятті.

Час. 5–35 хв

Алгоритм застосування

Модератору/-ці треба розкрити потенціал сінквейна як форми запису при першій презентації в аудиторії. Не можна обмежуватися простим введенням схеми сінквейна і потім пропонувати самостійно створювати його на будь-яку тему. Набагато важливіше показати, як іде процес відбору кожного слова. Для цього можна спочатку колективно написати один сінквейн,

при цьому на кожному кроці обговорюючи, яке слово найбільш вдало передає тему. Найкраще зробити це під час роздумів при роботі над текстом. У цьому випадку буде можливість звертатися до нього і знаходити найбільш яскраві і точні слова. Запис повинен бути представлений п'ятьма рядками:

- перший рядок – тема, одне слово або словосполучення (зазвичай іменник);
- другий рядок – визначення теми, два слова (прикметники);
- третя сходинка – дії названої теми, три слова (дієслова);
- четвертий рядок – фраза з чотирьох слів, що виражає ставлення до теми.
- останній рядок – одне слово, синонім до теми.

МЕТОД «ПРЕС»

Цілі використання. Метод «Прес» використовується у випадках, коли виникають суперечливі думки з певної проблеми і дитині потрібно зайняти та аргументувати чітко визначену позицію із суспільної проблеми, що обговорюється. Метод дасть можливість навчитися формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано, в чіткій та стислій формі.

Час. 5-15 хв

Алгоритм застосування

Метод «Прес» має таку структуру:

1. Позиція. Висловіть свою думку, проясніть, у чому полягає ваша точка зору. Наприклад, «Я вважаю, що...».
2. Обґрунтування. Наведіть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції. Наприклад, «...тому, що...».
3. Приклад. Наведіть факти, які демонструють ваші докази, вони підсилять вашу позицію: «Наприклад...».
4. Висновки. Узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити; тобто це є заклик прийняти вашу позицію. Наприклад, «Отже (тому), я вважаю...».

СВІТОВЕ КАФЕ

Цілі використання. «Світове кафе» (The World Café) – це простий процес взаємодії учнівства з метою:

- обміну знаннями, досвідом (реальними історіями), думками та акумулювання інформації;
- дослідження питань, що мають важливе значення;
- знаходження шляхів вирішення проблеми;

- створення можливостей виявлення нових оригінальних ідей;
- стимулювання активності учасників/-ць;

Час. 30–60 хв

Алгоритм застосування

До початку сесії:

Визначте мету: для чого організовується «кафе», які параметри важливі для досягнення цілей «кафе». Ставте відкриті запитання (передбачається розгорнута відповідь, а не лише «так/ні»); якісно сформульоване запитання дає шанс виявити нові ідеї й можливості.

Під час сесії:

Поясніть мету й технологію «світового кафе». Попросіть 4–6 осіб сісти навколо «кавового столика», створіть невимушену дружню атмосферу. За кожним столиком сидить фасилітатор, що пропонує питання, кейс або проблему, пов'язану із загальною темою, що обговорюється. Одночасно інші учасники/-ці за сусідніми столиками також займаються дослідженням або того ж самого питання, або інших дотичних до теми питань. Учасники/-ці й «господар» столика обговорюють питання й записують усі основні ідеї. У цілому цей процес більшою мірою схожий на робочу сесію, а не на презентацію. Після першого раунду обговорення (10–15 хв) «господар» залишається за своїм столом, а учасники («посланці ідей») переходять до іншого стола. Господар цього стола коротко інформує їх про ідеї, запропоновані в ході попереднього раунду обговорень. Відновлена бесіда збагачується ідеями, темами й питаннями, порушеними в ході попередніх обговорень з іншими учасниками/-ми. Цей процес повторюється кілька разів – зазвичай три раунди, тому ідеї та погляди починають поєднуватися, а колективні знання – зростати.

Узагальнення підсумків:

Важливим є узагальнення підсумків роботи з усією групою. Результатом є «перехресне запилення» (перенесення) ідей і думок.

Рекомендації

- Іноді нове запитання, що дає можливість глибше досліджувати проблему, ставлять у ході останнього раунду обговорень.
- Можна дати цьому методу й більш доречну для певної ситуації назву, наприклад: кафе знань, стратегічне кафе, кафе відкриттів тощо.
- Періодично нагадуйте учасникам/-цям, щоб вони записували й схематично представляли основні ідеї.

РОЛЬОВА АБО СИМУЛЯЦІЙНА ГРА

Цілі використання. Метод відпрацювання отриманих знань.

Час. 30–40 хв

Алгоритм застосування

Структура симуляції:

1. Ролі учасників/-ць розписані якомога детальніше згідно з ситуацією.
2. Сюжет – детально описана проблемна ситуація з усіма можливими контекстами.
3. Проблемна ситуація, яка запускає дії учасників.
4. Всі можливі атрибути, що необхідні учасникам/-цям (наприклад, документи, папір, ігрові або реальні гроші тощо).

Умова

Рольова гра відрізняється від симуляції тим, що ситуації гри може бути геть віддалена від реального життя. Від методу кейсів її відрізняє залученість учасників до процесу гри як героїв ситуації.

«ЕСЕ, ЩО АРГУМЕНТУЄ»

Цілі використання. Це один із прийомів, що виробляє навички аргументації. Есе як жанр письмової роботи може бути логічним завершенням обговорення дискусійних питань. У цьому випадку з'являється попередня можливість апробувати свої аргументи: уточнити, розгорнути, навести нові.

Час. 5–35 хв

Алгоритм застосування

Уміння аргументувати базується на формально-логічних законах. Ця письмова робота передбачає таку структуру:

1. Вступ: вступні твердження (нестандартні, незвичайні питання, цікаві цитати, статистика, висловлювання тощо), які використовуються для привернення уваги учнівства та сприяють виникненню зацікавленості в подальшому читанні.
2. Основна частина: 1) основне твердження (тезово): а) теза, яку ви будете аргументувати, сформульована в одному реченні; б) пояснення тези (2-3 речення). 2) Аргументи (два): а) заява (тобто власне твердження); б) підтримка основної тези (факти, приклади, судження та ін.); в) підстава (для посилення аргументу використовується припущення або підґрунтя, на якому засновано заяву); підстава більш фундаментальна, ніж заява, вона стосується абстрактних питань методології, ідеології, філософії. 3) Контраргумент (один) (передбачуване заперечення з іншої точки зору підсилює аргументацію, оскільки більше буде довіри до аргументів, тому що не замовчуються протилежні думки): а) припущення протилежної сторони; б) виявлення слабкого місця або проблеми в доказі протилежної думки; в) можлива пропозиція компромісного рішення, яка задовольнить і протилежну сторону.

3. Висновок: синтез аргументів, повторне формулювання тези, заключне твердження (питання або висловлювання для роздумів; нагадування вступних тверджень; постановка оригінальних питань, які дозволять по-іншому поглянути на проблему).

«Я СПОСТЕРІГАЮ»

Цілі використання. Навчання – це процес, який вимагає постійної наявності зворотного зв'язку. На жаль, отримати якісний зворотний зв'язок вдається не часто. Цей метод застосовується для розвитку навичок спостереження як за діями своїх товаришів, так і за власними, створюючи таким чином умови для рефлексивного розмірковування над процесом власного розвитку.

Час. 10–15 хв

Ресурси. Листки спостережень, підготовлені заздалегідь.

Алгоритм застосування

1. Вчитель/-ка оголошує завдання, в якому представляє листок спостережень.
2. Після цього вчитель/-ка розподіляє учнівство на робочі групи (3–5 осіб) та розподіляє ролі.
3. Учні/-ці виконують завдання, спостерігачі роблять позначки в листках спостережень.
4. Після виконання завдання спостерігачі розповідають своїм товаришам про результати спостережень, спираючись на позначки та нариси в листку спостережень.
5. Учні/-ці змінюють ролі: роль спостерігача беруть на себе інші члени групи.

Умови

Листок спостережень повинен містити в собі від трьох до семи ознак, які легко спостерігати. Ознаки мають бути сформульовані якомога чіткіше. Наприклад, замість однієї ознаки «доброзичливо спілкуватись» краще запропонувати три: «усміхається», «звертається на ім'я», «дивиться в очі співрозмовнику».

Варіант

Вчитель може організувати рефлексивну дискусію з усім класом, яка ґрунтуватиметься на інформації з листків спостережень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник. – Київ : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Від співпраці до примирення : посібник для лідерів громадянського

- суспільства / за заг. ред. Смірнова О. К. Автори-упорядники: Араджионі М. А., Брунова-Калісецька І. В., Гусев А. І., Тищенко Ю. А. – Київ : Золоті ворота, 2015. – 207 с.
3. Культура добросусідства : Програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації... / за ред. М. А. Араджионі. – Сімферополь : АнтикВА, 2007. – 212 с.
 4. Нові технології навчання : наук.-метод. збірник. – Київ : НМЦВО, 2000. – Вип. 25. – 212 с.
 5. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник. – Київ : А.С.К., 2003.
 6. Потапова В., Скрипник О. Как организовать дискуссию по фильму? (метод. реком.). – Київ : ФОП Рябоконт, 2013. – 98 с.
 7. Софій Н. З., Кузьменко В. У. Про сто і один метод активного навчання. – Київ : Крок за кроком, 2004. – 128 с.
 8. Інтерактивні методи навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/sajtevtusinoie/na-dopomogu-vcitelu-istoriie/metodika/interaktivni-metodi-navcanna>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**КУЛЬТУРА
ДОБРОСУСІДСТВА
Я. МИ. КРАЇНА**

Програма виховних годин
для ЗССО II–III ступеня
і методичні рекомендації

Автори-укладачі:

Маргарита Араджионі

Катерина Зезюліна

Олександра Козороз

Підписано до друку 27.12.2021.
Формат 70x100/16. Ум-друк. арк. 34,78.
Наклад 100 прим. Зам. № 2112-20.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com